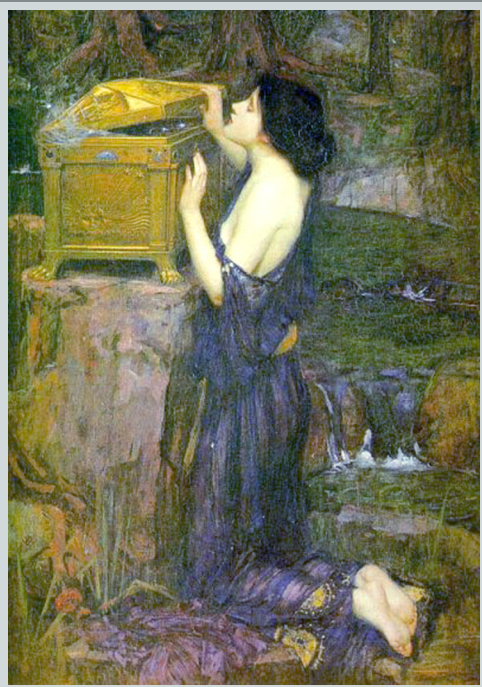

Pandora Könyvek 12.

Bartók Béla

A SZABÓ DEZSŐ-RECEPCIÓ
(1945–1979)

Bartók Béla

A SZABÓ DEZSŐ-RECEPCIÓ
(1945–1979)

Pandora Könyvek

12. kötet

Bartók Béla

**A SZABÓ DEZSŐ-RECEPCIÓ
(1945–1979)**

Sorozatszerkesztő:

Mózes Mihály

A 2008-ban eddig megjelent kötet:

V. Raisz Rózsa

Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor kisprózai műveiben
(11. kötet)

Bartók Béla

A SZABÓ DEZSŐ-RECEPCIÓ (1945–1979)

Líceum Kiadó
Eger, 2008

Lektorálta:

Salamon Konrád
az MTA doktora

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített,
illetve rövidített változata kiadásának jogát is.
A kiadó hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában
(fotókópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

A borítón
John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Liceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2008. június   Példányszám: 100

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	7
1. Irodalom, társadalom, politika.....	7
2. Befogadás és hatás	9
3. Célkitűzés és módszer	11
II. Helykeresés (1945–1949).....	17
1. Nekrológok.....	17
2. Emlékünnepségek.....	23
a, Vidéki megemlékezések.....	23
b, A fővárosi megemlékezések.....	30
3. Pártok, lapok, vélemények	37
a, Független Kisgazdapárt.....	37
b, Nemzeti Parasztpárt.....	45
c, Polgári pártok	52
d, Szociáldemokrata Párt.....	58
e, Magyar Kommunista Párt.....	64
4. „Összeesküvők”	70
5. Temetések	75
6. Hagyaték	80
III. Szellemidézés (1956–1963)	87
1. „Feltámadás Makucskán”	87
2. „Szegény Kos !”	92
3. „A nemzeti kommunizmus őse”	99
4. A népi mozgalom „hamis prófétája ”	105
5. „Szellemidézők”	110
6. „Ellenállók”	116
a, Nyomozás.....	116
b, Vizsgálat.....	126
IV. Kánon (1964–1979)	133
1. „Az ördög ügyvédje”	133
2. Lázadó tanítvány	146
3. Sarlósok.....	152
4. A Bartha Miklós Társaságtól a NÉKOSZ-ig.....	160
5. Centenárium	168
V. Összegzés	177
Bibliográfia	185
Felhasznált folyóiratok jegyzéke.....	185
Felhasznált irodalom	187

I. Bevezetés

1. Irodalom, társadalom, politika

„Három kérdést kell föltennünk minden irodalmi mű értékelésénél: 1. Milyen lelki erők találtak szavakra az íróban és micsoda egyéni szükségszerűség ad azoknak egységet? 2. Mit adott az illető mű az irodalomnak? (formák, eszközök, nyelv). 3. Milyen emberi közösség talált kifejezésre a műben? Azt hiszem, hogy csak az olyan irodalmi alkotásoknak van gyökere az időben, melynél mind a három kérdésre: az egyéni, a speciálisan irodalmi és a szociális kérdésre talá-lunk pozitív megállapításokat. Ez a három dolog az, ami az író művésszé, a művet művésszé, a művészetet életté: nélkülözhetetlen magasabb szociális élet-té teszi.”¹ Szabó Dezső írta ezt 1912-ben, amikor a Nyugatban a Társadalomtu-dományi Társaságnak az irodalom és társadalom kölcsönhatására vonatkozó kérdéseire fejtette ki nézeteit és ezzel Jean Marie Guyau (1854–1888) francia irodalomtörténész esztétikai elveit a magyar viszonyokra átültetve új szint hozott a magyar irodalmi gondolkodásba is.

Szabó Dezső (1879–1945) író, publicista, „magyar vátesz” – akit Szabó Miklós a kelet-közép-európai politikai próféták tipikus alakjának tartott² – pá-lyájának meghatározó jellemzője a *radikalizmus* volt. Gyökeres társadalmi és politikai változások akarása vitte a tanári pályáról előbb a politikai katolicizmus táborába, majd a Jászi Oszkár vezette polgári radikalizmus követői közé, de még a bolsevizmust is elfogadhatónak tartotta volna, ha a nemzet céljait szolgálja. Ezután az ellenforradalom leghatásosabb szónoka volt, de minden megvalósult politikai rendszerből kiábrándult, mert szerinte nem a magyarság érdekeit szol-gálta. Magyarország romlásáért rendszeresen a zsidó nagytőkét, és a magyarta-lan úri középosztályt tette felelőssé. Ő volt mégis, aki felébresztette a középosz-tályból származó fiatalok társadalmi felelősségtudatát, és elsőként hangoztatta, hogy ennek a rétegnek egy átfogó földreform segítségével a parasztságból kell újjászületnie. A *populizmus*³ fogalmához két szempontból is köthető: egyrészt ő inspirálta a radikális paraszti követeléseknek hangot adó népi (Borbándi Gyula által populistának nevezett) mozgalmat, másrészt a folyamatosan a népre hivat-kozó, a fennálló rendszerrel elégedetlen politikai stílushoz is köze van. A polari-zált belpolitikai életben egy sajátos magyar gazdasági-társadalmi-politikai mo-

---

¹ Szabó Dezső: Az irodalom, mint társadalmi funkció, Nyugat 1912. I. 762.

² Lásd: Szabó Miklós: Szabó Dezső, a politikai gondolkodó, Medvetánc, 1982/4 – 1983/1; 17–25.

³ A populizmus mint politikaelméleti fogalom egyrészt az agrárpulizmust jelenti, amely a kisbir-tokosok nehézségeit akarja megoldani, másrészt pedig a politikai populizmus módszerek, eszkö-zök összessége. in Politikai filozófiák enciklopédiája, Kossuth, Budapest, 1995, 386.

dellet javasolt a „harmadik utat” vagy „magyar utat”, amely az uralkodó ideológiák bukása után 1945-ben, 1956-ban, de még 1990-ben is-hívei szerint- rövid ideig egy alternatív modell lehetőségét nyújtotta.

Az irodalom mint társadalmi jelenség nyilvánvalóan szoros kapcsolatban van a *társadalommal*, de érdemes kitérni néhány mondat erejéig erre a kérdésre, mert témánk megértését is befolyásolhatja. Az, hogy a társadalom hogyan hat az irodalomra, az esztétika számára nem kérdés, mert világnézettől függetlenül elismerték a szakértők, hogy a társadalmi körülmények meghatározzák, befolyásolják az alkotókat, a marxisták pedig ehhez még hozzátették, hogy a különböző társadalmi osztályok azokat az irodalmi alkotásokat kedvelik, amelyek az ő ízlésüknek megfelelnek és az írók is alkalmazkodnak ehhez. Ezek a normák pedig nemcsak formaiak, hanem tartalmiak, politikaiak, ideológiaiak, ezért az irodalmi művek nyíltan vagy burkoltan „osztályelvűek” lesznek. Az sem kérdés, hogy az irodalmi alkotások is képesek mély hatást gyakorolni a társadalomra, de-bár a tudósok nem becsülik le jelentőségét-mégis azt állítják, hogy önmagukban és közvetlen módon radikális változásokat nem eredményezhetnek.⁴

A politikai tevékenység a társadalom minden fontos területére kiterjed, így az irodalomra is és *irodalompolitikának* nevezik a politikának az irodalmi életet érintő elméletét és gyakorlatát. Ha megvizsgáljuk kettőjük kapcsolatát, elismerhetjük: a politika úgy hat, hogy közvetlenül (ún. alkalmazott művészetként) pl. a publicisztikában vagy közvetetten (az ún. autonóm művészet terén is) általános eszmei mondanivalóval van jelen, az irodalom pedig olyan társadalmi jelenséget tárhat fel, amelyek politikai megoldásokat kívánnak. Az irodalom és politika viszonya azonban korántsem harmonikus, amit tovább bonyolít az a tény, hogy bizonyos szempontból egy író politikai nézeteinek értéke és műveinek esztétikai értéke sokszor nem esik egybe. Mindenesetre mióta irodalom létezik az emberi történelemben, a hatalmon lévők és az ellenzékben lévők is sokszor és sokféle módon próbálták befolyásolni, saját céljaikra felhasználni.⁵

Az irodalom politikai vonatkozásánál kell tudatosítanunk azt is, hogy a magyar *irodalmi kultusznak* is a politika a legfőbb motivációja. Egy-egy irodalmi rendezvény mint pl. az 1860-as Kazinczy-ünnepség, nemcsak esztétikai, hanem pszichikai élményt is nyújtott, és a közönségnek, a nemzetnek összetartó erőt adott.⁶ Az irodalmi kultusz kutatása mintegy másfél évtizeddel ezelőtt kezdődött hazánkban és ennek alapvető műve meghatározta az írók, költők tiszteletének három összetevőjét: „*A kultusz mint beállítódás bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenkifölötti tisztelet, e tehát teljes és feltétlen odaadás, amely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve*

---

⁴ Világirodalmi lexikon (továbbiakban: VIL), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. V. 303–306.

⁵ Irodalom és politika, VIL; V. 282–285.

⁶ Praznovszky Mihály: „A szellemiadal ünnepei” A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén, Mikszáth, Bp, 1998, 65.

felmenti; mint **szokásrend**, szentnek tekintett helyek felkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételből áll; mint **nyelvhasználat** pedig túlnyomórészt olyan (magasztaló) kijelentésekben ölt testet, amelyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, mert részletes tapasztalati ellenőrzésükre nincs mód.”⁷ Szabó Dezső-nél is megfigyelhetők ezek, de elsősorban nem ezeket akarjuk részletesen kimutatni.

A költők, írók, dicsőítése Közép-Kelet-Európában azért is volt fontos jelenség, sokszor hazafias cselekedet, mert magának az irodalomnak is nemzetépítő, nevelő, programadó funkciója volt. Amikor tehát egy nemzet saját költőit magasztalja, tulajdonképpen önmaga előtt hódol, a maga hitét és erejét ünnepli. Ha pedig azon gondolkodunk el, hogy mekkora jelentőségű Szabó Dezső kultusza, azt is figyelembe kell venni, hogy ehhez nem elég a kiváló művészi teljesítmény, mert erkölcsi kiválóság is szükséges.⁸ Mivel már Szabó Dezső írói művészete is viták tárgya és sokak számára nem magas színvonalú, jelleme pedig többek szerint szintén nem példamutató, csak az irodalom funkciójának eltolásával lehet indokolni Európának ebben a régiójában a személye felé irányuló tiszteletet: eszerint *egy életmű pragmatikus (pl. társadalmi, politikai) tartalma miatt értéke-sebb lehet másoknál.*⁹

2. Befogadás és hatás

Mivel ez az értekezés arra vállalkozik, hogy részletesen megvizsgálja a II. világháború utáni belpolitikában és szellemi életben Szabó Dezső politikai nézeteinek hatását, amely irodalmi, publicisztikai művein keresztül valósult meg, olyan irodalomelméleti fogalmakat is tisztázni kell, amelyek segíthetik az egész probléma megértését. A *befogadás* (repció) az az értelmi és érzelmi folyamat, amikor a műélvező maga is a mű hatása alá kerül, azonosul a hősökkel, beleéli magát a cselekménybe és – ami a mi számunkra, a történeti elemzés számára fontos – a műből gyarapítja ismereteit, és magáévá teszi annak eszmei mondani-valóját. Az *irodalompszichológia* kutatja a befogadás szociálpszichológiai tényezőit, az *irodalomszociológia* pedig e folyamat társadalmi körülményeit és a befogadóképesség történeti alakulását vizsgálja. R. Escarpit, L. Löwenthal, A. Hauser, T. W. Adorno és W. Benjamin voltak azok a szociológusok, akik az 1960-as 1970-es években kidolgozták az irodalom társadalmi hatásának ún. háromdimenziós, történeti-szociológiai szemléletét. Ők hangsúlyozták a *szükséglet* fogalmát, ami azt jelenti, hogy egy irodalmi jelenség mikor és mennyiben válhat

⁷ Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje”, A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza, Gondolat, Bp, 1989. 5.

⁸ Praznovszky id. m. 22.

⁹ Kulcsár Szabó Ernő: A zavarbaejtő elbeszélés, Kozmosz Könyvek, Bp, 1984, 41.

társadalmilag hatékonyá, azt mindig az adott társadalmi réteg, csoport vagy egyéni irodalommal szemben támasztott igényei határozzák meg.¹⁰ Ezek történetileg változók lehetnek, és itt van lehetőség a történelmi kutatások számára.

Míg a befogadás egy folyamat, addig a *hatás* a befogadó személyiségében bekövetkezett változás, amely cselekedetekre ösztönözheti. Egy irodalmi műnek lehet esztétikai, pszichológiai vagy szociológiai hatása és egy történeti elemzés szempontjából igazán ennek az utóbbinak van tudományos jelentősége. A szociológiai hatás függ a mindenkori *közízléstől*, ami azt jelenti, hogy minél magasabb a műveltség, annál érzékenyebben reagál az ember etikai és társadalmi problémákra. Egy alkotás, vagy életmű hatását meghatározza a kiválasztás, közgazdasági nyelven a *kínálat* is, és az új művek terjesztésében a könyvkiadónak, a régiak nyilvánossá tételében pedig a könyvtáraknak van fontos szerepe. A kínálat, vagyis hogy kitől, mikor és mit tudnak olvasni az emberek, az irodalompolitika vagy a tömegkommunikáció eszközeivel befolyásolható.¹¹

A hatástörténet-kutatás egyik fő feladata azoknak az eszme-, politika-, és társadalomtörténeti eseményeknek a feltárása, amelyek befolyásolják pl. egy-egy történelmileg is jelentős személyiség tevékenységének megítélését. Csak akkor lehet igazán tudományos ez a kutatás, ha mindvégig szem előtt tartja ezeket, a szempontokat, sokrétű forrásanyagra támaszkodik, sokoldalú véleményeket mutat be, tudományos módszerekkel, elfogulatlan kritikával dolgozik, eredményeivel gazdagítja a történettudományt, segíti a múlt megértését és a jelenre és a jövőre nézve is használható tanulságokkal szolgál a társadalom számára.

Amikor *Tüskés Tibor* röviden áttekintette a *Németh László*-kultusz történetét, azzal a tétellel kezdte vizsgálatait, hogy az irodalom története tulajdonképpen a befogadás története.¹² Egy-egy életmű sorsát valójában a recepció befolyásolja és elég itt utalni olyan költőkre, írókra, akiket csak az utóbbi évtizedekben fedeztek fel újra akár esztétikai, akár politikai okai voltak elfeledésüknek mint pl. *Wass Albert* vagy *Márai Sándor* esetében. A befogadás tehát történelmi jelenség és ennek vizsgálatához a történészeknek is hozzá kell járulniuk. *Hans Robert Jauss* írta, hogy „...egy irodalmi mű rangja és minősége nem életrajzi vagy történeti keletkezésének feltételeiből s még csak nem is kizárólag a műfaj fejlődés sorrendiségében elfoglalt helyéből adódik, hanem a hatás, befogadás és utóélet nehezebben megragadható kritériumaiból.”¹³ Máshol azt hangsúlyozta, hogy egy irodalmi mű – és most már Szabó Dezső írásaira is gondolhatunk – egy mindig más és más rezonanciákat kiváltó partitúrához hasonlít, amely „aktuális léthez” juttatja a mondanivalót.¹⁴ Ennek a hermeneutikai irodalomszemléletnek

---

¹⁰ VII., II. 787–788.

¹¹ VII., IV. 274–276.

¹² Tüskés Tibor: A Németh László-kultuszról, Új Forrás, 1993/3; 50.

¹³ Idézi Kulcsár Szabó Ernő in Műalkotás – szöveg – hatás, Magvető, Bp., 1987, 429.

¹⁴ Uő in A zavarba ejtő elbeszélés, Kozmosz Könyvek, Bp., 1984, 12–13.

alkalmazásával talán pontosabban rekonstruálni lehet egy generáció Szabó Dezső-élményét még akkor is, ha bennünket az író utóéletének politikai és társadalmi körülményei érdekelnek. Ebből a szempontból tudjuk felhasználni *Kulcsár Szabó Ernő* megállapításait, aki szakítani próbál a hagyományos műértelmezés elveivel, mert szerinte egy mű nem egy szerző, hanem egy korszak tudatának terméke, nem az ő életét, hanem valójában magunkat ismerjük meg általa és nem világnézeti kompetenciák szükségesek a megértéséhez.¹⁵ Érdekes asszociációkat nyerhetünk a József Attila – recepció történetéből is, amelyet egy uralkodó politikai nézet sajátított ki, és a költő néhány jellemvonásában-mint pl. nyugtalan természet, tudatos önmitologizálás és következetes radikalizmus-emlékeztet Szabó Dezsőre. A költő munkásságának avatott kutatója hívta fel arra a figyelmet, hogy az írói életmű utóéletének vizsgálata során azt is le kell írni, hogy mit tesz a társadalom, a közönség, végső soron pedig az értelmiség az alkotóról rámaradt képpel.¹⁶ Vizsgálódásunkkal azért szeretnénk a recepció leírásának szintjén maradni, mert szerintünk is „*azért merő időpazarlás az uralmi helyzetű paradigmákkal való viaskodás, mert maga a hatástörténet az, amely – nem közreműködésünk nélkül ugyan, de – bizonyosan eldönti helyettünk ezeket a dilemmákat.*”¹⁷

3. Célkitűzés és módszer

Keresztury Dezső írta 1945-ben a halála után Szabó Dezsőről: „*Olyan író volt, akinek nem a műve, hanem annak hatása a fontos. Ezért szükségképpen igazságtalanok lennének, ha írásait valamilyen objektív esztétikai mértékkel mérnénk. A mozgalom, vagy pontosabban az örvénylés, amelyet támasztottak, s tápláltak, jelentékenyebb, érdekesebb s a történelemnek inkább tárgya mint maguk a művek. Szabó Dezső valóban történelmi jelenség: egy évtizeden át azok közé tartozott, akik a magyar élet leglényegesebb és legjellemzőbb mondanivalóinak kifejezést adtak.*”¹⁸ Eppen az író erőteljes, expresszív stílusú, társadalmi, politikai célzatú publicisztikái és sodró lendületű előadásai okozták, hogy halála óta benne van a magyar politikai, irodalmi köztudatban. Emellett generációs jelenségnek is tekinthető, mert – ahogy később elmondták hallgatói – fiatal fejjel őt hallgatva társadalmi helyzettől, származástól és politikai nézettől függetlenül sokan és sokáig a hatása alá kerültek.

Az irodalmi művek eszmei vizsgálatakor először azt kell elfogadnunk, hogy az irodalom kognitív funkciója azt jelenti, hogy az irodalmi művet a valós élet

¹⁵ Kulcsár Szabó Ernő: Irodalom és hermeneutika, Akadémiai Kiadó, Bp., 2000, 17–26.

¹⁶ Tverdotá György: A komor föltámadás titka, A József Attila kultusz születése, Pannonica, Budapest, 1998, 6.

¹⁷ Irodalom és hermeneutika, 55.

¹⁸ Keresztury Dezső: Szabó Dezső, Embernevelés, 1945. szept.–okt. 1–2. sz. 36.

metaforájának fogadunk el. Szabó Dezső regényei, elbeszélései és esszéi a XX. század első felének magyar problémáit tárgyalták és ilyen szempontból forrásértékűek. Hitt az irodalom társadalomalakító szerepében, ezért szándékosan írt olyan műveket, amelyekkel öntudatra akarta ébreszteni honfitársait. Különösen publicisztikája volt igen gazdag és foglalkozott nagyon sokszor gyakorlati és elméleti kérdésekkel, gúnyos hangvételű pamfletjeivel pedig sikerült közvetett vagy közvetlen módon befolyásolni szűkebb vagy tágabb környezetét, a társadalom egy részét.

A tudományoknak Szabó Dezső esetében azt kell elemeznie, hogy a közvélemény milyen experimentális eszközökkel dolgozta fel nézeteit. A történettudománynak a befogadás vizsgálatában ott van a legfontosabb szerepe, hogy bemutassa, hogyan változtak időről-időre a recepció történelmi feltételei: *ez a dolgozat arra vállalkozik, hogy végigkísérje a Szabó Dezső – kép legfontosabb összetevőit, a róla alkotott vélemények politikai eseményektől függő változásait, ideológiájának elvetett és befogadott elemeit, a róla folytatott viták történelmi körülményeit, híveinek, hallgatóinak vagy ellenfeleinek 1945 utáni értékelését.* Szerettük volna – a még ma is uralkodó leegyszerűsítő nézettel szemben – bemutatni, hogy nézeteinek egy része hogyan épült be Magyarország II. világháború utáni életébe. Ehhez azokra az ismerőseire, ismerőire kellett irányítanunk a figyelmet, akik beilleszkedtek a „létező szocializmusba” és bevallották azt, hogy a társadalmi, gazdasági és politikai kérdések iránti élénk érdeklődést Szabó Dezsőtől kapták. Történelmi szempontból a recepciót külső eszközökkel lehet befolyásolni, ezért az is célunk volt, hogy kiderítsük, hogyan manipulálta a korabeli irodalompolitika az íróról alakuló képet.

Ez utóbbi eljárás vallásszociológiai asszociációkat keltett bennünk. Eszerint Szabó Dezső sorsa egy kvázi – Messiás, vagy próféta még inkább egy üldözött református prédikátor életére emlékeztetett bennünket. A politikai hatalomnál inkvizíciós jellemzőket tapasztaltunk (pl. index) ami boszorkányüldözés jelleget adott a kultúrpolitikának, híveinél pedig az eretnekekre vagy szektásokra jellemző mentalitást (pl. spiritizmus). Művei válogatásában, megítélésében pedig – bár kiadásukra sokat kellett várni – kanonizált és apokrif megkülönböztetést vettünk észre. A Szabó Dezső iránt halála után kialakult tisztelet is vallásos kultuszra hasonlított, amelynek pl. megvoltak a sajátos szertartásai és egyéb jellegzetességei.

Ha összegezni kellene a Szabó Dezső – hatás kutatásának történetét, nagyon nehéz helyzetben lennénk, mert ilyenről még nem beszélhetünk. Ki kell emelnünk azonban *Nagy Péter: Szabó Dezső* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964) című nagyszabású monográfiáját, amely 1964-ben jelent meg először, de csak általánosságban utal arra, hogy az író hatása lehetett pozitív és negatív is, de inkább káros. A másik nagy életrajz, amelyet *Gombos Gyula* adott ki 1966-ban külföldön (*Szabó Dezső*, Aurora, München, 1966) szintén csak nagy vonalakban jellemezte az író hatását, de ő az itthoni értékeléssel szemben „a történelem bal-

ján” helyezte el. Gombos Gyula műve máig meghatározó szerepű, de *ez a dolgozat nem a magyar emigráció, hanem a hazai közvélemény Szabó Dezső-recepcióját szeretné bemutatni*. Az 1960-as 1970-es években egymás után jelentek meg személyes visszaemlékezések és értékelések a Nyugat alkotóiról, a magyar avantgarde, az 1918/19-es forradalom vagy a népi mozgalom egyes eseményeiről, résztvevőiről, amelyek már színezní kezdtek az író sötét portréját. 1979-ben az ELTE-n rendezett emlékülésen Király István vetette fel, hogy nagyon sommás és nem kellően megalapozott Nagy Péter ítélete, ezért körültekintő irodalomszociológiai vizsgálatokat javasolt, de egyelőre csak a két világháború közötti szellemi élet ismert személyiségeinél pl. az 1939-es születésnap i ünnepség védnökei, szereplői között.¹⁹ Egyetértünk vele abban, hogy az ilyen analízis segíthet eloszlatni az előítéleteket, és a magyar történelemről való józan gondolkodást előmozdíthatja. Ehhez szeretnénk szerény eszközeinkkel és módszereinkkel hozzájárulni.

A hatástörténet korszakhatárának kezdetét csak látszólag könnyen lehet az író halálának évével, 1945-tel megjelölni. Igaz, hogy ekkor egy új társadalmi, gazdasági, politikai konstelláció kezdődött Magyarországon, de ez a dátum egyes személyek esetében alkotói munkásságuk derekára esik. Ha személyiségközpontú lett volna vizsgálódásunk, akkor a korábbi korszakot is át kellett volna tekintenünk. Így pl. amikor néhány személy 1946-os nézetét idézzük, nem azon van a hangsúly, hogy ez mennyiben más az 1939-es véleményétől, hanem azon, hogy az adott történelmi körülmények hogyan tükröződnek az egyes írásokban. A korszakhatár végének kijelölésénél más jellegű problémával kellett szembenoznünk. Volt egy olyan periodizációs változat – még a kutatás előkészítő szakaszában – hogy akár 1990-ig érdemes lenne nyomon követni Szabó Dezső – recepciót, mert olyan jeleket tapasztaltunk olvasmányainkban, hogy az 1980-as években, amikor a népi mozgalmat már gyakorlatilag rehabilitálták, de magát az író t még nem, Szabó Dezső a szerveződő ún. népi – nemzeti ellenzék és a Magyar Demokrata Fórum egyik szellemi ösatyja lett. Ez az időszak azonban a mai napig aktuálpolitikai viták témája, ezért szerencsésebbnek tartottuk 1979-cel zárni a kutatást. Ebben az évben volt Szabó Dezső születésének 100. évfordulója és elég sok méltatást és kritikát találtunk ahhoz, hogy az 1945-tel kezdődő hatástörténeti kutatás ívét különböző nézeteket bemutatva *egyelőre* be tudjuk fejezni.

A feldolgozott források számbavételénél is idéznünk kell Király Istvánt, aki szerint Szabó Dezső hallgatósága sokszínű értelmiség volt, amelyet szervezetileg semmi sem tartott össze, csak az, hogy olvasták, hallgatták az író t.²⁰ Tudatában voltunk annak, hogy nem lesz könnyű dolgunk, de megbízható kiindulási alapnak tűnt *Budai Balogh Sándor és Hartyányi István: Szabó Dezső bibliográfiája* (Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1996) című nagy terjedelmű és részletes

¹⁹ Szabó Dezső emlékülés, Irodalomtörténet, 1979. 4. sz. 962.

²⁰ Uo.

gyűjteménye. Ennek is azok a fejezetei voltak nagy hasznunkra, amelyek a könyvekben, folyóiratokban, lapokban róla megjelent írásokat sorolják fel. Ezeket megismerve találkoztunk olyan közéleti eseményekkel, konfliktusokkal, amelyek esetleg másfajta forrásokra engedtek következtetni. Itt azonban sok nehézség tornyosult a kutatások elé. Egyrészt a Politikatörténeti Intézet Nemzeti Parasztpártról szóló forrásanyagában alig találtunk valamit a Szabó Dezső – kérdésről, ami azt sugallta, hogy ha a hozzá leginkább ragaszkodó párt irataiban nincs nyoma a vele kapcsolatos vitáknak, akkor egyéb pártoknál még ennyi szerencsével sem járhatunk. Másrészt hamar kiderült, hogy Budapest Főváros Levéltárában talált források is elég hiányosak, rendezetlenek és széttagoltak. Egy ismerős kutató tanácsára azonban felkerestük a Történeti Hivatalt,²¹ ahol az egykori politikai rendőrség anyagaiban nagyon sokszor nyomára bukkantunk Szabó Dezsőnek. Mivel az iratok feldolgozása folyamatosan történik és az intézményt közben átszervezték, várható, hogy a közeljövőben újabb adatok kerülnek elő arról, hogyan nyomozott a hatóság az író ismerősei, hívei után, illetve milyen képet alakított ki róla. Szándékunkban áll a kutatást ebben az irányban továbbfejleszteni. A hivatalos vélemény kialakulásának körülményeit dr. Nagy Péter irodalomtörténésszel készült interjúból igyekeztünk többé-kevésbé sikeresen felderíteni, mert az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének Archivumában folytatott kutatásaink nem jártak eredménnyel.

A feldolgozás során el akartuk kerülni a túlságosan egyszerű kronologikus elvű elemzést, amelyet pedig erősen sugallt néhány összefoglaló jellegű tanulmány. Az első fejezetben tematikus szempontból vizsgáltuk meg a Szabó Dezsőről leírtakat, de így sem tudtuk elkerülni, hogy egy-egy újságcikk többször elő ne forduljon, mert pl. egy-egy Szabad Szó-cikket az emlékünnepeknek és a Nemzeti Parasztpárt nézeteinél is felhasználtunk. Az egyes lapok bemutatásához, – különösen az első fejezetben – sokszor és előszeretettel forgattunk *Dezsényi Béla – Falvy Zoltán – Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája (1945–54)* című részletes ismertetőjét, az egyes publicisták bemutatásához pedig a régi *Magyar életrajzi lexikon* 4 kötetét, az 1963-ban megjelent *Magyar irodalmi lexikont* és az 1995-ben megjelent *Új magyar irodalmi lexikont* használtuk fel. Ezek nem friss és nem pontos információkat nyújtanak, de valamelyest segítettek az egyes személyiségek politikai, világnézeti orientációjának behatárolásában. Itt is azonban csak azon személyek adatainak néztünk utána, akik többször és behatóbban foglalkoztak Szabó Dezső munkásságával. Az egyes személyeknél igyekeztünk azt is feltüntetni, hogy írtak-e már 1945 előtt is az íróról, és ha ennek több nyomát találtuk, szükségesnek éreztük, hogy ezek közül is utaljunk néhány gondolatra. Alapjában véve tehát tematikus elrendezést alkalmaztunk, de ezt kombinálnunk kellett a kronológiai elvvel, így az egyes fejezetekben meghatározott korszakokon belül nagyobb témákra koncentráltunk. Ezeken belül pedig arra

---

²¹ 2003-tól Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltára (a későbbiekben: ÁSZTL)

törekedtünk, hogy egy-egy fontosabb személy köré szervezzük a Szabó Dezső-recepció különböző aspektusait mint pl. az MKP Szabó Dezső-képénél Révai József, Lukács György és Haraszti Sándor nézeteit összegyűjtve.

A feladat tehát nem volt könnyű, hanem nagyon is szerteágazó, éppen ezért elemzésünk gerincét a sajtótörténeti forrásokra alapoztuk. Minden fejezetben megpróbáltunk a sajtóban megjelent írások mellett más kútfőket is bevonni. Az újságok kritikájánál igyekeztünk körültekintően eljárni, hogy a felületességből eredő tévedéseket kiküszöböljük. Amit a marxista szemléletű sajtókritika hangzottatott – ti. hogy a lapok mindig valamely osztály tendenciózus szócsövei – azt a korszak marxista világnézetű lapjainál is állandóan szem előtt kellett tartanunk. Politikai kérdésekben, a Szabó Dezsőről alkotott kép vonatkozásában az 1945 utáni újságokat mi sem tekintettük teljes értékű forrásoknak bármennyire is tudományos célzattal készültek. Éppen ezért tértünk ki ilyen részletesen a lapok megjelenési adataira, a szerzők munkásságára és politikai hovatartozására. Ezért vetettük össze adott esetben különböző politikai irányzathoz tartozó publicisták véleményét, de mivel sokszor még így is túl szubjektív nézeteket deríthettünk fel, – szerencsés esetben – levéltári forrásokkal is összehasonlítottuk értesüléseinket.

A Szabó Dezső-recepció bemutatásában több koncepció is megvalósítható. Az első az *irodalomszociológiai* felfogás, amely az irodalmi műalkotás társadalmi hatását mutatja be: hogyan fogadták be különböző társadalmi csoportok az író munkáit. A következő lehet *társadalomtörténeti* megközelítés, amely azt vizsgálná, hogyan változott az „úri középosztály” és a népi származású értelmiség mint Szabó Dezső elsődleges bázisának sorsa 1945 után. *Vallásszociológiai* aspektus is elképzelhető: milyen eretnek vagy szektás jellemzői voltak a „halott próféta” híveinek, hogyan ápolták mesterük kultuszát. A kérdést megvizsgálhatjuk *eszmétörténeti* szempontból is, vagyis hogyan változott, integrálódott a népi eszme a kommunizmusba, mi volt vállalható és elvetendő az író ideológiájából. Végül lehetséges egy kimondottan *irodalompolitikára* koncentráló nézőpont is, amely az állampárt oldaláról, pártdokumentumok alapján keres utalásokat Szabó Dezsőre, alakját pedig egy szélesebb palettán helyezi el tulajdonképpen mellékszereplőként. A különböző aspektusokból mindig annyit használtunk fel az elemzés során, amennyi szükséges volt, hiszen ha csak egy koncepcióra szűkítjük le a munkát és pl. csak az illegális „szektás” Szabó Dezső-hívekre figyelünk, nem láthattuk volna, hogy az „első nyilvánosságban” is zajlottak viták róla. Az időrend betartása közben mindig a vita jellege döntötte el, hogy melyik oldalról vizsgáljuk a Szabó Dezső-kérdést. Vállalva a polifon szemléletben rejlő hiányosságokat, felületesen tűnő leegyszerűsítéseket még is úgy gondoljuk, hogy ez a megközelítés illik legjobban egy globálisan gondolkodó publicistához.

A dolgozat megvalósításához nyújtott segítségért köszönet illeti a Debreceni Egyetem Történeti Intézetében elsősorban témavezetőmet, dr. Szőke Domonkost tanácsaiért, bírálataiért, a kutatáshoz nyújtott támogatásért dr. Gunst Pétert,

dr. Tímár Lajost, az adminisztratív teendők lebonyolításában nyújtott segítségért dr. Papp Imrét, dr. Pallai Lászlót, Nagy Viktort valamint az Intézet két adminisztrátornőjét. A kutatásokhoz nyújtott segítségért, információkért, köszönetet mondok Debrecenben a Református Kollégium Könyvtára, Budapesten a Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltára, a Magyar Országos Levéltár Hess András téri, a Budapest Főváros Levéltára Heinrich István úti és Leonardo közí részlege, a Politikatörténeti Intézet, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Archívuma, a Ráday Gyűjtemény kutatótermi dolgozóinak, az Országos Széchenyi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár olvasótermi dolgozóinak. Külön köszönet jár dr. Nagy Péternek a szóbeli információkért, dr. Varga Zsuzsannának a szigorlat lebonyolításáért és dr. Görömbei Andrásnak és Papp Endrének a Hitel című folyóiratnál történt publikálásban nyújtott segítségéért. Egerben az Eszterházy Károly Főiskolán dr. Gebei Sándornak, dr. Mózes Mihálynak, dr. Nagy Józsefnek, és dr. Pap Józsefnek szeretnék köszönetet mondani, de hálás vagyok a főiskola könyvtárai és a Bródy Sándor Megyei Könyvtár dolgozóinak is, valamint Leic Gabriellának az idegen nyelvű szöveg lektorálásáért, javításáért, Pintér Tamásnak a szakmai tanácsokért, Bárány Ferencnek a szöveg számítógépes elkészítéséért. Köszönöm türelmét, megértését és támogatását feleségemnek, gyermekeimnek, szüleinknek, akik a munka anyagi, erkölcsi, lelki háttérét biztosították, biztosítják.

II. Helykeresés (1945–1949)

1. Nekrológok

1945. január 19-én indult a *Szabadság*, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lapja, amelyet kezdetben Kállai Gyula, a Magyar Kommunista Párt, Darvas József, a Nemzeti Parasztpárt tagja és Zilahy Lajos szerkesztett, de a szovjet hatóságok támogatásával kezdettől a kommunisták irányították. Ebben a lapban jelent meg az első tudósítás 1945. január 24-én arról, hogy meghalt Szabó Dezső. A rövid írás a német és magyar fasiszták áldozatai között előbb Szép Ernőt és Szomory Dezsőt említette, majd – illusztrálva, hogy senkit sem kíméltek – azt állította, hogy eddig még fel nem derített körülmények között holtan találták a Rákóczi téren Szabó Dezsőt is az „*elmúlt huszonöt év egyik legrangosabb íróját*”,¹ akit január 23-án, a téren temettek el. A cikk írója, aki valószínűleg maga Darvas József volt „*Az elsodort falu*” írójától rövid életrajzzal búcsúzott, főleg regényeit felsorolva. Azt állítja, hogy a régi Nyugat-gárda utolsó ismert nevű tagja távozott az élők sorából. Ez azt a nézetet támasztja alá, amit Darvas: „*Város az ingoványon*” című műve végén is megtalálunk. Eszerint Szabó Dezső temetésével egy egész korszak, talán nemcsak az ellenforradalom időszaka, de polgári Magyarország és annak irodalmi ellenzéke, a Nyugat is sírba szállt. Azt írta még a tudósító, hogy agyúdörgés és gránátrobbanás közben végezte a gyászszertartást Nagy Gyula református lelkész. Ez is azt bizonyítja, hogy a hír Darvastól származik, aki arra járva tanúja volt a temetésnek, de még nem tudta, mikor, hol és hogyan halt meg az író.

Hamarosan a szovjetek által megszállt területek nagyobb vidéki lapjai is továbbadták ezt a hírt. Január 31-én a debreceni *Néplapban* jelent meg ugyanez a szöveg.² A Néplap 1944 novemberében indult Szilágyi József szerkesztésében, de hamarosan a Szabadság adta ki, így érthető az átvétel oka.³ 1945. február 2-án hozta le ugyanezt a cikket a *Délmagyarország*⁴ is. A harmadik vidéki lap, amely hasonló szöveget közölt 1945. február 10-én, Hódmezővásárhelyen megindított

---

¹ Meghalt Szabó Dezső, *Szabadság*, 1945. jan. 24. 3.

² Meghalt Szabó Dezső, *Néplap*, 1945. január 31. 3.

³ Dezsényi Béla – Falvy Zoltán – Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945–54 (a továbbiakban: MSB) Művelt Nép, Budapest, 1956. 93.

⁴ Ezt az újságot 1944 novemberétől Szegeden adta ki a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, amikor Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt másik vezetője személyisége szerkesztette a kisgazda Balogh Istvánnal és a kommunista Révai Józseffel együtt. Uo. 27.

Vásárhely Népe volt.⁵ A cikkek szövege majdnem teljesen ugyanaz a három alföldi városban, de figyelemreméltóbbak a megjelenés körülményei. Talán nem véletlen az a kis változtatás, hogy Szabó Dezsőt ez a lap már az *utóbbi huszonöt év legnagyobb magyar írói tehetségének* nevezi.⁶

Az értékelő nekrológok sorát *Simonyi Imrének*⁷ az *Alföldben*⁸ „*Consummatum est...*” című írása kezdte meg. Simonyi Szabó Dezsőhöz hasonló expresszív stílusban és szokatlan szóalkotással hosszan fejtegeti, hogy az „*egyházi és úri népünk első számú közellensége, a kiközösített és halálra hajszolt, a bemocskoltan is legtisztább férfi*” halott. A tényt Ady halálához hasonlítja és Szabót az ő utódjának tartja. Nagy veszteségnek érzi halálát, mert „*nélküle reménytelenebb a sorsunk, hangtalanabb a hangunk, hályogosabb a szemünk*”.⁹ Simonyi Szabót menedéknek, megvilágítónak tartja, de elismeri, hogy sokszor nem tudott megoldást kínálni, mert művész volt, nem hazug, hétköznapi politikus. A magyar nemzet hibáinak leleplezését tartja az író legnagyobb érdemének. Simonyi a gúnyos németellenességben, de nemzetszemléletben is Szabó Dezső örököse, mert azt írja, hogy a magyarság alapja a nyelv, a nép és a föld.

Debrecenhez, Szegedhez, Hódmezővásárhelyhez és Gyulához 1945. február végén csatlakozott Pécs, ahol a *Szabad Élet*¹⁰ című folyóirat búcsúztatta Szabó Dezsőt. Ez a cikk néhány gondolatban hasonlít az előzőekhez, de a németellenesség kiemelése ezen a vidéken aktuálpolitikai jelentőséget kap, mert a halott szelleme most azt üzeni, hogy fojtsuk el a német szellemi befolyást és fogjunk össze a kelet-európai népekkel. A szerző szerint az első célt már elértük, a második eléréséhez pedig az orosz kultúra jobb megismerésére van szükség. „*Ápoljuk az orosz–magyar szellemi együttműködést, minden erőnkkal harcoljunk a germán fasizmus ellen.*”¹¹ Azt már sokan sokszor leírták, hogy 1919-től kezdve Szabó Dezső uszító írásai mennyire voltak felelősek az antiszemita atrocitásokért, de érdemes lenne egyszer azt is megvizsgálni, mennyire járultak hozzá más írásai a magyarországi németek elleni bosszúhoz és gyűlölethez.

---

⁵ Uo. 132.

⁶ Szabó Dezső meghalt, Vásárhely Népe, 1945. február. 10. 2.

⁷ Simonyi Imre (1920-1994), a költő Gyulán volt helyi és megyei lapok munkatársa, többek között a kisgazda érdekeltségű Gyulai Kis Újság felelős szerkesztője, az 50-es években Budapesten dolgozott segédmunkásként, majd 1956-ban hazatért Gyulára ismét újságot szerkeszteni, végül szabadfoglalkozású író lett. Új magyar irodalmi lexikon (ÚMIL) Budapest, Akadémia Kiadó, 1995, 3. 1809.

⁸ Ez is a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lapja volt, épp 1945. február 15-én jelent meg először Marik Dénes szerkesztésében. MSB, 11.

⁹ Alföld, 1945. febr. 15. 1.

¹⁰ A Szabad Élet, amelyet kezdetben Körmeny Vladimir szerkesztett, február elején jelent meg először az antifasiszta, majd demokratikus ifjúság később a MADISZ lapjaként. MSB, 109.

¹¹ Megrendülve olvastuk, Szabad Élet, 1945. febr. 19. 4.

Visszatérve az irodalmi jellegű nekrológokhoz, Vörös József¹² „Üzenet Szabó Dezsőnek” című írásával kell a sort folytatni, amely a Délmagyarországban jelent meg. Vörös azzal kezdi, hogy olvasta a Szabó Dezső haláláról szóló rövid híradást, és fizikailag is megrendült. A cikk másik része tulajdonképpen lírai segélykérés a magyar nemzet szabadsághőseihez, hogy segítsenek az égből a népnek helyesen bánni a rászakadt szabadsággal. „Csak rád várunk, jöjj vissza vagy csillagszemeiddel onnan a messzi tejútról ints a magyar dolgozóknak, hogy mikor lépünk ki, mikor és hogyan jöjjön a számonkérés nagy napja, hogy elégtételt kapj ott a másvilágon... a sokat üldözött többi bujdosóval együtt...”¹³

Elgondolkodtató az a szemlélet is, hogy a sokáig gyermekként kezelt, felülről vezérelt, ellenőrzött társadalom egyik tagja valamilyen felülről jövő, de most már nem földi, hanem természetfeletti segítséget, támogatást kér. Ez szociálpszichológiailag azt jelenti, hogy voltak olyanok 1945-ben, a tekintélyelvű politikai rendszer bukása után, akik bizonytalanok voltak, hogy mit tegyenek, hogyan viselkedjenek, mit mondjanak most már egyedül, magukra hagyva és magukra utalva. Ez bizonyára azoknak a személyeknek okozott frusztrációt, akik alacsonyabb sorból kerültek magasabb pozícióba, de érthető az egész magyar társadalom zavarodottsága. Ilyen válsághelyzetben a tekintélyelvű rendszerben szocializálódott emberek számára valamilyen más felső irányításra van szükség, ami lehet a keresztény hit, a polgári demokrácia máshol bevált ideája, vagy az ősök szellemi útmutatása. A később feléledő Szabó Dezső-sírkultusznak is itt van az egyik gyökere: *ha az élők a halottak munkáját folytatják, akkor velük állandó kapcsolatban kell lenniük, meg kell látogatni az elhunyt hősök sírját, meg kell róluk emlékezni, fel kell idézni alakjukat, szavaikat, meg kell idézni a szellemüket, hogy segítsenek leküzdeni az élők előtt álló akadályokat, hogy az ő tanácsaik alapján folytassák munkájukat.* A halottak tanítanak, és számon kérnek, vagyis determinálják az utódok életét, akik egyénileg tehetetlennek érzik magukat.¹⁴ A magyar társadalomnak azonban valójában 1945-ben sem volt meg az igazi esélye arra, hogy egy felelősségteljes, szabad közösséggé váljék, mert egy újabb idegen hatalom és diktatúra helyreállította a felülről vezérelt rendszert.

A vidéki nekrológok sorát Ertsey Péter¹⁵ írásával zárhatjuk, aki a szegedi művészettel, irodalommal foglalkozó *Időnkben* gyűjtötte össze emlékeit Szabó

¹² Vörös József (1895–1960) eredetileg kisiparos volt és az első világháború után Szegeden telepedett le, ott lépett be először a szakszervezeti mozgalomba, 1925-ben pedig az MSZDP-be. 1944. áprilisában internálták, novemberben azonban már a pártot szervezte Szegeden, a városi nemzeti bizottság tagja, az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyik jegyzője majd 1945 végén főispán is volt. A pártból az 1948-as egyesülés előtt zárták ki.

¹³ Vörös József: Üzenet Szabó Dezsőnek, Délmagyarország, 1945. febr. 25. 5.

¹⁴ Nagy Péter: Szabó Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 233.

¹⁵ Ertsey Péter (1921–1971) költő, újságíró volt, aki a kolozsvári és a szegedi egyetemen tanult, postai tisztviselő volt és később doktorált. Szegeden élt, ő mentette meg a háborús pusztítástól

Dezsőről. Hat rövid feljegyzéssel búcsúztatja, politikai szempontból bátorságát dicséri, emberileg a hűséges barátot, irodalmi tekintetben pedig terjengős és sajátos stílusát emeli ki.¹⁶

A fővárosi nekrológok sorát egy vidéken kiadott írással kell kezdeni, mert ez már jelzi egy összetettebb és sokoldalúbb szemlélet megjelenését. Rónay György (1913–1978) budapesti költő visszaemlékezése a debreceni *Magyarokban*¹⁷ jelent meg 1945 nyarán. Rónay, a Nyugat harmadik nemzedékének tagja már a háború előtt is felkészítette a 60 éves Szabó Dezsőt, később Kassák művészetének elemzése során kitért néhányszor kettőjük kapcsolatára ugyanakkor mindig érvényesítette keresztény katolikus világnézetét is.¹⁸

Nekrológját az *Életeim* című önéletrajzból vett idézettel kezdi, majd így folytatja: „Alakjából jelkép, nevéből zászló lett. Ezt a jelképet sokan mutogatták, ezt a zászlót sokan lobogtatták. Egyik sem ő volt. Több, nagyobb, problematikusabb volt annál, aminek látták akár hívei, akár ellenfelei.”¹⁹ Ez az előfeltevés, amelyből kiindulva elmondja lírai hangon, színes stílusban, hogy mi az, ami megmaradt ebből a nagy íróból, aki szerinte is tragikus véget ért. Részletesen taglalja a művészetében is személyiségében rejlő ellentmondásokat. Ő is kiemeli nagyszabású és európai színvonalú műveltségét és szenvedélyességét, amely mítoszt teremtett köré „Ha higgadtabb, bizonyára mélyebbre hat, s éppen azokra a jobbakra, akiket indulatosságával riasztott el magától. Eszméin nemzedékek nevelkedtek, s eszméit nemzedékek értették félre. Mohón itták a mítoszt, ahelyett, hogy a lényegyet ragadnák meg.”²⁰ Fiala híveiről az a véleménye, hogy túlságosan engedelmessé váltak neki (túl közel mentek hozzá), ezért nem látták egészben életművét. Elismeri, hogy Szabó számára az írás is társadalmi tevékenység volt: „Az új társadalmi rend kialakításához szükséges szociális hit fejlesztője és fenntartója az irodalom.”²¹ Az irodalmi megváltó apostolai és tanítványai nemcsak terjesztették ezt a hitet, de mihelyt lehetőséget kaptak rá, és már nem üldözték őket, meg is akarták valósítani az elképzeléseket. Ezek a tanítványok valójában sosem jutottak el az „egyházi”, intézményi szerveződés szakaszába, mindig szektát képeztek és ennek megfelelően alakult tevékenységük is.

Szabó Dezső regényei torzszak maradtak, tanulmányai viszont értékesebbek, jegyzi meg Rónay, és hiányosságának tartja az expresszionizmus magyar válto-

---

Juhász Gyula hagyatékát és 1947-ben az ő szerkesztésében indult el a Tiszatáj című folyóirat. ÚMIL, 2. 32.

¹⁶ Ertsey Péter: Jegyzetek Szabó Dezsőről, Időnk, 1945. júl. 14.

¹⁷ A lapot áprilistól Debrecenben indította az Ady Társaság dr. Juhász Géza szerkesztésében, majd a nyártól Budapesten szerkesztette Kéry László, később Kolozsvári-Grandpierre Emil. MSB, 82.

¹⁸ Pl. Kassák és az izmusok, Irodalomtörténet 1959/1

¹⁹ Rónay György: Szabó Dezső, Magyarok, 1945/2. 58.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 60.

zatát, amely partikuláris, félresiklott. Dinamizmusa – mivel nem volt nagyobb kollektívuma, védő égboltja mint a nemzet – eltorzult, nem tudott feloldódni valamilyen magasabb rendű egységben. „Szabó Dezső nem volt és nem lehet a magyarság egyetlen prófétája – ahogyan rajongói vallották. De annál is több, aminek ócsárlói festették.”²² – fejezi be a kritikus irodalmár és felveti, hogy talán itt az ideje annak, hogy irodalmi és eszmei értékeit szétválasszák.

A *Magyar Nemzet*,²³ a mérsékelt konzervatív polgári napilap Kunszery Gyula²⁴ rövid cikkével búcsúztatta az író. A publicista rövid cikkében előbb leszögezi, hogy a mai író szükségszerűen prófeta is és Szabó Dezső ebbe a kategóriába tartozott. Igazat mondott, kemény szavakkal bírálta az embertelen és magyartalan világot, ezért félreértették, üldözték. Az ilyen ember szelleme azonban mindig hit lesz és ifjú szívekben él, mint Ady öröksége.²⁵

Ezt a gondolatmenetet viszi tovább és fejtegeti több oldalról Katona Jenő²⁶ a *Demokráciában*²⁷. A „Bölcsőtől koporsóig” című nekrológiájában személyes emlékekkel kezdi a búcsúzást. Miután magányos, gondterhelt alakját felidézte, végzetes lobogónak, szegletkőnek nevezi. Szerinte az elhivatott tehetség a korabeli viszonyok között azonban csak átok lehetett és sok fájdalom, düh forrása. Szabónak mivel nagy tehetség volt, az irodalom kevés lett, és a politika színpadán próbálta nemzetét tanítani. Politikai nézeteiből a művelt, szabad és szociális Magyarország eszméjét emeli ki, amelyet a paraszti-munkás származású – fontos a sorrend – értelmiség teremtenie meg.²⁸ Csak egy megtisztult és megerősödött nemzet tudja majd kiállni a történelem próbáját, folytatja, és elégedetten nyugtázza, hogy tanítása jó helyen van: a magyar ifjúság szívében.

A nekrológok sorát tanulságos és hatásos Keresztury Dezső (1904–1996)²⁹ igen alapos értékelésével zárni, aki Rónayhoz hasonlóan összetetten és művészi

---

²² Uo. 61. l.

²³ Az újság május 1-jén indult újra Hegedüs Gyula szerkesztésével, akit a következő években Mihályfi Ernő és Boldizsár Iván követett, amíg a Hazafias Népfrent lapja nem lett. MSB, 78.

²⁴ Kunszery Gyula költő, újságíró (1906–1973) többször írt Szabó Dezsőről. Magyar-német szakos középiskolai tanár volt a háború előtt, 1945-ben lett a Magyar Nemzet munkatársa, 1947-ben országgyűlési képviselőnek választották meg, 3 év múlva elbocsátották az újságtól, 1955-től az Új Ember katolikus hetilap közölte írásait. ÚMIL, 2, 1167.

²⁵ Kunszery Gyula: Szabó Dezső, Magyar Nemzet, 1945. jún. 17. 5.

²⁶ Katona Jenő (1905–1978) katolikus papnak tanult, de abbahagyta a teológiát és magyar-német szakos oklevelet szerzett. Előbb a Korunk Szava majd a Jelenkor című lapok alapítója volt, amelyek egy modernebb, tevékenyebb katolikus gondolkodást terjesztettek. A Magyar Nemzet munkatársa volt haláláig, 1945-53 között parlamenti képviselő volt, 4 évig az Elnöki Tanácsnak tagja volt. ÚMIL, 2. 987.

²⁷ 1945–46-ban a Független Kisgazdapárt adta ki a Demokrácia című hetilapot 1945 áprilisától előbb Tildy Zoltán, aztán Antalfi Gyula, végül Kertész Dániel szerkesztésében. MSB, 27.

²⁸ Katona Jenő: Bölcstől koporsóig, Demokrácia, 1945. július 22. 3.

²⁹ Keresztury Dezső Eötvös kollégista és a német kultúra elkötelezett híve, terjesztője volt. 1945-ben egyetemi tanár, kultuszminiszter és a Kollégium igazgatója lett majd egy könyvtárba szá-

eszközökkel mutatta be Szabó Dezső életművét az *Embernevelésben*.³⁰ A lap 1945 szeptemberi–októberi száma „*Halottaink*” cím alatt megemlékezik Szabó Dezsőről, de Keresztury búcsúja előbb található. Azzal kezdi fejtegetéseit, hogy Ady mellett ő a legvitatottabb magyar író, de csak első látásra hasonlóak, és hiba lenne őket ikerszimbólummá növelni. Több közöttük a különbség mint az azonosság, bár ezt később sokat elfelejtették és létrehozták az Ady–Móricz–Szabó Dezső „*szenháromságot*”. Nyugtalan, agresszív lélek volt, akinek csak a nyomorultak iránt érzett érzélgős szeretete adott megbékélést. Az is igaz, hogy sokat támadták köpönyegforgatása miatt, de Keresztury jól látja, hogy „*önmagához, s vezető eszméihez meg alapvető indulataihoz mindvégig hű maradt*”.³¹ Van abban is igazság, hogy a bel- és külpolitikai viszonyok változtak körülötte, ő mindig is a magyar nemzet fennmaradásáért, boldogulásáért harcolt. Úgy tűnik nagy, szélsőséges nézetek konfliktusával könnyen be lehetne őt mutatni, de a cikk íróját inkább az foglalkoztatja, hogy – mivel hőse elégedetlen volt a valósággal –, egy mítikus világot teremtett fölé és ebben érezte igazán jól magát. Emiatt gyakorlatiatlan, túlságosan teoretikus, elméleti ember maradt, akiből tulajdonképpen hiányzott a szorgalom. Úgy is mondhatnánk, hogy romantikus álmodozó volt, akinek nem volt kitartása több regényét befejezni, inkább akkor érezte jól magát, ha a tömegnek előadást tarthatott. Szociológiailag igazi kispolgár maradt egész életében, csodálta a nagyvárost, és a falut nem ismerte valóságosan, leginkább a kispolgárságról és a középosztályról írt a leghitelesebben. Mítoszai a valóság részeitől épültek fel, azért voltak annyira tetszetősek, hatásosak, de zavartkeltők, sőt kártékonyak.³² Óriási hatását írói tehetsége, a korszellem és a társadalmi helyzet tartja életben. Ugyanolyan gyökértelen volt, mint az az ifjú értelmiség, amely elszakadt szülőföldjétől és még most is (1945-ben) keresi társadalmi bázisát. Ennek a generációnak a kamaszkorát fejezte ki, termékenyítette meg Szabó Dezső, aki ilyen szempontból nemzedéki jelenség volt. Ő vezette be a fiatal egyetemistákat az ellenzéki politikai gondolkodásba. Befejezésül a korabeli viszonyokra utalva Keresztury azt a tanácsot adja követőinek, hogy ha felelős írók és politikusok lesznek, a mítosz helyett a valóság világát építsék, a nyugtalan kamaszos lázadás után lássanak hozzá a felelős férfias munkának. „*Hogy mit köszönnek Szabó Dezsőnek, nem feledhetik, az élet azonban már kötelességet ró rájuk: az álom helyett a valóság meghódítását.*”³³

Ha ezeket a búcsúztatókat értékeljük, mindenképpen érdemes csoportosítani és összevetni őket. Van egyrészt a Szabadság csoportja, amely a budapesti hírre

---

műzték és 1973-ban lett akadémikus. Többször írt megértő stílusban Szabó Dezsőről és ő vette a Kollégium birtokába az önéletrajz kéziratos későbbi részét. ÚMIL, 2/1021-1022.

³⁰ A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének folyóiratát Baránszky-Jób László és Kemény Gábor szerkesztette. MSB, 32.

³¹ Embernevelés, 1945. szept-okt. 1–2. sz., 33.

³² Uo. 35.

³³ Uo. 36.

vezethető vissza és az író halálát közlő tény mellett rövid életrajzot és a jelzőkben rejlő minősítést ad. Ide tartozik a debreceni Néplap, a szegedi Délmagyarország és a hódmezővásárhelyi Vásárhely Népe rövid cikke. Itt valószínűleg parasztpárti vonalon terjedt el a hír. A vidéki, alföldi nekrológok közé tartozik még Simonyi Imre, Ertsey Péter és Vörös József írása, amelyek személyes emlékekkel kiegészítve rajzolják meg az író portréját. Még itt is érezhető Szabó Dezső stílusának hatása, de alapvetően dicsérik, kiemelkedő politizáló írónak tartják és nézeteinek figyelembe vételére hívják fel a figyelmet. Ebbe a csoportba tartozik a budapesti búcsúztatók közül Kunszery Gyula rövidebb és Katona Jenő hosszabb, de szintén pozitív kicsengésű cikke.

Rónay György és Keresztury Dezső esszéje külön csoportot alkot, nemcsak azért mert országosan is elismert irodalmárok véleményéről van szó, hanem azért is, mert művészi eszközöket bővebben használva már sokkal részletesebb és tárgyilagosabb képet adnak az elhunyról. Rónaynál elmarasztalásnak számít pl. hogy hevesége mondanivalójának is kárt okozott, személye és szerepe is tele van ellentmondásokkal, a tehetségéhez mért remekművel adós maradt, és elavult, mert nem tudott egy magasabb kollektív szellemi szintre felemelkedni. Keresztury is őszintén felsorolja hibáit, tévedéseit, ő is fontosnak tartja, hogy mítoszt teremtett magának és maga köré, de ez sem neki, sem híveinek nem tett jót, mert megzavarta a fejüket. Stílusát ő is modorosnak, terjengősnek tartja, és ami nagyon fontos, olyan történelmi személyiségnek nevezi, akire hatottak korának körülményei és ezt az időszakot átfogóan igyekezett be is mutatni. Emellett a kritikai megjegyzések mellett Rónay és Keresztury is elismeri következetes, szilárd világnézetét, meg nem alkuvó magatartását, az ellenforradalmi rendszerrel szembeni bátor, szenvedélyes bírálatát, a teljes életet magába szívni és kifejezni akaró vágyát és igyekezetét. A nekrológok mérlegét megvonva azt lehet mondani, hogy szélsőséges szenvedélyek nélküli értékelések születtek róla, de már néhol (Simonyinál, Vörösnél és Katonánál) feltűnik az a politikai szándék, hogy Szabó Dezső szellemének kell majd mutatnia az utat a jövő felé, mert az ő álmai megvalósításának most jött el az ideje és ez a magyar ifjúság feladata lesz.

2. Emlékünnepek

a, Vidéki megemlékezések

Kiemelkedően tehetséges íróink, költőink körül a történelem folyamán valószínűleg kultusz alakult ki. A kultusz jelen esetben majdnem vallásos tiszteletet jelent, ami a költők ősi feladatából is fakad, amely olyan archaikus korban gyökerezik, amikor még nem vált el egymástól vallás és művészet. Az irodalmi kultusz tehát ennek a természetfeletti jelenség iránti hódolatnak alaposan megváltozott, profanizált változata. Másrészt pedig nemzeti létünkéből is következik:

az évszázadokig elmaradott közép-kelet-európai viszonyok között komoly polgárság híján nemzetteremtő szerepe lett az irodalomnak, amelynek alkotói próféta- vagy messiásszerű magatartást vettek fel. Ez a tény felerősítette az előző szemléletet, így az irodalmi kultusz tulajdonképpen a nemzeti kultusz szerves része lett.³⁴

Az újkorban a legjelentősebb irodalmi kultuszok közül a Petőfi és Ady körül kialakult dicsőítést kell kiemelni, mert ezekből meghatározhatjuk azokat az elemeket, amelyekből Szabó Dezső tisztelete is felépült. Ezt a hódolatot szobrok, emléktáblák, síremlékek, emlékhelyek felavatására, emlékünnepek, vitaestek, kiállítások, jubileumi megemlékezések, tudományos konferenciák rendezése, baráti társaságok megalakítása, a hagyaték, emléktárgyak őrzése, bibliográfia, kronológia, ún. breviárium, folyóiratok emlékszámainak megjelentetése alkotja, de befelér a sírgondozás, dokumentumfilmek készítése és az ifjúság tisztelgése vagy megnyerésére irányuló tevékenység a kultusz folytatása céljából.

A Szabó Dezső-kultusz egyik fő pillérét jelentő emlékünnepek sorának bemutatását ismét vidéken kezdjük, ahol hamarabb indult újra meg nemcsak a politikai, de az irodalmi élet is. Hódmezővásárhely járt ebben az élen, ahol már 1945. március 11-én önálló ünnepélyt rendeztek. A meghívóból megtudhatjuk, hogy a helybeli Tornyai Társaság és a Bethlen Gábor Református Gimnázium növendékei emlékeznek meg a tragikus körülmények között meghalt íróról. Politikatörténeti szempontból azért jelentős ez a cikk, mert olyan megállapításokat tesz, amelyek meghatározták a magyar közvélemény nagy részének politikai gondolkodását. Az első: Szabó Dezső európai jelentőségű író. A második: az ő művei hatására indult el az a szellemi mozgalom, amely egészséges magyar demokráciáért és szociális társadalomért küzdött. A harmadik tétel: ezt a mozgalmat idegen imperialista törekvések gátolták meg. A negyedik a legjellegzetesebb: „*Az új magyar demokrácia alapgondolatait is Szabó Dezső munkáiban találja meg.*”³⁵ Ez az a kijelentés, amely körül a következő években elkeseredett vita dúl majd. A Vásárhely Népe 1945. márciusi cikkét bizonyára nem olvasták százezernyi, de a politikai küzdelem egyik összetevője az lett hamarosan, hogy a demokratikus Magyarország tervezőmérnökeinek sorában helye van-e az írónak vagy inkább jobb, ha politikai nézeteiről nem is beszélünk.

Később már részletes programot is olvashatunk. Eszerint a „gyászünnepek” feltüntetett műsorvasárnap délelőtt volt a Kaszinó dísztermében. Az ünnepség szellemiségét *Szűcs Ernő*³⁶ alapozta meg, aki a háború áldozatai közül két olyan nagy értékű embert emelt ki, akik most másként alakíthatnák az orszá-

---

³⁴ Lásd Praznovszky idézett művét

³⁵ Meghívó, Vásárhely Népe 1945. március 8. 2.

³⁶ Tárkány Szűcs Ernő (1921–1984) néprajzkutató, 1938-ban Szabó Dezső-rajongó társával, Kristó Nagy Istvánnal és Vörös Istvánnal megalakította Vásárhelyt a Márciusi Front helyi csoportját, 1945-ben a járásbírószágon jogászkodott, majd a Tornyai Társaság titkára lett. in Hódmezővásárhely jeles tudósai, Vásárhelyi Téka 13. Hódmezővásárhely-Budapest, 2000, 261.

sorsát. Teleki Pál és Szabó Dezső egy sorba állítása nem meglepő, mert beleillik a hazáért küzdő és eltiport nagy személyiségek csoportjába. Azt teszi még hozzá, hogy a tragikus magyar hősök áldozata remélhetőleg jobb sorsot fog eredményezni. Teleki Pál volt az utolsó magyar miniszterelnök, akitől Szabó Dezső még várt valamit, nagy tanulmányban kérte, amikor kormányra került, hogy akadályozza meg a nemzeti katasztrófát,³⁷ és amikor öngyilkos lett, egy másik írásával méltatta pályáját.³⁸

Érdekes módon az „ünnepség gerincéről”, *Osváth Gábor* előadásáról és előadó személyéről keveset tudunk. Ismertette életpályáját, a nemzetért vívott nemes harcát és azzal a tanáccsal zárta, hogy fogadjuk el Szabó Dezső útmutatását és kövessük őt.³⁹ Hódmezővásárhely irodalombarát közönsége nagy számban volt jelen a „gyászünnepélyen”, amely a program alapján valóban színes, sokoldalú volt, nem volt mentes a politikai felhangoktól, de a zeneszámokkal és a versekkel együtt megmaradt inkább egy irodalmi rendezvény szintjén.

Már az egyik beharangozóban büszkén említették a *Vásárhely Népében*, hogy míg az egész ország romokban hever, egyedül Hódmezővásárhely van abban a helyzetben, hogy lépést tartson az európai és magyar szellemi élettel – legalábbis a háború kirobbanása előttivel – és megőrizze az irodalmi hagyományokat, a nagy magyar költők, írók emlékét. A nagyszabású tervek között szerepelt munkás- és parasztfiatalok részvételével Juhász Gyula és József Attila-est, valamint a munkáról, a szabadságról és a szerelemről szóló tematikus irodalmi matinék rendezése. „Ezek mind azt szolgálják, hogy a magyarság nőjön össze népi kultúrájával, és öntudattal legyen büszke értékeire.”⁴⁰ Az 1945. március 11-i hódmezővásárhelyi Szabó Dezső-megemlékezés valóban népművelődési esemény volt, irodalompolitikai szempontból azért fontos, mert olyan író állt a középpontban, akit eddig éppen csak megtűrték, és a terveket nézve látható, hogy a Társaság egy irodalmi megújulást akart elindítani.

Hódmezővásárhelynél is nagyobb szerepe volt azonban a Szabó Dezső-kultusz ápolásában Debrecennek, ahol maga az író is megfordult életében. A tiszántúli nagyváros irodalmi életében fontos személyiség volt *dr. Juhász Géza* (1894–1968)⁴¹ egyetemi tanár és költő, aki a népi mozgalom második vonalába tartozott, de országosan is elismert tekintéllyel rendelkezett. „Nép és író” című újságcikkében arra a gúnyolódásra felelt, hogy a Nemzeti Parasztpárt az álmodozó, nem eléggé gyakorlatias írók pártja. Rögtön azzal válaszol a más pártokban bujkáló volt „félművelt, tucatelméknek”, valójában a keresztény-nemzeti

³⁷ *Lelkek az éjszakában*, Ludas Máttyás Füzetek, 1939. febr. 55–56. füzet

³⁸ Teleki Pál, *Ludas Máttyás Füzetek* 1941. ápr. 66. füzet

³⁹ A Szabó Dezső ünnepélyről, *Vásárhely Népe*, 1945. márc. 17. 1.

⁴⁰ Szabó Dezső ünnepély, *Vásárhely Népe*, 1945. márc. 10. 2.

⁴¹ 1945-ig középiskolai tanár volt, majd egyetemi tanárnak nevezték ki. Gulyás Pállal, sógorával részt vett a népi mozgalomban és szervezte, vezette az Ady Társaságot, *ÚMIL*, 2/922.

középosztály tagjainak, hogy a nép régen és ma is érzi, hogy ki az ő embere, mert az író érzékeny idegzete hamarabb és tisztábban felismer. „*A parasztság büszke lehet, hogy vezetői nem a Tiszák, a Bethlenek iskolájából kerültek ki, hanem korunk legnagyobb írói, a Petőfi útját járják, s az Ady útját, Szabó Dezső útját. Csak az az ügy szent és igaz, amelyik egy táborra tudja forrasztani a névtelen milliókat, meg a kor vezető szellemeit.*”⁴² Juhász tehát megvédte A XIX. század költői című Petőfi-vers szellemében („*A néppel tűzön-vízen át*”) a Nemzeti Parasztpártot, a népi írók politikai szerepvállalását és kemény bírálatot mondott a közelebbiről meg nem jelölt maradiak felett.

A fenti idézetek azt bizonyítják, hogy Debrecenben is megkezdődtek a politikai csetepaték, Juhász Géza pedig bátran és nyíltan kiállt a magyar irodalom forradalmi örökségei mellett. 1945. december 2-án aztán a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt kelet-magyarországi kerületének napilapja, a *Tiszántúli Népszava* és a *Néplap* ugyanolyan szövegű cikkben értesítette a debrecenieket, hogy hamarosan Szabó Dezső emlékünnepségre kerül sor. Az írás a „*reakciós korszak örök ellenségének, nagy nyugtalanítójának, lázongó szellemének*”⁴³ nevezi az elhunyt író, akinek tiszteletére az Ady Társaság szervezett december 8-ra és 9-re a debreceni Kamaraszínházzal együtt a Városi Zeneiskolán ünnepséget. A két cikk kiemeli, hogy az előadások tisztázni akarják azt a sok problémát, amely e nyugtalan, különös szellem körül felvetődik. Ennek a mondatnak az a jelentősége, hogy a bevezető, dicsérő jellegű jelzőket más értékű jelzők váltják fel, ami arra enged következtetni, hogy a tiszántúli szociáldemokratáknak és kommunistáknak sem volt határozott véleményük az íróról. 1945. december 5-én jelentette be a műsort a *Debreczen*⁴⁴ nevű lap is. Itt már kiderült, hogy Juhász Géza és Kardos Pál fog előadást tartani, de a legizgalmasabb az lesz, amikor a helybeli színészek, a „*nagy regényíró legizgóbb és legizgatóbb próféciáit fogják műveiből vett, drámai hatású jelenetekben előadni*”.⁴⁵ December 7-én a Tiszántúli Népszavában a Színház rovatba került a meghívó, de annál nagyobb várakozással néztek elébe a lap munkatársai, mert felelevenítették, hogy az elmúlt hónapokban nagyon sok vitát okozott Szabó Dezső nagyhatású írói és kultúrpolitikai munkásságának helyes értékelése a magyar nép jelenlegi és jövőbeli helyzetét illetően. A lap remélte, hogy a rendezvény nagyon sokban hozzá fog járulni a tisztázáshoz és örömet fejezte ki, hogy nemcsak előadás, felolvasás lesz, hanem dramatizált, elevenebb illusztráció is.⁴⁶ Míg a szociáldemokraták politikai szempontból várták az eseményt és sokat reméltek tőle, a

⁴² Juhász Géza: Nép és író, Debreceni Hétfői Szabad Szó, 1945. okt. 7. 3.

⁴³ Szabó Dezső emléke az Ady Társaságban, Tiszántúli Népszava, 1945. dec. 2. 5. 1. és ugyanezen a címen: Néplap, 1945. dec. 2. 2.

⁴⁴ A Független Kisgazdapárt helyi orgánuma lett és Pálffy József szerkesztette. MSB, 26.

⁴⁵ Debreczen, 1945. december 5. 4.

⁴⁶ Szabó Dezső emléke, Tiszántúli Népszava, 1945. dec. 7. 2.

december 8-án reggel megjelent *Debreczen* erről szót sem ejtett, hanem a szigorú tényekre emlékeztetett újra és közölte azoknak a színészeknek a nevét, akik a drámaian hatásos jeleneteket fogják bemutatni.⁴⁷

1945. december 10-én jelent meg az első komoly tudósítás az előző napok Szabó Dezső-estjéről a *Debreceni Hétfői Szabad Szóban*.⁴⁸ Az egész oldalas Szabó Dezsővel kapcsolatos összeállításnak csak kisebb részét képezi az ünnepély elemzése. A cikk a Társaság és a Színház közös rendezvényeként vezeti be és mutatja be a programot, amelyet az Ady Társaság elnöke, Juhász Géza nyitott meg, aki az elhunytat „*mint népi íróink sorának elejét mutatta be.*”⁴⁹ Ezután Kardos Pál (1990–1971),⁵⁰ az egyesület titkára részletes előadásban kereste az író helyét, de úgy tűnik, nem találta meg. Az ellenforradalmi korszakot olyan betegségnek nevezi, amely ellen Szabó Dezső volt a láz, vagyis a védekezés. Ez a láz, az a felfokozott idegállapot, harag és lelkesedés elragadta olvasóinak népes taborát is. A kórisme jó volt, de a faji alapú megoldás hibás kúrának bizonyult. Kardos felteszi a kérdést, hogy fasiszta volt-e, de gyorsan megválaszolja, hogy nem, mert legjobban nem a zsidókat, hanem a németeket gyűlölte, meglátta a szociális és osztályproblémákat, valamint a most a kibontakozás lehetőségének számító munkás-paraszt-értelmiségi összefogást. E két utóbbi megállapításban csak félig van igaza, mert sem az osztályszemlélet, sem pedig a három társadalmi réteg egyenrangú szövetségének gondolata nem vált központi kérdéssé az írónak. Amikor pedig Szabó Dezső átfogó nagy emberszeretetéről ír, ez még elfogadható, de az, hogy nem volt benne gyilkos gyűlölet, nem fedi a valóságot. A tömegek vezéréként meghalt, állítja Kardos, de mint magyar író és nagy ember tovább fog élni.

Az irodalmi illusztrációkat regényeiből válogatták a rendezők. Komoly színészi teljesítménynek és szuggesztív produkciónak nevezi mindet a lap tudósítója, végül leszögezi, hogy az est nem tisztázta Szabó Dezső működését, mert ehhez még több év és több szempont szükséges de előbbre vitt az értékeléshez a tiszteletreméltó őszinteséggel.⁵¹ A cikk írójának elnyerte a tetszését a rendezvény, különösen Kardos Pál előadása, amelyet hosszabban idézett mint a Juhász Gézáét. Kiemelte a politikailag aktuális osztályszemléletet és az osztályszövetséget és azt, hogy az előadó nem tartotta fasisztának az író. Ha az írás nemcsak az „*Uj*” aláírású szerző nézeteit, hanem a NPP véleményét is tükrözi, azt lehet

---

⁴⁷ Az Ady Társaság, Debreczen, 1945. dec. 8. 4.

⁴⁸ A Nemzeti Parasztpárt napilapja 1945 februárjában indult Sipos Gyula szerkesztésében. MSB, 26.

⁴⁹ Szabó Dezső emlékest a Kamaraszínházban, Debreceni Hétfői Szabad Szó, (DHSZSZ), 1945. dec. 10. 3.

⁵⁰ Ő is középiskolai tanárként dolgozott évtizedekig, míg egyetemi tanárrá nevezték ki. 1927–49 között szervezte ő is az Ady Társaságot, ÚMIL, 2/967.

⁵¹ Szabó Dezső emlékkert a Kamaraszínházban, DHSZSZ, 1945. dec. 10. 3.

mondani, hogy megfontolt értékelése az elhunyt művész életművének. Ugyanakkor nem foglal állást, és a távoli jövőbe utalja az igazi tisztázást.

Ugyanezen az oldalon olvasható még egy groteszk novella⁵² Szabó Dezsőtől és egy szemtanú visszaemlékezése a halála előtti napokról. Ezek előtt van a bevezetőben, hogy hamarosan közeleg az írózseni halálának egyeztetendő évfordulója, és ő még megérhette a német hordák menekülését, ahogy a magyar nép is megérte sötét jóslatának beteljesülését: a germánság a magyar nemzet sírját ásta meg. Az író egyik utolsó mondása szociálisan is hatásos cím: „*Azt akarom, hogy életem művének magyar parasztyermékek lássák hasznát.*”⁵³

A *Tiszántúli Néplappá* változott Néplap írt még 1945. december 11-én az emlékestről, egy olyan cikkben, amelyben kiemelte, hogy Juhász Géza bevezetője szerencsésen mellőzte az elavult formákat, Kardos Pál előadása pedig újszerű és tárgyilagos volt, mert nemcsak az író erényeit, hanem hibáit, tévedéseit, zűrzavarát és emberi gyengeségeit is őszintén feltárta.⁵⁴

A debreceni emlékünnepségek tehát megelégedésére szolgált a parasztpártiaknak és a kommunistáknak, de nem ismerjük a szociáldemokraták és kisgazdák véleményét, amely pedig meghatározó lehetett ebben a kérdésben. A felkért előadók valóban igyekeztek Szabó Dezsőt a megfelelő helyre tenni, elfogulatlanul bemutatni: Juhász a népi irodalom ösatyjaként aposztrofálta, Kardos pedig megpróbálta életművének politikailag aktuális elemeit kiemelni és mindeneke-lőtt nem politikai, hanem irodalmi jelentőségét hangsúlyozni. Mi az oka, hogy a debreceni est nem vert visszhangot? Az egyik talán az, hogy a pártok között még több volt az összekötő mint az elválasztó dolog: az újjáépítés még alig kezdődött el, ez volt, ami a legtöbb energiájukat, figyelmüket lekötötte, nem volt még ide-jük kisebb irodalmi kérdéseket elemezni. Már megtartották a budapesti és a nemzetgyűlési választásokat, a politikusok a helyüket keresték az új szereposztásban, a politikai élet központja pedig már áprilisban Budapest lett. A vidéki Szabó Dezső emlékestek nem kimondottan aktuálpolitikai célokat szolgáltak, és semmiféle indulatot nem kavartak.

A *Pécsi Szabad Szó*, a Nemzeti Parasztpárt helyi lapja 1946. február 11-én közölte, hogy Pécsen is rendeztek Szabó Dezső emlékestet.⁵⁵ Meglepőnek tűnik, hogy 1947 márciusában a *Délsziget* jelentette meg a *Várkonyi Nándor: Szabó Dezső emlékezete* című előadásának szövegét, amelyet a második pécsi emlékes-ten tartott.⁵⁶

---

⁵² Péter és a légnyomás, Megjelent 1944. nov. 3-án a Magyar Ünnepek című lapban

⁵³ Szabó Dezső utolsó napjairól beszél a szemtanú, DHSZSZ, 1945. dec. 10. 3.

⁵⁴ Szabó Dezső emlékkert, Tiszántúli Néplap, 1945. dec. 11. 3.

⁵⁵ Szabó Dezső emlékest Pécsen, Pécsi Szabad Szó, 1946. febr. 11. 1. és 4.

⁵⁶ Várkonyi Nándor: Szabó Dezső emlékezete, Délsziget, 1947. márc. 1–4.

Várkonyi Nándor⁵⁷ (1896–1976) könyvtáros, művelődés- és irodalomtörténész sajátos jelensége volt a magyar szellemi életnek. A Délszigettel, amely Hódmezővásárhelyen jelent meg Moldvay Győző és Vörös István⁵⁸ szerkesztésében és írói munkaközössége adta ki tulajdonképpen bezárult a kör az emlékünnepek körül: a dél-alföldi városból indultunk el és a pécsi est előadásának anyaga is ide tért vissza.

Várkonyi előadását azzal kezdte, hogy szimbolikusnak tekintette Szabó Dezső halálát két szempontból is: egyrészt hozzáillő látomás volt apokaliptikus körülmények között meghalni, másrészt Petőfi, Széchenyi, Ady távozása is mérőföldkő lett, csak az nem derül ki, hogy a szerző szerint felemelkedés vagy hanyatlás következett-e utánuk a magyar nemzet számára. Ezután következik az izgalmasabb tétel: *„Rendszerében, amelyet megalkotott, nem az a legfontosabb, hogy változatlanul kiállja-e a megvalósulás próbatételét, hanem az, hogy az új honfoglalás szuggesztíóját a puszta eszméből eleven határerővé tudta varázsolni.”*⁵⁹ Szerinte ezért inkább nem tanítványai voltak, hanem csak hívei és rajongói. Magányos volt, de senkinek sem volt oly nagy közvetlen hatása mint neki, mert mágikus erőket hordozott magában, amelyekkel elbűvölte a tömeget.⁶⁰

Az előadás középső része egyre bátrabban veti fel a nagy író nagy hibáit. Először kiderül, hogy a magyar fajt álmokképként látta, a magyar embert *„szent gyermeknek”* tekintette, de éppen ez a szeretet által idealizált kép vonzotta hallgatóit. Azért viselik el hívei minden tévedését, bűnét és azért bocsátanak meg neki, mert érzik, hogy az író szereti őket. Ez a nézet felveti azt a kérdést, hogy mennyire volt reális Szabó Dezső nemzetszemlélete. Valóban úgy tűnik régebbi írásaiból, hogy népét majdnem kritikátlanul dicséri, idegen vezetőrétegének, idegen származású polgárainak és idegen hatalmaknak tulajdonítva minden bűnt, ami bennünket is kísértésbe vitt. A magyarság alapjában jó és tiszta, ami gonoszság és aljasság van benne, szerinte az az idegenektől származik.

Szabó Dezső lebilincselő nemzetszeretete azonban Várkonyi szerint nem tud folyamatosan magasan szárnyalni. Rónayhoz hasonlóan azt állítja, hogy fegyelmezetlensége miatt csak óriási lírai torzokat termelt ki, témája, a magyar élet, csodálatos alapanyag lehetne, ha nem lenne a megvalósításban valami romboló. *„A köznapi reális élet ábrázolása s az ábrázolat esztétikai szervessége hiányzik művéből: hol a csepegős érzélgés kenőcsébe lépünk, hol robosztusan*

⁵⁷ Ő is magyar-francia szakos diplomát szerzett a budapesti egyetemen, de az I. világháború alatt annyira megsérült, hogy le kellett mondania a tanári pályáról és ezután Pécsen élt. Az ottani egyetemen magántanár, könyvtáros volt évtizedekig és sokat tett a pécsi irodalmi élet megszervezéséért: alapítója volt a Janus Pannonius Társaságnak, szerkesztette, amint már említettük a népi mozgalommal rokonszenvező Sorsunkat. Az elpusztult keleti kultúrák kutatójaként mítoszok alapján megpróbálta rekonstruálni az ősember világképét. MÉL, III/822–823.

⁵⁸ Moldvayra ÚMIL, 2/1396 és Vörösre, ÚMIL, 3/2273.

⁵⁹ Délsziget, 1.

⁶⁰ Uo. 2.

*dús és igaz élet ragad magával, hol a vadság és az epétől felmart képzelet savát nyeljük.*⁶¹ Összes művének egyetlen tárgya van: a magyarság fennmaradásának kérdése, ihlete pedig a többször emlegetett gyűlölet és szeretet, amellyel a szegény nép új honfoglalását hirdeti, de amely életében sosem valósult meg. Elgondolkodtatóak a szerző korára is azok a szavak, amelyeket az elhunyt író gondolataiból következtet ki: „Bármi történjék, soha semmi sem változik: a törtetők tovább törtetnek, legfeljebb új jelszavakkal a szájukon az eszmék megint csak idegen érdekeket szolgálnak, s a régi zsákmányolók is mind a helyükön vannak.”⁶² Mitikus varázslatnak nevezi, vagy mágiának, ahogy az író a halálosan beteg nemzetben felébresztette és keringésbe hozta a testet feltámasztó erőt, és ezt tartja a tudós a legnagyobb értéknek. Várkonyi azzal fejezi be előadását, hogy Szabó Dezső műveinek nem intellektuális, hanem erkölcsileg példamutató értéke van. Szeretetre és gyűlöletre, támadásra és védekezésre tanító példáját tartja nemzeti örökségünknek és cselekvő hagyományunknak.

Várkonyi Nándor saját szakterülete felől közelítette meg Szabó Dezső alakját és művészetét, és nem akarta aktuális politikai mondandó szolgálatába állítani. Feltűnik benne az ősi civilizációk világnézete, amikor pogány varázslóhoz hasonlítja, de ez nem újdonság, mert amikor Szabó Dezső olyan harcosan szembezállt az intézményesített és idegen eredetű kereszténységgel, néhányan már táltosok rokonának tartották a háború előtt is.

b, A fővárosi megemlékezések

Budapesten a Független Kisgazda Földmunkás- és Polgári Párt napilapja, a *Kis Újság* tudósította 1945. április 5-én a lakosságot, hogy a *Misztótfalusi Köz-
művelődési Szövetkezet*⁶³ április 18-ra Szabó Dezső emlékestet hirdet a Zeneművészeti Főiskolára, más néven a Zeneakadémiára, ahol az író is nagyon sok előadást tartott és nagy közönség hallgatta. Nem véletlen bizonyára, hogy a „megszentelt” helyen kezdődött el a „szellemidézés”, bizonyos babonás nézet szerint ilyenkor az elhunyt szelleme örködik a rendezvény sikere felett. Az újságcikk megemlíti még, hogy *Tamási Áron* fog előadást tartani, *Kodály Zoltán* pedig saját műveit fogja vezényelni, színészek pedig részleteket olvasnak fel az író munkáiból.⁶⁴

⁶¹ Uo. 3.

⁶² Uo. 4.

⁶³ 1945. március elején alakult, a vezetői között találhatjuk Arany Bálintot, Gombos Gyulát, Hartyányi Istvánt, de Saláta Kálmánt és Tildy Zoltánt is. Vezetője Bereczky Albert református lelkész lett és a Kisgazdapárthoz álltak közelebb, Salamon Konrád: A harmadik út küzdelme, Népi mozgalom 1947–1987, Korona, Budapest, 2002, 35.

⁶⁴ A Gellérthegyén temetik el Szabó Dezsőt, *Kis Újság*, 1945. április 5. 4.

Amikor visszatért az eseményre a radikálisabb Nemzeti Parasztpárt lapja, a Szabad Szó magas színvonalúnak nevezte a műsort.⁶⁵ Megtudhatunk olyan részleteket is, hogy a szellemidézés nem teljesen sikerült, mert a rendezők elfeledtek Szabó Dezső elszánt német- és nyilasellenes harcáról.

Tamási Áron (1897–1966) beszéde „*Igék a zászlón*” címmel jelent meg a Szabad Szóban.⁶⁶ A székely író biztosan nem volt elfogult idősebb társával szemben, aki 1928-ban nemcsak kigúnyolta első regényét, a *Szűzmáriás királyfit* esztétikai hiányosságai miatt, de elítélte a különálló erdélyi magyar irodalom megszerveződését is.⁶⁷ Tamásit ugyan többen megvédték, de Szabó csak 1931-ben írt róla békülékenyen,⁶⁸ erdélyi kortársa pedig 1933-ban nyugtázta ezt és megírta benyomásait egykori szigorú kritikusról.⁶⁹ A háború után pedig az a furcsa helyzet állt elő, hogy neki a kigúnyolt tanítványnak kellett elsőként megidéznie tanítója szellemét.

Tamási beszédének elején nem is felejtette el megjegyezni, hogy milyen durva bírálatot kapott 17 évvel ezelőtt és magát „*az igazságtalan apa engedetlen fiának*” nevezi. „*Egy perce meghajtom a fejem előtte – írja – de nem azért, hogy üres búcsút mondjak, és könnyes szemeket emeljek fel. Zászlót emelek fel.*”⁷⁰ Azután kijelenti, hogy Szabó Dezső mindig szeretett a magyar zászlóra írni, de ennyit talán nem lett volna szabad. Itt is megfigyelhető a vallási asszociáció, amikor Tamási Igének nevezi kortársa jelszavait, az Ige a kereszténységben, különösen református szóhasználatban maga az isteni útmutatás, a kinyilatkoztatás. Több száz évvel korábban divatban volt, hogy a zászlókra szent szövegeket, bibliai idézeteket hímeztek ezzel is az Ég áldását kérve a küzdelemhez és tudatosítva, hogy valamilyen természetfölötti erő mindig a harcosokkal van. Tamási zászlóbontása jelképes lehet: ahogyan a „*Lobogónk: Petőfi*” jelszó a kommunista párt harciasságát volt hivatva bizonyítani, a „*Lobogónk: Szabó Dezső*” mondat inkább a Nemzeti Parasztpárt nagy tanítójára történő utalás. Ettől kezdve valóban ő lesz a párt egyik eszmei ősatyja, akire egyre gyakrabban hivatkoznak majd.

Az április 18-i ünnepség után majdnem három hét múlt el, amikor a Szociáldemokrata Párt egyik neves tagja, *Horváth Zoltán*, akiről később bővebben lesz szó, a Szabó Dezső ünneplés miatt megjelentette „*Óvás, elvtársak!*” című cikkét a harcosan baloldali *Népszavában*. Horváth úgy véli, hogy túl sok írás dicsőíti a halott írókat és ez nem helyes. Ha nagy tehetségnek tartjuk, akkor vele szemben annál szigorúbb kritikát kell alkalmazni, mert sok tévedése volt annak,

---

⁶⁵ Szabó Dezső emlékek, Szabad Szó, 1945. április 20. 3.

⁶⁶ Szabad Szó, 1945. ápr. 22. 4–5.

⁶⁷ Szabó Dezső: Sületlenség: Tamási Áron könyve, Előőrs, 1928. szept. 2. 7–9.

⁶⁸ Ligeti Ernő: Pax vobiscum. Gyilkos, 1931. dec. 19., 21–23.

⁶⁹ Tamási Áron: Szabó Dezsőről, Brassói Lapok, 1933. dec. 3. 11.

⁷⁰ Szabad Szó, 1945. ápr. 22. 4.

aki sokat írt. Elismeri, hogy a németeket gyűlölte, de ugyanakkor fajvédő is volt, ami neki zsidóellenest jelent és úgy emlékszik, hogy a két világháború közötti magyar kormányok sokszor hivatkoztak rá. Ezután jön a másik alapvetőtétel, amely a Szabó Dezső-ellenes tábor legfontosabb hivatkozása lett az elkövetkező évtizedekben: „*Szabó Dezső az ún. kurzus idején, az ellenforradalom korszakában híve és mintegy irodalmi ideológusa volt az ellenforradalomnak – hibás és kártékony dolog ma belőle a demokratikus Magyarország nagy íróját kreálni.*”⁷¹ Ezután Szabó híveinek táborát veszi nagyító alá, és kategorikusan kijelenti, hogy az értelmiségnek is kötelessége felülvizsgálni nézeteit, bevallani tévedéseit és visszavonulni. Tehetségesnek, de nem függetlennek, hanem az ellenforradalom cinkosainak tartja őket.

Okfejtése azonban logikus: az értelmiség felelős a nép vezetéséért, és ha az írók rossz útra vezették a népet, amikor az egy másik helyes irányba indul, mert rájött az iránytévesztésre, a régi, kudarcot vallott kalauzok most ne álljanak az élre vagy az első sorba, hanem húzódjanak hátrébb, dolgozzanak szerényebben és szóljanak halkabban. Legyenek szolgálói, építői, ne vezérei az új szellemi életének, és ha erre nem képesek, akkor vonuljanak vissza – írja Horváth. Itt olyan francia írókat és költőket sorol fel – *Ramon Fernandez* (1894–1944) *Jean Giono* (1895–1970) *Charles Ferdinand Ramuz* (1878–1947) akik mitikus falu- és parasztrómantikájukkal, liberalizmus- és városellenességükkel, nacionalizmusukkal hasonló irodalmi irányt, egy „új népiességet”⁷² képviseltek mint nálunk *Az elsodort falu* írója. Horváth azzal fejezi be írását, hogy a halottakat inkább ne dicsőítsük és ezután majd az új magyar közvélemény formálói, a levitézlett rendszer szellemi életét meghatározó írástudókat leleplező, számonkérő, és bíráló újságírókra figyeljünk, mert ők fogják megírni az igazat.

Hamarosan reagált a Magyar Nemzet Horváth Zoltán szigorú ítéletére és tanácsaira. A cikk íróját nem lehet ismerni, de fontosnak tartotta, hogy kommentárt fűzzön a Népszavában megjelent íráshoz, mert igazságtalannak érezte. A szerző azzal kezdi gondolatmenetét, hogy igazat ad a szociáldemokrata politikusnak: az új Magyarország tényleg nem tekintheti az írókat prófétájának, mert *nem csak* demokrata volt, de az is igaz, hogy nem lehet őt beskatulyázni. Valóban olyan sokoldalú és sokszínű alkotó volt, amelyben megférnek a fények és az árnyak, a rikító, a szolidan ragyogó és a nagyon sötét színek is. Fajvédelmét a németellenességgel azonosítja a szerző, antiszemitizmusát pedig az antikapitalizmus egyik megjelenési formájának tartja. Mentségére hozza fel a Magyar Nemzet munkatársa, hogy nagy tévedéseit nem az egyetemi katedrán hirdette, mint pl. Szekfű Gyula, azt azonban elfelejti, hogy a vendéglőkben több száz és ezer fiatalember előtt tartott előadásai legalább olyan népszerűek vagy még az

⁷¹ Horváth Zoltán: Óvás, elvtársak! Népszava, 1945. máj. 6. 3.

⁷² Szabolcsi Miklós: Világirodalom a XX. században, Főbb áramlatok, Gondolat, Budapest, 1987, 137–140.

egyetemi kurzusoknál is hatásosabbak voltak. Ugyanakkor a cikk írója szerint éppen visszavonulása, belső emigrációja vagy különállása hitelesítette szavait. Végül hosszan idézi Horváthnak azt a gondolatát, hogy az írók valóban tartsanak lelkiismeret-vizsgálatot és álljanak félre, ha szükséges, de a lap politikai irányultságából az következik, hogy a szociáldemokratáknak ezt a követelését nemcsak a népi írókra vonatkoztatja, hanem ki akarja terjeszteni más politikai nézetű művészekre is.⁷³

Az 1945-ös évben volt még egy megemlékezés, de ezt már a *Független Ifjúság*,⁷⁴ a kisgazdapárt ifjúsági szervezete rendezte meg kissé megkésve. A hasonló című újság⁷⁵ arról tudósított, hogy november 29-én vasárnap 200 fiatalember emlékezett meg róla és bolygatta fel az emlékeket. A cikket *Jakab Sándor*, a szervezet egyik vezetője írta. Az összejövétel a Rákóczi téri sírnál volt. Jakab úgy érzi, kár, hogy most a fiataloknak aktívan részt kell venni a politikai életben, de az idősebbek leszerepeltek és megfogyatkoztak. A magyar ifjak ezért vezetelni is mentek az író sírjához, mert elmulasztottak segíteni neki, amikor szüksége volt rá és nem hajtották végre, amit hirdetett. A szerző úgy általánosít, hogy az ilyen nehéz embereket csak haláluk után kezdik el szeretni, mert távolról könnyebb. A cikk áhítatosan zárul, amikor Jakab azt kéri a nagy halottól, hogy áldja meg a vezetőköt, és ne haragudjon rájuk.⁷⁶

A kisgazdapárt pécsi napilapjában, a *Független Népből*, amelyet Vörös Vince szerkesztett⁷⁷, később jelent meg egy hosszabb tudósítás az „Ifjúságunk” című rovatban ugyanerről az eseményről. Eszerint a Független Ifjúság nagyválasztmánya tisztelgett a sírnál és az ország minden részéből jöttek a fiatal kisgazdák. Először *Az egész látóhatár* bevezetőjét idézte a szónok, amely szerint az író emlékművet állított az idő kapujába és a vallomás szerint életműve volt az egyedüli útmutató, támasz, vigasz. A mostani nehéz napokban sem vesznek róla tudomást, tanítása ma is pusztába kiáltott szó. A lírai kommentár azzal folytatódik, hogy a szónok erőt kért Szabó Dezső szellemétől a jövő nagy küzdelmeihez, majd Petőfi mellé helyezi, mert mindketten háború idején haltak meg. Míg azonban Petőfi sírja ismeretlen, addig Szabó Dezsőé a Gellérthegyben lesz majd végső kívánsága szerint, ha eltakarítják a romokat, és ott fog őrködni ezer évig.⁷⁸

---

⁷³ Szabó Dezső védelmében, Magyar Nemzet, 1945. máj. 10. 2.

⁷⁴ A Független Ifjúsági Szövetség még Debrecenben alakult 1945 márciusában, elnöke B. Rácz István lett és eszmeiségére a keresztény-nemzeti ideológia mellett a népi írók nézetei is nagy hatást gyakoroltak, in Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947, Akadémia Kiadó, Bp, 1976, 52.

⁷⁵ MSB, 41.

⁷⁶ Jakab Sándor: Szabó Dezső sírjánál, Független Ifjúság, 1945. dec. 1. 5.

⁷⁷ MSB, 41.

⁷⁸ Bernál István: Szabó Dezsőnél, Független Nép, 1945. dec. 3. 4.

Ekkor a sírhoz ballagott *Karácsony Sándor*⁷⁹ (1891–1952) és barátként szólt a sírban fekvő íróhoz. Karácsony elérzékenyülten köszönte meg a halottnak, hogy magyarrá lett. Egész élete a magyarság és az ifjúság jajkiáltása volt, mondta az emlékező, aki szerint a fiatalok megértették kiáltását, és úgy akarják megépíteni a holnapot, ahogyan ő harangozta bele a magyar éjszakába. Ekkor már a hallgatók közül is többen könnyeztek és az emelkedett hangulatú összejevetelt a Szózat eléneklésével fejezték be.

A Független Ifjúság érzelmileg túlfűtött ünnepsége jól példázza nemcsak azt a terhet, amely a háború utáni generációk lelkét nyomta, hanem azt a politikailag is túlfűtött légkört, ami akkoriban uralkodott. Az érzelmek vagy inkább a szenvedélyek nagy szerepet kaptak az ország sorsának alakulásában is. Szabó Dezső újszerű és szemléletes, színes, a fantáziát megragadó nyelvezetével a megemlékezéseken elhangzott beszédek stílusára is rányomta a bélyegét: ugyanolyan szokatlan igéket, jelzőket használtak, hogy felkeltsék hallgatóik érdeklődését. Sokan verbális művésznek tartották az író, mert a háború alatti előadásait lenyűgözve hallgatta a fiatal közönség. Az 1945 utáni nyilvános politikai rendezvényeken ezért a Szabó Dezsőt felidéző irodalmi műveknek és az őt utánzó beszédeknek is fontos szerep jutott.

Az 1945. április 18-i emlékest után mintegy 9 hónappal, Szabó Dezső halálának első évfordulóján 1946. január 13-án arról tudósította az *Esti Szabad Szó*, a Nemzeti Parasztpárt napilapjának esti kiadása a fővárosi közönséget, hogy a párt *Kabai Márton Köre*⁸⁰ Szabó Dezső estet rendez aznap, ismét a Zeneakadémia nagytermében. Megnyitó beszédet *Veres Péter* fog mondani és *Darvas József* tart majd hosszabb előadást az íróról. Ugyanebben a lapszámban egy másik oldalon rövid hirdetésként is szerepel a meghívó azzal a felszólítással, hogy a Nemzeti Parasztpárt tagjai tartsák kötelességüknek a megjelenést.⁸¹

Ezt bizonyítja, hogy hétfőn január 15-én az *Esti Szabad Szó* terjedelmes címmel és részletesen bemutatta a történeteket. A főcím Veres Péter egyik elhangzott mondata volt. „*A szép haza megteremtésére vállaljuk a harcot*”, az alcímekben pedig az szerepel, hogy a Szabó Dezső-emlékestén, a Parasztpárt nagy

---

⁷⁹ A Földesen született pedagógus, filozófus, író és egyetemi tanár 1918-ban szerzett tanári oklevelet, miután a háborúból hadirokkantként jött haza. Egy évig Kassán, majd 8 évig Budapesten tanított, 1927-ben lett az MTA munkatársa, 1942–51 között a debreceni egyetem bölcsészkarán tanított, közben 1945-től 1948-ig a Szabad Művelődési Tanács elnöke és annak a szabadművelődési pedagógiai irányzatnak az irányítója volt, amelyet keresztény és nemzeti értékekből ő maga dolgozott ki és terjesztett el. Magyar életrajzi lexikon, Akadémiai, Budapest, 1981, I. 857.

⁸⁰ Egykori budapesti református gimnazisták alakították meg az 1697-es tokaji felkelés bebörtönzött prédikátoráról elnevezett egyesületet 1940-ben. Ők kezdeményezték a szárszói találkozót, de hallgatták a Rákóczi téren Szabó Dezső előadásait és meg is látogatták az író. In Havas Gábor – Ohati Nagy László – Sebestyén László: A 43-as szárszói találkozó előzményeihez. Valóság, 1973. augusztus, 46–47.

⁸¹ Nagy kulturális esemény: Szabó Dezső emlékkert, *Esti Szabad Szó*, 1946. január 13. 4.

seregszemléjén a közönség lelkesen tüntetett a demokrácia mellett.⁸² A cikk azzal kezdődik, hogy az író is sokszor a Zeneakadémián hirdette az ígét, megint bibliái, prófétai képzettársításokat keltve. Aztán úgy folytatódik, hogy eddig mélyen és sértően hallgattak róla, ami nem teljesen igaz, mert Horváth említett cikke nem hagyta szó nélkül az előző évi ünnepséget, és amint majd látni fogjuk, a nekrológok mellett halálának körülményeiről, 1945. januári és esetleges későbbi ünnepélyes temetéséről és hagyatékáról is elég sokat írtak a lapok. Ha a tudósító a politikai értékeléseket hiányolta, ebben a Szabad Szónak is volt mulasztása.

A bevezető előadásban Veres Péter először arról beszélt, hogy a nemzeti érzést sokáig a magyar köznemesség ápolta és a reformkorban ebben összefogott a parasztsággal. A XIX. század második felétől azonban a középosztály már nem volt nemzeti szellemű, mert a parasztságot lenézte, ezért a magyar öntudatot a költők írók ébresztgették. Itt úgy tűnik, hogy Veres a középosztály felébredtjének tekinti Szabó Dezsőt, olyan írónak, aki rádöbbsentette a néptől elszakadt értelmiségi és tisztviselői réteget a néphez tartozásra és a néppel szembeni felelősségére. Szerinte a népi írók nem a hangját, stílusát vették át, hanem érzéseit, a sorsközösség eszményét. Ezután kitér a jelenre, és azt mondja, hogy eljött az az idő, amikor a prófétáknak már táboruk, seregük van, a munka pedig, az új Magyarország felépítésében nagyon sok. Szabó Dezső nem ésszel, hanem szenvedéllyel harcolt, most azonban olyan nagy a feladat, amelyhez nem nagy szenvedély, hanem nagy bölcsesség kell. Eljött hát az okos küzdelem ideje: a parasztságnak, munkásságnak és értelmiségnek össze kell fognia.⁸³ Veres Péter tehát nem dicsőítette a népi írók tanítómesterét, nem állította példaképül, nem idézte állandóan, nem aktualizálta, hanem igyekezett reálisan elhelyezni a magyar történelemben, megemlítve tévedéseit és hibáit is.

Az ünnepség gerincét azonban Darvas József előadása alkotta, aki hiteket, eszméket, igazságokat felörlő bitang szélmalomok ellen hadakozó „*Donkisottnak*” nevezte.⁸⁴ Az Eötvös Kollégiumban ez volt Szabó Dezső ragadványneve, 1913-ban pedig megírta „*Don Kisott penitencián*” című programadó elbeszélését, amely az elhivatott, nagyra törő ember tragikus magányát és az értetlen tömeggel folytatott hősies, de kudarcra ítélt harcát szimbolizálta.⁸⁵ Darvas ezután úgy általánosít, hogy a magyar tehetség sorsa tragikus, mert pl. a két világháború között is üldözték a magyar szellemet, majd megvonja a mérleget: képmutató, hazug korszak volt. Ilyen körülmények között harcolt Szabó Dezső a „népi demokráciáért”.

Darvas úgy értelmezi az író nézeteit, hogy akkor leszünk hűségesek hozzá, ha összefogunk (valószínűleg a parasztság és az értelmiség nevében beszél) a

---

⁸² Esti Szabad Szó, 1946. jan. 15. 2.

⁸³ Uo. 2.

⁸⁴ Uo. 3.

⁸⁵ Nyugat, 1913. II. 613–621.

munkássággal. Ezután következik azonban a nagy hitvallás, amely azonban Darvastól nem hangzik valami meggyőzően, mert sokszor is szembefordult a nagy íróval. Mindenesetre kijelentése súlyos, fontos és még évekig ható: „*úgy érezzük, történelmileg igazolt igazságait mi őriztük meg a leginkább és mi vittük, és mi visszük tovább híven.*”⁸⁶

Az *Új Ember* című katolikus hetilapban Fényi Ottó⁸⁷ inkább az előadásról és nem az íróról ír. A premontrei szerzetes lírai sorából kiérződik, hogy magát Szabó Dezsőt kedvelte és az ő aktuális gondolatait szerette volna hallani, mert a parasztpárt rendezvényén ismét csalódott: a halott csendes volt, akik helyette beszéltek, hitről, tanúságtételről semmit sem szóltak. „*Többre várunk mi, szeretnők megérezni, hogy ők, a vezetők, valóban belátják az egész látóhatárt.*”⁸⁸ Különösen Darvasnak azt a mondatát tartja meghökkentőnek, de árulkodónak is, hogy Szent Gellérttel „*idegen szellemiség*” terjedt el hazánkban. A cikk írója úgy érzi, hogy a politikusok szerint a kereszténység elnyomta a magyar nép ősi kultúráját. Ezt a véleményt azonban nem a fenti előadók találták ki, mert Szabó Dezső is sok írásában Koppány mellett állt ki Szent Istvánnal szemben. Ez az újpogány kultúrpeszsimista nézet a Nemzeti Parasztpárt fegyvertárában egyházellenes buzogány lett.

A cikkből az a politikai konfliktus derült ki, hogy a Nemzeti Parasztpárt antiklerikalizmusa akadályozta a katolikus hívek megnyerését. Ez valószínűleg két forrásból táplálkozott: az egyik a katolikus egyház hatalmas földbirtoka volt, amelynek érinthetatlensége évszázadokig felháborította a parasztságot, amely az egyházban csak a papságot látta. A másik forrást Szabó Dezső fakasztotta, amikor azt hangoztatta, hogy a katolikus klérus éppúgy mint a Monarchiában, idegen származású, idegen érdekek kiszolgálója és ezt tetézte még meg azzal a kultúrkritikával, amely a meghamisított keresztény tanítást kárhoztatta a magyarság bajaiért. Ez az antiklerikalizmus és az antikrisztianizmus olyan újpogány szemléletet hozott létre, amelyben a baloldali polgári radikalizmus és a jobboldali nemzeti radikalizmus nagyon hasonlít egymásra. Bármennyire támadta is a szélsőjobboldali pogánykodó magyar egyesületeket, ezek ugyanúgy az ő köpenyéből bújtak ki, mint 1945 után a radikálisan demokrata egyházellenes parasztpárti vezetők.

Fényi cikke tehát keresztényellenességgel gyanúsította meg Darvasékat és nézetük antiklerikalizmusnak, nyugatellenességnek nevezhető, mert a vallást nem tartotta kiemelkedő értéknek. Ugyanakkor kitűnik belőle az a nyitottság, amelyet a szerző szerint a fenti politikusok közömbössége nem méltányol. A

---

⁸⁶ Esti Szabad Szó, 1946. jan. 15. 3.

⁸⁷ Fényi Ottó (1917-2002) premontrei szerzetes 1934-ben lépett be a rendbe, 1939-ben szentelték pappá és a gödöllői premontrei gimnáziumban tanított 1948-ig. Ezután munkás, levéltári alkalmazott és az idős szerzetesek támogatója volt. 1990-ben a rend elöljárója lett és az újraindított gödöllői gimnázium igazgatója volt.

⁸⁸ Fényi Ottó: A Szabó Dezső-est margójára, *Új Ember*, 1946. jan. 27. 6.

cikk elején Szabó Dezső iránt is megvolt benne ez az érdeklődés és rokonszenv, de úgy érzi Fényi, hogy a parasztpárti vezetők kiforgatják mesterük szavait, ezért a Nemzeti Parasztpárt nem a katolikus hívők pártja.

Az emlékünnepekről szóló híradások alapján a Szabó Dezső-kultusznak ez a része nagyobb port nem vert fel. A Hódmezővásárhelyen kezdődött megemlékezés inkább gyászünneplésszerűen hasonlított és főleg az író munkásságának maradandó értékeit emelte ki, a Debrecenben emlékező Kardos Pál törekedett az elfogulatlanságra, de az aktualizálásra is. A budapesti rendezvényeken már aktívan politizáló írók szólaltak meg. Tamási Áron hiába került a dicsőítést, a szociáldemokraták kifejezték ellenvéleményüket, amelyet később egyre gyakrabban és hangosabban hangoztattak. A megemlékezéseket a pécsi est zárta 1947-ben, ahol a híres irodalomtörténész művészi eszközökkel fogott hozzá Szabó Dezső értékeléséhez. Olvashattunk tehát nagyobb mértékben irodalmi jellegű méltatásokat, amelyek visszhang nélkül hangoztak el, és főként vidéken történt ez, Budapesten azonban az előadó személye vagy az előadás tartalma hamar felkelte valamilyen társadalmi érdekcsoport ellenszenvét. Ezek a politikailag látszólag közömbös irodalmi megemlékezések mégis fontosak: *ezek kapcsán hangozott el, hogy a Nemzeti Parasztpárt Szabó Dezső életművének leghűségesebb követője, de az is, hogy ő volt az ellenforradalmi kurzus irodalmi ideológusa.* Az igazi vita azonban még váratott magára.

3. Pártok, lapok, vélemények

a, Független Kisgazdapárt

Az FKGP már a háború befejező szakaszában felkészült a jövőbeli változásokra: megújult szervezetileg, 1943-ban létrehozta a Parasztszövetséget, tárgyalta a többi ellenzéki párttal és részt vett az ellenállási mozgalomban. 1944 végétől gyűjtőpárttá vált, bekapcsolódott a nemzeti bizottságokba, a Függetlenségi Front munkájába és sikeresen szerepelt a budapesti törvényhatósági és a nemzetgyűlési választásokon. 1945 végétől megpróbálta átvenni a koalíciós kormányban a politikai kezdeményezést, de befolyásának növelését megakadályozta a Baloldali Blokk. A párt széthullása 1947 januárjától a „köztársaság-ellenes összeesküvés” ügyének kiterjesztésével kezdődött és sem a hároméves terv ellenzése, sem a párt jobbszárnyának ellentámadása nem tudta ezt megakadályozni.⁸⁹ A kisgazdapárt 1947 végére gyakorlatilag megszűnt aktív demokratikus politikai szervezet lenni.

Igaz, hogy a Nemzeti Parasztpárt 1946. januári emlékestjén azt hangoztatta Darvas József, hogy ők a leghűségesebb követői Szabó Dezsőnek, mégis a kis-

---

⁸⁹ Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947 (Akadémiai Kiadó, Bp, 1976) című munkája alapján.

gazdákat kell a felsorolás elejére állítani. Elsősorban azért, mert a párt a nemzetgyűlési szavazatok legnagyobb részét megszerezve 1945 novemberétől az ország legnépszerűbb pártja lett, a koalíciós kormány feje soraiból került ki, óvakodunk azonban a legbefolyásosabb pártnak nevezni, mert a háború utáni zilált politikai körülmények nem tették lehetővé egy nyílt és tiszta polgári demokrácia kifejlődését és a nyomában járó munkáspártoknak is nagyon erős befolyása volt a társadalomban. Az FKgP mégis a legnagyobb létszámú párt volt, amely azonban gyűjtőpártként nemcsak módosabb parasztokat, hanem értelmiségieket, tisztviselőket is magában foglalt.

A kisgazdapártnak Szabó Dezső örökségéhez fűződő viszonyáról leginkább a párt sajtójából nyerhetünk képet. Néhány írást már említettünk, most azonban más összefüggésben szemlélve azokat új jelentést nyerhetnek. A következőkben az 1945–1948 közötti kisgazda-lapok Szabó Dezsővel kapcsolatos írásából vonunk le következtetéseket a párt nézeteivel kapcsolatban. A két legfontosabb esemény a Független Ifjúság különszáma és az 1946. novemberi koszorúzás volt.

A *Demokrácia* egyik munkatársa Szabó Dezső halálának körülményeit felelevenítve már kimondottan politikai jellegű címet adott cikkének a következőképpen: „*Nemcsak demokráciára, hanem biztosított demokráciára van szükségünk – mondta Szabó Dezső halála előtt.*”⁹⁰ A H. Z. monogrammal jelölt újságíró a József körút 31/a számú ház két lakójával beszélt a „*nemzet nagy tanítójának*” haláláról. Fontosnak tartja leírni antifasiszta gondolkodását bizonyítandó mennyire szidta a németeket, hogyan okolta az ország pusztulásáért Gömböst, Sztójayt, Szálasit, megvetette Rajniss Ferencet, Vajna Gábort. A fenti kijelentést állítólag éppen halálának reggelén tette, de nem pontosan abban a formában: „*Eddig áldemokrácia volt, az igazi demokráciának biztosított demokráciának kell lenni.*”⁹¹ Később ugyanebben a lapban *Körössényi Vilmos* kizsákmányolóknak nevezi a Szabó Dezső öröksége körül ólálkodókat. „*Még el sem földeltek, magyar író, de halálodból kövér, hájas kapitalistává akarnak hízni az undok piócák!*”⁹² A *Demokrácia* júliusban négy ismeretlen leveléből idéz, és lírai portrét fest emberi tulajdonságairól. Irányt mutató, lázadó szellemnek tartja a szerző, aki azt a példát adja, hogy merjünk vívódni, gyarló emberek lenni mi is. Azt azonban tévesen tudja, hogy a gránátszilánktól sebesülten, tollal a kezében halt meg az utcán.⁹³ Halottak napja után 1945. november 3-án a párt ifjúsági szervezetének lapja, a *Független Ifjúság Sinka István: Őszi reggel* című versével emlékezett a halottra.⁹⁴ Nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a nemzet írója

---

⁹⁰ *Demokrácia*, 1945. ápr. 15. 3–4.

⁹¹ Uo. 4.

⁹² *Körössényi Vilmos: Piócák Szabó Dezső hagyatéka körül*, *Kis Újság*, 1945. jún. 8. 4.

⁹³ Ismeretlen levelek „Ponyvás Szabó Dezső” hagyatékából, *Demokrácia*, 1945. júl. 9. 5.

⁹⁴ *Független Ifjúság*, 1945. nov. 3. 3.

nagyságának és emlékeinek őrzésére maga a magyar nemzet a legilletékesebb.⁹⁵ 1946. január 13-án *Halász Péter* a Demokrácia újságírója is célzatos címet adott írásának – „*Ha én meghalnék, nagy temetést rendezne a nemzet*” – amellyel azt szerette volna sugallni, hogy az író valóban ünnepélyesen és nemzeti hősnak kijáró megbecsüléssel kell végső nyugalomra helyezni. Egyébként Halász is halálának körülményeit eleveníti fel, és nem feledkezik el felhívni a figyelmet tárgyainak, könyveinek sanyarú sorsára.⁹⁶

Az 1946. június 7-én megjelent *Független Ifjúság* különszáma volt az egyik legnagyobb megemlékezés a kiskgazdák részéről. A lapban 8 írás utal Szabó Dezsőre, ami ebben az időben feltűnő vállalkozásnak nevezhető. *Katona József* a *Csodálatos élet* regénycímét az íróra vonatkoztatja, aki olyan kalandos, csalódásokkal, harcokkal teli, mégis színes és felemelő pályát futott be, mint említett művének hőse. A cikk elején belehelyezi a magyar eszmetörténetbe, amikor azt fejtegeti, hogy a magyar szellem nyugati orientációjának volt része az ő munkássága és volt idő, amikor egyedül védte az igazi magyar ellenzék bátyját. Ehhez a hitet és a bátorságot a kolozsvári református kollégium adta neki és a háború eltiporta, de az általa kijelölt ösvény megmaradt. Az ifjúság egy részét szembe fordították vele – folytatja, de a magyar demokráciának el kell őt ismernie és az ifjúságnak hitet kell tennie mellette, mert számára az egyetlen hősiek utat, a csodálatos élet útját ő rajzolta meg. A cikk írója ezzel a következtetéssel csatlakozik a sírnál tett hitvalláshoz, miszerint a fiatalokra vár a Szabó Dezső által is vállalt megváltó szerep.⁹⁷

Egy másik írás a lapban az írónak a magyar sajtóról kifejtett gondolatait gyűjtötte össze. Nem véletlenül, hisz a modern korban a sajtó rendkívül befolyásos politikai tényező lett és ez különösen így volt a koalíciós időszakban. Azzal a megállapítással kezdődik a cikk, hogy Szabó Dezső nem szerette az újságírókat majd egy családi rendezvényen a sajtószabadságról mondott szavait idézik. Ezek szerint 1943-ban azt állította, hogy ma a sajtó a sajtószabadság ellensége és gyarmati háborút visel a magyarság ellen. Sokatmondó az idézet 1946-ban, hogy az újságírók vagy nem mernek súlyos problémákról írni, vagy nem szabad nekik.⁹⁸ A háború alatt ennek az volt az oka az író szerint, hogy a lapok német befolyás alatt voltak, és nem hallották a közeledő katasztrófát.

Kelemen Sándor cikkében „*megtermékenyítőnek*” nevezi az író, és politikai szempontból értékeli munkásságát. Az elején leszögezi, hogy méltó megemlékezést akar a *Független Ifjúság*, majd részletesen kifejti az okokat. Eszerint Szabó Dezső a dualizmus éles kritikusa és a forradalom előhírnöke volt, akinek

⁹⁵ Kulcsár László: Örökösök marakodnak Szabó Dezső pusztuló hagyatéka körül, *Demokrácia*, 1945. nov. 18. 8.

⁹⁶ *Demokrácia*, 1946. jan. 13. 4.

⁹⁷ Katona József: „*Csodálatos élet*”, *Független Ifjúság*, 1946. jún. 7. 1–2.

⁹⁸ Dömötör László: Szabó Dezső a magyar sajtóról, *Uo.* 3.

„elsodort faluja” feltámadási oszlop lett. A regényben a néptől elszakadt írástudókat bírálta és azt tartotta, hogy az igazi értelmiségi, hazafi visszatér a néphez. Megismétli azt a célkitűzését is, hogy a parasztságból kell újjászervezni a középosztályt és Nagyatádinak az volt a tévedése, hogy nem társadalmi szervezetet hozott létre. Kelemen úgy látja, hogy most előbb társadalmi szervezkedést kell folytatni, utána kell a politikai tevékenységhez látni. Végül azt tartja a legmaradandóbb örökségének, hogy kételkedni tanította hallgatóit.⁹⁹

Egy másik idézetgyűjteményben is aktuális mondásokat válogattak össze, ami nem mentes némi ellentmondástól sem. Pl. „a népet nevelni kell a demokráciára” és „...a demokrácia kezdetben erőszakos” nézetek nem éppen egymásból következnek, sokkal inkább az 1945 utáni évek bizonytalanságát jellemzi, hogy egymás mellé kerülhettek, mint az, hogy „az államot ki kell terjeszteni”. Az is furcsán hangzik, hogy „magyar megújulást magyar erővel” és utána: „a demokráciába mindenkit be kell vonni”.¹⁰⁰ Azért kritikus megjegyzések is helyet kaptak, amelyek a múlt és a jelen politikai elitjéhez szólnak. Az előbbire az a legszemléletesebb példa, amely ideológiai zűrzavarnak és szociális érzék hiányának tulajdonította az úri középosztály betegségét, az utóbbira pedig az, amely azt követeli, hogy ne legyenek ifjúsági vezérek. A Szabó Dezső-mondások idézése az eredeti szövegösszefüggésből kiragadva hatásosnak, de tendenciózusnak tűnik.

A következő írásban *Jakab Sándornak Az elsodort falu* főhőiséhez, Bőjthe Jánoshoz írt fiktív levelét olvashatjuk. Bevallja rögtön, hogy a regény nagyon nagy hatással volt rá, a parasztfiúra és a székely kisnemesi származású parasztgazda lett a példaképe, olyan akart lenni mint ő. Hiányolja példáját, munkáját a magyar társadalomból és kéri, hogy ideálként segítsen a magyarság összefogásában, mert Bőjthe „apjának”, az írónak jóslatai beteljesültek. A cikk lírai hangú segítségkéréssel zárul, amelyben azt kéri Jakab, hogy népesítse be és hódítsa vissza az elsodort falvakat¹⁰¹, ami abból a helyzetből indul ki, hogy most ugyanolyan elhivatott módos parasztgazdákra van szükség a Duna és Tisza mentén, mint a regényben, ahol az I. világháborús összeomlás után költözik haza szülőfalujába, a Székelyföldre Bőjthe János, aki átveszi a családi birtok irányítását és szorgalmas, ész szerű munkával akarja visszafoglalni a falut a „háború hiénáitól”. Ez az írás sugallja azt a feltételezést, hogy azért lett ismét nagyon aktuális Szabó Dezső 1945-ben, mert az ország politikai helyzete nagyon hasonlított az 1919-eshez: egy elvesztett háború és egy felbomlott államszervezet adta meg a lehetőséget arra, hogy tiszta lappal induljon a magyar nemzet. A XX. század első történelmi esélyét saját hibájából játszotta el a nagybirtokos – nagypolgári vezetőség, amikor majdnem változatlanul restaurálta saját uralmát. A II. világháború

---

⁹⁹ Kelemen Sándor: A megtermékenyítő, Uo. 3.

¹⁰⁰ Szabó Dezső mondotta, Uo. 3.

¹⁰¹ Jakab Sándor: Levél Bőjthe Jánoshoz, Uo. 3.

megsemmisítette őket, de a második lehetőséget sem tudta kihasználni a társadalom, mert a nemzetközi viszonyok által meghatározott külső erő, a Szovjetunió tulajdonképpen a kezdetektől nem engedte. Éppen a kiscgazdapárt volt az, amely megpróbálta kitapogatni, hogy meddig mehet el a demokrácia és a függetlenség ügyében, de ezért meg kellett bűnhődnie. A trianoni béke okozta sokk ellenére is nagyobb volt 1920-ban Magyarország szabadsága a demokratikus reformok végigviteléhez, mint 1945-ben, amikor egy idegen elnyomó hatalom megszállása akadályozta a klasszikus polgári demokrácia létrehozását. Nálunk azonban elmaradt az I. világháború után egy olyan típusú gyökeres társadalmi és politikai átalakulás, mint pl. amilyen a németekkel és osztrákokkal szemben elvesztett háború után Dániában az 1866-os alkotmánnyal kezdődött, de Finnország és Törökország is szerencsésebben keveredett ki az I. világháború utáni válságból.

Árvai József rövid cikkében ironikusan mutatja be a Szabó Dezső sírja körül, a Rákóczi téren tapasztalt vasárnap reggeli életképet, amelyben nemcsak az háborítja fel, hogy piac veszi körül a „szent helyet”, ahol egy sváb asszony tejet árul, hanem ezzel fel akarja hívni a figyelmet, hogy még mindig nincs tisztességesen eltemetve, és már vannak olyanok, akik egy nagy halott emlékét sem tisztelik.¹⁰² A következő írás a Független Ifjúságban egy könyvkritika vagy inkább könyvismertetés, amely „*A bölcsőtől Budapestig*” című önéletrajzi művet mutatja be. Szende Aladár¹⁰³ egyike azoknak, akik már olvasták az 1945-ös könyvnapra megjelent vallomást. Nyilván frissek voltak benyomásai, amikor úgy fogalmazott, hogy ez a hanyatló élet roppant lírikus kivetítése, amelyben a szerző önmagát ünnepli tobzódó sodrásban.¹⁰⁴ Összefoglalva azt mondhatjuk a kiscgazdapárt ifjúsági lapjának különszámáról, hogy egyértelműen a hagyományápolás vezette a szerkesztőket, de becsületükre legyen mondva, hogy elsősorban a Szabó Dezső írásaiból indultak ki és ha találunk is aktuális kommentárokat, gondolatokat, továbbvihető nézeteket, a harsány propagandát és a szenvedélyes elfogultságot jórészt mellőzték.

A Független Ifjúság mintegy két hét múlva még visszatért a különszámra, mert úgy érezték a szerkesztők, hogy reagálniuk kell egy hozzájuk érkezett levélre. A levél íróját nem nevezik meg, de mivel hosszan idézik logikus és összetett véleményét, arra lehet következtetni, hogy magasabb iskolai végzettségű elismert közéleti személyiségtől származik. Ez az olvasó is felveti, hogy az író sokkal magyarabb volt a kaméleonként az új helyzethez alkalmazkodó Szekfű Gyulánál, hatalmas, építő szellem. „*Mégsem merném azt állítani, hogy Szabó Dezső kultusza, a szabódezsői mű egésze vagy a szabódezsői ideál időszerű*”.¹⁰⁵

¹⁰² Árvai József: Látogatás Szabó Dezső sírjánál, Uo. 3.

¹⁰³ Szende Aladár (1914-2003) középiskolai tanár volt, majd általános iskolai tanárrá fokozták le 1948-ban, de nyelvészként is pedagógus maradt. ÚMIL, 3/1951.

¹⁰⁴ Sz. A. Szabó Dezső: A bölcsőtől Budapestig, Független Ifjúság, 1946. jún. 7. 4.

¹⁰⁵ Független Ifjúság, 1946. jún. 23. 1.

– hangzik a válasz. A fiatal demokrácia és a magyar ifjúság nem bírja el hőfokát, elvakítja az embereket, akikre mindig is aktuális ellenzéki nézetei hatottak. Az ő népisége, fajelmélete gyökeresen különbözött a hivatalos népiességtől, és fajvédelemtől. Elgondolkodtató mégis, amit az ismeretlen olvasó ír: „*Teremtsük meg a szabadság lehetőségeit, s az ifjúságot tegyük elég műveltté, éretté a szabadságra, akkor Szabó Dezsőtől is jót tanul majd.*”¹⁰⁶ Ez a mondat azt a következtetést támasztja alá, amit az 1945. decemberi érzelmileg túlfűtött kollektív szellemidézés kapcsán felvetettünk, és ami ennek az értekezésnek is fontos tanulságokkal szolgál. Miért lett annyira szélsőséges Szabó Dezső megítélése? Többek között azért, mert *annak a fiatal generációnak, amely mesterének vallotta, nem volt módja a szabadságra éretté válni* egy olyan társadalomban, amely fokozatosan egy erőszakos kisebbség uralma alá került. *A magyar nemzet a XX. században sem tudott érett, szuverén, más nyugat-európai nemzetekkel egyenrangú öntudatot kialakítani, eltorzult, visszamaradt a fejlődésben és ennek egyik eszmetörténeti tünete éppen a Szabó Dezsőhöz való viszony.*

A Független Ifjúság szerint a fenti levél volt az egyetlen ellentétes nézet a különszám után érkezett egyetértő vélemények mellett, nem akarnak vitát nyitni, de tiszteletreméltó magánvéleménynek tartva a homály eloszlátása céljából újabb megjegyzéseket fűznek az író örökségéhez. Az első megállapítás az, hogy ha a jövőnek szól egy életmű, akkor mindig és teljes egészében időszerű, megrostálni pedig parazitáság. Ezután arra figyelmeztet a szerkesztőség, hogy Szabó Dezső eszmei fegyverzeete túl nehéz ahhoz, hogy egyetlen párt politikájában használható legyen. Ősi, univerzális politikai tartalmat hordoz. A harmadik megjegyzésnek is komoly háttere és a jövőre nézve súlyos következményei lettek. Eszerint a Bibliától is féltették az embereket, és azért vonták meg a szabadságot is a néptől a régi politikusok, mert azt mondták, nem érett rá. „*El kell viselni, és élni kell gondolataival, mert ha nem bírja el az ifjúság, népünk elpusztul.*”¹⁰⁷ Rádöbbennek a lap munkatársai, hogy ha ők sem hinnének abban, hogy van értelme Szabó Dezső örökségét ápolni és továbbvinni, akkor „*le kellene tenni a legnagyobb magyar ifjúsági tábor lobogóját.*”¹⁰⁸ Ennél pregnánsabban be sem vallhatták volna, hogy a kisgazdapárt is nagy tanítójának vallja. Ami állásfoglalás kimaradt az emlékszámából, az most egy kicsit szenvedélyesebben nyilvánosságra került.

1946. július 3-án keltett éles vitát Kovács Imrének a gellérthegy-i temetésre irányuló hivatalos javaslata a budapesti képviselőtestület közgyűlésén és két nap múlva a Kis Újság vidéki kiadása is összefoglalta lényegét a falusi, kis- és nagyvárosi támogatók számára.¹⁰⁹ Mivel Szabó Dezső írásait alig ismerhették parasz-

---

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Szabó Dezső sírja, Kis Újság, 1946. júl. 5. 3.

tok, az egész kérdés a népi származású értelmiség identitásválságának jele lett. A társadalmi mobilitás meglehetősen felgyorsult a megelőző évekhez képest és nem lehetett könnyű egy falusi származású fiatalembernek elhelyezni magát ebben a forrongó, formálódó új rendben. Azért ragaszkodtak sokan ennyire az íróhoz, mert ő volt az, aki a falutól elszakadt gimnazistákat, egyetemistákat küldetésükre figyelmeztette és kibocsátó rétegük – mind a parasztság, mind a középosztály – elhivatottságát is hangsúlyozta. Az író tisztelete közvetve a parasztság illuzórikus, romantikus, nosztalgikus szeretetét jelentette. Szabó Dezső értékelése is – mint pl. a népi-urbánus vita – a magyar értelmiség, a magyar szellemi élet egyik epizódja lett és nem tudott olyan hatóerővé válni a társadalomban mint Dózsa, vagy Petőfi tisztelete. A fővárosi kiadás már határozott állásfoglalást is közölt a javaslat mellett, amelyben leszögezték, hogy remélhetőleg a körülötte dúló viták írói értékét igazolják és ellenfelei is el fogják ismerni írói nagyságát. A sír miatti civakodást azonban károsnak, a közterületen fekvő sírt pedig kegyeletsértőnek nevezték.¹¹⁰ A Demokrácia munkatársa, *Nagy Tibor* is fontosnak tartotta, hogy július 14-én hozzászóljon a kérdéshez egy hosszabb és részletesebben, összetett módon értékelő írásban. A legfontosabb mondanivalója az, hogy *nem szabad egyoldalúan megítélni ezt a szertelen, végletes életet*: nem lehet d' Annunzió, de az antifasiszta ellenállás eszmei vezérének sem nevezni. „*Korának szertelensége az ő harmóniatlan egyéniségében különös erővel összpontosult*”¹¹¹ Nagy felismeri, hogy korjelenség volt és megérzi, hogy meghatározó lesz a jövő szempontjából az is, hogyan foglal állást róla az új Magyarország. Ezért hangsúlyozza, hogy teljesítsék az illetékesek Szabó Dezső végakarátát. Ugyan ő is azt javasolja, hogy el kell választani értékes és harsány műveit, mégis kiáll az ünnepélyes temetés mellett, mert úgy gondolja, hogy rossz fényt vetne majd később a korszakra és nemzedékére is, ha nem adnák meg egy híres hazafinak a kellő tiszteletet.

Ugyanezen a napon a Magyar Parasztszövetség lapja, a *Magyar Parasztlelet* is két cikkben foglalkozott a városházi vitával. A „*Hová temessék Szabó Dezsőt?*”¹¹² című írás a sajtóban kialakult ellentétekre mutat rá, és azt hangsúlyozza, hogy a „nagykapitalista” újságok ellenzik a gellérthegy-i temetést. A „*Mit szól ehhez a paraszt?*”¹¹³ című cikkből kiderül, hogy először meg kell magyarázni, ki volt Szabó Dezső. A szerző kiemeli, hogy ő ismerte fel először a parasztság társadalmi jelentőségét és a parasztság teljes felszabadításáért küzdött. A szerző felteszi a költői kérdést, hogy miért tiltakozik ilyen hevesen a Népszava, de nem akarja ezt végiggondolni. Végül kiáll a szellemi szabadság mellett: egy pártoktól

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Nagy Tibor: Szabó Dezső végső kívánsága, *Demokrácia*, 1946. júl. 14. 5.

¹¹² Magyar Parasztlelet, 1946. júl. 14. 1.

¹¹³ Uo.

független író sokkal tisztábban látja egy nemzet életét, mint egyes érdekcsoportok.

A Kis Újság ezután a Haladás című polgári radikális újság vádjaira válaszolt. Elismeri, hogy ellentmondásos, indulatos író volt, de azt is leszögezi, hogy gyűlölői ugyanolyan igazságtalanok mint bálványozói. Befejezésül Nagy Tibor ismét hitet tesz a paraszti jövőendő mellett és figyelmeztet, hogy embertelen dolog lenne megtagadni a dízsírhelyet.¹¹⁴

A júliusi politikai konfliktus elcsendesedése után októberben *Barsi Dénes* látott hozzá, hogy a Magyar Paraszttételben részletesen megismertesse a falusi olvasókkal is Szabó Dezső munkásságát és felhívja figyelmüket arra, hogy a Parasztszövetség november 1-jén meg fogja koszorúzni a nagy író régi sírját. Azzal kezdi, hogy élete, munkássága és a sírja is nagy tanulság. Már 1914 előtt leleplezte a magyar középosztályt, állítja a szerző, majd azzal folytatja, hogy legnagyobb népellenességnek az ellenforradalmat tartotta. Véleménye patetikus: „Az élő és dolgozó magyar népnek örökké világító magyar fáklya.”¹¹⁵ *Kelemen Sándor*, aki írt a Független Ifjúság különszámában is „A halottak élén” címmel, november 3-án már a koszorúzásról tudósított. Az Ady-vers, amelytől az újság-cikk címét kölcsönözte, már elhangzott a hódmezővásárhelyi emlékestén, különös jelentőséggel bírt a Szabó Dezső-kultuszban, mert azt fejezi ki, hogy az író a régi magyar szabadságharcosok, forradalmárok utóda.

Kelemen azzal folytatja gondolatmenetét, hogy az igazi nagy tanítókra csak haláluk után figyelünk és olyan önpusztító zseninek tartja, amely nem lehetett lángoszlop, mint amilyennek mások tartották. Magányos, tragikus tehetség volt, akinek csak a halála után lettek hívei, követői. Halottak napján 1946-ban is sokan felkeresték sírját, de a Magyar Parasztszövetség „nem szokványos kegyelettel, hanem a magyar sors múltjának és jelenének ismeretében teszi le koszorúját a sírra.”¹¹⁶ A Parasztszövetség elnöke ekkor a kisgazdapárti miniszterelnök, *Nagy Ferenc* volt, és ott állt mellette *Veres Péter*, a Nemzeti Parasztpárt vezetője.

1946 decemberében „Az elsodort Szabó Dezső” című írás az Igazságban összefoglalta a hagyatékkal kapcsolatos eseményeket annak apropóján, hogy *Nagy István (1904–1977)*¹¹⁷ kolozsvári magyar kommunista politikus kijelentette, hogy sem szellemére, sem hagyatékára nincs szüksége szülővárosának. Az újságíró részletesen taglalja az író eltemetésére és javainak megmentésére tett

---

¹¹⁴ Nagy Tibor: Az elvakult ellenszenv, *Kis Újság*, 1946. júl. 23. 3.

¹¹⁵ Barsi Dénes: Szabó Dezső, *Magyar Paraszttétel*, 1946. okt. 27. 7.

¹¹⁶ *Magyar Paraszttétel*, 1946. nov. 3. 7.

¹¹⁷ Proletár származású volt, bekapcsolódott a népi mozgalomba, de a kommunista párt aktivistája lett, a háború után a román nemzetgyűlés képviselője, kolozsvári egyetem rektora volt, de őt is félreállították. *ÚMIL*, 2/1441–1442.

erőfeszítéseket, amelyek később majd részletesen bemutatunk, majd azzal a véleményemmel fejezi be, hogy tiszteletben kell tartani a végakaratot.¹¹⁸

A Független Kisgazdapárt lapjaiban megjelent és Szabó Dezsőről szóló cikkekről összességében elmondható, hogy vállalják az író szellemi örökségét, és ebben kiemelkedő jelentőségű a Független Ifjúság különszáma, de a párt vezérkarában nem voltak olyan szakmabeliek, tehát irodalmárok, akik – mint a Nemzeti Parasztpártban – alaposabb elméleti, eszmetörténeti elemzéssel és művészeti eszközökkel képesek lettek volna az író mélyebben megérteni és olvasóikkal megértetni.

b, Nemzeti Parasztpárt

A Nemzeti Parasztpárt, amely kimondottan a népi mozgalom politikai eredményeképpen alakult meg 1939-ben, a háború után is a szegényparasztság radikális politikai érdekképviseletét folytatta, de sok vidéki értelmiségi is belépett soraikba. Ez a kettős társadalmi háttér meglátszott a vezetés két irányvonalán is. A párt hivatalos lapja a *Szabad Szó* volt, amelynek délutáni kiadása volt az *Esti Szabad Szó*, ifjúsági tagozatát pedig *Népi Ifjúsági Szövetségnek* hívták.

*Darvas József*¹¹⁹ volt az első a párt vezetői közül, akinek a véleménye fennmaradt Szabó Dezsőről ebben az időben. 1945 áprilisában a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség szabadegyetemén tartott előadást a falukutatás történetéről, ahol a földosztás történelmi jelentőségét és a falukutatóknak ebben betöltött szerepét hangsúlyozta. Bevallotta, hogy Szabó Dezső „*paraszttromantizmusa*” indította ki őket a falvakba, ahol felmérték a nyomort és kitűzték a célokat.¹²⁰

Az 1945. október 7-i budapesti helyhatósági választások után a NPP újságja az új képviselőtestület teendői közül azt emelte ki, hogy a Gellérthegyten kellene eltemetni végső kívánsága szerint az író. A Szabad Szónál megtudták, hogy hívei rendkívüli rendeletet szeretnének kérni az új törvényhatósági bizottságtól.¹²¹

---

¹¹⁸ Igazság, 1946. dec. 24. 2.

¹¹⁹ Darvas József 1912-ben született Orosházán, tanítóképzőt végzett, de más alkalmi munkákból kellett megélnie. 1938-tól dolgozott a Szabad Szónál, a népi mozgalom aktív tagja lett, de szoros kapcsolatokat épített ki a kommunistákkal is. 1945 után volt a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, országgyűlési képviselő, építésügyi miniszter és mellesleg a Szabad Szó szerkesztője. Világnézetére egyaránt hatott Ady, Móricz és Szabó Dezső, a népi mozgalom radikalizmusa és a marxizmus és közéleti politikai szereplésében a magyar írói hagyományok folytatója volt. ÚMIL 1/401.

¹²⁰ A falukutatás története, Szabad Szó, 1945. ápr. 17. 4.

¹²¹ M. M. A Gellérthegyten kérnek sírhelyet Szabó Dezső hívei, Szabad Szó, 1945. okt. 10. 2.

1946 januárjában *Kopré József*¹²² paraszti származású költő emlékezett meg Szabó Dezső halálának első évfordulójáról, amelyre egyébként még 2 alkalommal volt lehetősége a lapnak. Az újságíró bevallotta, hogy kétszer beszélgetett vele és ő is úgy gondolja, hogy szelleme tovább fog élni.¹²³ A másik emlékező *Vass László* (1905-1959) volt a „*sarlós kisgazda*”¹²⁴, aki szintén dicsérte. „*Úgy kell őt tekinteni, mint nemzeti fejlődésünk többi alakját, akik a magyar létkérdést értelmezték olyan időben, mikor a nemzet külső és belső mérgektől szédülten tántorgott a lét és nemlét meredélyén*”.¹²⁵ Ehhez még azt tette hozzá, hogy kultusza akkor lesz termékeny, ha a magyar falu megkapja történelmi jussát. Vass áthidaló megoldásként felvetette még azt is, hogy Kolozsvárott, a házsongárdi temetőben temessék el. Az emlékestet az említett Kabai Márton Kör rendezte, és nagyon elgondolkodtató az a feltevés, hogy Szabó Dezső mentalitásában, harciasságában, nemzetföltésben és nemzetostorozásban, németellenességben is a prédikátorok XIX. századi utódának tekinthető. A műsorról már szoltunk, itt talán olyan személyes vonatkozásokat kellene kiemelni, hogy Kodály *Psalmusa* is elhangzott, ami azért fontos, mert a zeneszerző Szabó egyetlen közeli Eötvös Kollégium-béli társa, a *Psalmus* prófécia jellegű kórusa pedig az író kedvenc Kodály-műve volt. A két nappal későbbi értékelésről szintén szoltunk már. A párt elnöki tanácsi ülésén a vezetőség úgy döntött júniusban, hogy az író végrendeletét végre kell hajtani, Veres Péter írjon róla tanulmányt és beszéljen ebben az ügyben Rákosi Mátyással.¹²⁶

A Parasztpárt lapja legközelebb júliusban írt Szabó Dezsőről, amikor beszámolt a fővárosi törvényhatósági bizottság július 3-i viharos üléséről írt.¹²⁷ Itt közölték *Kovács Imre*¹²⁸: „*A Gellérthegyen kell kijelölni Szabó Dezső sírját*” című írását,¹²⁹ amelyben a politikus a kisgazda Katona Jenőt dicsérte a támogatásért. Emlékeztetett, hogy az író 1938-ban elismerte az MSZDP érdemeit: a

¹²² Kopré József (1919–2000) költő, író nagyon szegény sorból származott és nehéz ifjúság után lett a Szabad Szó terjesztője, majd munkatársa, de dolgozott a Kelet Népénél, a Szabadságnál is. 1945 után az Állami Könyvterjesztő Vállalat alkalmazottja lett, tanított általános és középiskolában is. Révai Új Lexikona, Szekszárd, 2004, XII/282.

¹²³ Kopré József: Egy éve halt meg Szabó Dezső, *Esti Szabad Szó*, 1946. jan. 11. 6.

¹²⁴ Vass László (1905–1950) újságíró, kritikus egyetemista korában Eötvös-kollégista volt, pozsonyi magyar lapoknál dolgozott, részt vett a Sarlóban, majd a Nyugatban, a Válaszban publikált. 1945-től a kisgazdapárt sajtófőnöke volt. *ÚMIL* 3/2228

¹²⁵ *Esti Szabad Szó*, 1946. jan. 13. 6.

¹²⁶ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 284. f. 13. öe. 576.

¹²⁷ *Szabad Szó*, 1946. júl. 5. 3.

¹²⁸ Kovács Imre (1913–1980) radikális társadalomkritikai nézetei, írásai miatt nem kaphatott egyetemi diplomát, újságíróként részt vett a Márciusi Frontban a Nemzeti Parasztpárt alapításában és az antifasiszta ellenállásban. A háború után a párt főtitkára, nemzetgyűlési képviselő volt, de 1947-ben kénytelen volt emigrálni. *MÉL*, IV/514–515.

¹²⁹ Uo. 3.

magyar munkásság nagy nevelőjének és érdekvédőjének tartotta a munkáspártot és ezt a Népszava is idézte. Arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a civakodás tulajdonképpen a bujkáló németbarát fasisztáknak kedvez, mert azt bizonyítja, hogy e téren semmi sem változott: ma ugyanúgy ki akarják tagadni a közéletből mint a háború előtt. Kicsit később a Szabad Szó a Világ és a Népszava vádjaira reagálva leszögezte, hogy az író nem halt meg, mert most is megosztja a pártokat, de „*a magyar Jeremiásra*” szükség van. Elismeri, nem volt hibátlan ember, hanem szertelen és hiú, de el kell őt temetni, mert ha nem, ez a „*magyar demokrácia gyalázata*” lesz.¹³⁰ Mivel a párton belül is szükség volt összefogásra, a Nagybudapesti Szervezet Központi Titkársága azt az utasítást adta ki, hogy a budapesti alapszervezetek a következő pártnapon emlékezzenek Szabó Dezsőre és ismertessék végrendeletét.¹³¹ Kovács Imre is folytatta küzdelmét a gellérthegyi sírért, de már nemcsak erről volt szó. Július 18-án az V. kerületi NPP-alapszervezetben előadást tartott róla és azt követelte más pártok is tiszteljék Szabó Dezsőt, mert „*akarata igazságos volt.*”¹³² Úgy látszik, hogy a Parasztpárton belül ekkor ért a tetőpontjára a kultusz, mert augusztus 4-én bejelentették, hogy a Népi Ifjúsági Szövetség VIII. kerületi Szabó Dezső Köre népi kollégiumot szeretne alapítani, és az íróról akarják elnevezni.¹³³ Tény, hogy a NÉKOSZ-on belül több híve volt Szabó Dezsőnek, akik később a kommunista pártban sem feledkeztek el elindítójukról. Az író pedig – aki műveinek hasznát halála után is erdélyi magyar parasztyermekek taníttatására szerette volna szentelni – talán ennek az újításnak örült volna legjobban 1945 után. Méltó emléket állítottak neki, amikor népi kollégiumot neveztek el róla. Július végén Keresztury Dezső javasolta, hogy a Baloldali Blokk ülésén is fel kell vetni a Szabó Dezső-ügyet. Veres elmondta, hogy kiállt az íróért Rákosi előtt, aki helytelenítette a pártok vitáját.¹³⁴

Szeptemberben a Városházán tartott pártközi értekezleten Kovács Imre ismét beterjesztette javaslatát, amelytől a többi párt elzárkózott, így olyan döntés született, hogy a sírt a Rákóczi téren az FKgP és a NPP fővárosi szervezetei fogják gondozni.¹³⁵ Sokkal jelentősebb esemény volt az, amikor halottak napján délután a parasztpárt vezetősége az író sírját koszorúzta meg. A párt elnöki tanácsában jelezték, hogy a miniszterelnök is részt akar venni a halottak napi koszorúzáson, amelyet a budapesti alapszervezet rendez. *Nagy Ferenc* szándékát a tanács tudomásul vette.¹³⁶ Előbb a Népi Ifjúsági Szövetség helyezett 2 mécsest a

¹³⁰ Szabó Dezső sírja, Szabad Szó, 1946. júl. 9. 3.

¹³¹ Szabad Szó, 1946. júl. 10. 2.

¹³² A Szabó Dezső-ügy, Szabad Szó, 1946. júl. 20. 3.

¹³³ Szabad Szó 1946. aug. 4. 6. és v.ö. a IV. fejezetet!

¹³⁴ PIL, 284. f. 13. öe. 53.

¹³⁵ Szabó Dezső sírja, Esti Szabad Szó, 1946. szept. 28. 3.

¹³⁶ PIL, 284. f. 13. öe. 120.

sírra, majd Nagy Ferenc miniszterelnök, *Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc, Farkas Ferenc*, a Magyar Parasztszövetség és a Független Ifjúság küldöttei tisztelegtek a halott előtt. „*Annak a gondolatnak, hogy munkásból, parasztból és tanult emberből, falusiból és városiból egy nemzet, egy közösség legyen, egyik legnagyobb harcosa Szabó Dezső volt.*”¹³⁷ – mondta Veres. Bátran mondhatjuk, hogy ennél jelentősebb megemlékezés nem volt ebben az időszakban. Ha felidézzük, hogy 1946 őszén az FKgP-n és a NPP-n belül is a polgári demokrácia hívei egyre bátrabban felléptek az MKP növekvő befolyása ellen, gondolhatjuk, hogy szükség volt közös láncszemekre. A Parasztszövetség érdekvédelmi törekvéseit nem ismerték el a baloldaliak, és a szeptemberi országos parasztnapokat már közösen szervezték meg a két párt vezetői. Az igazi demokrácia hívei egyre gyakrabban hangoztatták a parasztegység létrehozásának fontosságát. A közös ellenséggel szembeni összefogás egyik eszmei pillére Szabó Dezső munkásságának közös vállalása lehetett. Tanítványai, hívei ott voltak mindkét pártban, tehát *a koszorúzás az egyik fontos epizódja a kommunistaellenes paraszti egy-ségfront megteremtésére tett kísérletnek.*

A polgári lapok bírálták ezt a lépést, de az Esti Szabad Szó megvédte az író emlékét is: „*Szellemi életünk kezd olyanra válni, hogy Szabó Dezső csak a hírlapi vitákban elevenedik néha a köztudatba.*”¹³⁸ A szellemi élet egységesítésére történő utalás mellett újra leszögezik, hogy az író a parasztság felszabadításának elszánt harcosa volt, akitől erkölcsi bátorságot és meg nem alkuvást ma is lehetne tanulni. Politikai szempontból sokkal figyelemreméltóbb Kovács Imre utána következő nyilatkozata. A Nemzeti Parasztpárt főtitkára személyesen ismerte és bevallotta, hogy nemzedéke Szabó Dezsőtől kapta a legnagyobb élményt. Akkor emelte a politikába a magyar parasztot, amikor még a legradikálisabb politikusok is csak álmodtak erről. A nemzet nagy tanítója, korbácsa volt, folytatja Kovács az értékelést és kiemeli, hogy nem alkudott, nem hátrált és nem félt. Kis-szerű tanítványai megtagadták, elárulták, hűséges tanítványai hangját pedig el-fojtották. Szerinte azért folyik a harc, mert még nem kapott végleges nyughelyet, de ezt átvitt értelemben is lehet érteni. Azzal fejezi be nyilatkozatát a parasztpár-ti politikus, hogy szép gesztus lenne a fővárostól és a kormánytól, ha teljesítenék végakarátát.¹³⁹ December végén és január elején 7 részben közölte a Szabad Szó *Ur György* (1894–1964) szegedi újságíró visszaemlékezéseit,¹⁴⁰ aki „*Szabó Dezső utolsó napjai*” címmel a következő évben könyv alakban is kiadta ezeket. Tárgyunk szempontjából az író azon mondásai fontosak, amelyeket a lap is dőlt betűvel közöl, mert aktuális belpolitikai üzenetei vannak. Az 1. részben írja Ur, hogy *Szabó Dezső* szerint a magyarság megújulása a parasztságon múlik, a pár-

¹³⁷ Ezt a várost meg kell hódítani! Szabad Szó, 1946. nov. 3. 2.

¹³⁸ Szabó Dezső, Esti Szabad Szó, 1946. nov. 14. 3.

¹³⁹ Az elsodort Szabó Dezső, Igazság, 1946. dec. 24. 3.

¹⁴⁰ ÚMIL, 3/2169

tok pedig csak eszközei lehetnek a magyar forradalomnak.¹⁴¹ A 2. rész szerint megjósolta, hogy szelleme örökké fog élni.¹⁴² A 3. részben arról a demokráciáról olvashatunk bírálatot, amelyben a törtétek a népet ámitják, és saját peccsenyjüket sütögetik.¹⁴³ A 4. rész egyik fontos idézete azt hangoztatja, hogy a magyar demokrácia csak akkor lesz áldásos, ha az egész nemzet ugródeszkája lesz a magasabbrendű élet felé.¹⁴⁴ 1947. január 1-jén olvashatjuk: „*Remélem, hiszem, hogy a fiatal magyarságnak az a kis csoportja, amely többre becsüli fajtáját önmaga sovány kenyerénél és leendő nyugdíjánál, megértett engem és folytatja munkámat. Itt Kovács Imréékre és társaikra gondolok és az elkövetkező félszázad Kovácsaira.*”¹⁴⁵ A 6. folytatás közli a hivatalos halálozási jegyzőkönyvet, az utolsó részben pedig világosan kiderül, hogy Ur György is hatása alá került.¹⁴⁶

1947 új vitákat hozott. Előbb a Népszava újabb Szabó Dezső-ellenes támadására kellett reagálni, amely a népi mozgalmat a Horthy-rendszerrel folytatott kollaborációval vádolta. A Szabad Szó cáfolta város-, zsidó- és SZDP-ellenességüket, és azt hangoztatta, hogy tartalomban, formában is szembeszálltak a rendszerrel, és nem lojális ellenzék voltak, mert több író bíróság elé állítottak.¹⁴⁷ Ugyancsak januárban volt a Rádióban egy vitának mondott beszélgetés Szabó Dezsőről, amelyen a kommunista *Haraszi Sándoron* és *Tolnai Gáboron* kívül a Szabad Szó munkatársa, *Vass László* is részt vett. Ez utóbbi a falukutatókra és a csehszlovákiai magyar fiatalokra kifejtett jótékony hatását emelte ki. Halálának második évfordulóján is írnak róla, és úgy összegzik munkásságát, hogy amiért küzdött, nagyrészt megvalósult: eltűnt az úri Magyarország, földet kapott a parasztság, a németekkel leszámoltunk és kezet nyújtottunk a szomszédos népeknek. Azt is hangsúlyozza a szerző, hogy a haladó magyar fiatal értelmiség legnagyobb hatású nevelője volt, mert új, modern hangon szólaltatta meg a forradalmi hagyományt, igazi nyughelye pedig a szívünkben lehet.¹⁴⁸ Máskor is koszorúztak kisebb csoportok az író sírjánál, de a párt fővárosi szervezete január 14-én emlékezett a sírnál. *Sebestyén László* a fővárosi kultúrtitkár megfogadta, addig nem nyugszanak, amíg nem kapja meg a gellérthegyí sírhelyet, de a lap is elismeri, hogy lassan beépül a köztudatba, polgárjogot nyer a Rákóczi téri sír.¹⁴⁹ A rádióankét kapcsán az is elhangzott, hogy a következő nemzedék fogja majd igazi alakját felfedezni, a mostani nemzedéknek pedig az a feladata, hogy

---

¹⁴¹ Szabad Szó, 1946. dec. 25.

¹⁴² Szabad Szó, 1946. dec. 28.

¹⁴³ Szabad Szó, 1946. dec. 29.

¹⁴⁴ Szabad Szó, 1946. dec. 31.

¹⁴⁵ Szabad Szó, 1947. jan. 1.

¹⁴⁶ Szabad Szó, 1947. jan. 3. és jan. 4.

¹⁴⁷ „Az árulók”, Szabad Szó, 1947. jan. 3. 2.

¹⁴⁸ Rádióvita Szabó Dezsőről, Szabad Szó, 1947. jan. 14. 1.

¹⁴⁹ Szabó Dezső emléke, Szabad Szó, 1947. jan. 15. 2.

megakadályozza azt, hogy rajongói az ő mélységesen komoly magyarságszeretetét becsempésszék a reakció fegyverei közé. Vass László nemzetiségi megbékélést, munkásokkal való összefogást tanult tőle. Kérte, hogy ne készítsenek Szabó Dezsőből bálványt, mert ő egész életében bálványokat döntögetett.¹⁵⁰ Haraszti Sándor 1947. február elején a Fészek Klubban tartott előadást, amelyhez Vass annyit tett hozzá, hogy az író 1918/1919-es hibái miatt idegenkedett a munkáságtól és hogy az ő szellemének ártanak azok, akik rá hivatkozva támogatják a népellenes erőket.¹⁵¹ A Szabad Szó november elsején azt közölte, hogy aznap emléktáblát fog felavatni Veres Péter a József körúti ház falán és Szabó Dezső tisztelői az ünnepségen vegyenek részt.¹⁵² Tanulságos, hogy az egy évvel azelőtti emlékező társaságból már csak Veres, Darvas és Erdei maradt. A párt elnöke azt hangsúlyozta, hogy „végzetesen és halálosan” magyar volt és életét áldozta fel azért, hogy a sokáig ájult magyar nemzetet önmagára ébressze, és ne vihessenek vágóhídra vagy rabszolgaságba bennünket.¹⁵³

1948-ban halálának évfordulójára már csak egy olyan visszaemlékezésre futotta, amelyben *Szentkirályi János, (1921–1978)* a Szabad Föld későbbi szerkesztője¹⁵⁴ felidézte Szabó Dezső egy 1942-ben elmondott, a keresztény képmutatást kigúnyoló elbeszélését.¹⁵⁵

A legvégére hagytuk *Bibó István*¹⁵⁶ (1911–1979) tanulmányait, amelyekben a Parasztpárt legeredetibb gondolkodója kifejtette véleményét a korabeli politikai kérdésekről. 1947 februárjában, az akkoriban beharangozott „*köztársaságellenes összeesküvés*” kapcsán kifejtett véleményében említi meg először Szabó Dezsőt. Maga azonban alaposan félreértette a szervezet lényegét. Leleplezi azt, hogy a Nagy-Magyarországot restaurálni akaró politikusok is felhasználták a háború előtt a németellenességet és felfedezték Szabó Dezsőt, akit éppen a „Szent István-i közélet” tett különccé és üldözötté.¹⁵⁷ Amikor 1978-ban Bibó az

¹⁵⁰ Ellenforradalmi volt-e Szabó Dezső? Szabad Szó, 1947. jan. 19. 8.

¹⁵¹ Érdekes vita Szabó Dezső eszméiről, Szabad Szó, 1947. febr. 11. 2.

¹⁵² Veres Péter leplezi le Szabó Dezső emléktábláját, Szabad Szó, 1947. nov. 1. 2.

¹⁵³ Ünnepelesen leleplezték a Parasztpárt Szabó Dezső emléktábláját, Szabad Szó, 1947. nov. 4. 5.

¹⁵⁴ MÉL, III/754

¹⁵⁵ Szentkirályi János: Szabó Dezső nyomtatásban közzé nem tett elbeszélése, Szabad Szó, 1948. jan. 11. 5.

¹⁵⁶ A jogász végzettségű Bibó István a háború idején a szegedi egyetemen tanítva került kapcsolatba a népi mozgalommal, így 1945-ben Erdei Ferenc belügyminisztériumába került. Főleg a kormánykoalíció vitáiról, a zsidókérdésről, a széles körű népi önkormányzatok és a parlamenti demokrácia kapcsolatáról és a harmadik utas társadalmi fejlődésről írott tanulmányai ismertek. 1951-ben könyvtáros lett, a forradalom idején résztvett a Petőfi Párt szervezésében és a Nagy Imre-kormányban államminiszter volt. Amikor 1963-ban kiszabadult 5 éves börtönbüntetéséből, ismét könyvtárosként dolgozott. Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek (1938–1945) Budapest, Európa, 1997. 83–85.

¹⁵⁷ Válasz, 1947. febr. 17. 9.

egyik régi elitétől, Arany Bálinttól megkapta a belépési nyilatkozatot és a kivégzett Donáth György utolsó felszólalását, kiemelte, hogy két végzetes tévedése volt a szervezetnek. Nem hitte, hogy azok a tagok, akik Szabó Dezső hatását büszkén vállalták, örültek volna, ha a jogfolytonosság alapján visszaállítják a kárhozott Horthy-rendszert.¹⁵⁸ Amikor pedig Donáth a magyar fajról beszélt, valóban nem biológiai fogalomként értelmezte, hanem – úgy, mint Szabó Dezső – a magyar etnikumra gondolt és ezt féltette az asszimilálódott személyektől, de a magyar társadalom torz fejlődésének nem ez volt a fő oka, hanem a zárt hierarchikus rend.¹⁵⁹

1948 áprilisában már erről a zsákutcs magyar fejlődésről értekezett. Szerinte ennek a következménye egy közéleti kontraszelekció: a hamis realisták a hazug kiegyezést támogatták, a túlfűtött lényeglátók pedig – mint pl.: Ady, Szabó Dezső – elszigetelődtek, különcök lettek. Jól látták a lényegét, de rossz politikusok voltak.¹⁶⁰ Arra is utal, hogy már újjászületett az emigrációban, de itthon is új arcot öltött az ellenforradalmi ideológia. Keresztény, nemzeti, sőt fasiszta vonásokat észlel a jobboldalon, ahol Szabó Dezső-i gesztusokkal, közhelyekkel színezi az általa gyűlölt eszmevilágot.¹⁶¹ Úgy látta, hogy az író köpenyébe burkolózva próbálnak visszalopakodni egyesek a közéletbe, ami azt jelenti, hogy nyilvánvalóan felhasználták széles hatókörű és minden társadalmi problémára kiterjedő eszmerendszerét. 1948 őszén jelentette meg Bibó a zsidókérdésről írt nagyszabású elemzését, amelyben kiemeli, hogy voltak a kétfrontos (zsidó- és németellenes) harcnak is hívei, az ő mesterük volt Szabó Dezső, aki 1939 után főleg a németek ellen fordult, de saját frazeológiájának csapdáit ő sem kerülhette el.¹⁶² Hiába volt ő antikapitalista, ez a szólam elvegyült a hangos antiszemita kórusban. Amikor Bibó a zsidó asszimiláció ellentmondásainál azt fejtegeti, hogy a magyarság keverék jellegének hangsúlyozása miatt sok magyar megsértődik, Szabó Dezsőt idézi, aki szerint nevetséges lenne, ha nem lehetne pincsiről és dakszlról beszélni, hanem mindig csak kutyákról.¹⁶³ *Huszár Tibor és Hanák Gábor* 1977/78-as interjújában is kifejti, hogy ostobaságnak tartotta, amikor 1945-ben néhány népi író antiszemitaként megbélyegeztek. Ők csak azt hangsúlyozták, amit Szabó Dezső, hogy a magyar nemzet a gyors asszimilációval „elrontotta a gyomrát”, egészségtelen a zsidó és német túlsúly, de legfőképpen az utóbbi.¹⁶⁴ Szabó Dezső a magyar „zsákutca” okát tévesen magyarázza, de nem

¹⁵⁸ Bibó István (1911–1979) *Életút dokumentumokban*, 1956-os Intézet Osiris-Századvég, Budapest. 1998. 689.

¹⁵⁹ Uo. 691.

¹⁶⁰ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem*, Válasz, 1948. ápr. 310.

¹⁶¹ Uo. 312.

¹⁶² Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*, Válasz, 1948. okt.–nov. 790.

¹⁶³ Uo. 850.

¹⁶⁴ *Életút...* 243.

rosszhiszeműen, ideologikus módon, és nem démonizálja a zsidókat, még ha sérti is az asszimilánsok érzékenységét. Inkább az a tévedése, hogy ez elleplezi a torzulás fő okát, és ez nemzeti öncsonkítással jár.¹⁶⁵ Elismeri, hogy a Parasztpártban, és a népi mozgalomban is jelen volt a Szabó Dezső-i fajelmélet, ami inkább egy etnikai idegenkedés volt, de sokkal hangosabban jelentkezett az úri középosztállyal szembeni harag.¹⁶⁶

A korabeli pártok közül természetes, hogy a Nemzeti Parasztpárt vállalta leginkább Szabó Dezső eszméit, és ha el is fogadjuk a vezetőség jobbszárny (Kovács Imre) centrum (Veres Péter) és balszárny (Erdei Ferenc, Darvas József) felosztását, azonnal láthatjuk, hogy sokuknál kimutatható Szabó Dezső hatása. Egyelőre pontos források hiányában is erős a gyanúnk, hogy ami maradandót át lehetett menteni a kommunizmusba Szabó Dezső eszméiből, annak becsempészése Darvasnak, Erdeinek és Veresnek köszönhető még akkor is, ha sosem mulasztották el az írók bírálni, ha nyilatkozniuk kellett róla. Túl sokat írtak róla ahhoz, hogy teljesen el tudják felejtetni mesterüket. A gyakorlatban – pl. emléktábla-avatás, emlékünnepekszervezés, koszorúzás, kollégiumavatás – senki sem tett többet mint a Parasztpárt. Kiemelkedik ezek közül Kovács Imre harca Szabó Dezső gellérthegyi sírjáért, amelynek éppen csak egy kis részletét villantottuk fel. A parasztegységért folytatott küzdelemben is olyan lobogó lett az író, amely alá 1946-ban gyülekezni kezdtek az FKgP és az NPP tagjai. Ő lett a közös nevező, amelyről kiindulva meg akarták oldani a magyar jövő kérdéseit. 1947-ben és 1948-ban Bibó vette át a kezdeményezést az elméleti munkában, Szabó Dezsőt ő sem rágalmazta, de ez már a koalíciós időszak végnapjait jelentette. A Parasztpárt politikai nézetei, harcai bebizonyították, hogy ők tették a legtöbbet azért a magyar demokráciáért, parasztságból megújuló magyar társadalomért, amelyről Szabó Dezső álmódott. A parasztpárt értelmiségi csoportjában erős volt az író hatása és Bibó szerint itteni követőinek kb. 90%-a baloldali lett. Az ő paraszti-plebejusi radikalizmusuk követte a leghűségesebben a mesterük által kijelölt „magyar utat”.¹⁶⁷

c, Polgári pártok

A Magyar Radikális Párt az 1914 előtti Jászi Oszkár által alapított párt egyenes folytatásaként alakult meg és hasonlóan határozott baloldali, de polgári értékeket vallott. *Csécsy Imre*¹⁶⁸, a párt alapítója mellett sok egykori, „*urbánus*” is feltűnt a pártban és egyik legjelentősebb lapjánál, a *Haladás*nál. *Zsolt Béla* és

---

¹⁶⁵ Uo. 245.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ *Életút...* 649.

¹⁶⁸ Csécsy Imre a Galilei-kör tagja, Jászi titkára, 1919–21 között a *Világ*, 1943–44 között a *Szabad Szó* munkatársa volt, 1949-ben ment nyugdíjba. *ÚMIL*, 1/353

Kende Zsigmond voltak még a párt oszlopos tagjai, mely baloldali programja ellenére is csak egy szűk rétegre hatott. A *Haladás*, amely különösen Németh Lászlót és Illyést támadta élesen, 1945-ben indult, kezdetben *Geleji Dezső*, majd 1950-es megszűnéséig Zsolt és Kende is szerkesztette. Anélkül, hogy itt felidéz-nénk az áldatlan népi-urbánus vita a magyar társadalmat vagy inkább csak az értelmiséget megosztó fordulatait, le kell szögeznünk, hogy ez a politikai csoport volt a népi írók legelszántabb ellenfele.

1945. októberében egy „*elfelejtett Szabó Dezső cikke*” hívta fel a figyelmet Peterdi Andor és Várnai Zseni költők lánya, az 1945-től a Magyar Rádiónál dolgozó *Peterdi Mária* (1919–1970).¹⁶⁹ Abszurdnak nevezte, hogy a Magyar Élet nevű szélsőjobboldali lap leszerződtette az író, aki nyílas gondolatokat ontó írások között támadta, szidta a németeket és az antiszemitizmust. Egy írása¹⁷⁰ miatt állítólag a német kultúrattasé még azt is elérte, hogy betiltsák az egyik szám terjesztését. Peterdi szerint most kezdődik a számonkérés, ezért ne felejt-sünk, és ne bocsássunk meg semmit a magyarság ellenségeinek. Sokkal jobban jellemzi azonban a kort és a *Haladás* munkatársát a harcos és számonkérő, bosz-szúálló antifasizmus, mint az író dicsérete.

A *Haladás* akkor említette legközelebb Szabó Dezsőt, amikor a Független Ifjúság különszámot jelentett meg az íróról. Ezt már baloldalon is aggasztónak találták és 1946 júniusában *Antal Gábor*¹⁷¹ (1922–1995) szólt hozzá a témához, aki író, költő, újságíró volt és 17 évesen jelent meg első verseskötete. Elismerte, hogy az író egyike a közelmúlt legfigyelemreméltóbb egyéniségeinek – hisz a munkaszolgálatból hazatérve ő is elzarándokolt szétdúlt lakásához és később több cikkben is elismerte, hogy rá is olyan hatással volt mint egész nemzedéké-re. A fiatal kiskgazdák lapjában azonban rosszállóan olvasta pl. hogy Bőjthe Já-nos-szerű „parasztoknak” kellene meghódítaniuk Magyarországot. Antalnak eszébe jut, hogy az 1920-as évek weimari Németországában is volt vezérre vá-gyó hangulat és ez ki is termelte a Führert. A tekintélyelvű irányításhoz szokott magyar társadalmat a háború előtt és után is orránál fogva vezették középszerű diktátorok. Antal szerint a vezérváró hangulat oka kiábrándulás: a fiatalok csak formai változásokat tapasztalnak, tartalmat még nem, a szellemi forradalom egyelőre késik. Másokra várnak, nem érzik, nem értik az ifjak, hogy nekik kell az új világot, az új kultúrát megteremteni, mert nagyon bizonytalan a megélheté-sük.¹⁷² Antal úgy tűnik, világosan látja, hogy nemzedéki társaival nekik kell egy új Magyarországot felépíteni, mert azt tanácsolja, hogy nem álmodozni, ábrán-dozni kell, hanem dolgozni. A gyakorlati tevékenység hangsúlyozásában minden

---

¹⁶⁹ ÚMIL, 3/1742

¹⁷⁰ Szabó Dezső: Az őrtoronnyról, Magyar Élet, 1939. szept. 1. 6.

¹⁷¹ Lásd részletesen a III. fejezetben. ÚMIL, 1/50

¹⁷² Antal Gábor: Az ifjúság vezérre vágynak, *Haladás*, 1946. jún. 19. 10.

bizonynal igaza van, de talán munka előtt a jövőt, a célt, a tervet is tisztázni kellett.

A gellérthegyi temetéssel kapcsolatban egy hónap múlva *Máté Iván* mondta el közvetlenül a saját és közvetve a Magyar Radikális Párt véleményét.¹⁷³ Már a cím – „*Mauzóleumot a felbujtónak?*” – is provokatív és ez a harcias stílus az írás további részeiben csak fokozódik és egyre vérmesebb lesz. Szabó Dezső pályájának valóban legkritikusabb korszakát emeli ki, amikor emlékeztet, hogy ő volt 1919 őszén Horthy és a nemzeti hadsereg budapesti eszmei szálláscsinálója. Felidézi, hogyan vádolta, gyalázta a zsidóságot azokban a hónapokban és milyen vad antiszemita prédikációkat tartott, de ekkor már a szerző sem tud teljesen uralkodni magán. Kozmikussá növeszti Szabó Dezső alakját, az európai fasiszmus úttörőjének nevezi, olyan propagandistának, aki megelőzte sikerességében Goebbelt is, végül leírja a legsúlyosabb vádat: Szabó Dezső volt a „*legnagyobb magyar fasiszta*”.¹⁷⁴ Meglehetősen egyoldalúan értékeli az író és az elfogultságnak ugyanabba a csapdájába esik mint a vádlott: tévesen általánosít. Szabó Dezsőnek is kedvenc publicisztikai módszere volt kortársai egy-egy negatív tulajdonságának kiemelése, felnagyítása és bár nagyon kegyetlenül és sokszor igazságtalanul tette, de mindig és mindenkor a szatíra gúnyos művészi eszközeivel és nem hétköznapi módon. Máté azzal teszi fel a koronát cikkére, hogy a kunmadarasi zsidóellenes pogrom, sőt a Teréz körüti gyilkosság „*irodalmi sámánjának*” is őt teszi meg, ezzel pedig a jelenre is kiterjeszti hatását. Eddig csak a Szociáldemokrata Párt és a Népszava emelte fel a szavát, amikor Szabó Dezsőre emlékeztek hívei és tanítványai, most pedig felsorakozott melléjük a Magyar Radikális Párt is: a szociáldemokraták és polgári radikálisok eszmei szövetsége ismét létrejött és az utóbbiak mintha még harciasabb hangot ütöttek volna meg. Kisebb társadalmi bázissal rendelkező liberális elit értelmiségi tagjai voltak nagy műveltséggel, a sajtóharcban szerzett komoly tapasztalatokkal, így ideológiai rohamosztagokként belevezették magukat a politikai küzdelembe, mert úgy látták, hogy az új demokratikus rend veszélybe kerül, ha Szabó Dezső-féle jobboldali radikálisokat neveznek ki szellemi ősatyáknak. Annyiban bizonyosan igazuk volt, hogy nem mindegy, milyen elődök adnak legitimitást egy politikai rendszernek, de ők sem látták, hogy itt nem egy polgári demokrácia, hanem egy totális diktatúra kiépítése van folyamatban. Valószínű, hogy az SZDP és a radikálisok az 1918-as forradalmat akarták folytatni, mint ahogy a kommunisták majd 1919-re hivatkoztak, de az tévedés, hogy ellenfeleik pedig 1920, az ellenforradalmi rendszer örökösei lettek volna. Ebbe az ellenségképbe azonban nagyon jól beillett Szabó Dezső alakja és ideológiája, amely 1918/19 szemtanúja és vádlója volt. Mind a népiek, mind az urbánusok régi fegyverekkel hadakoztak, miközben a csatatér szélén ott állt a jövőendő nyertes, az MKP.

---

¹⁷³ Haladás, 1946. júl. 11. 8. A szerzőről l. a következő részfejezetet.

¹⁷⁴ Uo.

A Haladás ébersége akkor sem lankadt, amikor halottak napján a Kisgazdapárt és a Parasztpárt vezetősége a Rákóczi téren koszorúzott. Először Parragi Györgyöt, a Magyar Nemzet tudósítóját rótták meg azért, mert túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított ennek a megemlékezésnek, pedig nem tudták, hogy a parasztegység szempontjából még fontosabb volt mint ők gondolták. Parragi a nemzeti sajátosságok megóvására figyelmeztetett: *„Ahogy Szabó Dezső, Ady Endre, Móricz Zsigmond utánozhatatlan eredeti egyéniségek voltak, mint írók és emberek, úgy kell a magyarságnak is megőriznie egyéniségének különös bélyegeit és azokat nem szabad elrejtene a lapos eszmék és lélektelenül kiagyalt gondolatok szürke overalljába.”*¹⁷⁵ Szerinte Nagy Ferenc miniszterelnök azért koszorúztatta meg a sírját, mert az író nagy reálpolitikai tanítómester volt és okos várakozást és feszült figyelmet akart tanulni tőle. A Haladás újságírója előbb azt feszegeti, hogy van még számtalan, sokkal többet szenvedett háborús áldozat, akikről meg lehetne kormány szinten is emlékezni, majd Parragit bírálja. Szerinte a Magyar Nemzet munkatársa farizeus, aki Szabó Dezső ürügyén az új demokrácia ellen sziszeg. A személyeskedéstől nem mentes vélemény nem mondja ki nyíltan, hogy ellenfelét „reakciónak” tartja, inkább ironikusan azt állítja, hogy a mérsékelt konzervatív Parragi egy olyan politikai rendszer nevében szurkál, amely nem is létezik, és amelynek ő lenne csak az egyetlen eszményi polgára.¹⁷⁶ A Magyar Nemzetben a *Szemlécske* rovat válaszolt a Haladás cikkére nem kevésbé gúnyosan: *„Politikai pecsenyét csak eleven hatalmasságok fáklyájánál és nem holtak mécsesénél lehet sütögetni.”*¹⁷⁷

A radikálisokat is lefoglalták a következő hónapokban a belpolitikai események, pl. a Magyar Testvéri Közösség ügye, amely bizonyára megdöbbenette őket, és mivel kiderült, hogy a titkos társaság tagjai a népi mozgalommal is kapcsolatban álltak, csak erősíthette gyanúikat és előítéleteiket, hogy a *„narodnyikok”* a Horthy-rendszer *„szekértolói, ideológiai társutasai”* voltak. Ebben a légkörben kezdte közölni a Haladás *Ignotus Pál (1901–1978)* visszaemlékezéseit. A nagy Ignotus fia, a Nyugat, a Toll, a Szép Szó újságírója, 1939-től Angliában élt.¹⁷⁸ *„Csipkerózsza”* címen 1947 márciusában gyermekkoráról vallott, amikor a budapesti nagypolgári származású kisfiúnak egy Erzsi nevű parasztlány volt a nevelője, és népdalai, népmeséi kíváncsivá tették a falusi nép iránt. Olyan volt neki ez a dada mint a falukutatóknak Szabó Dezső.¹⁷⁹ Májusban ért Ignotus az 1918-as forradalomhoz, amelyben ő is vezért, példaképet keresett és az író eleinte ilyennek tekintette. Tetszettek neki szocialista jellegű elbeszélései és tanulmányai, de *„Az elsodort faluban”* csalódott: *„Ennyi tragikum, ígésített fön-*

¹⁷⁵ Parragi György: A miniszterelnök és a halott, Magyar Nemzet, 1946. nov. 10. 1–2.

¹⁷⁶ Szabó Dezső sírjánál, Haladás, 1946. nov. 14. 1.

¹⁷⁷ Szemlécske, Magyar Nemzet, 1946. nov. 16. 4.

¹⁷⁸ ÚMIL, 2/856

¹⁷⁹ Haladás, 1947. márc. 6. 10.

év – írta – és ilyen kevés megfigyelés!”¹⁸⁰ Láttá, hogy nincs mögötte valóságos tapasztalat a parasztságról. Mindazonáltal a fiatal szabadgondolkodó Ignotus még bízott Szabó Dezső elhivatottságában. A Tanácsköztársaság utáni magatartása azonban teljesen kiábrándította: amikor a baloldali írók elhallgattak, vagy eddigi tevékenységüket magyarázták, egykori példaképe az ellenforradalom bálványa lett, rágalmazott, uszított és azt javasolta: „A zsidókat szeretettel kell kiirtani.”¹⁸¹ Néhány régi harcostársa még ekkor sem szakított vele, de ők is megrokknyódtak, amikor látványosan tisztázta magát a bolsevizmus vádja elől. Olyan művésznek, „hajlékony őserőnek” tartotta Ignotus, aki képes elvtelenül mindenféle politikai rendszerhez alkalmazkodni. Az emlékező Ignotus azt az erkölcsi bizonyítványt állítja ki végül Szabó Dezsőről, hogy ő csak hóbortos, hiú volt, de a gondolkodása aljas. Állítólag akkor fogalmazódott meg benne az a meggyőződés, hogy a népiség minden demokrácia ellensége, mert az emberben nyugvó primitív ösztönöket, vágyakat szabadítja fel, idealizálja. Ignotus egyébként már 1930-ban vitát kezdett a népi mozgalomhoz tartozó Wesselényi Reform Klubbal és 1931-ben A Hétben bizonyította, hogy a faji miszticizmus vezett Szabó Dezső ábrándjainak csődjéhez és személyes tragédiájához.

A Haladás utoljára 1947 júniusában említi meg a népi írók inspirálóját, amikor Zsolt Béla¹⁸² (1895–1949) sértődötten írja, hogy a kommunista esztétának, Lukács Györgynek éppúgy nem tetszik a világhírű Molnár Ferenc kevésbé sikerült „Isten veled, szívem” című regénye, mint Szabó Dezsőnek. Némi túlzással Zsolt már „irodalomtörténeti gettó” létrehozását gyanítja némi túlérzékenységgel.¹⁸³

A Haladás és a Magyar Radikális Párt Szabó Dezsőről hangoztatott véleményét összegezve meg kell jegyeznünk, hogy leginkább itt érezhetjük a népi-urbánus vita hullámveréseit. Másféle gondolkodásuk mögött még mindig a magyar polgári átalakulás klasszikus nyugat-európai módját favorizáló álláspont a döntő, amelynek megvalósításához – úgy látszik számukra – a régi félfudális uralkodóréteg megsemmisülésével eljött a kedvező idő és alkalom.

A liberális polgárság másik politikai csoportja volt a *Polgári Demokrata Párt*, amely szintén rétegpártként tevékenykedett a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban. Legismertebb vezetői voltak, Teleki Géza, az egykori miniszterelnök fia, Szent-Iványi Sándor, unitárius püspök, Bródy Ernő, Vázsonyi régi harcostársa és Supka Géza, a szabadkőművesek egyik vezetője. 1945–1949 között a párt hivatalos lapja a *Világ*¹⁸⁴ volt, amely nagyon hasonló nézeteket

¹⁸⁰ Haladás, 1947. máj. 29. 7.

¹⁸¹ Haladás, 1947. jún. 5. 7.

¹⁸² A Toll szerkesztője, munkaszolgálatos, 1944-ben Svájcba menekült, majd hazatért a háború után és belevetette magát a közéletbe.

¹⁸³ Zsolt Béla: Molnár Ferenc és akiknek nem kell, Haladás, 1947. jún. 26. 1.

¹⁸⁴ Lásd a III. fejezetet! MIL, 3/532.

vallott a magyar társadalom és a politika átalakításáról, mint a Magyar Radikális Párt és a Haladás. 1945-ben Supka Géza indította el és a polgári radikális hagyományokat akarta követni, de a polgári liberalizmus eszköze volt 1948-as megszűnéséig.

A gellérthegyi sírhely igénylésére az a *Kemény István* (1901–) reagált a lapban, aki 1932-ben a „*Karácsony Kolozsvárt*” című Szabó Dezső-regényről írt mértékadó bírálatot.¹⁸⁵ 1946-ban megjelent gyűjteményében azonban eléggé tendenciózusan magyar költők, írók német- és Habsburg-ellenes írásait szedte össze, közöttük Szabó Dezső kirohanásait is.¹⁸⁶ A svábok deportálására készülődve eléggé rosszindulatú ez az antológia és legalább annyira intoleráns, mintha a zsidóellenességet illusztrálná. 1946-ban a Szabó Dezső-temetéssel kapcsolatban négy pontban foglalta össze különvéleményét: egyrészt a Gellérthegy nem tartotta temetőnek, másrészt emlékeztetett, hogy sok más értékes ember is elhunyt, harmadrészt a Kerepesi úti temetőt javasolja, ahol hazánk nagyjai nyugosznak. Végül a legfontosabb ellenvetése az volt, hogy nem lehet az ifjúság példaképe, mert „*ő volt a kurzus szellemi szálláscsinálója, aki alpári módon uszított a munkásság, a baloldal ellen.*”¹⁸⁷ Kemény István ugyanúgy a Virradat-beli cikkekre utalt mint Máté Iván a Haladásban és így ő is beleesett a korai ítéletalkotás csapdájába.

Ezután évekig nem szerepelt Szabó Dezső neve a Világban, csak akkor tűnt fel a lapban, amikor a földi maradványait valóban a Kerepesi úti temetőbe szállították át. Ekkor egy politikailag semleges és tényszerű leírást olvashatunk az 1949. májusi exhumálásról. A részletes bemutatásban azonban találunk olyan megértő kitételeket is, hogy tisztelői gondozták eddig a sírját, amelyen mindig volt virág. Az a megjegyzés azonban túlzás, hogy a kihantolást „*óriási tömeg nézte végig.*”¹⁸⁸

A liberális nagyvárosi polgárság szószólóinak tekinthető Haladás és Világ cikkeinek áttekintése, és a szerzők rövid bemutatása után nem nehéz összegezni a polgári véleményeket Szabó Dezsőről. Ha az általuk hangoztatott bűnöket vizsgálánk, az a nem is túlságosan meglepő eredmény jönne ki, hogy *majdnem kizárólag zsidóellenessége miatt tartják őt az ellenforradalmi rendszer ideológiai megalapozójának*. Tekintve az elmúlt háború zsidókat ért tengernyi szenvedését ez szubjektíve érthető és elfogadható, de objektív politikai véleménynek nem tekinthető. Tulajdonképpen az író szerteágazó eszmerendszerének egyik meghatározó, de nem a legfontosabb, a negatív és nem a pozitív aspektusát emelik ki, bírálják, és az ellenszenvet kiterjesztik késői és távoli utódai, a népi mozgalom híveire is.

¹⁸⁵ Dr. Kemény István: *Karácsony Kolozsvárt*, Magyar Hírlap, 1932. máj. 8. 23.

¹⁸⁶ Mégis huncut a német, Budapest, Athenaeum, 1945. 85-90.

¹⁸⁷ Kemény István: Bocsánatot kérek, Világ, 1946. júl. 7. 3.

¹⁸⁸ Szabó Dezső földi maradványait átszállították a Kerepesi temetőbe, Világ, 1949. máj. 18. 3.

d, Szociáldemokrata Párt

A szervezett munkásság öntudatosodásában utolérhetetlen érdemeket szerzett Szociáldemokrata Párt is nagyon hasonló nézeteket vallott az előbbiekhöz. Érdemes azonban megvizsgálnunk a hasonlóságokat, különbségeket és levonni a szükséges messzire mutató következtetéseket. Az SZDP nagy hagyományokkal rendelkezett a politikai küzdelem terén, sokféle eszmei irányzatot integrált több mint fél évszázados működése során, éppen ezért nem volt egységes. A nagyvárosi munkásságra és kispolgárságra hatott, vezetésében pedig megtalálható volt a Bethlennel egyezséget kötő Peyer Károly, a modern nyugat-európai mintákat szem előtt tartó Kéthly Anna, Bán Antal és a radikális, kommunistákkal szimpatizáló Szakasits Árpád és Marosán György. Előre kell bocsátani, hogy mind 1919/20-ban, mind 1944/45-ben a szociáldemokraták komoly üldözésnek voltak kitéve és sokan áldozatul estek közülük a szélsőjobboldali terrornak.

A szociáldemokraták 1945–48 között aktívan részt vettek a központi és a helyi hatalom szerveiben hiszen pl. 1945-ben 69 képviselőjük volt a nemzetgyűlésben, több minisztert adtak, de az előljárásiágokon, a rendőrségeknél és a hadseregben is komoly befolyásuk volt.¹⁸⁹ Ami a művelődéspolitikájukat illeti ezt öt dolog jellemezte: erős értelmiségellenesség, a magyar irodalmi hagyományok szűkkeblű értelmezése, a népi írók rendszeres és durva bírálata, az irodalmi egység elutasítása ugyanakkor a művészet szabadságának hirdetése.¹⁹⁰ Éles vitáik voltak a kommunistákkal, akik igyekeztek bevonni a régi értelmiséget a politikába, valamint a parasztpártiakkal, akik a népi írók örökségét és Szabó Dezső eszméit védelmezték.

Első lapjuk, amely bővebben foglalkozik Szabó Dezsővel, a *Szivárvány*. Képes közéleti folyóirat, amely 1946–48 között jelent meg Kéthly, majd Szirmai Dezső felelős szerkesztésében.¹⁹¹ Amikor felvetődik a gellérthegyí sír kérdése, az egyik oldalon két fényképet közöl: az egyik az író, a másik a Rákóczi téri sírt ábrázolja. Ezután *Gedeon Pál* (1915–) a lap nevében körkérdezt intéz néhány magyar íróhoz – „*Mi a véleménye Szabó Dezsőről?*” – és válaszaikat olvashatjuk. Gedeon 1945–48 között a Világosságban is írt, majd évtizedekig a Népszava főmunkatársa volt.¹⁹² Az igazsághoz hozzátartozik, hogy egyetlen népi író sem tudott megszólítani, saját állítása szerint azért, mert a Nemzeti Parasztpárt hívei elzárkóztak a válaszadástól. Pedig a szerző a bevezetésben azt állítja, hogy a lap a politikai és szellemi élet minden árnyalatának képviselőjétől kért véleményt. A

¹⁸⁹ A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, Napvilág, 1999, 149–162. (főszerk: Varga Lajos)

¹⁹⁰ Molnár János: A Szociáldemokrata Párt művelődéspolitikája (1944–1948), Kossuth, Bp., 1987, 89.

¹⁹¹ MIL, 3/258.

¹⁹² Ki kicsoda? Kossuth, Budapest. 1981, 229.

válaszokat Erdődy János¹⁹³ (1909–1996) nyitja meg. Eléggé elitélően vélekedik, amikor azt mondja, hogy Szabó Dezső a fajelmélet első hazai képviselője, aki nek tudása értékes, politikája méreg. Érdekes, hogy az elnyomással szembeni passzív magatartását megvetően a Bach-korszakbeli eredménytelen nemzeti ellenállás modern változatának tartja. Fodor József¹⁹⁴ (1898–1973) az irodalmi értékeléshez jobban ért, de ő is elmarasztal. Nagy tehetségnek tartja Szabó Dezsőt, de nem nagy írónak, elismeri, hogy az antifasizmus egyik bástyája volt, de hiányzott belőle a nagysághoz a személytelen koncentráció, a prófétasághoz pedig az emberi nagyság. Szerinte a hatása lehetett jó, de inkább rossz volt. Illés Béla¹⁹⁵ (1895–1974) személyes találkozásukat idézi fel 1918/19 fordulóján. Azt fejtegeti, hogy minél radikálisabb volt a nyelvezete, annál reakciósabb lett a mondanivalója. Politikai ellenfeleinek üzen, amikor leszögezi, hogy az a legfontosabb kérdés, ki tudja és ki nem, hogy mennyire reakciós volt. Ebből következik, hogy aki nem ismeri el káros hatását, az maga is ellensége a demokráciának. A negyedik vélemény Justus Páltól¹⁹⁶ (1905–1965) származik. Azt hangoztatja, hogy akik ma dicsérik, nem tudják elszakítani a szálakat, amelyek a népi mozgalmat az ellenforradalom kezdeti szakaszához kötik, mert ő is a „nemzetvesztő” középosztály képviselője volt. Szerinte is tisztánlátásra és nem romantikus ködösítésre van szükség. Kárpáti Aurél¹⁹⁷ (1884–1963) ismét sarkosabban fogalmaz. Véleménye szerint Szabó Dezső gondolkodását szenvedélye tette zavarossá. Észreveszi, hogy szertelen, romantikus, de azt is, hogy bőbeszédű és frázisai voltak. Felidézve az egykori miniszterelnökkel való eszmei rokonságot azt írja, hogy 20 évig azt tette az irodalomban mint Gömbös a politikában, így akaratlanul ő is oka a tragédiának, a jelenben pedig nem alkalmas a demokratikus magyar ifjúság tanítómesterének. Lukács György (1885–1971) nézeteit később részletesen összefoglaljuk, de fontosnak tartjuk itt kiemelni, hogy ekkor már egyetemi tanár és művelt, befolyásos marxista ideológus.¹⁹⁸ Véleménye első felében hosszan méltatja tevékenységét és célkitűzéseit, de a gyűlöletét erősebbnek tartja mint tisztánlátását. Ő is rámutat kettősségére, de arra is, hogy a nézeteivel ideológiai harcot kell vívni, tévedéseit le kell leplezni és elítélni, de nem kell mindent kidobni, mert voltak „használható” gondolatai is.

¹⁹³ A háború előtt már írt a Népszavában, a Szivárványban, később történelmi ismeretterjesztő művekkel lett híres. ÚMIL, I/526.

¹⁹⁴ Az egykori vöröskatona 1945 után az Irodalmi Tanács tagja volt, érthető tehát elfogultsága. ÚMIL, I/599–600.

¹⁹⁵ A Nyugat régi esszéírója, a szovjet hadsereg őrnagya is tevékenyen kivette részét az irodalompolitika aktív irányításából. ÚMIL, 2/858.

¹⁹⁶ Polgári származású tisztviselő volt, aki az SZDP Központi Vezetőségének tagjaként az agitprop osztályt vezette, újságokba írt. MÉL, II/830.

¹⁹⁷ Nyugatos, polgári radikális író volt, és az is sokat elárul róla, hogy Gergely Sándorral és Illéssel ekkor az Írószövetség elnöke volt. ÚMIL, 2/975.

¹⁹⁸ ÚMIL, 2/1245–1246.

Ezután két év telt el, mire a Szivárvány ismét elővette a Szabó Dezső ügyet. 1948 nyarán *Rónai Mihály András*¹⁹⁹ (1913–1992) írt az író szellemi eltemetéséről. Előbb leszögezi, hogy jól tették az illetékesek, amikor nem engedték a hegyre temetni a halottat, mert legharcosabb híve, Kovács Imre emigrálásával leplezte, melyik oldalon áll. Rónai dicséri a kommunista Haraszti Sándor értékeléseit, amelyekre később térünk ki. Az az utalás, hogy a magyar demokrácia most érkezett el oda, hogy higgadtan szóljon róla, nyilvánvaló csúsztatás, hiszen ekkorra már megvalósult az egypártrendszer és elkezdődött a szovjet mintájú totális diktatúra kiépítése. Dicséretére legyen mondva, hogy Rónai tartózkodik a dogmatikus megnyilatkozásoktól, de ez az év még csak a kezdete volt a „fordulatnak” szellemi téren is. Ő a novelláit és pamfletjeit tartja a legjobbknak, és elgondolkodtató párhuzamot von *Henri Rochefort* francia publicistával (1830–1913) aki hasonló elszántsággal és tehetséggel küzdött a bonapartizmus, de a republikanizmus ellen is. Az is érdekes felvetés, hogy politikai tévedéseiről józanabban lehetne vitázni az íróval mint híveivel, akik szerinte munkásságának nem az egészét, csak egy-egy darabkáját vállalják az érlelő szenvedés nélkül. Van ebben is igazság, de a fentebb vázoltak alapján úgy tűnik, hogy Rónai is ugyanebbe a csapdába esett. „*E monstruózus hegyben egyetlen réteg sincs, amelyre a demokratikus Magyarország neki szilárd alapú mauzóleumot emelhetne*”²⁰⁰ – írja, majd azzal fejezi be, hogy ne hegy tetejére temessük, mint primitív népek a táltosokat, hanem hadd pihenjen inkább Ady és Arany mellett. Ebben az utolsó gondolatban ráértett a szerző Szabó Dezső igazi szándékára. Ifjúkorában prófétaként indult, hogy előbb a kereszténység, aztán pedig a szocializmus dogmáira nevelje a társadalmat. Az évek múlásával a pogány hagyományok felé fordult és egy új pogány vallást akart kidolgozni, amelynek istene a Nemzet, az ő szavaival a Magyar Faj. Ennek a hitnek volt ő valóban az őszövetési prófétákra emlékeztető módon harcias, és az új honfoglalást előkészítő sámanja vagy táltosa.

A Szivárvány mellett sokkal fontosabb az SZDP ideológiai offenzívájában a párt hivatalos lapja, a *Népszava*. A legrégebbi politikai napilag az antifasiszta összefogás egyik fóruma volt a háború idején, majd a baloldali szociáldemokraták szócsöve lett.²⁰¹ Tudósítója 1945 februárjában még azt sürgette, hogy sürgősen biztonságba kell helyezni Szabó Dezső hagyatékát. Kiváló írónak nevezi a tudósító, mert már több évtizede felismerte a német hódítás veszélyét. Sírjáról csak annyit lehet megtudni, hogy hamarosan megfelelő helyre kerül a holtteste. Gyors intézkedést sürget a *Népszava*, mert rendkívül értékes könyvtára ki van

¹⁹⁹ Rónai Mihály volt munkaszolgálatos, írt a Haladásban, a Képes Figyelőben, 1957-től a Népszabadságban. ÚMIL, 3/1736.

²⁰⁰ Szivárvány, 1948. júl. 10. 1.

²⁰¹ ÚMIL, 2/1486.

szolgáltatva.²⁰² Látható, hogy itt a kegyelet, a gyakorlati tevékenység a fontos, nem az író értékelése. Május elején Horváth Zoltán már másfajta hangot üt meg, amikor a Parasztpárt április végi emlékünnepeire reagál.²⁰³ Az SZDP régi, tanult, sokat tapasztalt tekintélyéről van szó, aki máskor is mondott már véleményyt Szabó Dezsőről és később is fog. *Horváth Zoltán*²⁰⁴ (1900–1967) 1945-ben kinyilatkoztatásszerűen írja le véleményét. „*Szabó Dezső az ún. kurzus idején, az ellenforradalom korszakában híve és mintegy irodalmi ideológusa volt az ellenforradalomnak – hibás és kártékony dolog ma belőle a demokratikus Magyarország nagy íróját kreálni.*”²⁰⁵ Ez az ítélet még nem annyira megsemmisítő mint a későbbi radikális nézetek, de megfellebbezhetetlennek tűnik. A kisgazdák és parasztpártiak korábban említett ellenkezését mégis inkább azok a tanácsok válthatták ki, amelyekkel az értelmiséget önvizsgálatra, bűneinek bevallására és a bűnösöket visszavonulásra buzdítja. Azt javasolja, hogy az írástudók szolgálják és ne vezessék a népet. Ez a számon kérő elgondolás fejeződik ki az 1945-ben kiadott „*Hogyan vizsgázott a magyarság?*” című könyvében is. Teljesen normálisnak tartotta, hogy akik az elmúlt politikai rendszerben nem álltak ki aktívan a szabadság és az emberi jogok mellett, ne juthassanak nyilvánossághoz. 1946 márciusában az MKP politikai akadémiáján megismételte az írókkal szembeni elszámoltatás szükségességét,²⁰⁶ amelyet a Független Magyarország című kisgazda lap demagógiának tartott. 1961-ben *Magyar századforduló* című könyvében is szólt Szabó Dezső szélsőjobboldali „elhajlásáról.”²⁰⁷ 1964-ben Nagy Péter könyvéről elismerően írt, rámutatott arra, hogy az író dogmatikus gondolkodása vezette el egy sajátos öncélú magyar fasizmushoz.²⁰⁸

A következő támadást a híres ügyvéd, a szakszervezeti mozgalom régi aktivistája²⁰⁹ *Faragó László* (1896–1967) indította, amely már címében is krisztusi feltámadásra asszociál: „*Sziklasír a Gellérthegyen*”.²¹⁰ Kovács Imre sokszor

²⁰² Sürgősen biztonságba kell helyezni Szabó Dezső hagyatékát, *Népszava*, 1945. febr. 23. 2.

²⁰³ Horváth Zoltán: Óvás, elvtársak! *Népszava*, 1945. máj. 6. 3.

²⁰⁴ 1916-ban lépett be az MSZDP-be, 1919 után Bécsben „Világosság” csoport tagja lett, amely centrista alapon fordult szembe az ellenforradalommal, hitt a szocialista eszme erjesztő hatásában. Amikor hazatért újságíró, műfordító lett, és újra bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1942-től volt a *Népszava* munkatársa, 1945-ben az SZDP Országos vezetőségének tagja lett, ő mondta a politikai vádbeszédet Imrédy tárgyalásán. Segítette az MDP létrejöttét, de 1949-ben őt is bebörtönözték, ahonnét 1956-ban szabadult. Ekkor nyugdíjba ment, de haláláig kutatta a magyar progresszió századfordulói fejlődését és későbbi sorsát. MÉL, III/323.

²⁰⁵ *Népszava*, 1945. máj. 6. 3.

²⁰⁶ V. L. A „németellenes fasiszták” ne jöjjenek vissza a „harmadik úton”. *Független Magyarország*, 1946. márc. 4. 4.

²⁰⁷ *Magyar századforduló* (1896–1914), Budapest, Gondolat, 1961.

²⁰⁸ *Valóság*, 1964/7, 91.

²⁰⁹ MÉL, I/465.

²¹⁰ *Népszava*, 1946. júl. 7. 2.

idézett javaslatát kínosnak nevezi, mert szerinte most nehéz az erkölcsi rehabilitáció. A magyar demokrácia célja az, hogy régi értékrendszerek helyett újat hozzon létre. Lényegében ő is Horváth egy évvel korábbi véleményét ismétli, amikor „*egy szörnyű kor későn bűnbánó szellemi magvetőjének*”, az 1919-es ellenforradalmi Magyarország szellemi vezérének tartja. Faragó indulatai fokozódnak és meglepődve veszünk észre a nyelvezetében Szabó Dezső-i satirikus kifejezéseket, („... az *Elsodort falu az ellenforradalmi rasszista hamis paraszttromantika legnagyobb és legvérgőzösebb monstre pamfletje* ...”²¹¹) amelyekben burjánznak az összetett jelzős szerkezetek és az elítélt író nagyon gyakori módszerére jellemző igésítések („*ő volt a magyarított és kasznárosított Nietzsche*”)²¹² Nem kis elégtétel lenne *Szabó Dezsőnek*, hogy az ő fegyvereit fordítják ellene – a politikai gúnyiratot és az expresszionista kifejezésmódot – ami megnyugtatón, hogy még késői ellenségei sem tudják kivonni magukat hatása alól, tehát valóban tovább fog élni a szellemi életben, ahogyan jósolta. Érdemes lenne megvizsgálni statisztikailag, hogyan jelent meg az író stilisztikai hatása az őt dicsérő és az őt bíráló tanulmányokban, mert lehet, hogy sok hasonlóságot fedezhetnénk fel. A befejezés itt is patetikus, revelációszerű és didaktikus: „*a Szociáldemokrata Párt nyíltan kimondja, hogy Szabó Dezsőt a magyar ellenforradalom atyjának tekinti, mert ez az ellenforradalom a maga formanyelvét és tartalmát, irodalmi vetülését és gyűléseinek frazeológiáját Szabó Dezsőtől kapta.*”²¹³ A Szabad Szó éles hangú válaszára a Népszava sértődötten, de visszafogottabban reagál,²¹⁴ ami arra enged következtetni, hogy a háttérben rájöttek, hogy ha nagyon kiélezik az ellentéteket, az még a kormánykoalícióban is vitákat okozhat. Mivel a parlamentben nem voltak ellenzéki pártok, a kormánypártok közötti viták fejezték ki a társadalmi rétegek, gazdasági modellek konfliktusait, amelyek néha már felbomlással fenyegették a koalíciót.

A halottak napján rendezett koszorúzás 1920, az ellenforradalom szellemét juttatta eszébe a következő cikk szerzőjének.²¹⁵ Ezt az eseményt tartja alkalmasnak, hogy hozzáfűzze kritikus észrevételeit, mert úgy érzi, a reakciós politikusok felbátorodtak. Az FKgP orvosi tagozatának ülésén „*keresztény*” „*nemzeti*” és „*fajidegen*” szavakat hallott, ami elképzelhetővé teszi, hogy a fajvédő régi Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének néhány tagja ott keresett nyilvánosságot. „*A szavak mögött ott érzik a gyűlölet minden ellen, ami a haladást, az emberséget és tisztességet jelenti: a szocializmus ellen.*”²¹⁶ Az ideológiai vita tehát nem szűnt meg, csak a lángja lobbant el, a parázs tovább izzott és Szabó Dezső neve

²¹¹ Uo.

²¹² Uo.

²¹³ Uo.

²¹⁴ Gorombáskodással... Népszava, 1946. júl. 9. 3.

²¹⁵ 1920 szelleme, Népszava, 1946. nov. 12. 1.

²¹⁶ Uo.

volt a szellő – talán nagyképűség lenne vihart mondani – ami újra és újra felszította a szenvedélyeket. A Népszava cikkeit annak a Máté Ivánnak az írásával zárjuk, aki a Haladásban már tiltakozott 1946 nyarán a „felbujtónak” állítandó mauzóleum ellen. Az, hogy 1947 januárjában a szociáldemokraták lapjában publikált ugyanarról a személyről, nemcsak azt jelenti, hogy jól ismeri a közelmúlt irodalmi életét, hanem azt is, hogy eszmei rokonság volt a két lap és közvetve mögöttük álló két párt között. A szerző az irodalom megújulását a társadalom átalakulásával köti össze. Szabó Dezsőt idézi, aki azt kérdezte 1919 után, hogy hol vannak a nagy írók és költők, mert csak olyanok jelentek meg mint Zilahy Lajos – és ő. Amikor a városellenesség felszításával vádolja, tulajdonképpen a népi-urbánus vitára utal. Irodalomszociológiai elemzését azzal folytatja, hogy az 1930-as évek közepén lépett fel a politikában és az irodalomban is a jobboldali radikális középosztály. Az *elsodort faluból* „reformparasztirodalom” nőtt ki, amely a középosztály szociális demagógiáját alapozta meg mindenféle gyakorlati reform nélkül, ezért mondja Máté, hogy „észrevéve vagy észrevétlenül a kurzus hatóságilag engedélyezett forradalmárai lettek”²¹⁷, ami a felfüggesztett és letöltött börtönbüntetések tekintve nem valami tapintatos és helyálló megállapításnak tűnik. A szerző azzal a jóslattal zárja írását, hogy a múlt irodalma a középosztályé volt, a jövő irodalma pedig a munkásságé lesz. Jellemző az is erre a kijelentésre, hogy a parasztságra még utalás sincs benne.

Szemléletében ebbe a sorba illik még *Darvas Szilárd*²¹⁸ (1909–1961) véleménye, amely a sírhely-ügy kapcsán jelent meg még 1946-ban a Vörös Hadsereg magyar nyelvű lapjában, az Új Szóban, amelyet Kassai Géza és Illés Béla szerkesztett 1948-as megszűnéséig.

A szerző előbb leleplezi a vita tétjét: mi lesz a sorsa Szabó Dezső szellemi hagyatékának? Személyes vallomásából megtudjuk, hogy előbb mellette, később nélküle, majd ellene harcolt a szabadságért. Ő is azon a véleményen van, hogy kormánypárti gerilla volt, akinek antiszemitizmusát, antibolsevizmusát elfogadták, kormányellenességét elnézték. „Az egész látóhatár” megjelenése a háború kitörésekor gesztus volt a nyugati hatalmak felé és az utókornak, mert az antiszizmus és az antiszemitizmus egyensúlyban van benne. Ezután a fiatalokra tett hatását vizsgálva azt a meglepő kijelentést teszi, hogy *tipikusan ifjúsági író volt*, és egyetemista hívei vallásos tisztelettel, kritika nélkül hallgatták, szerették és elfogadták még zavaros gondolatait is. Nagyobb baj volt, hogy a nyilas sajtó frazeológiája is belőle táplálkozott, hiába határolta el magát tőlük. Aggódva folytatja: „*Félő, hogy a máris tapasztalható posztfasiszta szellemi áramlat újra Szabó Dezsőben találja meg atyamesterét.*”²¹⁹ Befejezésül felidézi, hogy Ady

²¹⁷ Máté István: Irodalmi reneszánsz – társadalmi átalakulás, Népszava, 1947. jan. 1. 15.

²¹⁸ Darvas Szilárd urbánus költőként indult majd a Szabó Dezső által is kedvelt népi hősről, Ludas Matyiról elnevezett viccújság szerkesztője, humoristája lett. MÉL 1/351.

²¹⁹ Darvas Szilárd: Vita egy sír körül, Új Szó, 1946. júl. 7. 2.

halála után az író azt mondta, hogy a költő sírján dudva és barátok nőnek, mert most vele is hasonló történt. Darvas ennek kapcsán azzal fejezi be, hogy az ő életműve is gondos és sürgős gyomlálást igényel. Véleménye összességében elmarasztaló és semmi maradandót nem tud felhozni Szabó Dezső mellett, de nem tűnik mégsem annyira elvakultnak mint néhányan a Szociáldemokrata Párt oldalán. Ugyanazokat a hibákat, veszélyeket ismétli mint más baloldali publicisták, és semmi újat nem mond, de talán nem akkora propagandista indulattal.

A fenti példákból láthatjuk, hogy az SZDP mértékadó írástudóinak milyen elítélő véleménye volt a népi mozgalom inspirálójáról és közvetve a mozgalomról, íróiról és a Nemzeti Parasztpártról is. Ennek az oka az lehetett, hogy Szabó Dezső egyrészt elítélte a konformista vezetést, amely előbb a bolsevikokkal, később pedig a Bethlen-kormánnyal egyezett meg, másrészt kegyetlenül bírálta azokat, akik bolsevikok felé kacsingattak. Ezt az egészet még bizonyos antiszemitizmussal tetézte meg, mert nyílt titok volt akkoriban, hogy az MSZDP vezetésében is túlreprezentált volt a zsidó értelmiség és kispolgárság.

e, Magyar Kommunista Párt

A politikai pártoknak Szabó Dezsőről kialakított vélemények sorában utoljára hagytuk azt a pártot, amely sokak számára félelmetes és ismeretlen képességgű vetélytárs volt. Sokaknak azonban – emlékezve az 1919-es 133 napos kísérletre – nem voltak illúzióik. A párt meglehetősen gyorsan szerveződött meg a megszálló szovjet hatóságoknak köszönhetően. A párt vezetése úgy oszlott meg, hogy voltak benne ún. „moszkoviták” – pl. Rákosi Mátyás, Révai József – és a hazai vezetők – pl. Kádár János, Rajk László. Nem ütköztek ki közöttük ellentétek, mert a „terep” felméréséhez, megszállásához szükség volt minden munkatársra, még a többi pártban lévő társutasokra is. A párt hivatalos lapja a *Szabad Nép* volt, de ebben a fejezetben megvizsgáljuk a *Szabadságot* és a *Forumot*.

1944–1945 fordulóján a kommunista irodalompolitika sok szövetségesre számíthatott, majd a következő másfél évben az irodalmi egység lett a megvalósítandó cél. Ezután a „*kormánykoalíció polarizálódásának időszakában*” az átmenetiség még kedvezett a sokféle irodalompolitikai nézetnek, a két munkáspárt egyesülése előtti évben azonban egyre inkább előtérbe került a szovjet dogmatizmus az irodalom feladatáról folytatott vitákban. A nemzeti demokratikus és az internacionalista kommunista irány közül az utóbbi jutott uralomra.²²⁰

A pártnak a belpolitikában betöltött háttérből irányító szerepéből és a hazai és a moszkvai szárny közötti különbségből azt a feltevést kockáztatjuk meg, hogy *Szabó Dezsőről is mérsékeltabb véleményük volt mint a radikálisoknak és a szociáldemokratáknak*. Hogy ez mennyire volt taktikai állapot vagy valóban

---

²²⁰ Standsky Éva: A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–48, Kossuth, Bp., 1987. c. munkája alapján

volt-e valamilyen hasonlóság az író és a kommunisták céljai között, ezt a mértekadó irodalompolitikusok, Révai József, Lukács György, Haraszi Sándor korabeli nyilatkozataiból kell kideríteni.

A kommunista publicisták sorát Révai Józseffel (1898–1959) kell kezdeni, aki 1948 után a kultúrpolitika teljhatalmú ura volt. Ifjú tisztviselőként a Galilei Kör és a marxista szociáldemokraták tagja volt, *A Tett* és a *Ma* munkatársa. Itt érdemes megjegyezni, hogy nagyon sok kommunista gondolkodású művész „bújt ki Kassák Lajos köpenyéből”, akik később kritikusan emlékeztek vissza példaképükre. Ilyen szempontból nagyon hasonló Kassák és Szabó Dezső sorsa, hatása. Révai már 1918-ban említette az utóbbi író ifjúkori írásaiban,²²¹ de a Tanácsköztársaság másfelé sodorta. A bukás után emigrált és végül Moszkvában telepedett le, ahol a „népfrontpolitika” híve lett. Hamar felfedezte a népi mozgalom jelentőségét, bírálta hibáit, de a KMP szövetségesének tartotta. A háború után hazatért, a Délmagyarországnál dolgozott, majd a Szabad Népet szerkesztette, közben figyelme az irodalom elvi kérdéseiről a gyakorlati politika felé fordult. Az MKP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának is tagja lett, 1949-től népművelési miniszter és dogmatikus gondolkodása évekig meghatározó volt.²²²

Nagy hatást gyakorolt „*Ady*” című tanulmánya, amelyben a nagy költő „két lelke”, szimbolizmusa mellett részletesen kitér az érte folytatott harcra. Rámutat, hogy a népi értelmiség egyik csoportja (Féja, Németh és Szabó Dezső) felfedezte a réseket a baloldali Ady-táborban és éket vert Ady és a Nyugat közé, kiélezte Ady és a polgári demokratikus csoport viszonyát.²²³ A másik véleménye az, hogy Ady magyarsága nem az a – fentiek által hangoztatott – „mélymagyarság” volt, amelyben összefért a „népiesség” és reakció, a reakció támogatása és tagadása, és amely Adyt eloldja Petőfitől, hogy Berzsenyivel Kemény Zsigmonddal és Szabó Dezsővel állítsa egy sorba.²²⁴ Ezekben az utalásokban *Szabó Dezsőnek káros szerepe van az Ady-kép alakításában: eltorzítja az igazi népi forradalmár hagyományokat.*

Későbbi, „*Marxizmus és népiesség*” című írásában a népi mozgalmat elemzi és már a „*népies*” elnevezés is tudatosan pejoratív értelmű. Amellett, hogy utánzónak, a népre csak hivatkozásnak mutatja be ezt a mozgalmat, még a marxisták által elítélt orosz „*narodnyik*” vagy német prefasizta „*völkisch*” eszmék-re is utal. A tanulmány előbb az agrárkérdést elemzi, majd a „kispolgári szocializmus” nevű marxi kategóriában próbálja elhelyezni a népieket. A mozgalomnak két fontos kiindulópontját nevezi meg. Az egyik Szabó Dezső 1919-es munkássága. Féja és Németh bírálták ugyan ellenforradalmi szerepét, de az előbbi

²²¹ Révai József: Ifjúkori írások (1917–1918) Budapest, Akadémiai, 1981, 171, 187.

²²² MIL III/595–597

²²³ Révai József: *Ady*, Budapest, Szikra, 1949, 110.

²²⁴ Uo. 122.

Áchim Andráshoz hasonlította a parasztság szerepének hangsúlyozása miatt. Tőle eredeztették a „magyar szocializmust” és sorsát tragikusnak látták.²²⁵ A másik gyökér 1928–30 között hajtott ki. Révai hangsúlyozza, hogy a „népieseket” megfertőzte a fasizmus is a fajelméleten keresztül. Szerinte Adyban erősebb volt a plebejus öntudat mint a faji (nemzeti) öntudat, Szabó Dezső és társai viszont pont az utóbbit hangsúlyozták ki és fordították a Nyugat ellen. A „szegedi népiesek” (Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán) azonban szembefordultak ezzel és bírálták a fajelmélet és népiesség összekapcsolását.²²⁶

Sokkal többet foglalkozott Szabó Dezsővel és a népi írókkal egy másik, emigrációból hazatért kommunista filozófus, esztéta, *Lukács György* (1885–1971). Ő is abból a körből indult mint Révai, nemcsak zsidó származásuk, polgári családjuk, polgári radikális érdeklődésük és Kassák iránti csodálatuk, hanem a Tanácsköztársaságban betöltött aktív szerepük is közös. Lukács azonban jobban megismerte a korabeli Európa filozófiai, irodalmi életét, mielőtt Moszkvában telepedett le. Már 1926–27-ben írt Szabó Dezsőről az *Új Március* címen 1925–33 között Bécsben megjelenő, Révai által is szerkesztett kommunista folyóiratban.²²⁷ Először a „*Segítségéről*” írt szigorú marxista jellegű bírálatot,²²⁸ aztán Kassák kapcsán említi, hogy az ellenforradalom kulturális reakciója előtt még Szabó Dezső is irodalmi forradalmár lett,²²⁹ végül a *Sarló és Kalapács Évkönyvét* kritizálva kioktatja az egyik szerzőt, hogy a proletariátus nemcsak Kassák és Szabó Dezső „modern” stílusával tudja kifejezni érzéseit, gondolatait.²³⁰ Ezután a 100%-ban²³¹ olvashatunk Lukácstól Szabó Dezsőről. Lukács „*Vajda Sándor*” néven írta 1928-ban az „*Ifjú szívekben élek*” című Ady-röpirat kapcsán, hogy jó dolog, hogy a zászló köré tömörül Móricz, Kodály és Szabó Dezső is,²³² de programjuk már túl kevés. Itt írt kritikát Kodolányi János egyik regényéről is, és a szerzőt Szabó Dezsővel hasonlítja össze: ő is gyökértelen értelmiségiekről ír, bár nem olyan élesen, de objektívebben, aminek az oka a kispolgári ellentmondásos világnézet.²³³ Ezután a *Sarló és Kalapács*²³⁴ folyóiratban bukkanhatunk rá a következő említésre. Lukács szerint a magyar próza fejlődését a ma-

²²⁵ Marxizmus, népiesség, magyarság, Budapest, Szikra, 1948, 279.

²²⁶ Uo. 306.

²²⁷ MIL III/440.

²²⁸ Új Március 1926/6, 399–400

²²⁹ Új Március, 1926/11, 676.

²³⁰ Új Március, 1927/6, 315.

²³¹ Ez a KMP hazai legális művészeti folyóirata volt 1927–1930 között, amelybe itthon pl. Tamás Aladár, Haraszti Sándor, külföldről pl. Kun Béla, Révai is írhatott álnéven. MIL III/160.

²³² Vajda Sándor: Ady mint program, 100%, 1928/6, 321.

²³³ Vajda Sándor: Parasztregegyek II. 100%, 1928/3; 184.

²³⁴ A lapot 1929–1937 között a Szovjetunióban élő magyar kommunisták írták, sztálinista szemléletét József Attila „szociálfasisztának” történt megbélyegzése bizonyítja. MIL, 3/37.

gyar burzsoázia mindenkori helyzete határozta meg és ennek egyik állomása Szabó Dezső „*expresszionista fasizmusa*”.²³⁵ 1941-ben az *Új Hangban* elítélte Németh Lászlót, mert Petőfit „hígmagyarnek” tartotta, Adyt pedig a tisztán látó Szabó Dezső zavaros fejű előfutárának tekintette.²³⁶ Lukács 1944-ben az *Igaz Szóban* ezt az Ady-képet támadta meg.²³⁷

Érdekes hasonlóság Lukács György és Szabó Dezső között, hogy mindketten egy-egy szélsőséges politikai erő „szellemi lánzsáhegyei” voltak, tehát alaposan belevetették magukat a politikai eseményekbe, de később ez a buzgalom elmúlt, legalábbis Szabó Dezsőnél alábbhagyott. Szabó Dezső maga fordul szembe a „kurzussal”, Lukácsot elítéli, megbélyegzik, és végül is mindketten belső emigrációba vonulnak, illetve a pálya szélére kerülnek. Rokon még széles látókörű gondolkodásuk, bár ez az újabb szellemi irányzatok elakadása miatt beszűkül. Tulajdonképpen mindketten régimódi XIX. századi értelmiségiek, de mint ilyenek származásukból és műveltségükből eredően két különböző világnézetet képviselnek.

Lukács elérte azt, amit Szabó Dezső sohasem: egyetemi tanárrá nevezték ki, ugyanakkor országgyűlési képviselő is lett, ami azt jelenti, hogy sokkal jobban kompromittálta magát a politikával. Az MKP legnevesebb, legismertebb és legnagyobb hatású ideológusa volt. 1946. márciusában az MKP politikai akadémiáján azt hangoztatta jelszószerűen: „*Meg kell teremteni a magyar irodalom igazi egységét*”,²³⁸ ahol az SZDP-s Horváth Zoltán azt tette hozzá: „*A németellenes fasiszták ne jöjjenek vissza a harmadik úton!*”²³⁹ Júniusban a debreceni írókongresszuson Lukács fejtette ki részletesen az irodalmi egység tervét, amelyet 1919 után Szabó Dezső is felvetett, de személyes ellentétek az író helytelen kérdései és módszerei miatt ez meghiúsult.²⁴⁰ Az elitizmus és tömegundor azonban, ami 1945 előtt uralkodott, a dzsentr Magyarországra hatása volt Szabó Dezsőre és ez jellemzi szerinte most Németh Lászlót és társait is, akik sértődötten, büszkén hallgatnak, mert nem tudnak elszakadni a régi Magyarországtól.²⁴¹ Júliusban a gellérthegyi sír ügye miatt a *Szivárvány* körkérdésére ő is elküldi véleményét. Abody Béla 1974-ben felidézte ezt a kis esszét,²⁴² amely önmagában is megállja a helyét. Először méltatja érdemeit: „*Szabó Dezső volt az első, aki belátta és hirdette, hogy a magyar kultúra megújodása csak alulról jöhet, magából a*

---

²³⁵ Esztétikai írások Budapest, Kossuth, 1982. 602.

²³⁶ Magyar irodalom-magyar kultúra, Budapest, Gondolat, 1970. 242.

²³⁷ Esztétikai írások, 340.

²³⁸ Szabad Nép, 1946. márc. 6. 2.

²³⁹ Független Magyarország, 1946. márc. 4. 4.

²⁴⁰ Irodalom és demokrácia, Budapest, Szikra, 1947, 337.

²⁴¹ Uo. 345.

²⁴² Abody Béla: Lukács György Szabó Dezsőről, Kritika 1974/5; 9.

*népből, szerinte a parasztságból.*²⁴³ Tragikusnak tartja, hogy teljesen sosem tudott elszakadni az ellenforradalomtól, de biztos benne, hogy ha minél hamarabb és minél szigorúbban megrostálják műveit, sok maradandó értéket fog felmutatni. Egymás után jelentek meg Lukács György tanulmánykötetei 1945–1948 között évenként és ezekből még egy írást kell kiemelni. A „*Népi írók mérlegén*” című esszéje nagyszabású elemzés, amelyben azt fejti ki, hogy Szabó Dezső egyáltalán nem volt népi író, mert saját vágyait fejezte ki, nem egy osztályt. Rámutatott a magyar történelem torzulásaira (1867, 1918/19), de összetévesztette az okozatot az okkal, így nemcsak politikailag lett ideiglenesen az ellenforradalom szövetségese, hanem ideológiailag dekadens, sőt reakciós is volt.²⁴⁴ A társadalomkritika, a kapitalizmus gyűlölete kevés, ha nem mutatja meg a felszabadulás útját – folytatja a Lukács. Három világnézeti tévedését emeli ki. Tagadja a történelem objektív megismerését, irracionalista és heroikus pesszimizmusa a nációra emlékeztet. Az általa elindított értelmiség, egy kis bizonytalan elit, gyenge paraszti bázison dzsentroid környezetben dekadens ideológia áldozata és az utópista reformizmus híve lett. A népi mozgalom mégis nagy lépés előre, nem Ady fölé és Szabó Dezső felé, de a reformkor óta először tükrözi a szegény nép életét és vágyait. Esztétikai szempontból azonban Szabó Dezsőnek volt egy olyan véleménye, amellyel Lukács teljesen egyetértett, ezért harcostársaknak nevezték őket. A kommunista kritikus is azon a véleményen volt, hogy Molnár Ferenc és Herczeg Ferenc nem művészek, csak ügyes mesteremberek voltak, az egyik a polgári, a másik a középosztályi oldalon és ehhez a véleményéhez Lukács még Zsolt Bélával szemben is ragaszkodott.²⁴⁵

Az MKP harmadik jelentős publicistája ekkor *Haraszti Sándor* (1897–1982) volt. Ő is Kassák és az avantgarde követőjeként kezdte pályáját Pécsen, kommunista és vöröskatona volt, Jugoszláviába emigrált, de 1929-ben hazatért és az illegális pártban kulturális, irodalompolitikai munkát végzett, több lapot szerkesztett, marxista kritikákat írt, sokszor ült börtönben. 1945-ben ő volt, aki „leleplezte” a pártba jelentkező értelmiségeiket, akik ezután az SZDP-ben csínáltak karriert.²⁴⁶ Állítólag tőle származik Rákosiék „*moszkovita*” elnevezése, 1950-ben halálra ítélték, 1954-ben Nagy Imre híve lett, ezért 1958-tól ismét börtönben ült 2 évet, majd emlékiratain dolgozott haláláig.²⁴⁷

Először 1923-ban *A magyar irodalom margójára* írt széljegyzetben fedezte fel Szabó Dezső jelentőségét.²⁴⁸ A háború után a Szabadság szerkesztője és egy ideig az MKP KB tagja volt, de gyakran írt irodalmi kérdésekről is. 1946 január-

²⁴³ Gedeon Pál: A Szivárvány kérdez, magyar írók válaszolnak, Szivárvány, 1946. júl. 6.

²⁴⁴ Irodalom és demokrácia, 358–359.

²⁴⁵ Lukács György: Egy rossz regény margójára, Forum, 1947. jún. 462–463.

²⁴⁶ Szerdahelyi István: Egy legenda lezárult, Kritika, 1982/3; 12.

²⁴⁷ MIL I/439.

²⁴⁸ Bácsmegyei Napló, 1923. okt. 28. 12.

jában ő is megemlékezett Szabó Dezső haláláról és már akkor kifejtette azt az álláspontját, amelyet később csak pontosított. Eszerint a népi (paraszti) radikalizmus 1918 előtt a munkásság szövetségese volt (ld. Áchim harca), 1919 után Nagyatádi a parasztság nagy részét az ellenforradalom szövetségésévé tette, de egy része Szabó Dezső vezetésével nem adta el magát a kurzusnak. *Az író tévedése az volt, hogy középosztálybeli híveivel akarta legyőzni a középosztályt.* Ha nem is tisztán, de megőrizte a népi radikalizmus eszméjét, és tanításából azt a tanulságot kell levonni, hogy a parasztság gyenge, ha nem a munkássággal fog össze.²⁴⁹ 1946 őszén leszögezte: „Nekünk az a fő célunk, hogy a magyar szellemi élet nemcsak demokratikus, hanem valóban plebejus népi legyen. S ebben a parasztság és annak eszmei képviselői (ti. a népiek) kétségtelenül sokkal nagyobb segítséget nyújtanak, mint az urbánusok.”²⁵⁰ 1947 januárjában Tolnai Gábor irányításával rádióankétot rendeztek Haraszti és a parasztpárti Vass László között arról, hogy ellenforradalmi volt-e Szabó Dezső. Az MKP ideológusa azzal zárta, hogy még ma is sok tanulságot nyújtanak művei annak, aki meg tudja tisztítani azokat a reakciós gondolatoktól.²⁵¹ Februárban Haraszti „Szabó Dezső és a népi romantika” címmel tartott előadást a Fészek Klubban, ahol Lengyel Balázs inkább Babitsot javasolta példaképnek, Vass németellenességét idézte fel, Losonczy Géza pedig józan kritikát sürgetett.²⁵² Az újságok kiemelték, hogy szerinte is a munkásság és parasztság szövetségét erősíteni kell.²⁵³ Áprilisban Debrecenben beszélt ugyanerről a témáról Haraszti, hogy vidéki híveit is meggyőzze.²⁵⁴ Utolsó összefoglalásában azt részletezi, hogy Szabó Dezső korlátai a kispolgárság kétarcúságát tükrözik. Elismeri német-, nagybirtok- és egyházellenességét, de az az eszme, amely közül ezek forogtak, a fajelmélet volt. Nem a fasizmus, de nem is a népi demokrácia ösatyja volt.²⁵⁵ Talán látszik ebből a rövid összefoglalásból is, hogy sokoldalúbb, nyitottabb kritikus volt Haraszti mint a sztálinisták Szabó Dezső kérdésében is.

Talán a három legfőbb kommunista publicista írásaiból is látszik, hogy az MKP-nek milyen volt az ideológiai állapota és mennyire gyakorlatias álláspontot képviseltek Szabó Dezső ügyében. Révai általában marxista szemszögből szemlélte az író és eléggé kritikusan és negatívan ítélte meg munkásságát. Lukács inkább filozófiai szempontból mutatott rá tévedéseire, de esztétikailag talált nála elismerésre méltó értékeket is. Haraszti teljesen a magyar társadalom oldaláról

²⁴⁹ Haraszti Sándor: Szabó Dezső, Szabad Nép, 1946. jan. 13. 5.

²⁵⁰ Forum, 1946. szept. 98.

²⁵¹ Szabad Szó, 1947. jan. 19. 8.

²⁵² Vita Szabó Dezső értékeléséről, Szabadság, 1947. febr. 11. 5.

²⁵³ Haraszti Sándor előadása Szabó Dezsőről, Szabad Nép, 1947. febr. 11. 4.

²⁵⁴ Szabó Dezsőről... Szabadság, 1947. ápr. 17. 3.

²⁵⁵ Haraszti Sándor: Szabó Dezső, Csillag, 1948. júl. 56.

vizsgálta nézeteit és ő már politikailag is talált örökségében vállalható hagyományt. Radikalizmusa, szenvedélyes kritikája az ellenforradalmi rendszer ellen és a parasztság érdekeinek felvetése az MKP számára is hasznos fegyver lett.

4. „Összeesküvők”

1946 őszén a magyar belpolitikai életben sajátos patthelyzet alakult ki: sem az FKgP, sem az MKP nem tudta törvényes eszközökkel érvényesíteni akaratát, de a kommunistáknak hamarabb elfogyott a türelme és ezért a párt vezetése elhatározta, hogy lesöpri az ellenfél bábuit. Egy koncepció per segítségével mértek halálos csapást a kiscgazdákra. Az MKP III. kongresszusa fogalmazta meg a fenyegető hadüzenetet 1946 szeptemberében, a Szabad Nép pedig folytatta az FKgP polgári szárnya elleni gyalázkodást: „*Ki ezzel a szeméttel a koalícióból!*”²⁵⁶ A hadüzenet a kiscgazdák vezetőinek szólt, akik nyilatkozataikban mindig kiálltak a demokrácia mellett. 1947 január 5-én jelentette be a sajtó egy közvélemény-ellenes összeesküvés felderítését, de a letartóztatások már december közepén elkezdődtek. Az összeesküvést a Magyar Testvéri Közösség nevű titkos hazafias szervezet nyakába varrták, amelynek vezetésében benne volt az FKgP néhány szakembere. A HM Katonapolitikai Osztálya vezette nyomozás során kreálták a „Hetes Bizottság” nevű főtanácsot, és egy „katonai puccs” előkészítésének tervét. A legsúlyosabb vád a Horthy-rendszer visszaállítására szőtt összeesküvés szervezése volt. Az 1947 februárjában kezdődő 6 perben 229 vádlottat állítottak bíróságok elé. Az egyik nagyobb perben főleg a Közösség vezetőit ítélték el, köztük Donáth Györgyöt halálra, a másik nagyobb perben pedig inkább az FKgP középszintű vezetői kaptak börtön- és fegyházbüntetéseket. A perekkel a brit alsóház is foglalkozott és elképzelhető, hogy ezek az események is hozzájárultak a Truman-doktrina meghirdetéséhez.²⁵⁷

A következőkben azt kell megvizsgálnunk, hogy *milyen köze volt Szabó Dezső eszméinek és híveinek a Magyar Testvéri Közösséghez és a vizsgálat során mit derített ki erről a nyomozó hatóság.* A Közösségnek, amely valószínűleg 1925-ben alakult meg az elcsatolt területekről elmenekült keresztény és nemzeti gondolkodású tisztviselőkből, a *Honszeretet Egyesület* volt a legfontosabb legális szervezete, legnépszerűbb lapja pedig a *Magyar Élet*. Befolyásuk volt tagjaik révén a *Magyar Nemzetpolitikai Társaságra* a magyar orvosok és ügyvédek nemzeti egyesületeire, a *Bartha Miklós Társaságra*, a *Magyar Irodalompartoló*

---

²⁵⁶ Szabad Nép 1946. dec. 11.

²⁵⁷ Csicsery-Rónai István – Cserenyey Géza: Koncepció per a Független Kisgazdapárt széttűzéséről, 1947, Budapest, 1956-os Intézet, 1988, 18.

Társaságra, ők alapították a *Jövő*, *Turul* és *Misztótfalusi* kiadókat és 1944/45 telén kb. 4000 tagjuk volt.²⁵⁸

A Magyar Élet 1938 októberében közölte a Közösség hitvallását: „*Bejelentjük, hogy a Magyar Élet szellemi szabadcsapatának élén mostantól kezdve a magyarság egyik legnagyobb és legtisztább szelleme, Szabó Dezső áll. Az ő ideológiáját építettük eddig is, s most hogy személyesen a maga két alkotó kezével beáll közénk a munkába, az öröm és szeretet vígsága harsán fel bennünk*”.²⁵⁹ A Honszeretet és a Közösség eszméit a híres írótl kölcsönözte, aki folyamatosan bírálta az 1918-as forradalmat, még inkább az 1919-es kommünt és a zsidóságot, a parasztságot mindvégig idealizálta, később a német imperializmust támadta, de állandóan a magyar faj érdekeit hangoztatta. A legnagyobb tévedésnek a pert összefoglaló mű is azt tartja, hogy az egységesnek képzelt parasztságot állította szembe az arisztokráciával, burzsoáziával s a munkássággal.²⁶⁰ Különösen Szabó Dezső németellenes szónoklatai lettek népszerűek a tagok körében, akik között orvosok, mérnökök, tanárok, jogászok, papok is voltak.

Ezután érdemes megvizsgálni, hogy kik voltak azok a személyek, akiket a perekben elítéltek és mi volt a véleményük Szabó Dezsőről. Donáth György és társai perében Arany Bálint (1901–1987) a kulcsfigura, aki mérnök volt a Svéd Golyóscsapágy Rt-nél és 1945-től a kisgazdapárt szervezési osztályát vezette. A perről írt visszaemlékezésének elején felidézi azt a napot, amikor megtudta 1945. januárjában, hogy meghalt Szabó Dezső, és barátaival együtt megásták a sírját a Rákóczi téren. A József körúton járva a házmestertől kérdezett Szabó Dezső felől, és amikor megtudta, hogy meghalt, barátaival, Donáth Györggyel, Mistéth Endrével és Balogh Lajossal elhatározták, hogy eltemetik. Január 16-án keserves munkával ásták meg a sírt a fagyos földben, majd másnap már az újjáépítésben való részvételüket tervezték. Tulajdonképpen ott találkozott azokkal, akikkel aztán hamarosan hozzáfűzött a fővárosban a párt újjászervezéséhez és ehhez református egyházi kapcsolatait is igénybe vette.²⁶¹ A háború alatt és után is tagja volt a Közösség Vezértanácsának. Arany tehát a Közösségnek és az FKGP-nek is meghatározó alakja volt, ezért 12 év fegyházbüntetést kapott és 1956-ban szabadult.²⁶²

Szabó Dezsővel szorosabb kapcsolatban álló személyek a Mistéth Endre és társai ellen indított perben szerepeltek. Elsőként lehetne említeni Horváth János (1921–) mérnököt, aki a háború alatt lépett be a Közösségbe, részt vett a „diákel-lenállásban”, megszökött a nyilasok fogságából és Hőgye Mihály református

²⁵⁸ A Magyar Közösségből készült előtanulmány, Történeti Hivatal, A-707, 18–19.

²⁵⁹ Idézi Kis András: A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig. Budapest, Zrínyi, 1969, 33.

²⁶⁰ Kis András 25–26.

²⁶¹ Arany Bálint: Koronatanú, Budapest, Püski, 1990. 10–11.

²⁶² Csicsery–Cserenyey 405.

lelkésznél bujkált, amikor értesült az író haláláról. Ő is a Rákóczi térre sietett és részt vett a sírásban. Hamarosan az FKgP képviselője, a Magyar Parasztszövetség gazdaságpolitikai igazgatója lett. 4 év kényszermunkát végzett és 1956 után kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol közgazdászként több egyetemen is tanít.²⁶³ Horváth úgy rótta le tiszteletét Szabó Dezsőnek, hogy 1946-ban ő volt, aki az FKgP részéről a budapesti törvényhatósági bizottságban a leghatározottabban támogatta az író gellérthegyi eltemetését.²⁶⁴

A Mistéth-per ifjú vádlottja Kiss Sándor (1918–1982) tanító volt, aki részt vett a református diákmozgalomban, a Márciusi Frontban, az ellenállásban. Horváthtal együtt megszökött, bujkált és segített a Rákóczi téri sír ásásában. Ő is az FKgP tagja lett, először a MADISZ-t, majd a Parasztszövetséget irányította, végül 3 évet kapott. 1956-ban Horváthtal ismét elkezdtek a parasztság szervezését, de emigrált, a SZER-nél és az Amerika Hangjánál dolgozott.²⁶⁵ 1941–43 között a szegedi *Híd*-ban publikált az egyetemistákra gyakorolt Szabó Dezső-hatásról,²⁶⁶ de legteljesebben a külföldön írt visszaemlékezésében²⁶⁷ foglalta össze, hogy milyen inspirációkat kapott az írótól.

Vatai László (1914–1994) református lelkész is az ún. „aprószenetek”²⁶⁸ közé tartozott. Így nevezték az FKgP fiatal, jól képzett, öntudatos és aktív közép-szintű vezetőit. Hatukat tartóztatták le az ügyben, nyilván azért, hogy kivonják a politikai küzdelemből a kommunisták legtevékenyebb ellenfeleit. Vatai Sárospatakon, Debrecenben is tanított, részt vett a szárszói konferencia szervezésében, az antifasiszta ellenállásban. Az FKgP képviselője, Nagy Ferenc tanácsadója, az Igazság főszervezője volt, amikor letartóztatták. Csak 6 és fél hónapot kapott, majd 1950-től folytatta lelképásztói tevékenységét.²⁶⁹ A Magyar Életben írt cikkében egyszer idézte fel Szabó Dezső gondolatait, amikor a református egyházat ért megpróbáltatásokra és az író intelmeire emlékezett vissza.²⁷⁰

Csicsery-Rónay Istvánt (1917–) is letartóztatták az összeesküvés ügyben, aki nagyszabású művet jelentetett meg a perről elsősorban a Kisgazdapárt szemszögéből. Külügyi tisztviselő volt a háború előtt, majd belépett az FKgP-be és a Községbe is. Ő is részt vett az antifasiszta mozgalomban, majd a párt külügyi osztályát vezette. 8 hónapig volt börtönben, de utána rögtön nyugatra szökött. Az emigrációban könyveket adott ki, újságot szerkesztett, a Parasztszövetséget

---

²⁶³ Csicsery–Cserenyey 413.

²⁶⁴ Horváth János: A gellérthegyi sír és a Kisgazdapárt, *Új Látóhatár* 1965/3. 286–287.

²⁶⁵ Csicsery–Cserenyey 425–416.

²⁶⁶ Kiss Sándor: Magyar élet és magyar szellem az egyetemen, Szegedi Híd, 1943. ápr. 4.

²⁶⁷ A magyar demokráciáért, New Brunswick, 1983

²⁶⁸ Kornis Pál: Tanúnak jelentkezem Budapest, Zrínyi, 1988. 141.

²⁶⁹ Csicsery–Cserenyey 428–429.

²⁷⁰ Magyar Élet, 1944. márc. 4.

élesztgette.²⁷¹ Itthon újra kiadta és előszót írt a Gombos által szerkesztett, Szabó Dezsőnek a magyar miniszterelnökről írott nyílt leveleit²⁷² megjelentető kötet-hez.

Ebben a perben ítélték még el két olyan személyt, akik nem voltak tagjai az FKgP-nek, de nagyon közeli kapcsolatban álltak Szabó Dezsővel. Az első *Fitos Vilmos* (1916–) volt. Bölcsészként már a háború előtt az egyetemi bajtársi egyesületeket tömörítő Turul Szövetség baloldali szárnyának volt a vezetője. Ő az, aki a legtöbb információt tudja nyújtani Szabó Dezső és a Magyar Élet kapcsolatairól, hiszen 1938–1944 között szerkesztője volt a folyóiratnak. A lap 1936-ban indult és folyamatosan ismertette az író műveit és hirdette előadásait. A teljes népi irodalom lapja volt, németellenesség és harmadik utas nézetek határozták meg. 1939-ben Fitos Szabó Dezsővel együtt állt bíróság előtt az író „*Az őrtonyorról*” című írása miatt, majd nagy ünnepséget rendeztek 60. születésnapja tiszteletére és különszámot adtak ki a tiszteletére. Nem minden ok nélkül büszke arra, hogy a Magyar Életből 1939 végén 3000 példány fogyott, miközben a Nyugatból 500–800 darabot vettek.²⁷³

Ő is belépett a Községbe 1938 végén, de ott is voltak vitái a vezetőséggel. Pl. 1944-ben azt javasolta, hogy a szervezet minden eszközzel akadályozza meg a zsidók deportálását, de ezt a javaslatát csak a Szabó Dezsőt később eltemető Nagy Gyula református lelkész támogatta. 1946. december 30-án Fitost letartóztatták, és kényszer hatására segítette a nyomozást. „*Úgy gondoltam, hogy ha a tényeket nem tagadom, nyilvánvaló lesz a szavahihetőségem, s akkor nagyobb sikerrel tudok fellépni a preconcepció ellen.*”²⁷⁴ Társai szerint ő fedte fel, hol van a Község 600 fős névsora, feltáró vallomást tett, megtérő bűnöst játszott, így „megúsza” másfél év börtönnel,²⁷⁵ de ebből elengedtek neki 10 hónapot. Fitos pályafutása egyáltalán nem különleges, nemcsak neves népi írók, de kisebb személyek is be tudtak illeszkedni az új rendszerbe, ha felfedezték benne a mozgalom értékeinek egy részét.

Az utolsó személy, akinek a szerepét meg kell vizsgálni: *dr. Kémeri Dezső* (1891–1963). Kiskunhalason végzett a református gimnáziumban, 1915-ben Budapesten kapott orvosi diplomát és a 19. honvéd gyalogezred főorvosa volt a fronton.²⁷⁶ Amikor *Zsilinszkyvel* együtt feküdtek sebesülten, társa a németeket szidta, majd Szabó Dezső lelkes híve lett. Pénzzel támogatta őt is és *Andrássy Kurta Jánost*, a tehetséges szobrászt, valamint kezelőorvosa, lovagló partnere volt *Zolnay László* régésznek. Ők hárman rendszeresen jártak a Marczibányi

---

²⁷¹ Csicsery–Cserenyey 407–408.

²⁷² Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök, Occidental Press, Budapest, 1995.

²⁷³ *Literatúra* 1984/1, 89–103.

²⁷⁴ *Kapu*, 1989/1, 44.

²⁷⁵ Csicsery–Cserenyey 61–63.

²⁷⁶ A magyar legújabb kor lexikona, Budapest, 1930, 740.

térre az író hallgatni, aki a 30-as évek végén füttyülve az ügyeletes rendőrtisztre a legvadabb antináci propagandát folytatta.²⁷⁷ „Szabó Dezső író 1928 óta ismerem... jó baráti viszonyt tartottunk fenn. 1936-ban Szabó Dezső említette nekem, hogy létezik egy Honszeretet nevű egyesület. Közölte, az egyesületnek célja a magyar középosztály elnémetesedésének megállítása és a fajvédelem, vagyis a magyarságnak pozíciókhoz jutatása a németekkel, zsidókkal és egyéb idegenekkel szemben. Én Szabó Dezső felkérésére léptem be és ... annak társelnöke lettem.”²⁷⁸ Hamarosan megtudta, hogy a Honszeretet mögött a Közösség áll és ide is beszervezték. A Közösség ekkor még nagyon szervezetlen volt, de Szabó Dezső hatására Kémeri bekerült a Vezértanácsba és elnök lett.²⁷⁹ Ezután alakultak ki vezetési formái és szervezeti felépítése, de ez már társának, Kiss Károlynak volt köszönhető, aki az orvos elnöksége, és a héttagú főtanács ellenére tulajdonképpen egyedül, de ambiciózusan vette kezébe az irányítást.²⁸⁰

A háború befejezése után Kémeri még nem tartotta időszerűnek az újjászervezést, de a budai tagok már felvették egymással a kapcsolatot, így összehívták 1945 nyarán a Vezértanácsot. Elhatározták, hogy nem szerveznek semmiféle akciót. 1946 októberében Kémeri lakásán újjáalakították ezt a legfőbb szervet és jó kapcsolatot építettek ki a fiatal tagjelölteken keresztül az FKgP jobbszárnyával és a Parasztszövetséggel,²⁸¹ de ettől függetlenül jött létre az a baráti társaság, amelyben néhány közösségi tag és kisgazda valóban a fennálló helyzetet értékelte és a jövőbeli politika esélyeit latolgatta. Ennek a csoportnak a programjában szerepelnek olyan nézetek, amelyek Szabó Dezső terveit tükrözik: „Ha az országban politikai stabilitáson alapuló rendszert akarnak felépíteni, feltétlenül az ország többségét alkotó paraszt, kisgazda tömegeket kell megnyerni.”²⁸² Kémeri doktor végül 1948. márciusában 9 év fegyházbüntetést kapott. Hamarosan börtönorvossá nevezték ki és ilyen minőségében találkozott Arany Bálinttal és sok más neves elítélttel pl. Mindszenty bíborossal is. Dénes Béla, akit cionista tevékenységéért börtönöztek be, hallott róla és sikerült Vácra hozatnia a halasi nép és konyha „legsovénabb dicsérőjét”. „Kémeri maga volt a megtestesült becsületesség, aki soha semminő körülmények között nem tért le az igazság és az orvosi etika útjáról.”²⁸³ – írta róla rabtársa. 1955-ben szabadult és ezután szakorvosként dolgozhatott tovább.

A Közösség ügyét összegezve elmondhatjuk, hogy az FKgP-nek a hatalomból való kiszorítása eszköze volt és a nyomozás során több esetben is megsértet-

²⁷⁷ Zolnay László: Hírünk és hamvunk, Budapest, Magvető, 1986, 297.

²⁷⁸ TH, A-707, Melléklet 6–7.

²⁷⁹ TH, A-707, 59–60.

²⁸⁰ Kiss András, 16.

²⁸¹ TH, A-707, 29–34.

²⁸² Kis András, 67.

²⁸³ Dénes Béla: Ávós világ Magyarországon, Budapest, Kossuth 1994. 91.

te a Katpol és később az ÁVO a jogszabályokat. „Miközben az összeesküvőket, mint a demokratikus államrend ellenfeleit hurcolták meg, valójában éppen azok vétettek a demokrácia ellen, akik annak védelmét hirdették”.²⁸⁴ Az MKP ezután egyre sikeresebben alkalmazta az ebben az ügyben kipróbált módszereit az éppen aktuális politikai ellenfeleivel szemben.²⁸⁵ Ami pedig Szabó Dezsőt illeti, azt kell mondanunk, hogy ebben az ügyben mint a reakciós keresztény-nemzeti középosztály ideológiáját mutatták be, pedig ha eléggé jól ismerjük az író publicisztikáját, be kell látnunk, hogy minden tévedése ellenére sem szerette volna ő, a kurzus első ellenfele az ellenforradalmi rendszer visszaállítását.

5. Temetések

„Kérem Budapest fővárosát, azt a várost, amelyet annyira szerettem, hogyha majd érdemesnek találja kérésem teljesítését: temessenek a Gellérthegy délkeleti vagy talán inkább déli legnagyobb sziklacsúcsára. Talán egy meghalt nagy magyar akarat nem lesz illetlen a várost néző hegy ormán.”²⁸⁶ Szabó Dezső még 1944 novemberében írta ezeket a lírai sorokat és nem valószínű, hogy sejtette, tényleg temetésének körülményeiről végrendelkezik és kívánságát nem is lesz egyszerű teljesíteni. Az író 1945. január 13-án hunyt el Budapesten, a József körüti lakása alatti óvóhelyen szívroham következtében. Halálának és temetésének körülményeit elsősorban személyes visszaemlékezésekből rekonstruálhatjuk, míg utolsó kívánságának teljesítéséért folytatott politikai küzdelemről napilapokból és levéltári forrásokból tájékozódhatunk. Megrendítő olvasni egyik lakótársa, *Ur György (1894–1964)* szegedi újságíró sorait arról, hogyan próbálták szomszédai megvédeni emberi módon holttestét az ostrom embertelen körülményei között. Előbb egy hordágyon kivitték az udvarra, estére azonban a liftaknában helyezték el, ahol két napig feküdt. Ezután egy vendéglői konyhaszekrényből ácsolt ládában kitették a kapualjba. Január 16-án érkeztek meg a házba az oroszok, és amikor megtudták, hogy egy híres magyar író a halott, az egyik tiszt még katonai tisztelgést (!) is ígért a temetéshez. Egy másik tiszt azonban parancsot adott, hogy vigyék ki a ládát a ház előtt elterülő Rákóczi térre.²⁸⁷ Nem lehet tudni már, hogyan tudták meg hívei a halálát, de január 23-án délelőtt néhány fiatalember már hozzá is látott, hogy sírt ássanak, és ezzel megadják az alapvető végtisztességet tisztelt mesterüknek. *Nyeste Zoltánnak B. Rácz István* és Imre Lajos vitte meg a hírt, hármójukhoz csatlakozik még a Högye

²⁸⁴ Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”, Genius Gold, Budapest, 1997. 284.

²⁸⁵ Palasik Mária: A jogállam csapdái Magyarországon 1947 első felében. Századok, 1995/6, 1310.

²⁸⁶ Búcsú és testamentum, Magyar Ünnepe, 1944. nov. 17. 3.

²⁸⁷ Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, Szabad Szó, 1947. jan. 4.

Mihály református lelkésznél bujkáló Horváth János és Kiss Sándor. Nyeste emlékszik még *Mistéth Endrére*, és Arany Bálint azt állítja, hogy ő is segített nekik. Kemény fizikai munkával sokára sikerült csak kiásni a gödröt miközben már több mint 20 fő csoportosult köréjük.²⁸⁸ Vatai László lelkészt hívták el a szertartás megtartására, de mivel nem tudott eljönni, az ifjú Nagy Gyula hirdette az Igét és miközben az orosz katonák a tér széléről ágyúzták a budai várat, harásnyan zengett a zsoltár: „*Perelj Uram, perlőimmal / Harcolj én ellenségeimmal...*” Ezt már az arra járó Darvas József író is hallotta és később visszaemlékezésében felidézte, hogy milyen hatást gyakorolt rá a látvány és mit érzett, mit gondolt, amikor megtudta, hogy Szabó Dezsőt temetik. Előbb furcsállotta, hogy amikor nincs idő temetésre, ki felett szól a szigorú ének, és amikor meglátta, hogy az író neve van a keresztfán, állítólag nem érzett semmi megdöbbenést, pedig fiatalkorában sokat tanult tőle. „*Ő semmit sem akart abból, ami történt – de a sorstragédiák örök és megmásíthatatlan törvénye, hogy a véten elkövetett ősbűn végzete elől nincs menekvés*”²⁸⁹ – írja Darvas, mert az volt a véleménye, hogy az ellenforradalmi rendszer egyik szellemi atyja volt és hiába fordult szembe egyre hevesebben a rendszerrel, törvényszerű volt, hogy elpusztuljon vele együtt, mert ezután semmilyen szerepe nem lenne. És miért voltak ott a fiatalok? Nyeste válaszolt 1965-ben: „... *a mi nemzedékünk (s nemcsak a miénk) elsősorban tőle tanulta a bármilyen szintű elnyomással való tudatos szembefordulást, ami nélkül az utóbbi évtizedek magyar történelme bizonyosan szegényebb volna.*”²⁹⁰

Olvasták azonban többen is Szabó Dezső különleges kívánságát a Magyar Ünnepeken és lekipásztori kötelességből és személyes elkötelezettségből is *Hőgye Mihály (1912–1992)* református lelkész kezdett hozzá a gellérthegyi temetés előkészítésének. Hőgye a háború előtt a fővárosban és a franciaországi emigránsok, a háború idején pedig a németországi magyarok között volt missziós lelkész.²⁹¹ Belépett a titkos, hazafias Magyar Testvéri Közösségbe, amelynek szellemi irányítója, főideológusa Szabó Dezső volt. Azonkívül bántotta, hogy apja halála miatt nem tudott ott lenni a Rákóczi téren. *Molnár Ida*, aki az ostrom után *Csorba János* február és május közötti főpolgármester mellett újjászervezte a városházi adminisztrációt, Franciaországban a lelkésszel dolgozott együtt, segített neki a főváros ideiglenes vezetőjéhez bejutni.²⁹² Csorba támogatta a javaslatot, amelyet a MADISZ-on belül megalakult *Szabó Dezső Emlékbizottság* nevében márciusban írásban is beterjesztett. A korábban említett Kiss Sándor, a MADISZ elnöke adta ehhez a felhatalmazást. Hőgye ekkor a Kerepesi temető-

²⁸⁸ Nyeste Zoltán: Szabó Dezső temetése, *Új Látóhatár*, 1965/3; 284–285.

²⁸⁹ Város az ingoványon, Budapest, Szikra, 1945. 172.

²⁹⁰ *Új Látóhatár*, 1965/3; 284–285.

²⁹¹ Csicsery-Cserenyey, 413.

²⁹² Hőgye Mihály: Szabó Dezső emlékek, *Hitel*, 1990/7; 37.

ben kért dízsírhelyet az elhunyt írónak, mert belátta, hogy a Gellérthegyre még lehetetlen temetni és egy polgármesteri rendelet miatt április végéig temetőikben kellett volna elhelyezni a közterületeken eltemetett halottakat.²⁹³ A tiszteletes ott téved 1990-es visszaemlékezésében, hogy a gellérthegyi sírhely ügyében intézkedett, pedig valójában végleges sírhelyet kért a Kerepesi úton.²⁹⁴ A polgármester 2 nap múlva határozatot is hozott „elsősoros díszhely” adományozásáról. Hőgye kérelmén azonban már kézírással szerepel, hogy a gellérthegyi sírhelyet ígérte és akarja adni a polgármester, ami egy kis félreértést feltételez. A következő irat szerint a Budapesti Nemzeti Bizottság Ötös Bizottsága március 16-án úgy határozott, hogy a polgármester adjon megfelelő sírhelyet²⁹⁵ Ezután Hőgye *Hahn Sándortól*²⁹⁶, a fenti ügyosztály vezetőjétől kivételes elbírálást kért a gellérthegyi temetés ügyében, aki már a közterületen való temetkezést tiltó rendelet megváltoztatását is lehetségesnek tartotta. Előbb egy környezettanulmány miatt ment ki egy bizottság a Gellérthegyre, amelynek Hőgye és Hahn is tagja volt, majd pedig egy orvosi bizottság és egyik sem emelt kifogást az ottani temetkezés és síremlék ellen.²⁹⁷ Májustól novemberig a kommunista Vas Zoltán főpolgármester idején semmi nem történt ebben az ügyben.

1945. december 20-án *Kovács Imre*, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára *Kővágó József* kiskgazda polgármestert kérte, hogy intézkedjen a gellérthegyi temetés ügyében.²⁹⁸ Kővágó arra emlékeztette Kovácsot, hogy a Közmunka Tanács elutasította már egyszer az Emlékbizottság kérését, de a Kerepesi úti temetés ügyében szívesen segít.²⁹⁹ Ezután tartotta a parasztpárt nagysikerű zeneakadémiai emlékestjét a polgármester pedig a Közmunka Tanácshoz fordult, hogy hozzak összhangba az író végakarátát és a rendeletet.³⁰⁰ Némethy Károly tanácsnok azt válaszolta, hogy ez megoldható lenne, ha hiteles forrással lehetne igazolni az író kérését és egy társadalmi mozgalom gyakorolna nyomást.³⁰¹ Ezután a polgármesteri hivatal Kovácshoz fordult, hogy segítsen az író pontos kívánságának megismerésében és az Emlékbizottsággal való kapcsolatfelvételben.³⁰² A parasztpárt titkára, Sebestyén László küldte a következő levelet a városházása ar-

²⁹³ Majdnem tömegsírba temették Szabó Dezsőt, Szabadság, 1945. márc. 31. 4.

²⁹⁴ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXI-508-c, 2.

²⁹⁵ Uo. 3.

²⁹⁶ 1945 májusától Vas Zoltán polgármesternek egy szociáldemokrata alpolgármestere és Hahn Sándorral együtt két SZDP-s tanácsnoka volt. in A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, 154.

²⁹⁷ Hitel, id. h.

²⁹⁸ BFL; XXI-508-c, 36.

²⁹⁹ Uo. 67–68.

³⁰⁰ Uo. 72.

³⁰¹ Uo. 50–51.

³⁰² Uo. 48.

ról, hogy Kovács Imre szeretne olyan indítványt tenni a Törvényhatósági Bizottságban, amelyben a dízsírhely engedélyezését kéri. A kéréshez egy helyszínrajzot és a „végrendeletet” mellékeltek.³⁰³ Mivel a hegy csúcsán már épült a szovjet hősi emlékmű, június 14-én a többi helyet vették szemügyre a tisztviselők.³⁰⁴ Június 21-én maga Kovács is bejelentette, hogy indítványt szeretne tenni, mert a Bizottságnak sürgősen döntenie kell.³⁰⁵ Már elkészült a határozati javaslat is, hogy a Bizottság hozzájárul a kivételes temetéshez az Emlékbizottság bevonásával, de június 26-án már nem esett róla szó. Az 1946. július 3-i közgyűlésen azonban elszabadultak az indulatok. Mivel a nyári szabadság előtti utolsó tanácskozás végére került Kovács Imre indítványa, eléggé türelmetlen hangulat fogadta. Péczely Béla főjegyző által beterjesztett határozati javaslatba először a szociáldemokrata *Millok Sándor*³⁰⁶ (1887–1959) kötött bele azzal a megjegyzéssel, hogy csak a temetőbe szabad temetkezni. A kisgazda Katona Jenő azonban támogatta a javaslatot, erre Millok indoklást kért és kifejtette az SZDP véleményét. *„Egyetlen percig sem tudom azt mondani, hogy Szabó Dezső azon a piederstálon állott volna, ahol megillet valakit a Gellérthegyen ilyen dízsírhely.”*³⁰⁷ Egy másik kisgazda, *Dudás József* az író kemény antifasiszta és háborúellenes magatartását idézte fel. Ekkor Kovács Imre emlékeztetett, hogy az Országos Nemzeti Bizottság már engedélyezte a dízsírhelyet, a városházán csak egy kivételes határozatra lenne szükség. *Rózsa Gyula*, egy másik szociáldemokrata már Szabó Dezső 1919-es bűneit is megemlítette, Millok ezért szerette volna, ha nem a közgyűlés, hanem egy albizottság vitatja meg a sír ügyét. Elkezdődtek a bekiabálások (*„Kunmadarasnak egyik előidézője!”*) amikor a szintén kisgazda *Bognár József* kért szót: *„... jártam a Marczibányi téri vacsorákra, s tudom, hogy a Magyar Kommunista Pártnak szinte valamennyi tagja és mondhatnám valamennyi politikai pártnak – a Szociáldemokrata Párt kivételével – a mai fiatalága ott nevelődött.”*³⁰⁸ A jobboldal helyeslése után az elnök javasolta, hogy az indítványtevők az indoklást is elmondhassák. *Kálmán József*³⁰⁹ hozzászólásában csak azt az íróat nevezte nagynak, aki következetesen ragaszkodik eredeti világnézetéhez és támogatta Millok javaslatát. Kővágó polgármester

³⁰³ Uo. 37.

³⁰⁴ Uo. 60.

³⁰⁵ Uo. 41.

³⁰⁶ Már vasúti tisztviselőként politizált, szakszervezeti aktivista, lapszerkesztő volt, a háború alatt részt vett az antifasiszta ellenállásban, majd később államtitkár, kormánybiztos és a BSZKRT igazgatója lett. Mivel ellenezte a pártegyesítést, leváltották és kizárták az SZPD-ből. In *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* 431–432.

³⁰⁷ Fővárosi Közlöny, 1946. július 20. 852.

³⁰⁸ Uo. 853.

³⁰⁹ Az SZDP polgári frakciójához tartozott ő is, ezért 1948-ban kizárták, majd 1950-ben 21 társával a nemzetgyűlési csoport tagjaként elítélték. In *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* 166.

elkezdte méltatni Szabó Dezső hazaszeretetét, bátorságát, de figyelmeztetett az SZDP véleményének tiszteletben tartására is. „*Semmi olyasmit nem mondhatunk, ami azt a gondolatot kelthetné fel bennünk, hogy történelmünk nagyjait szabad volna talán negligálnunk, mert sajnós a történelmen kívül voltaképpen pozitívumunk e pillanatban nagyon kevés van.*”³¹⁰ Ezután 10 perc szünetet tartottak, utána a polgármester javasolta, hogy a sürgősség megállapításáról szavazzanak. A közgyűlés végül úgy döntött, hogy a polgármester intézkedjen a továbbiakról és ezután nagyon hamar vége lett az ülésnek. Mi történt a szünetben? Vita és lázas eszmecsere folyt a folyosón és állítólag Bognár József javasolta, hogy vegyék le a napirendről és adják vissza Kővágónak az ügyet, mert látta, hogy *ebből még súlyos koalíciós válság is lehet.*³¹¹ A XI. ügyosztály néhány nap múlva megállapította, hogy a szabályrendeletek nem tiltják a temetőn kívüli temetkezést, a főváros engedélyt adhat erre, az író érdemei alapján megérdemli, de a közegészségügyi, városrendezési és közművelődési szakbizottságoknak előbb meg kell tárgyalniuk a javaslatot és a közgyűlésnek kell engedélyeznie.³¹² A városházi bürokrácia azonban igazán egy olyan jelentéssel odázta el a gellérthegyi temetés megvalósítását, amely már-már fölösleges esztétikai érzékenységgel vette sorra a síremlék elhelyezésének lehetséges helyeit, formáit, módjait. A javaslat az volt, hogy az újabb bizottságot kell alakítani a hely kiválasztására, amely figyelembe véve a kézzel hozzáírt feljegyzést 14-15 főből állhatott volna.³¹³ Közben elkezdődött a politikusok pihenője, a sajtó azonban még éles harcot folytatott a gellérthegyi sír ügyében.

Előbb a Kis Újság és a Szabad Szó hangoztatta, hogy a Gellérthegyen kell kijelölni Szabó Dezső sírját, de sértődötten írják, hogy káros a sok vita³¹⁴ és ellenfelei örülhetnek; ma is ki akarják tagadni a történelemből.³¹⁵ Erre a Faragó László leszögezte, hogy az SZDP Szabó Dezsőt a magyar ellenforradalom atyjának tekinti,³¹⁶ a polgári radikális Kemény István pedig csatlakozik hozzá: alpári módon uszított a munkásság, a baloldal ellen.³¹⁷ A Parasztszövetség lapja is védelmébe vette az írókat, és nem érti, mi fáj az SZDP-nek,³¹⁸ a Szabad Szó pedig leszögezi: ha nem temetik el végakarata szerint, a demokrácia gyalázata lesz. A másik oldalon Gedeon Pál, Erdődy János, Illés Béla, Justus Pál, Kárpáti Aurél, Fodor József és Lukács György is arra figyelmeztet, hogy nem alkalmas példa-

³¹⁰ Uo. 854.

³¹¹ Zsigmond Gyula: Szabó Dezső exhumálása, Havi Magyar Fórum, 1993/5. 28.

³¹² BFL. XXI-508-c, 80–84.

³¹³ Uo. 79.

³¹⁴ Szabó Dezső sírja, Kis Újság, 1946. júl. 5. 3.

³¹⁵ Nagy vita a közgyűlésen, Szabad Szó, 1946. júl. 5. 3.

³¹⁶ Faragó László: Sziklasír a Gellérthegyen, Népszava, 1946. júl. 7. 2.

³¹⁷ Kemény István: Bocsánatot kérek, Világ, 1946. júl. 7. 3.

³¹⁸ Hová temessék Szabó Dezsőt? Magyar Parasztélet, 1946. júl. 14. 1.

képnek, bálványnak.³¹⁹ Máté István még messzebbre megy, amikor a legnagyobb magyar fasisztának nevezi,³²⁰ és a paraszti lapok már csak emberi tiszteségre tudnak hivatkozni. És mit szóltak ehhez a kommunisták? Semmit, mert nagyon gyenge volt a törvényhatósági frakciójuk. Rögtönöztek vagy túlbuzgók voltak, az MKP vezetői a „kis parlamentet” csak mellékhadszíntérnek tekintették és teljesen tanácstalanok voltak Kovács Imre javaslatokor. Valójában egyik félnek sem adtak igazat: az indítványt idejétmúlt romantikus elképzelésnek tartották, az SZDP-nél pedig látták, hogy az igazolásoknál engedékenyek voltak, irodalmi kérdésekben pedig korlátoztak és szélsőségesek. Révai József másnap leszidta Széll Jenőt az MKP városházi frakcióvezetőjét, aki azzal védekezett, hogy nem tudták, mi a hivatalos álláspont, mert a párt kultúrpolitikai felelőse még nem adott útmutatást Szabó Dezső ügyében.³²¹ Szeptemberben a szakértők arra kérték a polgármestert, hogy alaposabb előkészítés és a politikai hangulat miatt ne terjesszen be október 9-én indítványt a közgyűlés elé.³²² 1947. január végén már csak egy rövid javaslat készült arról, hogy pártközi értekezlet elé kell terjeszteni az ügyet.

A végleges megoldásra több mint két évet kellett várni. 1949 márciusában a közterületen eltemetettek áthelyezése az utolsó szakaszába lépett.³²³ A Temetkezési Intézet a Nemzeti Parasztpártot és az Írószövetséget kereste meg, de hivatalosan senki sem merte már vállalni a temetést – a Kerepesi úton. Végül a parasztpárti Zsigmond Gyula, Püski Sándor, Veres Péter társadalmi rendezvényt tervezett. Az exhumálást május 17-re, az újabb temetést május 19-re tűzték ki. Mivel a Rákóczi téren több száz fős tömeg gyűlt össze, Rákosi Mátyás személyes utasítására 18-án titokban lezajlott az újratemetés.³²⁴ A hatalom tudta, nem nyugszik ott „csak a teste”.³²⁵

6. Hagyaték

Eszméletörténeti szempontból fontos és izgalmas dolog Szabó Dezső szellemi hagyatékának számbavétele és értékelése, de nem szabad megfeledkeznünk anyagi javainak későbbi sorsáról sem, mert eszmei világának további határát, további terjedését befolyásolhatja az a látszólag egyszerű tény is, hogy ki lett művei kiadói jogának tulajdonosa. A következőkben azt szeretnénk számba ven-

---

³¹⁹ Gedeon Pál: A Szivárvány kérdez, magyar írók válaszolnak, Szivárvány, 1946. július 20. 5–6.

³²⁰ Máté Iván: Mauzóleumot a felbujtónak? Haladás, 1946. július 11. 8.

³²¹ Széll Jenő: A koalíciós Törvényhatósági Bizottságban, Budapest, 1973. február 30. 32.

³²² BFL. XXI-508-c, 87.

³²³ Tárgyalás Szabó Dezső hamvairól, Magyar Nemzet, 1949. márc. 8. 4.

³²⁴ Havi Magyar Fórum id. h. 30. Részletesebben I. a III. fejezetben.

³²⁵ Szabó Dezső, Élet és Jövő 1949. máj. 21. 21.

ni, hogy mi történt anyagi hagyatékával és van-e ennek köze az írói életmű későbbi továbbéléséhez.

Alig érték véget a harcok a fővárosban, Szabó Dezső József körút 31/a IV/3. lakását a Budapesti Nemzeti Bizottság lepecsételte. A szociáldemokraták tudósítottak arról először, hogy milyen értékes könyvtára van, amely veszélyben van, és mivel közkinccset képez, a főváros Közművelődési Osztályának, vagy a fenti bizottságnak sürgősen biztonságba kell helyeznie.³²⁶ Március elején a fogásból hazaérkezett – korábban már említett – Antal Gábor ment fel a lakására újságíróként és elámult az ófrancia kódexeket, és az 500 éves Bibliát látva. Ő is azt hangoztatta, hogy kötelessége a magyar értelmiségnek egy ilyen nagy író hagyatékát megőrizni és méltó helyre vinni.³²⁷ Ezután láttak hozzá a hivatalos teendőkhöz az illetékesek: május végén az író testvére, Szabó Irén írta alá a VIII. kerületi előjáróság halálfelvételi jegyzőkönyvét és kérte a hagyaték leltározását.³²⁸ Már itt tisztában kell lennünk a rokoni kapcsolatokkal: az írónak volt 3 élő lánytestvére: *Ilona* (Hencze Imréné) és *Irén* Magyarországon lakott, *Erzsébet* és a meghalt Jenő testvér 4 lánya és 1 fia, tehát az 5 *unokatestvér* pedig Romániában.

Május végétől július közepéig tartott a hagyatéki leltár, amelyen részt vett Irénen és Högyén kívül még dr. Újlaki László tiszti főügyész, Pintér Mihály a kerület vezetéséből és Rátz Sándor becsüs. A könyveket nem szakszerűen leltározták – lásd a „*Michel Ansello élete*” bejegyzést 77. tételként – de így is feltűnik egy-egy ritkaság – pl. Ovidius művei 264.-ként 1707-es kiadásban. Egy Rákóczi úti és egy Röck Szilárd utcai lakásban megtalálták a „*Segítség*” című regény bekötetlen íveit és több ezer *Szabó Dezső Füzetet*. Végül az ingóságokat (készpénzt, könyveket, bútorokat, ruhákat) mintegy 350 ezer pengőre becsülték.³²⁹

Közben az újságírók is rávetették magukat a témára. Előbb a Kis Újság írt a végrendelet kérdéséről, amelynek eredetijét ellopták az Athenaeum nyomdából.³³⁰ Ezután Vándor Kálmán nyilatkozott egy másik lapnak, aki a Pantheon Kiadó igazgatója volt, és 10 hónapig pincében rejtegette Szabó Dezső német megszálláskor kinyomtatott önéletrajzát, amelyet írója nyomtatásban már sosem olvasott.³³¹ „*A bölcsőtől Budapestig*” című műről már a háború után írtak ismeretéseket. Az uborkaszazon a sajtóban folytatódott. A Magyar Nemzet Szabó Irén kálváriáját ismertette, aki a lap szerkesztőségétől kért segítséget. A hagra-

³²⁶ Sürgősen biztonságba kell helyezni Szabó Dezső hagyatékát, Népszava, 1945. febr. 23. 2.

³²⁷ Antal Gábor: Két befejezett munka, Film Színház Irodalom, 1945. márc. 1. 9.

³²⁸ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV. 201. 4131. 1957 168. b.

³²⁹ Uo. 181/b

³³⁰ Kis Újság, 1945. jún. 8. 4.

³³¹ Vándor Kálmán: Tíz hónapig pincékben kellett rejtegetni Szabó Dezső önéletrajzát, Reggeli Újság, 1945. jún. 10. 7.

tékből sürgősen bútort, pénzt, ruhát igényelt. Onnan a Szabó Dezső Emlékbizottsághoz küldték, de Hőgye a hagyatéki tárgyalásig semmit sem adhatott át. Irén elpanaszolta, hogy Ilona Dunaharaszti, Erzsébet Kolozsvárott nyomorog és ő is beteg, kevés a tanítónői nyugdíja. A lap követelte, szolgáltatassanak igazságot az író nővéreinek.³³² Ezekben a napokban tudták meg azt is az újságírók, hogy 1938-ban Szabó Dezső egy 250 oldalas kéziratát Bartók Béla zeneszerzőnek ajándékozta azzal a feltétellel, hogy csak halála után lehet publikálni.³³³ (A kézirat az 1990-es években került elő.) A Magyar Nemzet egyik munkatársa kiment a leltárra és megnyugodott, hogy a lakást nem fosztották ki, a berendezés jó helyre fog kerülni.³³⁴ Hőgye közben felkérte Mészöly Dezsőné és Berczelli Károlyné, segítsenek katalogizálni a könyveket, de a kerületi előjáróság közbelépett. Ur György, az író régi lakótársa és újságíró derítette ki, hogy a Központi Lakáshivatal VIII. kerületi kirendeltsége kiutalta a lakást egy internált nyilas családjának. A kerületi előadó ezt nem tudta, Tildy Zoltán, az FKgP egyik vezetője pedig személyesen írt a házmegbízottnak, hogy őrizték meg a lakást.³³⁵

A hagyatéki tárgyalás augusztus közepén kezdődött el *Kőrössi Bertalan* közjegyzőnél Irén és *Újlaki László* ügyvéd jelenlétében, aki egyelőre csak Ilonát képviselte és rögtön bejelentette, hogy a készpénz már kevesebb, mert pl. már temetésre és sírkőre is kifizettek belőle. Szerinte a könyveket, bútorokat túlértékeltek, de sokkal érdekesebb, hogy az ő javaslatára 5000 pengő eszmei értéken utólag leltározzák összes műveinek kiadói jogát. A fővárosi árvaszék megkeresését kéri, hogy a romániai örökösöknek rendeljen ki ügygondnokot, és akkor folytassák a hagyatéki tárgyalást.³³⁶ Miután Újlaki lett az örökösök jogi képviselője és beadták a szükséges iratokat, a közjegyző 1945 novemberében a levonások után kb. 55 ezer pengőt adott át az ügyvédnek.³³⁷

A december 19-i tárgyaláson vett meglepő fordulatot az ügy, mert Újlaki mellett ott volt *Albrecht Ferenc* a Kolozsvári Református Kollégium képviselőjében és bejelentette az iskola igényét a szellemi hagyatéokra az író nyilatkozataira hivatkozva. Újlaki az igényt nem ismerte el és javasolta, hogy a hagyaték átadása után igényelje az iskola. Albrecht azonban jegyzőkönyvbe vetette, hogy „*jogorvoslati jogról a ref. Kollégium nevében nem mondok le, azt kifejezetten fenntartom*”.³³⁸ A Képes Figyelő 1946 januárjában újabb „drámai” tudósítást közölt a József körütről: hátrahagyott javaival felelőtlenül bánnak, ezért szigorú és nyilvános felelősségre vonást követelt. Lakását feltörték, bútorait elorozták,

³³² Kósa János: Mi történik Szabó Dezső öröksége körül? Magyar Nemzet, 1945. jún. 12. 5.

³³³ Kis Újság, 1945. jún. 13. 4. l. lásd Havi Magyar Fórum, 1993. okt. 3–37.

³³⁴ Kósa János: Hagyatéki felvétel Szabó Dezső lakásában, Magyar Nemzet, 1945. jún. 23. 2.

³³⁵ Úr György: Szabó Dezső lakását kiutalták egy nyilasnak, A Mai Nap, 1945. júl. 14. 3.

³³⁶ BFL XXV. 201. 4131. 1957 185–186.

³³⁷ Uo. 186. /b

³³⁸ BFL XXV. 201. 4131. 1957 187/a-b

ezért Újlaki, a hagyatéki gondnok feljelentést is tett.³³⁹ Februárban a kolozsvári kollégium új jogi képviselője, *Miklós András* újult erővel indult a harcba: kérte, hogy folytassák a hagyatéki tárgyalást, *Vörösvári Vince* újságíró legyen a hagyatéki gondnok, idézzék be *Högye Mihályt* és keressék meg az elveszett utolsó kéziratot.³⁴⁰ A kolozsvári Szabó Erzsébet hamarosan lemondott öröklési igényéről a kollégium javára.³⁴¹

Ezek után érdemes idéznünk Szabó Dezső végakarataának azt a részét, amelynek értelmezése körül hosszú vita bontakozott ki. Az ominózus „irodalmi” végrendelet a Magyar Ünnepek című lapban jelent meg 1944 novemberében és idevágó része így szól: „*Összes, bárhol található, már kinyomtatott vagy még kézírásban levő írásaim minden szerzői jogát (magyar nyelvű kiadás, fordítás, dramatizálás, film, részek közzélése, stb.) hagyom második Édesanyámra, a kolozsvári református főgimnáziumra. Azzal a meghagyással, hogy e jogok jövődelméből erdélyi magyar parasztyerek nevelése és tanítása összes költségeit (ruháztatás, lakás, koszt beleértve) vállalja a nyolc gimnáziumi évek alatt. 2. Ha a kolozsvári református főgimnázium megszűnnék, a jogok teljességükben a budapesti református főgimnáziumra szállanak. Ebben az esetben a nevelődő diákok felében erdélyi magyar parasztyerek, felében dunántúli magyar parasztyerek legyenek. 3. Ha a budapesti református gimnázium is megszűnnék, az összes jogok szétválaszthatatlanul arra a református főgimnáziumra szálljanak, melyet erre a célra az egyetemes református zsinat kijelöl.*”³⁴² Most már nyilvánvaló, hogy miért kellett ilyen hosszasan idézni a végrendeletből. A 8. pont is fontos lesz később: „*Körülbelül 13 000 kötet nagyjértékű könyvtáramat arra az esetre, ha 1945 előtt halnék meg, a budapesti Fővárosi Könyvtárra hagyom. De ez a hagyatkozás nem érinti a szabadságomat, hogy addig szükség esetén könyveimmel másként rendelkezem... Kérem a Fővárosi Könyvtárat, imádkozzék, hogy ne kapja meg könyveimet.*”³⁴³

A tréfás befejezés ellenére itt nagyon is komoly dologról van szó, mint az árvaszéki tisztí ügyész júliusi bejelentéséből kitűnik. Előbb azt állítja, hogy a fenti írás alakilag rendes végrendeletnek nem tekinthető, viszont teljesen megfelel a „*kiváltságos végrendelet*” követelményeinek. Az 1876. XVI. tc.-re hivatkozik, amely szerint ilyen alkothatnak olyan polgári személyek, akik csatatéren, ostromlott városban vagy ilyen helyektől maximum 8 kilométerre vannak. Ez akkor érvényes, ha a végrendelkező 3 hónapon belül meghal.³⁴⁴ Októberben

³³⁹ Kárpáthy Gyula: Feltörték Szabó Dezső lakását, *Képes Figyelő*, 1946. jan. 19. 9.

³⁴⁰ BFL XXV. 201. 4131. 1957 202./a-b.

³⁴¹ BFL Uo. 197.

³⁴² Bucsu és testamentum, *Magyar Ünnepek*, 1944. nov. 17. 3.

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ BFL XXV. 201. 4131. 1957 188–189.

Szabó Irén ennek hatására lemondott örökösödési igényéről.³⁴⁵ A november eleji tárgyaláson megjelentő fővárosi ügyész megjelenése felzaklatta, és levélben kérte a polgármestert, hagyják őt békén.³⁴⁶ Az ügyész jelentette, hogy az örökösök eladnák a könyvtárat,³⁴⁷ a város vezetése pedig a Szabó Ervin Könyvtártól kért véleményt.³⁴⁸ Mivel drágának és nem különlegesnek tartották,³⁴⁹ kiléptek a hagyatéki eljárásból.³⁵⁰ November elején Vörösvári, a Magyar Ünnep felelős szerkesztője kijelentette, hogy látta az aláírt dátumozott kéziratát a cikknek. Ezután már csak Újlaki nem ismerte el hitelesnek a végrendeletet Henczéné nevében, mire Irén visszavonta megbízását.³⁵¹ December elején *Nyári Mihály*, a Magyar Ünnep tisztviselője is tanúsította a kézirat eredetiségét, de Újlaki nem ismerte el sem Erzsébet lemondó nyilatkozatát, sem részének a gimnázium javára történt átadását.³⁵² Az Igazság című lap a kallódó hagyatékra figyelmeztetett és az újságíró szerint tiszteletben kell tartani az író akaratát, nehogy a pesti nővér (Irén, aki lemondott már követeléséről) felelőtlen licitet kezdjen a felbecsülhetetlen értékek fölött.³⁵³ 1947 januárjában is olvashattak az ügy fejleményeiről megtudva, hogy a 13 ezer könyvből 8000 maradt 2 év alatt, de még ez sem fért be egy szobába, mert még a konyhába is jutott.³⁵⁴ 1947 júniusában a Ploiestiben lakó Szabó Judit a budapesti *Zajzon Béla* ügyvédet hatalmazta meg képviselővel, így a hónap végére előbbre jutott a per. Zajzon ugyan a romániai örökösök nevében nem ismerte el a végrendeletet, de Újlakit felmentették gondnoki tiszteből és részleges osztályegyezség született. A készpénzt és az ingóságokat sikerült elosztani, Irén és Erzsébet részét, a szerzői jogok 2/4-ét pedig megkapta a kollégium. Mivel a többi örökössel nem sikerült megegyezni, polgári pert javasolt a közjegyző.³⁵⁵ Augusztusban jogerőre emelkedett a részátadás és a felek 45 napot kaptak a per elindítására.³⁵⁶ Ekkor szállította el az Eötvös Kollégium a 4 teherautónyi könyvtárat, amely úgy került hozzájuk, hogy az örökösöktől nem a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, hanem a kultuszminisztérium vette meg. Egy másik lap azt állította, hogy lett volna kereslet az író könyveire, de a szerzői jogok körüli homályos tulajdonviszonyok miatt senki sem mert még tárgyalni

³⁴⁵ Uo. 190/a

³⁴⁶ BFL XXI-508-c, 91-92.

³⁴⁷ Uo.35.

³⁴⁸ Uo. 34.

³⁴⁹ Uo. 26.

³⁵⁰ Uo. 27.

³⁵¹ Uo. 190/b.

³⁵² Uo. 191/a-b

³⁵³ Az elsodort Szabó Dezső, Igazság, 1946. dec. 24. 3.

³⁵⁴ Török Ottó: Szabó Dezső végrendeletét érvényesnek mondta ki a bíróság, Hírlap, 1947. jan. 28. 4.

³⁵⁵ BFL XXV. 201. 4131. 1957 200/a-b.

³⁵⁶ Uo. 210/a-b.

sem kiadási lehetőségekről. A hosszú hagyatéki per és a kezdődő polgári per tehát tovább rontotta Szabó Dezső politikailag már kétséges megjelenési lehetőségeit. A polgári per 1947. december 23-án kezdődött, amelyben a kollégium nevében *Miklós András* a kiadói jogok teljességét követelte és neki kellett bizonyítani a végrendelet érvényességét, hitelességét.³⁵⁷ 1948. május 5-én folytatódott a tárgyalás, amelyben tanúként meghallgatták Gergely Pál akadémiai tanácsost is, aki elmondta, hogy többször is állította az író: vagyonát a kolozsvári gimnáziumra hagyja.³⁵⁸ Június végén ismét új fejlemények történtek. Romániában államosították az iskolákat, vagyis a felperes jogi helyzete meggyengült. A felek ekkor már az új örökösödési törvényre vártak és a per végén naivan közös könyvkiadót szerettek volna alapítani.³⁵⁹ Júliusban elhunyt Kolozsvárott Szabó Erzsébet,³⁶⁰ augusztusban pedig Pápán Szabó Ilona, akitől fia, Hencze Béla pápai gimnáziumi igazgató örökölte a pereskedést.³⁶¹

Amikor 1957 elején megjelent a „*Feltámadás Makucskán*” című elbeszélés-gyűjtemény, Hencze Béla kérte a szerzői jogok ¼-ének kiadását, vagy a hagyatéki per folytatását.³⁶² Ekkor a református egyház a debreceni református kollégiumot jelölte meg törvényes örökösnek és a per a következő évben folytatódott. Jogerős befejezése után a közjegyző a hagyatékot teljes hatállyal átadta a debrecenieknek. A kézdivásárhelyi Szabó Sára azonban a jogerős ítélet ellen fellebbezett, így azt elutasították 1963-ban,³⁶³ de a debreceni kollégiumnak így is több mint 2 évet kellett várni, hogy a „*Makucska*” szerzői jogdíjából befolyt összeget megkaphassa.³⁶⁴

Szabó Dezső írói hagyatékának viszontagságos sorsa biztosan közrejátszott abban, hogy nem adták ki műveit hazánkban 10 éven keresztül, de a politikai okok még nagyobb súllyal estek a latba. Nemcsak a könyveknek, hanem a szerzői jogoknak is megvan a maguk sorsa.

---

³⁵⁷ Hétfőn tárgyalja a törvényszék Szabó Dezső örökségi perét, *Kis Újság*, 1947. dec. 21. 6.

³⁵⁸ Megkezdődött a per Szabó Dezső hagyatékáért, *Szabad Szó*, 1948. máj. 6. 6.

³⁵⁹ Perlekedés Szabó Dezső hagyatékáért, *A Reggel*, 1948. júl. 19. 8.

³⁶⁰ Szabó Erzsébet halála, *Élet és Jövő*, 1948. júl. 31. 4.

³⁶¹ BFL XXV. 201. 4131. 1957 22.

³⁶² Uo. 13.

³⁶³ Uo. 105.

³⁶⁴ Uo. 127.

III. Szellemidézés (1956–1963)

1. „Feltámadás Makucskán”

Miután Szabó Dezsőt örök nyugalomra helyezték a Kerepesi úti temetőben, sokaknak úgy tűnt, hogy lezárult egy korszak: véget értek a politikai természetű ideológiai viták, végleges sírhelyet kapott és hagyatékának ügye is rendeződött. Azonban a helyzetet az átlagnál jobban ismerők tudták, hogy nem így van, hiszen mindhárom kérdés nyitva maradt akárcsak a negyedik is. Ez műveinek sorsára vonatkozott. Úgy tudják ma sokan, hogy Szabó Dezsőtől 1945 után 12 évig nem adta ki semmit sem itthon. Ez nem teljesen igaz, mert az 1945-ös könyvnapon jelent meg önéletrajzának első része – *A bölcsőtől Budapestig* – az 1947-es a könyvnapra pedig a Magyar Nemzeti Múzeum megjelentette a birtokában lévő *Ének a révben* című regénytöredéket, amely egy nagyon rövid, félbe maradt és egyes irodalomtörténészek szerint nem valami eredeti alkotás.

Aztán évekig valóban semmi sem történt az író körül. Ő, aki szerette a feltűnést, a sűrű életet, biztosan nem tudta volna fizikailag sem elviselni ezt a fagyos némaságot. 1953-ban támadt egy kis érdeklődés, amikor megjelent az új negyedik gimnáziumi irodalomtankönyv, amelyről *Makai Gusztáv*¹ is megírta véleményét. Igazságosabb értékelést sürgetett Szabó Dezsőnek, mert a „mai haladó értelmiségünk tudja mennyit köszönhet Szabó Dezsőnek: szemei felnyitását, társadalomszemléletének forradalmasítását.”² Erdélyi Dezső egyetértett ezzel, mert szerinte is túl negatívan mutatja a tankönyv az író munkásságát.³ 1955-ben már egy komolyabb emlékeztetőt írt *Keresztényi Nándor* halálának tizedik évfordulóján a *Tudományegyetem* című folyóiratba,⁴ de a hivatalos kritikusok éberén figyeltek és néhány hét múlva kioktató választ kapott rá állítólag *Bóka Lászlótól*.⁵ Ez az eset mutatta meg az 1953-as Nagy Imre-féle nyitás irodalompolitikai korlátait. A sztálinista leegyszerűsítő gondolkodásmód állásai még erősek voltak a szellemi életben. Még nem jött el Szabó Dezső ideje, de tanítványai már elkezdték a terep felderítését, a határok kitapogatását.

---

¹ Makay Gusztáv (1910–84) Eötvös kollégista volt de tanult az École Normale Supérieure-ön, később középiskolai tanár volt évtizedekig és az ELTE-n az irodalomtanítás módszertanának oktatója. *ÚMIL*, 2/1308

² Makay Gusztáv: Újabb irodalmunk történetének gimnáziumi tankönyve, *Irodalomtörténet*, 1953./1–2, 198.

³ Hozzászólások Makay Gusztáv tankönyvkritikájához, *Irodalomtörténet*, 1954./1, 73.

⁴ Keresztényi Nándor: Szabó Dezső, *Tudományegyetem*, 1955. jan. 12. 2.

⁵ Válasz Keresztényi Nándornak, *Tudományegyetem*, 1955. febr. 9. 2.

1956-ban azonban már foglalkozni kellett vele is: előbb Bóka László és Kardos Tibor próbálta elhelyezni az irodalomtörténetben, majd egy fiatal irodalomtörténész, Nagy Péter elmagyarázta a könyvtárosoknak, hogyan értékeljék Szabó Dezsőt,⁶ de témánk szempontjából az a legérdekesebb, hogy egy „*Táguló látóhatár*” címmel írt cikkből megtudhatjuk, hogy két válogatás is készül a Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadójánál az író műveiből.⁷ A cikk címében felfedezhetjük „*Az egész látóhatár*” című monumentális tanulmánykötet címét és le kell szögezni, hogy az előrejelzés legalább 50 százalékban beigazolódott. A Magvető elbeszéléskötete 1957 elején valóban megjelent, a másik esszégyűjteménynek azonban már csak az *Erdei Sándor* által írt előszavát lehetett közölni 1958 januárjában a Kortársban.

A forradalom előtt a Magvető Könyvkiadó Vidám Könyvek sorozatának szerkesztője *Tóbiás Áron*, fiatal újságíró volt, aki 1927-ben született, a budapesti egyetemen végzett és a Magyar Rádiónál is dolgozott. Nem volt még harminc éves, de művelt írástudóként és a megkezdett reformok folytatásának elkötelezett híveként nyomon követte az irodalmi élet és az Írószövetség eseményeit is.⁸ Szabó Dezső satirikus művei kiadásának tervét már 1955 végén felvetették a kiadóban, és ki akarták használni azt a helyzetet a nemzeti kultúra terjesztésére, hogy a közvélemény nagy részét a Rákosi–Nagy Imre-féle rivalizálás kötötte le.⁹ A válogatáshoz és a „magyarázáshoz” azonban szakember kellett. Ha már az irodalmi inkvizíció nem tudta elhallgattatni az eretnek író híveit, akkor legalább egy – valamelyik „főpap” által – gondosan megrostált és használati utasítással ellátott „csonka evangéliumot” kaphassanak a kezükbe. Ez a „*fogjuk ki a szelet a nacionalisták vitorlájából*” – gondolkodás azonban nem vezetett eredményre. 1956 elején a Magvetőnél még el akarták kerülni, hogy nacionalistának bélyegezzék a szerkesztőket, ezért egy baloldalinak tartott, de nem a népi mozgalomhoz tartozó, tehát nem gyanús, de mégis művelt irodalmárt kértek fel a rendszerezésre, *Komlós Aladárt* (1892–1980). Alsósztrégova szülötte a losonci gimnáziumba járt, ahol az a Bodor Aladár ismertette meg pl. Adyval, aki később Budapesten Szabó Dezső „ügyintézője”, titkára lett. Komlós verseket kezdett írni, de jött a háború, az olasz front majd belépett a Galilei Körbe és támogatta a forradalmat. 1919-ben Kassán kezdett tanítani, de elbocsátották és Bécsbe emigrált. Ezután kezdett pl. a Nyugatba és a Korunkba írni, és hazatérve a budapesti zsidó gimnáziumban tanított. Itt is fegyelmet kapott, a koncentrációs tábor túlélte és rövid svájci tartózkodás után hazatért. Az egyetemen tanított, de innen elbocsá-

---

⁶ K. E. Kérdeztek-felelték, Könyvtáros, 1956. júl. 539.

⁷ Héra Zoltán: Táguló látóhatár, Szabad Nép, 1956. szept. 2. 4.

⁸ Ki kicsoda, 2000, Budapest, 1999. II/1626.

⁹ Magyar Nemzet 1995. febr. 20.

tották és csak 1956-ban lett az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, majd később osztályvezetője.¹⁰

Komlós tehát „megszolgált”, hogy véleményt mondjon és hozzányúljon Szabó Dezső munkáihoz, mert fiatal korában ő is az író hatása alatt állt. Egy későbbi esszégyűjteményében bevallotta, hogy amikor 1922-ben a pozsonyi Tűz című lapban és a Bécsi Magyar Újságban kezdett kritikusként publikálni, Ady, Babits, Móricz és a fiatal Szabó Dezső volt az ideálja, akik a szabad vélemény hőseként mindig szembekerültek a hatalommal.¹¹ Ugyanakkor bevallja, hogy különböző korokban különböző volt a véleménye is az utóbbi íróról. „*Következetlenségem Szabó Dezső következetlenségeit tükrözte, illetve azt, hogy pillanatnyilag működésének melyik oldala állt jobban a szemem előtt.*”¹² „Az elsodort falu” még lelkesen dicsérte, mert úgy vélte, nem látta még Losoncra a regény romboló hatását, két első tanulmánykötete pedig ifjúsága meghatározó élménye volt. 1922-ben kiemelte, hogy az író valóban az új magyar irodalom egyik leghe-roikusabb alakja, de antiindividualizmusa szerinte tévedés, mert magát az individualizmust értelmezi rosszul.¹³ Megírja, hogy hősei sematikusak és a szimbolikus mese a „*leglelkesebb*” formája.¹⁴ Nyelvezete fantáziája, látásmódja is aktivista és színességében lihegő „*élőségében*” a romantikus próza legszebb példája a magyar irodalomban.¹⁵ Kassán már a „*Jaj*” elbeszéléseiről írta 1924-ben, hogy valami halvány unalmat és fanyar vérszegénységet érezni rajtuk,¹⁶ és bántóan racionalisták, mert írójuk túlságosan tudja, mit akar mondani és egy betűvel sem ír le többet mint ami a mondanivalóhoz szükséges.¹⁷ Háború előtti írásaiból érdemes idézni, hogy Remarque regénye kapcsán kifejti, hogy Szabó Dezső mennyire nem ismeri a háború lelkületét,¹⁸ Krúdyról szólva rámutat Szabó Dezső hőseinek „*kozmosz*” táplálkozására,¹⁹ Zsolt Béla ürügyén pedig leleplezi, hogy sértődöttségből alkot visszataszító jellemeket.²⁰ A háború után, 1952-ben a Nyugat haladó hagyományait védve felhívta a figyelmet, hogy a lap fedezte fel Szabó Dezsőt, aki Osváth Ernő szerint is tehetséges volt, idézi levelét Tisza Istvánhoz és azt, hogy őt is a „*kozmoszba emelkedés*” vágya hajtotta.²¹ Ek-

---

¹⁰ ÚMIL, 2/1175.

¹¹ Komlós Aladár: Kritikus számadás, Budapest, Szépirodalmi, 1977, 646.

¹² Uo. 656.

¹³ Uo. 444–445.

¹⁴ Uo. 448.

¹⁵ Uo. 450.

¹⁶ Uo. 208.

¹⁷ Uo. 209–210.

¹⁸ Uo. 245.

¹⁹ Uo. 266.

²⁰ Uo. 97.

²¹ Komlós Aladár: Problémák a Nyugat körül, Budapest, Magvető, 1978, 9. 35. és 66.

koriban pontosítja egy irodalomkönyv kijelentését, hogy Szabó Dezső nem az ellenforradalom első éveiben lépett fel, hanem már 1911-től írt a Nyugatban,²² majd kicsit később azt bizonyítja, hogy Szabó Toldija az író „fajgyűlölettel súlyosbított narodnyikságában született”.²³

Ilyen előzmények után kezdett hozzá Komlós az elbeszélések válogatásához, de nem volt eléggé következetes sem a Vidám Könyvek névhez, sem pedig az elbeszélések követelményéhez. Tény, hogy túlnyomó többségében a legjobb novelláit választotta ki az írónak – a címadón kívül a *Szent Boldogkőváralján, A fordított kukker, A kötél legendája, Ecce homo*, de a hosszabb művekből – „A bölcsőtől Budapestig”, „Segítség” – vett részletek elég furcsán hatnak és csak gondolkodhatunk, hogy a bőség zavarával küzdő szerkesztő tanácstalansága miatt vagy éppen inkább a világnézetet visszacsempészni akaró vakmerősége miatt kerültek bele a kötetbe.

Politikai szempontból tanulságos az a szemlélet, hogy olyan művek szerepelnek ebben a kis kötetben, amelyek szatirikus stílusban leleplezik a két világháború közötti kor társadalmának igazságtalanságait. A válogatás tehát tendenciózus, mert azt kívánja bizonyítani, hogy Szabó Dezső milyen bátor kritikusa volt a feudális és kapitalista világnak, vagyis a „haladó” írók között a helye, másrészt pedig talán azt is ki akarja fejezni, hogy ez a világ egy embertelen világ volt, senki se próbálja meg még gondolatban sem visszahozni. Egy harmadik feltevés szerint ki akarja gúnyolni még az ötvenes években is élő kispolgári hagyományokat, és ha nagyon elfogultak akarnánk lenni Komlós iránt, azt is állíthatnánk, hogy a levitézlett bürokratákat akarta leleplezni néhány tanulmány részleteinek újraközlésével tudva, hogy Szabó Dezső gyűlölt mindenféle korlátozott tisztviselőt, politikai kalandort. Azon is érdemes lenne sokáig elgondolkodni, hogy tapintatlanság volt-e az elmúlt évek egyházellenes üldözései után néhány egyházellenes vagy vallásellenes novellát bevenni a sorba, hiszen Komlós is tudhatta, hogy az író vallásilag cinikus volt, és ami az 1930-as években talán dicsérendő és bátor antiklerikalizmus volt lévén a katolikus egyház politikai tényező, az az 1950-es években minden jó szándék ellenére is nem támogatta-e akár közvetve is a hivatalos világnézetet. Nagyon műveltnek kellett ahhoz lenni, hogy ne a papok iránti ellenszenvet érezze meg valaki a kötetből és emlékezzen az írások keletkezésének körülményeire.

A kötet anyaga 1956 nyarán került a nyomdába és december lett, mire visszajött a korrektúra, amikor már egészen más szelek fűjtak és Komlós azt javasolta Tóbiásnak, hogy a „Rokamból – romantika” című, amúgy is foghíjas tanulmányból húzzanak ki néhány problémás mondatot²⁴, mint pl. azt, hogy „a két forradalom és a „görénykurzus” nem két kor, nem két különböző fázis.

---

²² Komlós Aladár: Tegnap és ma, Budapest, 1956. 343.

²³ Uo. 277–278.

²⁴ Hogyan lettem... id. h.

Egyetlen fázisa, teljesen azonos megnyilatkozása egy teljesen azonos pszichének.”²⁵ Ez az állítás a baloldali és a jobboldali „angyalföldi napóleonokat”, politikai kalandorokat veszi egy kalap alá. Amikor 1995-ben Tóbiás visszaemlékezett az esetre, már nem volt biztos abban, hogy ő volt-e a meggondolatlan és Komlós a megfontolt, amikor kiharcolta, hogy ez maradjon benne a kötetben. Akkor úgy tűnt, hibát követett el. Komlós mindenestre „Szabó Dezső (1879–1944)” címmel írt egy utószót, amelyhez gyanakodva fogunk hozzá látva, hogy eltévesztette halála évszámát. Az első részben azt írja: „közvéleményünk ismét fogékonyra válhat eszméi iránt akár 1920-ban...”²⁶, ami egy ellenforradalomtól való félelemre utal, de azt is leszögezi: a „tévedések ellen kritikával kell védekezni, nem zúzdával”²⁷. Lendületesen ismerteti az író színes pályáját, csapongó egyéniségét, részletesen taglalja, hogyan fordult szembe a „kurzussal” és lett egyre magányosabb és vadabb. „Senki hasonló erővel és bátorsággal nem támadta a fasizmust és a német imperializmus veszélyét. Sajnos a fajelmélet fegyvereivel tette ezt, s így támadásaival akarata ellenére erősítette is az ellenséget.”²⁸ Azt el kell ismerni, hogy nagyon találóan mutatja be Szabó Dezső humorának jellemzőit, bár nem nagyon próbálja a humort és a derű fogalmát elkülöníteni. Részletesebb esztétikai elemzéssel iróniát, szóviccet is felfedezhetünk műveiben, és Komlós meglátása helytálló: „Szabó Dezső szerető részvétellel mosolyog a nyomorultakra s szatírája korbácsát a csalókra, kizsákmányolókra, hatalmaskodókra emeli.”²⁹

A válogatás sajtóviasszhangot nem kapott, de voltak, akik értesültek róla és nem örültek neki. A politikai rendőrség „kulturális osztálya” tudomást szerzett róla és 1957 tavaszán kérdőre vonták a Magvető igazgatóját, Hegedűs Géza³⁰ író, aki „a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon” alapon fegyelmit adott Tóbiás Áronnak. „Írásbeli megrovásban részesítem, mivel ebben a nehéz megpróbáltatásokkal teli történelmi helyzetben a Szabó Dezső-kötet kiadásával nem járt el körültekintően és szerkesztői munkájával nem segítette elő az olyanynyira szükséges társadalmi és lelki béke enyhítését...”³¹

Ezek után dördült el még egy „utánlövés” a nyáron, amikor Lakatos Károly a Magvetőt vette tűz alá. Felrótta neki egy Tersánszky-könyv magyarázat nélküli kiadását és elítélte a *Makucska* kiadásáért is. Leszögezte, hogy nem akar-

²⁵ Szabó Dezső: Az egész látóhatár, Budapest, Püski, 1991. I. k.

²⁶ Szabó Dezső: Feltámadás Makucsán, Budapest, Magvető, 1957, 327.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 329-330.

²⁹ Uo. 333.

³⁰ Hegedűs Géza (1912-) a háború előtt jogászként dolgozott, 1945 után pedig évtizedekig tanított a filmművészeti főiskolán, közben pedig 1955–57 között a Magvető igazgatója is volt. ÚMIL, 2/779.

³¹ Hogyan lettem... id. h.

ja a megfelelő helyre tenni az író, mert ma is vannak pozitívumai, de a „Rocambole”-ban nincs igaza. A fasizmus és a szocializmus nem ugyanaz; az ellenforradalmi véredek és az illegális kommunisták nem egyformák. „... Honnan kapta a jogot a Magvető lektorátusa, hogy ezt az ocsmányságot 1956 előtt belevegye és egy aljas ellenforradalmi restaurációs kísérlet után minden magyarizat nélkül közvétegye vagy egyáltalán közvétegye.”³² A Filmgyárban a most már kétesen hangzó *Makucska* helyett a „*Bajkó Zsigmond öngyilkossága*” című elbeszélésből akartak filmet csinálni.³³ A Magvető Kiadó mint a forradalom előkészítését végző Írószövetség szerve feketelistára került, és ott kötött ki Tóbiás Áron is. Beteljesültek az eredeti novella mondatai: „*Az élet hívott, de az élők visszataszítottak. Vannak dolgok, melyekben hinni szükség és boldogság, de amelynek megvalósulása pusztítás és tragédia.*”³⁴

2. „Szegény Kos !”

1958-ban, 11 évi hallgatás után jelent meg Bohuniczky Szeffi író, terjedelmes visszaemlékezése Szabó Dezsőről az *Irodalomtörténet* című folyóirat első számában³⁵. Egy méltatlanul elfelejtett, idősödő asszony talált rá saját műfajára, amellyel az elkövetkező 11 évben még többször felkeltette a Nyugat híveinek érdeklődését. Az Élet és Irodalomban volt ennek egy kis visszhangja, amely mint cseppben a tenger megmutatta az 1956 utáni irodalom megosztottságát. Ekkor zajlott a vita a Kortársban Szabó Dezsőről, ezért érdemes megvizsgálni annak ezt a mellékhatását.

Bohuniczky Szeffi 1894-ben született Nagypécselyen (Zala megye) közép-birtokos családban, amely reformkori eszményeket követett. Műveltségét, világnézetét a nemzeti liberalizmus toleráns, hazafias, erkölcsös, romantikus nemesi hagyományai határozták meg. 1920-ban Budapestre költöztek és 1926-tól a Nyugatba, írt elbeszéléseket, kritikákat főleg nőírókról. Szegényesen éltek, de szerény irodalmi szalont hoztak létre, amelyet a Nyugat írói látogattak. Két fő témája volt regényeinek: az egyik a vidéki uradalmak lakóinak világa – ezekben reális erővel ábrázolta a szegényparasztok sorsát – a másik a városi középosztálybeli nők túlfűtött, céltalan izgalmak között örlődő élete. 1947-ben adták ki utolsó hosszabb művét, ezután sokáig hallgatott a pártállami diktatúra idején. 1958-tól sok önéletrajzi jellegű visszaemlékezése jelent meg a Nyugat íróiról, költőiről. Bohuniczkyt sohasem rehabilitálták, „megváltatlan” író maradt 1969-es haláláig.

---

³² Magyarország, 1957. aug. 9.

³³ Filmgyári tervek, Film Színház Muzsika, 1957. júl. 19. 13.

³⁴ Feltámadás... 70–71.

³⁵ Bohuniczky Szeffi Emlékezés Szabó Dezsőre (továbbiakban Emlékezés.), Irodalomtörténet, 1958. 1. sz. 77–107.

Bohuniczky Szeffi szépirói pályáját 1947-ben befejezte, nem érezte jól magát az új társadalmi és politikai rendszerben. Befelé fordult, elhallgatott és a némaságot bátorságnak, tiltakozásnak érezte.³⁶ Előbb barátaival magánkönyvtárat alapítottak, de ezt államosították, aztán már csak a férje magántanítványai tudták nyomorukat enyhíteni. Nagy nélkülözések közepette írta visszaemlékezéseit, miközben súlyosan beteg férjét is ápolta. 1956 szeptemberében az *Alföldben* jelent meg első visszaemlékezése „*Régi napok, régi emberek*”³⁷ címen, „*Önéletrajzi részletek*” alcímen.³⁸

Az emlékezés nagy részét a budai Zöldfa vendéglőben megfordult híres személyek, pl. Rippl-Rónai József jellemzése teszi ki, de Szabó Dezsőről is van benne szó. Bohuniczky kifejti, hogy mindig szerette nézegetni, méregetni az embereket, és figyelte ennek hatását. Érdekes felvetés, hogy Szabó írásait túldíszített templomokhoz hasonlítja, amelyeknek az a célja, hogy hitre kényszerítsék a hitetleneket. Ezután jönnek az író nő igazán megfontolandó, tömör ítéletei, miszerint az ő példája bizonyítja, hogy a hamis próféták hite erősebb az igazi prófétáknál. Összegzésül pedig egy író társát idézi az 1950-es évekből, aki szerint Szabó Dezső írásait majd a jövő ítéli meg, de azt mindenki láthatta, hogy „csűrhet” nevelt.³⁹ Bohuniczky tehát nem valami kedvező véleményt alkot Szabóról, mert művészi hiányosságai mellett leleplezi emberi képzettségét is.

Bohuniczky soron következő írása már kizárólag csak Szabó Dezsővel foglalkozott. 1958-ban jelent meg a Magyar Irodalomtörténeti Társaság *Irodalomtörténet* című folyóiratában.

Az előzménye az volt, hogy 1957 nyarán az író nő levelet kapott Nagy Pétertől, az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársától. Az állt benne, hogy olvasta korábbi írását és kérte, hogy írjon az Akadémiai Kiadó „Visszaemlékezések” sorozatába. Később személyesen is felkereste és arra kérte, Szabó Dezsőről írjon. Nagy ekkor már javában kutatta az író munkásságát. Az író nő még férje életében elkezdte írni Szabó Dezső-émlékeit, de aztán abbahagyta, most viszont lelkesen, izgatottan dolgozott. Rónay György kért egy példányt Vargha Kálmán részére, mert ő is közölni akarta.⁴⁰ *Vargha Kálmán* irodalomtörténész (1925–1988) is az Akadémián dolgozott és az Irodalomtörténet segéd-szerkesztője volt ekkor.⁴¹ Bohuniczky a 8 év emlékeit 4 hét alatt vetette papírra

³⁶ Petrányi Ilona: Tünt idők rítusainak, mítoszainak és szerepeinek megörökítője: Bohuniczky Szeffi (a továbbiakban Tünt idők.) in Bohuniczky Szeffi: Otthonok és vendégek, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989, 6.

³⁷ *Alföld*, 1956, szept.–okt. 5 sz., 139–147.

³⁸ Az *Alföld* a Magyar Írók Szövetsége debreceni csoportjának folyóirata volt és 1950-ben indult *Építünk* néven. A felelős szerkesztő 1956-ban Koczogh Ákos volt. *ÚMIL*, 1/26.

³⁹ *Régi napok*. 144.

⁴⁰ „70 év másod részének legépelt példánya”, Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM) Kézirattára, V. 4658/46/1-4, 208. l

⁴¹ *ÚMIL*, 3/2214

és a végén nagy nyugalmat és békességet érzett. Büszke volt: „*Mindig a mondanivaló igazsága és az olvasó érdeklődése állt szemem előtt.*”⁴²

Amint az 1989-ben megjelent *Otthonok, emlékek* című emlékiratban is szerepel, Bohuniczky és férje 1919 őszén ismerte meg Szabót. *Bodor Aladár*⁴³, Erdélyből menekült tanár és író beszélt nekik már róla és a Gólyavárban hallották először szónokolni. Az író az emlékezés elején kifejti Szabó Dezső akkori népszerűségének kulcsát: *ő testesítette meg a vesztes háború, bukott forradalom utáni diszharmóniát, amelyben mindenki megtalálta a neki megfelelő hangot.*⁴⁴ Igazán azonban akkor ismerhette meg, amikor 1920 nyarán férjével szüleikhez utaztak Somogyvámosra.

Bohuniczky reálsan igyekszik megrajzolni a portréját, módszerére az jellemző, hogy megfigyeli szokásait, és ezekből következtet gondolkodására, személyiségére, aztán újabb élményeket mutat be, amelyekhez újabb véleményeket fűz.⁴⁵ Szabó Dezső a nyugodt falusi környezetben kezdte el a *Csodálatos élet* című regényének megírását, és állandó történeteivel szórakoztatta Bohuniczkyt. Az egyik legveszélyesebb tulajdonsága az volt, hogy a komolytalan dolgokat, a saját elméleteit nagyon komolyan adta elő. Szenvedélyességével és ötletességével lenyűgözte a fiatal egyetemistákat, akik később szégyenkezve vallották be, hogy Szabó becsapta őket, hitvány eszmék áldozatai lettek.⁴⁶ Tanulságos, amikor Bohuniczky azt írja, hogy képes lett volna Hitlert megelőzni a vezérekedésben, mert közös volt bennük az öntelt küldetéstudat és a demagóg szónoki tehetség. Hitlert műveletlensége nagyra tette, Szabót műveltsége visszafogta.⁴⁷ Néha az író gondolkodóba esik, mert mellette szól, hogy Szabó utálta azokat, akik vele csaholtak, lenézte kicsinyes követőit, először szerette ismerőseit, aztán rájuk unt és szidta, rágalmazta őket. A népi írók ösatyjáról kiderül, hogy szóban dicsőítette a parasztokat, de a valóságban undorodott tőlük. A somogyi nyár alatt tehát Bohuniczky meglehetősen rossz benyomásokat szerzett Szabó Dezsőről. Másképpen mutat egy próféta ingujjban, mint egy emelvényen.

A visszaemlékezés következő része a budapesti találkozásokat eleveníti fel. Aljas, gyalázkodó szélsőjobboldali lapokba irt a Tanácsköztársaság bukása után, amelyeket maga is megvetett, de szerette és szórta a pénzt, ezért állandóan

---

⁴² PIM, V. 4658/46/1–4. 211.

⁴³ Bodor Aladár 1880-ban született Alvincon, vidéken tanított, katonaként megverselte a háború borzalmait és 1918-ban költözött Magyarországra. Itt elragadta a nacionalista és irredenta szenvedély, egy ideig azokba a jobboldali radikális lapokba írt, a Nemzeti Újságba, a Magyarságba, ahová Szabó Dezső is. Ekkor lett a titkára, de később ő is kiábrándult belőle. Aztán lenyugodott, folytatta a versírást, útirajzokat, pedagógiai cikkeket is írt, a korabeli társadalom elszánt bírálója később határozott antifasiszta lett. ÜMIL. 1./246. l.

⁴⁴ Emlékezés. 77.

⁴⁵ Tünt idők. 51–52.

⁴⁶ Emlékezés. 84.

⁴⁷ Emlékezés. 89–90.

szegénységben élt. Előadásaival a fiatalokat uszította, és a verekedő főiskolások szemében a bűn erőnné változott.⁴⁸ A németeket, svábokat folyamatosan gyűlölte, de a zsidókat, Ignost, Osvátot, Ady Lédáját becsülte, szerette és barátai előtt dicsérte őket. Csak a háború után bűnbakkeresés tette veszélyes uszítóvá. Bohuniczkyt is megsértette, amikor azt mondta neki, hogy kis tehetséggel írogatni szenny és aljasság, de Kosztolányi rágalmozásával rosszabbul járt. Innen derül ki, hogy *Nérót, a véres költőt* róla mintázta meg Kosztolányi, akit magyarságában, külsejében, írói magatartásában, „lélekzenéjében” is sokkal rokonszenvesebb, értékesebb művésznek tart Bohuniczky.

Bohuniczky emlékezése kisebbfajta botrányt kavart annak ellenére, hogy Horváth János professzornak nagyon tetszett és további írásra biztatta. Ő, aki Szabó Dezső egyetemi évfolyamtársa volt, állítólag azt mondta kollégájának, Bóka Lászlónak: „*Most már abbahagyhatjátok a vitát, mert fiatalkoromban ismertem és ez az emlékezés elmond róla mindent.*”⁴⁹ Az író az Élet és Irodalomban kapott ironikus kritikát. Az a dolog pikantériája, hogy bár volt egy Élet és Literatura nevű irodalomelméleti lap 1826–33 között, Élet és Irodalom néven 1923 márciusától októberig Szabó Dezső szerkesztett irodalom- és társadalompolitikai szemlét.

Az új *Élet és Irodalom* 1957-ben indult a Kádár-kormány kultúrpolitikájának támogatása céljából és azokat az írókat hívta, „*akik részt vállaltak a népi hatalom megerősítésének munkájában az ellenséges ideológiai áramlatokkal szemben.*”⁵⁰ Az újság a párt és a kormány álláspontját képviselte, szélsőbalos, dogmatikus szerkesztősége volt. A polgári radikális, majd kommunista Bölöni György volt a főszerkesztője, aki 1956-ban kitartott az MSZMP mellett és vállalta a forradalom után az irodalmi élet „pártos újjászervezését”.⁵¹ A kádárista Irodalmi Tanács megalakítója volt, később őt javasolták az átalakított Írószövetség elnökének, de nem szerették, mert Illyés Gyula szerint „*nem volt népi író, akit nem sértett meg és aki nem utálta.*”⁵² Az „irodalmi diktatúra” megszervezésében Mesterházi Lajos volt segítségére, aki az 1950-es években befutott íróként 1957–58-ban volt az ÉS felelős szerkesztője és ebben az időben az „*alapelvekhez való hűség és a dogmákhoz való hűtlenség*” jellemezte.⁵³ 1958-ra válságba került az újság, mert gyakoriak voltak a viták Mesterházi emberei és más újságírók között. Pándi Pál irodalompolitikai szakértő szerint az ÉS elzárkózott a forradalmat

---

⁴⁸ Emlékezés. 98.

⁴⁹ PIM V. 4658/46/1-4. 219.

⁵⁰ MIL 1./688-689.

⁵¹ MIL. 1./183. 1. és ÚMIL 1./280.

⁵² Ständeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956-63, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 432.

⁵³ MIL 2./218.

támogató költőktől, helyettük polgári liberális írókat ünnepelt és kispolgári radikalizmus jellemezte.⁵⁴

Az ÉS 1958. május 9-i számában *Kemény István*⁵⁵ írt felháborodottan Bohuniczky emlékezéséről⁵⁶. Bohuniczky írása kapcsán inkább az Irodalomtörténet szerkesztőségét bírálja, mert ilyen szubjektív, pletykás, jelentéktelen fecsegésnek teret engedett. Szigorúan tudományos ítéletet várt, mert még nincs lezárva a Szabó Dezsőről folyó vita, de ez nem született meg. Ironikus stílusban jelentéktelen és nevetséges információkat idéz az emlékezésből, amelyet nem is tart emlékezésnek. Felveti, hogy talán anyagi okokból közölték az írást, vagy talán az általunk is említett sértés miatti bosszú vezérelte az írónt. Kemény figyelmen kívül hagyta Bohuniczky erkölcsi szempontú kritikáit Szabó Dezsőről és valószínű, hogy sokkal inkább a Kortársban folyó vitához akart ilyen módon hozzászólni.

Egy hét múlva publikálta véleményét ugyancsak az ÉS-ben⁵⁷ *Antal Gábor*⁵⁸ költő és újságíró, aki cikkében először leszögezte, hogy Szabó Dezsőnek a fiatal bölcsészekre gyakorolt hatását nagyon károsnak tartja, de szerint Kemény István dühét nem a fasizmushoz közel álló nézetek leleplezése és az igazság keresésének szenvedélye szította fel, hanem a szenzációhajhászás. Bebizonyítja a továbbiakban, hogy Bohuniczky emlékei nem növelik, hanem csökkentik az író körül kialakult mítoszt. Elismeri, hogy az írónt nem marxista módon bírál és nosztalgiazik, de a memoár azért értékes, mert bemutatja hogy óriási ellentmondás volt a cinikus Szabó póza és céljai között. Bodor Aladár sem tette rajongóvá Bohuniczkyt, maga is kiábrándult belőle. Az emlékezést hasznosnak, bár kissé hosszúnak tartja. Felhívja a figyelmet, hogy az *Adatok és adalékok* című rovatban jelent meg, ahol elnézhető elavult világnézete és szubjektívizmusa. Antal tehát védelmébe vette az írónt, és Kemény írását tartotta haszontalannak, mert

---

⁵⁴ Ständeisky id.m. 400.

⁵⁵ Dr. Kemény István 1901-ben született, és a szegedi egyetemen kapott diplomát, majd a Magyar Hírlapnál megismerkedett Ignatusszal és Zsolt Bélával. Aztán a Pesti Naplónál többek között Bálint Györggyel, Laczkó Gézával dolgozott együtt. 1945 után a Magyar Újságírók Országos Szövetsége elnökségének tagja, az igazolóbizottság elnöke és a testület újjászervezője volt. Támogatta Bölöni György szervező munkáját az ÉS-nél, majd 1963-tól a Magyar Nemzet vezércikkeit írta. A Magyar Újságírók Szövetségének aranytollasai (1978-83), MÚOSZ, Budapest, 1984, 85–86.

⁵⁶ Kemény István: Hát ez mi? (ÉS, 1958. máj. 2. 18. sz. 9.)

⁵⁷ Antal Gábor: Gondoljuk meg, kire üssünk! ÉS, 1958. máj: 9. 19. sz. 9.

⁵⁸ Antal Gábor 1922-ben született, két évig járhatott egyetemre, mert munkaszolgálatra is behívták, de egy verseskötetét kiadták a háború alatt. 1945 után a Haladás, a Színház és Mozi című lapoknál dolgozott és szerkesztette a Szabad Száj nevű vicclapot. Ő is Ignat Pált, Zsolt Bélát, Mihályfi Ernőt vallotta mesterének mások mellett. Később Fodor Józsefről sikeres könyvet írt, aztán Egy szál gyertya és Üdvösség mára és holnapra címen gyűjtötte össze régebbi irodalmi tárcáit, önéletrajzi írásait, és színészportrékat is írt Dajka Margitról és Major Tamásról.

nem gondolta meg, hogy kire üssön, és nem vitte előre a kommunista mozgalomban a nacionalizmus elleni harcot.

A kisebbfajta nézeteltéréshez Bohuniczky nyilvánosan nem szólt hozzá, de tudta, hogy rosszindulatú támadás jelent meg ellene. Egy barátja, *Basch Lóránt*⁵⁹ pert akart indítani a védelmében, de az író lebeszélte.⁶⁰ Az idő megoldotta a problémát: „*Nem ismertem Antalt, azóta sem találkoztam vele, ezért most, emlékezéseim írása közben mondok neki köszönetet.*”⁶¹ Az Akadémián egy ülésen szóba került ez az ügy és az irodalomtörténészek kiálltak az író mellett. A kiadójuk mégis felbontotta a szerződést és az előleget is visszakövetelte.⁶² Ezután *Rónay György*, régi barátja kérte fel Bohuniczkyt, hogy a *Vigilia* számára is írjon emlékezéseket. Rónay György volt az, aki 1956-ban egy kis pénzadományt szerzett neki az Írószövetség Irodalmi Alapjából, amelyből az idős alkotókat támogatták és élelmet és ruhát is a *Vigilia* szerkesztőségétől vitt Bohuniczkynek.⁶³

1958 augusztusában itt jelent meg *Az elfelejtett Centrál kávéház* című emlékezése, amelyben harmadszor és egyben utoljára említi Szabó Dezsőt.⁶⁴ Az írásban a kávéház régi íróit, vendégeit jellemezi, mert ahogy az elején megjegyzi, a fiatalabb írók az 50-es évek végén már a helyét sem tudták a Centrálban. Bevallotta, hogy Szabó Dezső vitte be őket a Centrálba, aki minden vendéghez fűzött valamilyen gúnyos kijelentést. Kezdetben Szabó megjegyzéseivel vezeti be a költők jellemzését, később azonban már önállóan mutatja be őket. Ez az írás talán nem olyan részletező, mert több alak rövid jellemrajzát villantja fel, Bohuniczky Szabó Dezsőről alkotott képét pedig csak megszilárdítja. Eszerint, az író gúnyos, félelmetes kritikája már taszító volt.

Mindent összevetve Bohuniczky Szefi életében Szabó Dezső fontos szerepet töltött be, mert valójában két író hatott rá: Móricz a szegénység ábrázolásával, Szabó pedig vitalitásával, amely egy rövid időre őt is megragadta.⁶⁵ Az író is a patriarchális falusi világ hanyatlását, a hagyományos értékek pusztulását mutatta be, és mivel a parasztság számára is a nemzet alapját jelentette, a kapitalizmust nemzetellenesnek tartotta.⁶⁶ Szabó sorsa azt példázta számára, hogy az élet apró eseményei, az emberi hibák hogyan törnek meg a világmegváltó

⁵⁹ Basch (1885–1966) ügyvéd és író volt, a Baumgarten Alapítvány jogi kurátora, aki főleg Babits munkásságáról írt. MÉL, 1/135.

⁶⁰ PIM, V. 4658/46/1–4, 219.

⁶¹ Uo.

⁶² Fogarasi Béla, az Akadémia egyik tekintélyes vezetője akadályozta meg az emlékiratok kiadását. Nagy Péter szíves szóbeli közlése.

⁶³ Rónay László: Író süményes tállal – Bohuniczky Szefi, in Szabálytalan arcképek, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982, 371.

⁶⁴ *Vigilia*, 1959. aug., 8. sz. 471–478.

⁶⁵ Rónay L. id. m. 357.

⁶⁶ Tünt idők... 11–12.

szándékot. Többen dicsérték később is nagyszerű megfigyelőképességét és kiemelkedőnek tartották Szabó Dezső portréját, amely híven próbálta visszaadni az író diszharmóniáját. Nagy Péter, aki 1958-ban már a Szabó Dezsőről szóló doktori értekezésén dolgozott, különösen a *Csodálatos élet* keletkezésének körülményeit és a Kosztolányival való konfliktust használta fel művében, emlékeinek megírására biztatta. Szerinte is az egyik legjobb írása Szabó jellemzése és ez életének egy lezárt fejezete, mert később már alig találkozott vele. Önéletrajzi művének kiadásakor tisztelettel, szeretettel emlékezett Nagy Péter is „Szefi néni-re”.⁶⁷

Az Irodalomtörténet-beli írásnak tehát alkotás-lélektani szempontból óriási a jelentősége: addig visszavonult szerzője visszatért vele az irodalmi életbe, és még magasabb színvonalú műveket hozott létre, mint ifjúkorában. 1956-ban az irodalomban tapasztalható enyhülés nyitotta meg számára az Alföldet, 1958-ban pedig az éppen azokban a hónapokban a Kortársban folyó Szabó Dezső-vita tette aktuálissá visszaemlékezését. Nem őt támadták ezért, hanem inkább az Irodalomtörténetet, de ez a két ÉS-beli reagálás is rávilágít arra a tényre, hogy *a régi polgári radikális és urbánus értelmiségiek elitélő véleménye élt tovább 1945 és 1956 után is*. Ezt vette át a kommunista párt marxista irodalomszemlélete is, bár kezdettől voltak olyan írók, újságírók, akik árnyaltabban közelítették meg Szabó Dezső életművét. Ez a rövid és majdnem jelentéktelen incidens megmutatta – mint cseppben a tenger – a leverett forradalom utáni irodalmi élet zavarait, ellentmondásait, vitáit is. Arra következtethetünk, hogy az akadémikusok egy része megvédte az írónőt, de mégsem adták ki könyv alakban emlékeit. Aztán az ÉS-nél is mutatkoztak zavarok: még az egykori polgári radikálisok, urbánusok között sem volt egyetértés esztétikai és politikai szempontból, hogy mennyire értékes vagy hasznos Bohuniczky írása. Ugyanakkor érezhető, hogy ők vannak most fölényben, mert a népi-nemzeti eszme „kompromittálta magát” a forradalomban.

Kemény István és Antal Gábor is polgári származású, liberális meggyőződésű újságíró volt, akik a jobboldali radikális politikát keményen bíráló lapoknál dolgoztak, amelyeket Szabó Dezső nem kedvelt. Ezek baloldali világnézete beépült a 1945 utáni kommunista ideológiába. *Úgy tűnik azonban, hogy míg a háború után a népi eszme egy részét tették magukévá Rákosiék a kispolgári gondolkodás ellen, a forradalom után egy időre ismét elővették a polgári radikális szövegeket a népiek megrendszabályozására. A kádári irodalompolitikai vezetői ravaszul használták fel a polgári radikálisok tanítványait a népi írók híveivel szemben*. Ennek volt az egyik apró jele a népi írókkal szimpatizáló, idős, középosztálybeli Bohuniczky Szeffel szembeni kritika az ÉS-ben az 1956-os forradalom leverése után két évvel.

---

⁶⁷ Nagy Péter: Feltámadás, id.h.

3. „A nemzeti kommunizmus őse”

A magyar írók, költők, akiket a sztálinista irodalmpolitika kihasználta vagy elhallgattatott, Nagy Imre miniszterelnöknek történő kinevezése után kezdtek szembenézni a valósággal, a diktatúra gazdasági, társadalmi és politikai következményeivel. A falukutató irodalmi szociográfiákból kinőtt magyar népi mozgalom 1945 utáni elsorvasztása után újra erőre kapott 1956 októberében. Úgy tűnt, hogy a forradalom az ő harmadikutas vagyis a kapitalizmus és kommunizmus között álló vegyes tulajdonú gazdasági és társadalmi elképzelésüket fogja megvalósítani. A korlátozott tulajdonviszonyokat, ugyanakkor a politikai és gazdasági önszerveződést támogató terveikkel talán nekik volt az egyetlen pontos programjuk, ők tudták, hogy milyen rendszert szeretnének kialakítani. A forradalom leverése után az írók határozottan kiálltak a demokratikus szocializmus eszméje mellett, ezért betiltották az Írószövetséget.⁶⁸

1957. március 15-én jelent meg az *Élet és Irodalom* című irodalmi és politikai hetilap első száma, de nem lett népszerű, mert szélsőbaloldali szerkesztői, Bölöni György és Mesterházi Lajos folyamatosan támadták, rágalmazták benne a forradalmat támogató itthon maradt és emigráns írókat. Új, színvonalasabb és mérsékeltbb ideológiájú lapot terveztek, amely 1957 szeptemberében jelent meg *Kortárs* címen.⁶⁹

Az igazi ideológiai vitát azonban *Erdei Sándor*⁷⁰ *Szabó Dezső* című tanulmánya okozta, amely alapot adott arra, hogy nagyobb szigorral lépjenek fel az ilyen gondolatok ellen. Erdei még 1956 előtt szerződést kötött a Szépirodalmi Kiadóval, hogy Szabó Dezső elbeszéléseiből szerkeszt egy válogatást és írt hozzá egy 50 flekknyi utószót. Úgy tűnik, nem egy új írását jelentették meg, hanem egy régebbit, és nem teljesen önszántából adta át a Kortársnak ezt a tanulmányt 1957 szeptemberében.⁷¹ Erdeinek gimnazista kora óta volt rajongva szeretett

---

⁶⁸ Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963* (1956-os Intézet, Bp, 1996) c. munkája alapján

⁶⁹ Uo. 287. .

⁷⁰ Erdei Sándor 1915-ben született Makón és Erdei Ferenc író öccse volt. Beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára és Pátzay Pál mellett szobrásznak tanult. Erdei Ferenc és Sándor 1944 november elején Szegeden láttak hozzá a Parasztpárt újjászervezéséhez és Sándor a Dél-magyarország szerkesztője lett. 1944 decemberében találkoztak Nagy Imrével, akivel barátságot kötöttek. 1945 júniusában Erdei Sándor Budapestre költözött ahol a Nemzeti Parasztpárt sajtó- és propagandaosztályának vezetője lett. 1945–49 között a Szabad Szó és a Művelt Nép szerkesztője volt, majd a népművelődési minisztérium főosztályvezetője, később miniszterhelyettese lett. 1953-tól Nagy Imre miniszterelnöksége idején az Új Hangot szerkesztette és választották először meg az Írószövetség főtítkárának, majd annak „feloszlátása” után kertész lett és belépett a sasadi tszbe. 1984-ben halt meg, hosszú betegség után. Magyar életrajzi lexikon, 1987–1991, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 214.

⁷¹ Többé nem hazudunk, 460.

írója Szabó Dezső, olvasta regényeit, cikkeit, hallotta sodró lendületű, szenvedélyes előadásait, és még ha később észrevette hibáit is, ragaszkodott kamaszkori ideáljához. A Kortárs 1958. januári számának Fórum rovatában jelent meg a publicisztika azzal a lábjegyzettel, hogy részletek a „*Szabó Dezső válogatott elbeszélései*” című kötet előszavából, a cikket vita céljából közlik, és a következő számban visszatérnek rá.⁷² Ez jelentheti, hogy szerettek volna más véleményt is megszólaltatni, hogy ne csak a forradalomban kompromittálódott és a népi mozgalom miatt elfogult Erdei véleményét ismerjék meg az olvasók.

Az író lelkiismeretvizsgálattal kezdi írását és bevallja, hogy ő is bűnös abban, hogy Szabó Dezsőről hallgat a közvélemény, pedig a maga útján ugyanazt az „örök magyar határpört” vívta mint Ady, Móricz, vagy Bartók és Kodály, mert az ő nagy nemzedékükhöz tartozott. Talán furcsa, hogy a falvakat járó, földosztó és szövetkezetesítő elvtársakkal róla beszélgetett Erdei, de azt is leszögezi, hogy egy veszélyes korban is tisztelték bátorságáért, szókimondásáért és nem ellenforradalmi ideológiát kaptak tőle.⁷³ Borbándi Gyula, a népi mozgalom és a magyar emigráció krónikása később csatlakozott ehhez a nézethez, és azt írta, hogy *akiknek Szabó Dezső ébresztette fel a szociális lelkiismeretét, azoknak többsége nem a szélsőjobboldali, hanem a baloldali, szocialista mozgalmakban kötött ki.*

Ezután Erdei folytatja az önkritikát és hamarosan a jelenhez, az 1950-es évekhez érkezik. Szabó ideológiáját állványnak nevezi, de ezen állva szerinte igaz emberséget épített. Aztán a kortársaknak szól az, hogy a magyar értelmiség 1948 körül nem az épülettel, az étellel, a nemzettel törődött, hanem csak az állványzattal, az ideológiával és Szabó Dezső elítélésébe való belenyugvás csak az egyik tünete volt a néptől való elfordulásnak. „*Szocialista világnézetünk sohasem jelenthet egyet a nép életéről szerzett ismereteink gyarapításával, csak esz-köze ennek.*”⁷⁴ Az eszme tehát eszköz, nem cél. A tanulmány következő része azt boncolgatja, hogy mit hallgattak el Szabó Dezsőről és ebből milyen kár származott? Marxista szemlélettel fontosnak tartja családi hátterüket, mert a kisnemes Ady a parasztok között nőtt fel, Szabó apja pedig városi tisztviselő lett. Az utóbbi író megismerte a magyar társadalmi viszonyokat, de amikor megváltásra gondolt, az Ember és a Nemzet alakjai eltakarták előle az osztályhatárokat.⁷⁵

Szabó Dezsőnek az volt a legfontosabb gondja, hogy szabad polgári magyar nemzet jöjjön létre, különben elpusztul a magyarság és az osztályellentétet azért tartotta károsnak, mert elvonják a figyelmet a nemzetszervezésről és legfeljebb a magyar nép és az idegen származású uralkodó réteg között van osztályellentét. Elismeri Erdei, hogy a faj nála a meg nem valósult polgári nemzetet

---

⁷² Erdei Sándor: Szabó Dezső, Kortárs, 1958/1. sz., 105.

⁷³ Uo. 106.

⁷⁴ Uo. 107–108.

⁷⁵ Uo. 111.

jelenti, de szerinte Szabó nem vette észre ennek a fajnak a társadalmi megosztottságát és fontosabb megoldandó problémák is voltak az idegen fajok legyőzésénél. Az író tehát nem állt ki nyíltan az elnyomott parasztság mellett és könyvével csak elméletet, mitológiát nem valós programot adott.⁷⁶ Itt következik az Erdei tanulmány másik aktuális üzenete miszerint „*a szocializmus sehol a világon még nem foganhat és ki nem fejlődhet anélkül, hogy egy-egy nép saját akaratává, saját történelmi sorsává ne váljék.*”⁷⁷ Ebbe nemcsak azt lehet beleérteni, hogy az elmaradottabb társadalmakban könnyebben meghonosodik ez az ideológia, hanem azt az antisztálinista nézetet is felfedezhetjük, hogy ezt az ideológiát nem lehet erőszakkal rákényszeríteni más nemzetekre, amíg azok meg nem ismerik, és akkor is maguknak kell döntenüik a sorsukról. Végül felteszi a kérdést Erdei, hogy szükség van-e Szabó Dezsőre. Szerinte nézetei nem segítették az elnyomott nép szabadságharcát. A nemzeti függetlenség elvesztésének következményeire való figyelmeztetései megfontolandók és az irracionális magyar világ eseményeiben olyan jól eltájékozódott, hogy tanulni kell abból is, ami csupán ésszerűtlen fájdalom volt.⁷⁸

Erdi cikke vihart kavart, már amilyen vihart egy alig egy éve eltiport forradalom után egy megfélemlített országban és megfélemlített irodalmi közvéleményben kelteni lehet. Az Élet és Irodalom reagált először az írásra, amelyben gyakran publikáltak olyan egykori polgári radikális vagy liberális írók, akik sosem kedvelték Szabó Dezsőt, sem a népi írókat liberalizmus-ellenességük miatt. 1958. január 31-én jelent meg az ÉS-ben „*A szellem arcvonalán*” című terjedelmes vezércikk szerző megjelölése nélkül, ami azt jelenti, hogy valószínűleg a főszerkesztő, Bölöni György gondolatait mutatja be.⁷⁹

Azzal kezdődik az írás, hogy a szocializmus építésének van szellemi arcvonala, ideológiai frontja, ahol le kell győzni az ellenséges eszméket. Az ideológiai sikerek segítik a munkát, a burzsoá eszmék pedig akadályozzák, ezért fokozni kell az ezek elleni harcot. Azt állítja ezután a szerző, hogy Magyarországon már eleven, sokszínű kulturális élet van és egyre fontosabb a szellemi élet tisztaságára figyelni, amelyet reakciós ideológiák, a saját hibák és a revizionizmus szennyeztek be. Csak ezután tér rá Erdei Sándor „reakciós” véleményére, amely kísérlet Szabó Dezső „*fasiszta jellegű, az emberevő fajelmélettől, vérmítosztól (sic!) és nacionalizmustól keresztül kasul áthatott ideológiájának részleges rehabilitálására*”⁸⁰. Aztán következik a csúsztatás: 15 hónappal ezelőtt hasonló eszmék jegyében fogant az ellenforradalom és a bevezetőből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a könyvkiadók ideológiai állapota is rossz. Jó

---

⁷⁶ Uo. 113.

⁷⁷ Uo. 115.

⁷⁸ Uo. 117.

⁷⁹ A szellem arcvonalán, Élet és Irodalom, 1958. jan. 31. 1.

⁸⁰ Uo.

ürügy Erdei tanulmánya arra, hogy kritikusa ismét Kádárt idézze, aki a „népies” (sic!) írókat olyan politikai csoportnak tartja, amelynek elvi kiindulópontja semmiképp sincs összhangban szocialista társadalom építésével. Itt hangzik el először a felszólítás, helyük, szerepük hivatalos meghatározására, ami Szabó Dezsőről jutott eszébe a cikk írójának, és ami fél éven belül meg is történt.

Az ÉS dogmás, kirekesztő és szélsőséges hangját fokozta február 1-jén *Fáy Árpád*⁸¹ a Népszabadságban. Szerinte Erdei tanulmánya nemcsak a marxista, de a demokratikus hagyományokkal is ellenkezik, amelyben nem a higgadt elemzés, hanem a tanítványi szenvedély izzik. Fáy szerint Szabó nevét már a 30-as években elfelejtették és ő a „*fasizta epidémia rangidős eszmei előfutára*”. Elismeri, hogy az 1956 előtti politika a kultúrában is sok hibát követett el, de Szabó Dezső megbélyegzése nem volt az, legfeljebb azért, mert nem eléggé leplezte le népellenes eszméit. Fáy a kamaszos rajongást veti a szemére a tanulmánynak és eljut arra a következtetésre, hogy Erdei egyenesen a fasizmus szellemét rehabilitálja, végül saját nézeteit használja fel ellene és biztosítja, hogy a nép nem felejtí el a Szabó Dezső-féle megszállottak bűneit.⁸²

A Kortárs 1958 februárjában valóban visszatért Szabó Dezsőre, akiről *Bessenyei György*⁸³ irodalomtörténész írt másfajta értékelést. Bessenyi azzal kezd, hogy Szabó Dezső életművének legfontosabb része a hatása, és inkább politikusnak tekinti mint szépiroónak, majd gyorsan leszögezi, hogy a máig ható elemet kevesebbnek, hatását pedig sokkal veszedelmesebbnek tartja mint Erdei Sándor, aki nem emeli ki eszmei fejlődését és elhanyagolja írói munkásságát. Ezután hozzáát, hogy pontosítsa a képet és kideríti, hogy a múlt század eszményeiből kiábrándulva Szabó a feudalizmushoz és a katolicizmushoz fordul vissza. Szerinte több is és kevesebb is volt mint a magyar polgárosodás harcosa, mivel egy faji alapon berendezett kollektív államról álmodott és a forradalomtól és az ellenforradalomtól is a magyar faj uralomra jutását várta.⁸⁴

A *Népszabadság* február 15-i száma két olvasói levél kivonatát közölte azzal a kommentárral, hogy Erdei cikkének bírálatával a levélírók túlnyomó többsége egyetért. Az első azt veti Fáy szemére, hogy túlságosan enyhén írt Erdeiről, a másik pedig bevallja, hogy középiskolás korában rá is nagy hatással volt Szabó, de ma már ez megszűnt, és amellet, hogy egyetért Fájjal, megállá-

---

⁸¹ 1902-ben született Pozsonyban, irodalmi témájú cikkei 1922 és 1945 között a Debreceni Független Újság és a kommunista párt legális művészeti- politikai lapja, a *100 közölte*. 1957 után a Nagyvilágnál dolgozott, de a Népszabadságban, ÉS-ben, Valóságban és a Nagyvilágban is kiadták írásait. MIL, 1/333.

⁸² Népszabadság, 1958. febr. 2. 7.

⁸³ Bessenyei György 1928-ban született Békésen, ő is Eötvös- kollégista volt, később az ELTE tanáraként dolgozott, végül az Egyetemi Könyvtár munkatársaként halt meg 1987-ben. Főleg a XX. századi magyar irodalommal, azon belül Ady Endrével és korával foglalkozott behatóbban, ezért jól ismerte a Nyugat és a század első felének irodalmi és kulturális világát. ÜMIL, 1/219.

⁸⁴ Kortárs, 1958/2, 268.

pítja, hogy itt az idő, hogy meghatározzák Szabó Dezső helyét a magyar irodalom történetében. Az olvasók véleménye tehát látszólag a Népszabadság álláspontját tükrözte.⁸⁵

Erdei Sándor Szabó Dezső tanulmányának legnagyobb hatású kritikáját azonban *Szigeti József*⁸⁶ kommunista filozófus fejtette ki terjedelmes esszéiben az *Élet és Irodalom* egyik későbbi számában. „*A nemzeti kommunizmus őskeresése*” című ÉS-cikkében azzal kezd, hogy Erdei cikkét visszautasítja még a demokratikus, nem szocialista közvélemény is, de a bírálatok elkerültek az Erdei képviselte irányzat kritikáját. Legfőbb megállapítása az, hogy a szerző „akarva-akaratlan” a nemzeti kommunizmust képviseli és ennek őst Szabó Dezsőben találta meg.⁸⁷ Azt állítja, hogy ha egy eszmei irányzat múltbeli példaképeinek bemutatásával, közvetetten próbálja terjesztetni nézeteit, az visszavonulás, a vereség beismerése az elvek fenntartásával. Azzal vádolja Erdeit, tanulságokat akar átmenteni a jelen számára, és hibásan látja, hogy a világnézet csak eszköze a fejlődésnek, ezért tanulmányában a Szabó Dezső-i irracionalizmus és revizionizmus fonódik össze.⁸⁸ A harmadik bűne az Erdei-féléknek az, hogy ők is elébe helyezik a nemzeti kérdést az osztályharcnak, és az internacionalizmusban a nemzeti függetlenség sérelmét látják. A nemzeti kommunizmus pedig nem nemzeti és nem kommunizmus, hanem egy harmadik utat hirdet, amelyet Nagy Imre és társai meg akartak valósítani, de ők az ellenforradalomban a nagytőkés-nagybirtokos reakció szolgái lettek.⁸⁹ Megdicséri a kiadót, hogy elutasította a novelláskötet jelenlegi kiadását, végül leszögezi, hogy az ideológiai konszolidáció jelenlegi szakaszában főleg szaporítani az ilyen reakciós nézetek számát, vagyis a Kortárs hibát követett el.⁹⁰

Ezekre a negatív hangokra már az emigráns magyar írók sem hallgathattak. Londonból az Irodalmi Újságban *Méray Tibor*⁹¹ Wessprémi Béla álnéven üzent Budapestre. Méray a Szabó Dezső- és Erdei- ellenes gyűlölet okán gondolkodva Szigetit is bírálja és arra a megállapításra jut, hogy a nemzeti függet-

---

⁸⁵ „Egy elsodort ideológia feltámasztása?” Az olvasó véleménye, *Népszabadság*, 1958. febr. 15. 8.

⁸⁶ Szigeti József 1921-ben született és a pesti egyetemen végzett miközben ő is Eötvös-kollégista volt. 1944–45-ben a bécsi Collegium Hungaricum-ban, 1948-ban pedig Londonban tanult. A II. világháború után előbb középiskolai, majd egyetemi tanár lett, később a filozófia tanszék vezetője. 1957–59 között, mint megbízható marxista esztéta művelődésügyi miniszterhelyettes lett és elszántan küzdött minden eszmei és irodalmi elhajlás ellen. Ki kicsoda 2000, Greger-Biográf, Budapest, 1999, II. k. 1558.

⁸⁷ Szigeti József: *A nemzeti kommunizmus őskeresése*, *Élet és Irodalom*, 1958. febr. 28. 1.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo. 2.

⁹¹ Méray Tibor (1924–) a háború után végzett a budapesti egyetemen, a Szabad Nép, a Csillag munkatársa, az Írószövetség tagja és Nagy Imre támogatója volt. 1956 után emigrált, Párizsban és 1962–89 között az Irodalmi Újságot szerkesztette *ÚMIL*, 2/1358.

lenség feszegetése bántja a magyar neosztálinisták fülét, ezért el akarnak taposni mindent, ami szemben áll a moszkvai gyarmatosítással. Szigetit megdicséri, hogy legalább nyíltan beszél, és a végén jön a csattanó: 1943-ban Szigeti Horthy-féle ösztöndíjjal Németországba ment egy kis náci ideológiát magába szívni, vagyis Erdei Sándornál „*nacionálszocialistább*”. Végül Méray reméli, hogy a Szabó Dezső halála után 13 évvel kialakult vihar nem lesz hiábavaló.⁹²

A másik emigráns, Cs. Szabó László, nem 1956-ban menekült el, mint Méray, hanem már 1948-ban és 1951-ben ő is Londonban telepedett le, de mégis a római Katolikus Szemlében jelentette meg a Szabó Dezső-üggyel kapcsolatos nézeteit. Cs. Szabónak az a feltételezése, hogy Erdei tanulmányával megpróbálja kifűstolni az emberek tudatából az ördögi Szabó Dezsőt, hogy megtartsa bennük az angyalit. Erdei Sándor célját abban látja, hogy korszerűen összebékítse elődje indulatait a marxizmus tételeivel és szerinté ott végzi a legjobb munkát, amikor az író zavaros eszméit és meghasonlottságát boncolgatja.⁹³ Cs. Szabó szerint nem a művei, legfeljebb Szabó Dezső neve serkentette az 1956-os forradalom résztvevőit. Azt állítja, hogy azért gyűlölik a kommunisták ennyire, mert a bátorsága, haragja még ha féligazságokat is fejezett ki, arra vet fényt, hogy ők csak rettegve és illegalitásban szervezkedtek a két világháború között. Tudat alatt tehát a merészséget irigylik benne és dühösek rá.⁹⁴ Jól látja Cs. Szabó azt is, hogy Szabó Dezső fajelmélete olyan embereket is kirekesztett a magyar kultúrából, akik valóban a magyar néphez tartoztak, de a kommunisták is hasonlóan korlátoztak.

A Kortárs 1958 áprilisi száma végül bezárta a vitát és igyekezett összefoglalni a Szabó Dezső-vita tanulságait, amíg még nagyobb vihart nem kavar. A Kortárs szerkesztőségi vitázárója először arra a kérdésre válaszol, hogy helyes-e egy ilyen ellentmondásos probléma felvetése? A szerző szerint igen, mert az ellenforradalom idején minden reakciós ideológia előbújik és az értelmiségi ifjúság körében valóságos Szabó Dezső reneszánsz van, akinek öröksége a leglényegesebb olyan eszmei maradvány, amelynek tárgyyszerű bírálatára nagy szükség van. A folyóirat szerkesztői elismerik, hogy még ugyanabban a számban reagálniuk kellett volna, de fontosnak tartják, hogy azt is megtudták, hogyan kell értelmezni és a múlt hibáitól mentesíteni a most kibontakozó ideológiai offenzívát.⁹⁵ Erdei Sándor marxista alapon próbálja megérteni, és a végül védelmébe veszi, állítják. A tanulmány kulcsának azt tartják, hogy mit mond el és hallgat el magáról Erdei, mert a legfontosabb hiányossága az, hogy nem mutat rá, az írói

---

⁹² Weszprémi Béla: Vihar Szabó Dezső körül, Irodalmi Újság, 1958. márc. 15. 4.

⁹³ Cs. Szabó László: Azért is irodalom, A Szabó Dezső-per. Katolikus Szemle, 1958/3, 115.

⁹⁴ Uo. 116.

⁹⁵ A Szabó Dezső vitáról, Kortárs, 1958/4, 591.

önkritika hogyan keveredett össze a revizionizmussal és a polgári nacionalizmussal.⁹⁶

Erdei Sándor tanulmánya 1958-ban eszmetörténeti szempontból sok kérdést felvetett. Megkérdőjelezte a marxista ideológia öncélúságát, mert ugyanolyan válaszokat kapott mintha nyolc évvel korábban írta volna meg elemzését. A reagálások leleplezték az 1956-os forradalom utáni eszmei visszarendeződést, leleplezte az irodalompolitika ellentmondásosságát, mert a megfélemlítés mellett, amit a Népszabadság valamint az Élet és Irodalom vállalt magára, a Kádár-kormány szerette volna maga mellé állítani azokat az írókat, akik közvetlenül nem szálltak velük szembe. Végül a népi mozgalom II. világháború utáni helyzetére is fényt vetett az Erdei Sándor-írás. A forradalom előtti kulturális enyhülés lehetőséget adott a Szabó Dezső-kérdés felvetésére, amely anakronisztikus módon a forradalom leverése után került napvilágra. Ez a legrosszabbkor történt: a forradalom idején felszabadult és a politikai életbe bekapcsolódó népi írók elleni támadás ürügye lett. Ez a tanulmány vetette fel a nacionalizmus és a harmadik út kérdéseit, amelyeket – látva, hogy még mindig milyen jelentős hatása van – a párt hamarosan a népi írókkal együtt nyilvánosan és hivatalosan is elítélt. Erdei Sándor Szabó Dezső-tanulmánya ismét egy meghíúsult kísérlet volt a XX. századi magyar társadalom és politika torzulásainak feltárására és eszmei korlátok közötti tisztázására.

4. A népi mozgalom „hamis prófétája”

Azt, hogy Erdei Sándor Szabó Dezső-tanulmánya csak ürügy volt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1957 nyarán a Népszabadságban már megjelent egy írás, amely a népi írók 1956 előtti és utáni szerepét feszegette. *Gellért Oszkár*⁹⁷ megpróbálta bizonygatni, hogy sosem voltak egységesek politikailag. Pl. Veres Pétert is megfertőzte a fajelmélet, állította, ami Szabó Dezsőtől ered, mert Ady halálakor arról írt, hogy jellegzetesebb magyar volt, mint Petőfi. Félelmetes az aktualitása annak a gondolatnak 1957-ben – Szabó Dezső Tanácsköztársaság alatti elhallgattatása kapcsán – hogy egy előkészítő diktatúrának feltétlenül szüksége van a cenzúrára. Miután emlékeztet, hogy az író 1919 után Saulusból Paulus lett, tulajdonképpen a kommunista állammal szembeni hálátlanságukra és hűtlenségükre figyelmezteti a népi írókat.⁹⁸

Amikor a népi írókról szóló pártállásfoglalás keletkezésének körülményeit és tartalmát szeretnénk megvizsgálni, gyakran találkozhatunk Szabó Dezső nevével. Nézzük hát, hová helyezték őt ennek az ítéletnek az alkotói! *N. Pál József*

---

⁹⁶ Uo. 596.

⁹⁷ Gellért Oszkár (1882–1967) költő, publicista előbb a Pesti Hírlap és a Nyugat munkatársa volt, majd 1945 után az MKP tagja, 1956 után pedig Kádár támogatója lett. *ÚMIL*, 1/668.

⁹⁸ Gellért Oszkár: A népi írók útja, Népszabadság, 1957. jún. 16. 11.

meggyőzően bizonyította még egy 1986-ban írt tanulmányában, hogy – bár a sztálinizmussal és a revizionizmussal szembeni kétfrontos eszmei harcot deklarálta a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, gyakorlatilag mégis az utóbbi és annak egyik közeli eszmei rokona, a nacionalizmus lett a fő ellenség.⁹⁹ Meginapult a „totális” támadás, az irodalmi boszorkányüldözés a Rákosi-féle irodalomkritika stílusában és hangján. Előbb Illyés és Tamási, majd Erdei Sándor és Németh László kapott egy-egy éles bírálatot és az éberséget, egységesebb fellépést ezután is erősítették. 1958 januárjában Kádár János az országgyűlésben a népieket politikai csoportosulásnak nevezte,¹⁰⁰ így fel kellett gyorsítani a velük szembeni minél előbbi elszámolást (vagy leszámolást). A már az előző évben megalakult Kulturális Elméleti Munkaközösség által kidolgozott értékelést 1958 áprilisában Aczél György terjesztette be a Politikai Bizottság elé.¹⁰¹ Leszögezte: *„A népieseket, mint jelenleg a reakciót támogató politikai csoportot meg kell szüntetni elsősorban politikai eszközökkel, de ha szükséges, adminisztratív rendszabályokkal is. Irodalmi csoportként létezhetnek, amennyiben a párt ideológiai nézetei, célkitűzései iránt lojális magatartást tanúsítanak.”*¹⁰² Nemes Dezső azt furcsállotta, hogy Szabó Dezsőt, az ellenforradalom ideológusát, Móricz Zsigmond és Szabó Ervin eszmei rokonsága felmenti a népiek között.¹⁰³ Marosán György azt kifogásolta, hogy nem lehet érezni elég erősen, hogy Németh és Szabó 1920 után milyen súlyos fertőzést okozott az értelmiségben és a kispolgárságban.¹⁰⁴ Biszku Béla szerint a revizionizmus bizonyos kérdésekben szó szerint azonos elveket vall a népies ideológiával.¹⁰⁵ *„A népiesekről”* címet viseli ez az anyag, amely némi eltérést mutat még a később a sajtóban megjelent végleges változattól. Itt még nincs benne, hogy Szabó Dezső a „legerősebb” inspirálójuk volt, a még nem népi, hanem „harmadikutas” ideológiához. A lap alján álló *„Szabó Dezső nacionalizmusának torzító prizmáján keresztül érkezett el hozzánk Ady hazafisága és népszerűsége is.”* – mondat is egyszerűsödött később. A romantikus antikapitalizmust és a faji gondolatot származtatják az írótól és meglehetősen furcsa, hogy míg bizonyos szavakat – pl. „népi” – állandóan idézőjelbe tesznek, az ezután következő *„fajiság”* teljesen normálisnak tűnik. Pedig ez biztosan *„szabódezsőizmus”*. Abban árnyaltak egy kicsit, hogy az egységes parasztság koncepciója a végleges forma szerint csak a mozgalom egy részében hatott. Itt egészült ki azzal a végső változat, hogy az antikomunizmust is Sza-

⁹⁹ N. Pál József: A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai hadtere, in. Válasz Évkönyv, 1989/1. Püski, 1990. 171. 198.

¹⁰⁰ Országgyűlési Napló, 1957-58, 2. k. 2244-2268. Idézi N. Pál József.

¹⁰¹ Az elemzést három irodalomtörténész, Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós írta.

¹⁰² MOL MDP-MSZMP-ir. Osztálya, 288. f. 5. cs. 76. öe. 3.

¹⁰³ Uo. 14-15.

¹⁰⁴ Uo. 22.

¹⁰⁵ Uo. 24.

bótól kapták. Ez a bekezdés végül elismeri, hogy a népi mozgalom ideológiája nem azonos Szabó Dezső ideológiájával, de az ítélet elhangzott: végig érezte negatív hatását.¹⁰⁶ Felsorolja az értékelés, hogy milyen ifjúsági egyesületekre hatott¹⁰⁷ és kiemeli, hogy a mozgalommá szerveződésben az író aktivitásának is szerepe van.¹⁰⁸ Érdekeseek még azok a kihagyások az első változatban, amelyek az illegális kommunista párt hibáira is utalnak: a polgári antifasizmust elutasították, a proletárdiktatúra eszméje pedig gyengítette a népfrontos törekvéseket.¹⁰⁹ A Társadalmi Szemlében 1958. júniusában, a Kortársban 1958. júliusában megjelent végleges tanulmány azzal kezdi az elemzést, hogy célja az ideológiai zavar eloszlátása. Az első részben a népiek érdemeit és hibáit összegzi és sajnálja, hogy az ideológiai harc 1949 után megszűnt. A második részben veszik sorra a szerzők a mozgalom alkotórészeit, és itt került bele a fent boncolgatott részbe az a nem teljesen meggyőző gondolat, hogy amikor 1928-ban Németh László az Erdélyi Helikonban Szabó Dezsőről írt egy nagy tanulmányt *Az elsodort falu* kommunistaellenességét dicsérte. Valójában a szerző bátorságát dicsérte kortársa, az pedig, hogy egy kommunistaellenes irodalmi mű éppen a Tanácsköztársaság közepén jelent meg nem tűnt abszurdnak a kritikusok számára. Az 1958-as elemzés ezzel azonban közvetve Németh kommunistaellenességére utal.¹¹⁰ Szabó Dezső külföldi előfutárai között megemlíti Nietzschét és Barrést, ami nagyon valószínű, hogy Nagy Péter irodalomtörténész akkori kutatásain alapult, aki pont 1958-ban publikálta az író ifjúságára vonatkozó nézeteit.¹¹¹ Az állásfoglalás harmadik része 4 korszakban tárgyalja a mozgalom 1945 előtti történetét. Nagyon frivol feltételezés, hogy a katolikus ifjúsági szervezetekre Szabó Dezső ellenfelével, Szekfü Gyulával együtt hatott.¹¹² Itt lesz az embernek olyan érzése, hogy Németh László a címzett, mert róla bőven írnak mint olyanról, aki a magyar kispolgári nacionalista hagyományt Szabótól vette át.¹¹³ Azt is fontosnak tartják hangsúlyozni, hogyan óvta Szabó a kommunistákkal való cimborálástól ifjú hallgatóit, amikor talán elsőként reagált itthon a Komintern 1935-ben meghirdetett népfrontpolitikájára.¹¹⁴ Ezt csak egy újabb bolsevik trükknek tartotta az író, de az első fogalmazványban meglévő folytatást itt már kihagyták, mert, ezután Szabó leleplezte módszerüket: „*A bolsevik internacionálé a közelmúltban megállapította: nagy taktikai hiba volt részükről, hogy az egyes országokban*

¹⁰⁶ Uo. 58.

¹⁰⁷ Uo. 60.

¹⁰⁸ Uo. 61.

¹⁰⁹ Uo. 61.

¹¹⁰ A „népi” írókról, Kortárs, 1958. 7. 7.

¹¹¹ Nagy Péter: Szabó Dezső fiatalsága, Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 2–3. sz.

¹¹² Kortárs, 8.

¹¹³ Uo. 9. 1.

¹¹⁴ Irodalom és történelem, Fegyver, 1935. nov. 3. 7.

nem tanúsítottak semmi megértést a nemzeti, faji és lelki tényezőkkel szemben...¹¹⁵ Ezt 1956 után 2 évvel még nem lehetett idézni, mert nagyon aktuális kérdést feszegetett. A negyedik rész a népi írók 1945 utáni pályáját tekinti át négy szakaszban, és azt hangsúlyozza, hogy most már nem hallgathatnak, mert ezzel a szocializmus ellenségeit biztatják. Az ötödik részben hangzik az az ítélet, amely majd visszavetül Szabó Dezsőre is: útjuk ellentmondásos, hasznos és káros is, de visszafogadják őket, ha önvizsgálatot tartanak és szakítanak a harmadikutas nacionalizmussal.¹¹⁶ N. Pál József úgy értékelte, hogy tipikusan kordokumentum az állásfoglalás: a sematikus gondolkodásnak nem a tények történeti feltárása a fontos, hanem az egységes ideológia.¹¹⁷

A *Kortársban* vitát indítottak erről a dokumentumról, de a megszólított népi írók nem szóltak hozzá, megőrizték erkölcsi tőkéjüket. *Molnár Géza* töprengéseit és tapasztalatait írta meg a „*Janus-arcú mozgalomról*”. Elárulja, hogy 1942-ben két elvtársával meghallgatták Szabó Dezső német- és kormányellenes kirohanásait, de tapasztaltabb társai többet nem mentek el a Rákóczi térre, mert megértették, hogy az író nem a szövetségesük.¹¹⁸ *Horváth Zsigmond* a *Kortársnak* ugyanebben a számában a népiek irodalomszemléletét bírálja, mert ennek fajelmélete Szabó Dezsőtől származik. Amikor „*A magyar irodalom sajátos arca*”¹¹⁹ című tanulmányában azt írta, hogy Jókai világnézete az ősi paraszti népmesei világ, rossz következtetést vont le és ez vezette félre Féja Géza egész gondolkodását is, de még Németh Lászlónál is megtaláljuk a nyomát.¹²⁰

Diószegi András a nacionalizmusukat boncolgatja, amelyben azt a hibát látja, hogy megpróbálták a progresszív (reformkori) és reakciós (dualizmuskori) nemzeti érzést összeegyeztetni. Ők is tragikusan látják a jövőt mint az ellenforradalmi rendszer, „*A kis nemzetek sorsa*” című Szabó Dezső-tanulmányban megfogalmazott közép-európai összefogás gondolata a népieknél pedig csak egy demokratizált kultúrfölény koncepció, finom revizionizmus. Egyébként Diószeginél erősen érezhető Szabó Dezső stilisztikai hatása is pl. amikor „*újhorváthistváni nemzeti don-quihotizmusról*” vagy „*görög-tüzes álkurucságról*” ír.¹²¹

Témánk szempontjából kiemelkedően fontos a Magyar Tudományos Akadémián ezután rendezett tudományos konferenciák anyaga. Vitát próbált provokálni a párt, hogy megtudja, kik állnak a népi írók mögött 1958 szeptemberében, de igazi vita nem volt lehetséges. Előbb az Irodalomtörténeti Intézet

---

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo. 26.

¹¹⁷ Id. m. 190.

¹¹⁸ *Kortárs*, 1958. aug. 247.

¹¹⁹ Szabó Dezső *Füzetek* 3. 1934. nov.

¹²⁰ Horváth Zsigmond: A „népiek” irodalomszemléletének néhány problémájáról, *Kortárs*, 1958. aug. 253-255.

¹²¹ Diószegi András: A „népi” írók nacionalizmusáról, *Kortárs*, 1958. szept. 381. 383. l.

munkatársainak kell szint vallaniuk. Sötér István meghatározza a célt: „A XX. századi Osztály dolgozza ki a népi írók *ars poeticájának kérdéseit, mutassa ki a filozófiai irracionizmus tüneteit, s különösen pontosan derítse fel Szabó Dezső hatását.*”¹²² Diószegi András fenti gondolatait ismételte, K. Nagy Magda, aki szerint azért nem volt paraszti bázisa a népi mozgalomnak, mert Szabó Dezsőtől kezdődően a parasztokat szemlélődőnek, passzívnak mutatták be, hogy a vezetést az értelmiség megtarthassa.¹²³ Ezután jöttek a hozzászólások 4 témában. Előbb a mozgalom helyzete és története került terítékre, ahol Nagy Péter hosszú eszmetörténeti fejtegetés közepette fogalmazta meg: „Végeredményben ő nálunk – s talán európai méretekben is – a totalitarizmus egyik első jelentős ideológiai képviselője, gondolatai alapvetője.”¹²⁴ Koczás Sándor az „árva messiás” szerepének változását veszi észre, amely Szabó Dezsőnél nem társadalmi, hanem individuális konfliktusok hordozója lesz.¹²⁵ Ungvári Tamás a népi-urbánus ellentét továbbélésre figyelmeztetett,¹²⁶ József Farkas pedig hangsúlyozta, hogy az 1910-es évek polgári radikalizmusába még Szabó Dezső is belefért.¹²⁷ A második téma irodalomszemléletük, a harmadik nacionalizmusunk. Somogyi Sándor szerint ez utóbbi speciális volt, mert Szabóé és Ionescué már nem hasonlít egymásra.¹²⁸ Végül világirodalmi kapcsolataikat mérlegelték. Itt jelentkezett Képes Géza¹²⁹ azzal a különvéleménnyel, hogy szerinte Szabó Dezső nem negatív hatást gyakorolt Németh Lászlóra és pl. „Egyenes úton” című tanulmánykötetének hatására sem volt káros.¹³⁰ Czine Mihály is finoman fejezte ki ellenvéleményét, de a többség egyetértett az állásfoglalással. Vajda György Mihály a német Heimatkunsthoz hasonlította a mozgalmat. A végső eszmecserében Tolnai Gábor érdekes felvetéssel állt elő: Ortega, Unamono, Madariaga munkásságával vetette össze Szabóét és Némethét.¹³¹ Sötér zárszavában is azt hangsúlyozta, amit a pártállásfoglalás: igen komoly differenciálásra kell törekedni, lépjenek ki a hallgatásból és tisztázzák nézeteiket.¹³²

A Kortársban, a Népszabadságban, az Élet és Irodalomban azonban még tovább folyt az egyirányú hangos gondolkodás. Király István pl. a népi mozgalom kezdetét és előzményeit társadalomtörténeti, szociológiai szempontból vizs-

¹²² Vita a népi írókról, Budapest, 1958. 17. l.

¹²³ Uo. 41.

¹²⁴ Uo. 84. l.

¹²⁵ Uo. 92. l.

¹²⁶ Uo. 99. l.

¹²⁷ Uo. 102. l.

¹²⁸ Uo. 136–137. l.

¹²⁹ MOL MDP-MSZMP ir. Oszt. 288. f. 33/1958/13. öe. 207.

¹³⁰ Egyenes úton, Budapest, Táltos, 1920.

¹³¹ A népi írókról, 166–168.

¹³² Uo. 175–177.

gálva azt állította, hogy ez az ifjú keresztény úri középosztály „*palotaforradalma*” volt, amelynek az erőt a nyomor, a tudatot Szabó Dezső adta, aki az értelmiség és a parasztság egymásra találásától várta azt a magyar „*harmadik rendet*”, amely megvalósítja a testvéri demokráciát.¹³³ A Kortárs befejező összegzésében azt ünnepelték, hogy a marxista tudományos gondolkodás felélénkült és leszögezték, hogy a polgári harmadik utat is bírálni kell, mert az urbánusok, ellentéteiket félretéve képesek szövetségre is lépni a népiekkel a marxizmus ellen. Az eszme polarizálta a népieket is, mert volt realista, baloldali csoportjuk, de neoromantikus részük is, amely Szabó Dezső faji, nacionalista, népies misztikájából és az európai újromantikából táplálkozott.¹³⁴ Végül bevallják, hogy tulajdonképpen minden olyan eszme ellen küzdeni kell, ami a modernizmus fogalmához köthető.

A népi írókat végül egyesével visszafogadták az irodalmi életbe – pl. Erdélyi Józsefet is –, miután valamilyen módon lefizették adógarasukat a hatalomnak, de talán mégis ők döntötték el az alkalmazkodás módját és idejét, nem a párt. Szabó Dezső pedig belekerült egy skatulyába, és ő már nem tudott önkritikát gyakorolni mint több híve, mert halála megfosztotta ettől a lehetőségtől. Ekkor úgy tűnt, hogy hosszú időre megbélyegezték, elmarasztalták a népi fiatalok félrevezetéséért, de amíg éltek ismerősei, ebbe nem nyugodhattak bele.

5. „Szellemidézők”

Szabó Dezső földi maradványait 1949 májusában szállították el a Rákóczi térről a Kerepesi úti temetőbe, ami már önmagában is meglepő volt, mert 4 évig nyugodott közterületen és annak ellenére, hogy ezen a tavaszon még több száz halottat temettek át köztemetőikbe, ilyen híres személyiségnél ez elgondolkodtató. A temetésre csak megkésve érkező tisztelői azonban megjegyezték új sírjának elhelyezkedését és a következő években, a diktatúra fojtó szorítása közben is igyekeztek megőrizni emlékét. Amikor 1957-ben pedig megjelent a „*Feltámadás Makucskán*” című válogatás, ezt néhányan bátorításnak érezték, hogy elzarándokoljanak Kerepesi úti sírjához.

A Belügyminisztérium II/9-c. alosztályán 1959. június 10-én összefoglaló jelentés készült egy külső megfigyelésről. Ezen a napon volt Szabó Dezső születésének 80. évfordulója. A jelentés szerint 17. 45-kor egy férfi és egy nő az író fejfáján emléktáblát helyezett el, amelyen neve, születésének és halálának éve volt feltüntetve, azután eltávoztak. Hat óra körül érkezett egy asszony egy férfival és két kamaszkorú gyermekkel majd nemsokára még hatan jöttek. Az egyik serdülő lány koszorút tett a sírra majd a „*Szervezőnek*” nevezett férfi felolvasott.

---

¹³³ Király István: Kezdetek és előzmények, Kortárs, 1959. márc., 455.

¹³⁴ Mérleg és kitekintés, Kortárs, 1959. ápr. 602.

7 órakor elhagyták a sírt, fél nyolcra a temetőt is. A jelentés megadja még a résztvevők adatait (a névtáblásokat nem említve): először *Kardos Ernő*né érkezett oda két gyermekével és *Andrássy Kurta János* szobrással. Ezután *Kardos Ernő* a „Szervező” és *Pál Gyula* végül *Gugi Tibor*, *Gönczi Judit* és *Fehérvári Mihály* és felesége jött meg.¹³⁵ Igaz, hogy néhány személyt nem tudott még pontosan azonosítani a rendőrség, de 27 db fotót készítettek rejtékhelyükről a megfigyelést végző szakemberek.

Hamarosan azonban az egyik résztvevő jelentése révén fokozatosan fény derült a részletekre. Már június 8-án jelentette egy női ügynök a rendőrségnek, hogy 10-én illegális emlékünnepe lesz Szabó Dezső sírjánál, mire azt az utasítást kapta, hogy vegyen részt ő is rajta. Ez a nő június 7-én találkozott egy régi egyetemi ismerősével, aki a Kerepesi úti emlékezésre hívta. A férfi azt is mondta, hogy minden évben szervez ilyet. Amikor a temetőben találkozott a többiekkel, annyit mondtak, jó hogy a fiatalok is tisztelik az író. Nem is sejtették, hogy rendőrség egyik besúgójával van dolguk. Vártak még 1-2 barátot, de amikor nem jöttek, mert állítólag féltek, az volt a reakció, hogy „*a Mester nem erre tanított bennünket.*” Az ügynök által „*Professzornak*” nevezett „Szervező” előbb Juhász Gyulának a Szabó Dezsőhöz írt versét olvasta fel – címe: *A titán* és 1925-ben a Szeged című lapban jelent meg először – majd „*Nagyon aktuális!*” megjegyzéssel – az író egyik elbeszéléséből idézett, amelyben arról írt, hogy Toldi Miklós is, azért ásta meg a saját sírját, mert a magyarok nem becsülik meg tehetséges testvéreiket.¹³⁶ Az ügynök fontosnak tartotta megjegyezni még, hogy a vers eredeti kézirat volt, a „Professzor” hangos felolvasása pedig papi prédikációra emlékeztette. Ezután összegyűjtötték a koszorú árát, megnézték Ady, Jókai sírját és távoztak. A rendőrtiszt hozzáfűzte, hogy nagyon értékes a jelentés, mert a koszorúzás kapcsolatban lehet a „Harmadikos” fedőnevű üggyel is, operatív tervet kell készíteni a résztvevők felderítésére az ügynök pedig folytassa az adatgyűjtést.¹³⁷ Az emlékezőket távolból figyelő rendőrségi csoport vezetője is összegezte tapasztalatait, kiegészítette az előbbieket. Eszerint 6-kor a Kossuth Mauzóleumnál gyülekeztek a látogatók, nemzetiszínű szalag volt a koszorún, Juhász Gyula verséből pedig olyan aktuális üzeneteket vettek észre, hogy „*sokan elhulltak közülünk*” „*a mostani helyzetért őket okolni nem lehet*”, ami arra enged következtetni, hogy az emlékezők nemzeti gondolkodásúak voltak, és az 1956-os forradalomra céloztak. Tulajdonképpen a nagyfokú és tudatos konspiráció, titkolózás volt az, amely gyanússá tette őket, mert pl. megállapodtak, ha észreveszik a rendőröket, szétoszlanak, az emléktáblát előbb helyezték el, egyenként érkeztek még a házaspárok is, és voltak, akik folyamatosan körbefigyeltek. Ők már tudták, hogy Kardos Ernő a főszervező, aki az emlékezés után egy darabig még

¹³⁵ Történeti Hivatal (TH) O-11803/33. 33–38.

¹³⁶ Toldi Miklós szomorúsága, Szabó Dezső Füzetek 2. 1934. október

¹³⁷ Jelentés, TH O-11803/33 27–30.

elkísérte Gugi Tibort. A következtetés itt is az volt, hogy operatív ellenőrzés alá kell vonni az emlékezőket.¹³⁸ A következő hetekben azonosították a két serdülőt, Kardos Piroskát és testvérét Gézát,¹³⁹ de a tanárnő vagyis az ügynök kiléte körül egy kis zavar uralkodott, ezért bizonyosat az iratból nem lehet tudni.¹⁴⁰ Gyorsan elkészült az intézkedési terv, amelyben nemcsak a célszemélyek sokoldalú megfigyelésére készültek fel, hanem még az egyházügyi alosztályon is utánuk néztek. A mi témánk szempontjából azonban az az érdekes, hogy megfigyelték a külföldi magyar sajtót, a magyar nyelvű rádióállomásokat, hogy foglalkoznak-e ezzel a megemlékezéssel, Szabó Dezsővel és az emlékezőknek vannak-e külföldi rokonaik.¹⁴¹ Ez utóbbi vonatkozásban jelentették a csehszlovák állambiztonsági szervek, hogy Kardos Ernő június végétől 2 hétig volt testvérénél Pozsonyban. Kardos Imre 1945 előtt a magyar nemzetiségi pártoknak nem aktív tagja volt, a háború alatt egy német kereskedelmi bank tisztviselője és 1959-ben bocsátották el.¹⁴² A csehek gyanús kapcsolatokat nem tudtak felderíteni. Szeptemberben az egyházi ügyek szakértői jelentették, hogy Kardos Ernő a Buda hegyvidéki evangélikus egyházközség egyik meghatározó szervezője és elítélte az állami szervek egyházkormányzati ügyekbe való beavatkozását.¹⁴³

1959. október végére készült el a részletes operációs terv, amely szerint a Szabó Dezső sírjánál rendezett illegális ünnepség ellenséges tevékenységként bizonyított, a szervezés, és a szervezők politikai célja azonban ismeretlen. Az egyik ügynökre hivatkozva úgy vélték, hogy Andrassy Kurta János szobrász lehet a szervező, aki jó kapcsolatban van Püski Sándor könyvkiadóval, a népi mozgalommal és mivel több plakettet is készített az íróról a háború után, ő a Szabó Dezső kultusz apostola, ő volt az emlékezés eszmei irányítója.

Hangsúlyozták, hogy Andrassy találkozott többször is más, megfigyelés alatt álló ellenséges gondolkodású személyekkel, és „*Szellemidézők*” fedőnevet adva az ügynek elhatározzák, hogy felderítik az emlékező csoport és az emigráns Szabó Dezső Emlékbizottság közötti kapcsolatot, mert az a feltevésük, hogy a júniusi kis ünnepséghez is van köze az emigránsoknak, külföldi hatásra rendezték meg. Andrassyt kiemelten fogják figyelni, mert állítólag részt vett 1944-ben (!) a Rákóczi téri temetésen, emléklakettet készített róla, koszorúzott a temetőben, és valószínűleg az emléktáblát is ő készítette. (A téves évszám kapcsán kell megjegyezni, hogy az iratok hemzsegek a helyesírási hibáktól. pl. az Andrassy nevet sem tudták mindig pontosan leírni.) *A legfőbb cél az „ünnep” politikai tartalmának, céljának és a személyek politikai gondolkodásának felde-*

---

¹³⁸ Jelentés, Uo. 25–26.

¹³⁹ Pótjelentés Uo. 39.

¹⁴⁰ Pótjelentés, Uo. 41.

¹⁴¹ Intézkedési terv, Uo. 44–45.

¹⁴² Jelentés, Uo. 145.

¹⁴³ Jelentés, Uo. 146.

*rítése volt.*¹⁴⁴ Az intézkedési terv még arra is kitér, hogy ha nincs közeli kapcsolatban lévő ügynök, Andrásyt, Kardost vagy Pált be kellene szervezni.

Novemberre a rendőrség két nagyobb terjedelmű eszmetörténeti tanulmányt kapott két olyan ügynökétől, akik láthatólag nagyon részletesen ismerték a népi mozgalmat, Szabó Dezső híveinek, ismerőseinek a nevét és éppen ezért nagyon nagy szolgálatot tettek a rendőrségnek. Igaz, hogy több pontatlanság is van a két írásban, és Darvas József nevét többször is kihúzták az exponáltak közül, de az értékelés szerint hasznos információkat tartalmaznak, mert fényt derítenek azokra a személyekre, akik még 1959-ben is potenciális nacionalisták.¹⁴⁵ Az 1960 januárjában folytatott nyomozás során előbb Kardos Ernőnek a „néphatalom” iránti hűtlenségét és hálátlanságát bizonygatta egy ügynök,¹⁴⁶ majd megtudjuk, hogy a rendőrség kiderítette, 1959 áprilisában egy ismeretlen személy 6 hónapra kifizette Szabó Dezső sírjának gondozási költségeit.¹⁴⁷ Ugyanakkor az MTI Belföldi Szerkesztőségének *Évfordulónaptárában* az író fényképével együtt titokzatos módon megjelent egy mondat halálának 15. évfordulójára emlékezve. A rendőrség kinyomozta, hogy a három szerkesztő közül az egyik régi kiskapoda, a másik pedig egy megbántott asszony, akinek férjét 1957-ben elbocsátották a Rádiótól.¹⁴⁸ 1960 januárjában fokozottan figyelték a sajtót és a temetőt is.

Az aktában megtaláljuk az 1958-61 között külföldön megjelent, Szabó Dezsőről szóló cikkek másolatait is, pl. a Nemzetőr, az Új Látóhatár cikkeit, de az 1958-as Kortárs-beli vita legfőbb tanulmányait is¹⁴⁹ egy ausztráliai magyar lap pedig elárulja, hogy az Egyesült Államokban működő Szabó Dezső Emlékbizottság ápolatja az író budapesti sírját.¹⁵⁰ 1960. március végére elkészült egy összefoglaló jelentés, amelyben összegezték a tapasztalatokat, részletesen jellemezték az 1959. júniusi emlékezés résztvevőit. Eszerint *Pál Gyula* 1929-ben született, népi kollégista és a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, nézeteiért kizárták az egyetemről, 1956-ban a Petőfi Pártnál tevékenykedett, jó viszonyban van népi írókkal és mezőgazdasági tudományos kutatóként dolgozik Martonvásáron.¹⁵¹ *Kardos Ernőről* megtudjuk, hogy Pozsonyban született 1907-ben, apja kiskereskedő volt, akit családjával 1923-ban kiutasítottak a csehek. Magyarországon érettségizett és itt lett vegyészmérnök, 1946-ban hazajött Ausztriából, ahová kiköltöztették vállalatát. Politikai nézeteit meghatározta, hogy pl. tagja volt a

---

¹⁴⁴ Operatív terv, uo. 48–50.

¹⁴⁵ Uo. 54–64.

¹⁴⁶ Jelentés, uo. 148–149.

¹⁴⁷ Jelentés uo. 68. l.

¹⁴⁸ Jelentés uo. 66–71.

¹⁴⁹ Uo. 333.

¹⁵⁰ Uo. 319.

¹⁵¹ Uo. 78–81.

népi mozgalom elődjének tekinthető Bartha Miklós Társaságnak.¹⁵² Egyik testvére, *Kardos Béla* (1902–1974) közgazdász a háború után a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott, majd 1947-től az Egyesült Államokban élt és megalapította 1957-ben Washingtonban a *Szabó Dezső Emlékbizottságot*.¹⁵³ A harmadik emlékező *Andrássy Kurta János* volt, aki Kiskohon született 1911-ben paraszti családban, festőnek tanult, de a szobrászat jobban érdekelte és Medgyessy Ferenc tanítványa lett. Több kiállítása volt a háború előtt, 1944-ben könyvet írt „*A magyar nép szobrászata*” címmel, a háború után is a népi mozgalom elkötelezett tagja volt, Illyés barátjaként megtestesítette azt az eszményt, amit Szabó Dezső hirdetett, hogy az igazi művész a népből jön. Ekkoriban több plakettet és készített az íróról, aki mintha róla mintázta volna Boór Bálintot, *Segítség* című regényének főhősét. A Nemzeti Parasztpárt kérésére elkészítette a gellérthegyi síremlék tervét és továbbra is barátságot tartott a népi írókkal.¹⁵⁴ A többiekéről jóval kevesebbet jegyeztek fel, de megtudhatjuk, hogy *Fehérvári Mihály* munkás származású tisztviselő és felesége, *Dániel Anna* sem ellenforradalmár, az 1905-ben Zentán született *dr. Gugi Tibor* pedig orvos, aki szereti a népi írókat és a Parasztpártnak is tagja volt.¹⁵⁵ Májusban elkezdték Pál megkörnyékezését, júniusban pedig a rendőrség ismét fokozott éberséggel figyelte a temetőt, de csak 1961. májusára szereztek információkat az amerikai egyesület magyarországi kapcsolatairól. Ekkorra megszerezték Kardos Béla egyik levelét, amelyet 1961 májusában írt Balogh Sándornak, akitől azt kérte, próbálja meg lemásolni valahogy az író önéletrajzának kéziratát és felkutatni a rokonokat, ismerősöket, mert szeretnék az USA-ban is kiadni az író néhány művét.¹⁵⁶ A Bizottságról megtudták, hogy vezetője, Kardos Béla az édesanyjuknak írt levelükkel van kapcsolatban Ernővel, és márciusban vették fel a kapcsolatot Baloghgal,¹⁵⁷ akinek a fia, *Balogh Béla* 1956 után kivándorolt Amerikába és kapcsolatba lépett a Bizottsággal.¹⁵⁸ A jelentés meg van győződve arról, hogy az emlékezők célja Szabó Dezső nézeteinek terjesztése és szellemi ellenállás szervezése a református hívek körében.¹⁵⁹

1961. májusában újabb operatív terv készült a Szellemidézők ügyében, amelyben most már Balogh Sándor volt az első célszemély, a második Andrássy, a harmadik Kardos Ernő, a negyedik Fehérváriné, aki régebben egy másik Szabó Dezső-tisztelővel, Zsigmond Gyulával egy munkahelyen dolgozott, az ötödik

¹⁵² Uo. 82.

¹⁵³ Borbándi Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia, Budapest, 1992, 179.

¹⁵⁴ TH O-11803/33, 83–84.

¹⁵⁵ Uo. 85–86.

¹⁵⁶ Uo. 220–221.

¹⁵⁷ Uo. 92–93.

¹⁵⁸ Uo. 94.

¹⁵⁹ Uo. 95.

célpont pedig a Szabó Dezső Emlékbizottság hazai részlege.¹⁶⁰ Az események a közelgő évfordulóra való tekintettel felgyorsultak. Intézkedtek az amerikai levelek megszerzésére, több ügynököt mozgósítottak, a cseheket megkérték *Kardos Imre* postájának figyelésére,¹⁶¹ a románokat az író testvéreinek megfigyelésére.¹⁶² Egy másik megfigyelési ügyben érintett *Püski Sándor* családi beszélgetését lehallgatva újabb információkat szereztek az író híveiről, és csak zavarólag hatott, hogy egy itthon maradt Kardos Lászlóról is szó volt.¹⁶³ 1961. június végén Kardos Ernő írt washingtoni testvérének, hogy elkezdődött az önéletrajz gépélése és küldjön pénzt a költségekre, amelyet 3 hét múlva egy külkereskedelmi vállalat útján meg is kapott az édesanyjuk.¹⁶⁴ Amikor júliusban elhatározták az Ellenállók csoport tagjainak letartóztatását a sok „ellenséges” csoport között cinkosukként említették Balogh és Kardos csoportját, amely kapcsolatban áll az amerikai Bizottsággal és céljuk tanulmányok, irodalmi hagyatékok felkutatása és illegális külföldre juttatása.¹⁶⁵

1961. szeptemberében a II/5-e alosztály javaslatot tett „*Szellemidézők*” néven csoportos dosszié nyitására, amely Kardos Ernő, Balogh Sándor és kutatótársa, Berkes Lidia anyagait tartalmazta, mivel „ellenséges” anyagot készítenek, titokban külföldi személyekkel leveleznek, illegális irodalmat rejtegetnek, sértegető leveleket írnak közéleti személyiségeknek, ellenséges nézeteiket pedig irodalmi kutatás címén felkeresett személyeknél terjesztik. Itt tudjuk meg, hogy Balogh és Berkes voltak azok, akik 1959 júniusában a koszorúzás előtt egy kis idővel elhelyezték a Kerepesi úti síron a kis emléktáblát majd sietve távoztak. Azzal az újabb adattal leszünk mi is okosabbak, hogy 1961 júniusában is felkeresték Szabó Dezső sírját, de a rendőrség ezúttal azonosítani is tudta őket.¹⁶⁶

Azt már tudjuk, hogy a Szellemidézőkkel kapcsolatban lévő Ellenállók című ügy vádlottjait 1962-ben bíróság elé állították és dossziéjukban megvannak a Balogh Sándorra vonatkozó információk, Kardos Ernő további sorsáról azonban ebben már nincs szó. A hangsúly az aktívabb és a rendőrség számára éppen ezért érdekesebb Baloghra és Zsigmond Gyula baráti társaságára tevődött át.

Összegzésül érdemes a csoportos dosszié nyitásakor felsorolt vádak politikai jellegét megvizsgálni. Az első dolog, ami aggasztotta a rendőröket az, hogy a csoport egy külföldi szervezet irányítása alatt áll, ami már magában is kémgyanus tény. Azután ellenséges tanulmányaikat egy rendszerváltás esetén akarják kiadni, ez pedig egy az 1956 előttihez hasonló összeesküvés rémét és az új

---

¹⁶⁰ Uo. 150–162.

¹⁶¹ Uo. 143–144.

¹⁶² Uo. 109–110.

¹⁶³ Uo. 177.

¹⁶⁴ Uo. 186–187. 160.

¹⁶⁵ „Ellenállók” TH0-11803/26, 188.

¹⁶⁶ TH, O-11803/33, 138–140.

kormány, a szocializmus ideiglenes jellegét idézi fel. Az sem tetszett a rendőrtiszteknek, hogy a hivatalos szervek megkerülésével léptek kapcsolatba külföldi ismerőseikkel, de ez a fentiek ismeretében teljesen érthető. Ez már lehetőséget adott volna egy kis illegális valutakereskedelemre, ami a szocialista pénzügyi politikát ismerve szintén bűncselekménynek számított. Fontos megjegyezni, hogy ez a rendőrségi ügy egy teljesen veszélytelen temetői megemlékezésből dagadt ekkorára és miközben az emlékezők nevével később egyre ritkábban találkozunk, újabb személyekhez vezetnek el a szálak, ami már egy teljesen más ügy. Ami pedig azt a vádat illeti, hogy „*ellenséges nézeteiket*” kutatásaik során terjesztik, egyáltalán nem meglepő, mert ha Szabó Dezső neve egy értelmiségi társaságban elhangzott, néhány percen belül kiderült, hogy a beszélgetők támogatják, vagy elítélik nézeteit.

6. „Ellenállók”

a. Nyomozás

1962. június 9-én a budapesti Fővárosi Bíróság dr. Bimbó István vezette tanácsa a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szövetkezés bűntette miatt Zsigmond Gyulát 3 év, Bodor Györgyöt 3 év 6 hónap, Püski Sándort 4 év 6 hónap, Gombos Ferencet 1 év felfüggesztett, Nagy Endrét 6 hónap börtönrre ítélte.

A pert, akár az 1956-os forradalom utáni megtorlás utolsó esetének tekintjük, akár a népi írókat elítélő 1958-as pártállásfoglalás politikai következményének¹⁶⁷, érdemes egy kicsit közelebbről szemügyre venni. Több tanulsággal is szolgál a vizsgálati anyag azon kutatók számára, akik a korszak nyomozati, un. operációs módszereit akarják tanulmányozni és azon kutatók számára is, akik a konszolidációra készülő Kádár-rezsim belpolitikai tevékenységét akarják felderíteni.

Ez a tanulmány azonban egy harmadik szempontot szeretne figyelembe venni. Azt szeretnénk megvizsgálni, hogy milyen eszmei okai voltak a fenti személyek elítélésének. Milyen szerepet játszott a nyomozás során az a tény, hogy a népi mozgalom un. jobbszárnyához tartoztak? Miért volt veszélyes egy megerősödő és tekintélyét erőszakkal egyre jobban megszilárdító hatalom számára még mindig néhány tucat idős, mellőzött értelmiségi találkozása, tervezgetése? Legfőképpen pedig az áll vizsgálódásunk középpontjában, hogy *milyen hatása volt még mindig a 17 évvel korábban elhunyt Szabó Dezső nemzeti radikális írónak az elítéltek múltbeli tevékenységében, terveiben*. Ugyanis ha elfogadjuk, hogy a népi mozgalomnak ő volt az előfutára, ami politika- és eszmetör-

---

¹⁶⁷ A „népi” írókról, Az MSZMP KB mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása, Társadalmi Szemle, 1958. jún. 38–69.

téneti szempontból ma már tény, akkor törvényszerű, hogy a népi mozgalmat érintő politikai ügyekben is fel kell bukkannia a nevének. Az is foglalkoztatott bennünket, hogy ezt az eszmei hatást mennyire derítette fel a rendőrség a nyomozás során, és mennyire vette figyelembe a bíróság a büntetés kiszabásakor.

Egy 1961-es feljegyzés szerint a Belügyminisztérium II/5. ügyosztálya¹⁶⁸ 1958 januárjától folytatott bizalmas nyomozást az „Ellenállók” fedőnevet kapott ügyben. 1958. április 6-án nyitottak előzetes csoportos dossziét, mert megtudták ügynökeiktől, hogy a megfigyelt személyek 1948 óta folytatnak aktív ellenálló tevékenységet. 21 ügynököt foglalkoztattak, 3/a és 3/e módszereket alkalmaztak a gyanúsítottakkal szemben¹⁶⁹, külső figyelést, titkos otthoni és munkahelyi házkutatásokat tartottak náluk és hosszú, módszeres munkával „államellenes tevékenységet” derítettek fel.¹⁷⁰ Az egész ügyet arra a tényre alapozták, hogy 1948-ban Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt vezetője emigrálása előtt szóban megbízta Zsigmond Gyulát, a párt jobboldali más néven polgári szemléletű csoportjának szabadlábón lévő és Magyarországon maradt tekintélyes tagját, hogy továbbra is tartsa össze a csoportot, ápolja a kapcsolatot a népi írókkal és a szovjet csapatok kivonulása esetén készüljenek fel a hatalom átvételére. Állítólag ő volt, aki titkos, sejtyszerű, legfeljebb ötfős csoportokat javasolt.¹⁷¹

Dr. Zsigmond Gyula 1918-ban született Budapesten, jogot végzett kiváló eredménnyel, ezért a kormányzótól gyűrűt kapott jutalmul, aztán a pénzügyminisztériumban majd az Ipari Minisztériumban volt tisztviselő. 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba, mert annak gazdasági társadalmi és politikai programjával rokonszenvezett, és rövid időn belül szaktudása miatt magas tisztségeket töltött be. Először a nagybudapesti alapszervezet központi intéző bizottságának lett tagja. Az akkori belpolitikai viszonyok között a kisgazdák a parasztpártiakkal erősíteni akarták az együttműködést, így lett Zsigmond 1946 őszén a Parasztszövetség gazdasági főosztályának vezetője. 1947–48 között az Országos Tervhivatal főtitkárhelyettese volt elbocsátásáig, 1950-től pedig hiteles könyvvizsgálóként dolgozott. 1948-tól találkoztak gyakrabban Püski Sándorral, az

---

¹⁶⁸ Belső reakció elleni harc osztály, (A MN Belügyminiszterének 12. sz. parancsa a BM Politikai Főosztály osztályainak elnevezéséről és számozásáról, 1957. május 3. BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény, 53. doboz)

¹⁶⁹ A MN Belügyminiszterének 3. sz. parancsa a telefonellenőrzés (3/ a módszer) és a szobahallgatás (3/e módszer alkalmazásáról) 1958. jan. 23.(BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény, 53. doboz)

¹⁷⁰ Jelentés az Ellenállók fedőnevű ügyben, 1961. december 4. Történeti Hivatal (a továbbiakban TH), Zsigmond Gyula és társai, Vizsgálati dosszié, V-147275/6, 36.

¹⁷¹ Jelentés dr. Zsigmond Gyula és társai ügyében, 1961. március 27. TH, V-147275/6, 27 l. Dr. Püski Sándor szerint a rendőrök a régi kommunista sejtek működéséhez akarták őket hasonlítani, pedig semmi ilyen szándékuk nem volt (A népi írók mozgalmától az 1963-as amnesztiáig, Ring, 1991. február 19. 21.)

egykori könyvkiadóval, akit már 1938 óta ismert.¹⁷² Az 50-es években megbetegedett, sokat járt vidékre és csak 1956 nyarán kezdte újra érdekelni a politika. Ott volt azon az összejövetelen, amelyen Püski Sándor bejelentette, hogy engedélyt kaptak egy *Magyar Írás* nevű anyagilag független folyóirat megindítására, amely a népi mozgalom nézeteit szerette volna népszerűsíteni.

Ekkor került szorosabb kapcsolatba Püskivel, akivel a következő években sokszor találkoztak többek között *Tompa Kálmán* orvos lakásán is, aki a népi írókat is kezelte, erdélyi születésű volt, és akkoriban az Írószövetség orvosának is javasolták. Amikor 1956. október 31-én a Mezőgazdasági Múzeum előtt Petőfi Párt néven újjáalakult a Nemzeti Parasztpárt, Zsigmond Gyula az egyik főtítkárhelyettes lett, az egyedülálló módon létrehozott, írókból álló Szellemi Irányító Testület titkárnak pedig Püskit választották meg. November 4-én Bibó István neki is lediktálta híres kiáltványát, aztán egy kibontakozási javaslatot szerkesztettek, amelyet a moszkvai indiai követ segítségével juttattak el a szovjetekhez. 1957 januárjában részt vett a Magyar Írás Szövetkezet megalakításában, amely irodalmi műveket akart kiadni és terjesztetni, de nem kaptak rá hivatalos engedélyt, majd májusban a Petőfi Párt teljesen beszüntette tevékenységét.¹⁷³

Zsigmond Gyula ekkor visszavonult a munkájába, de rendőrségi jelentések szerint sem szüntette meg kapcsolatát barátaival, a népi írókkal, a Petőfi Párt tagjaival. Kisebb csoportokban találkoztak egymás lakásán, vagy kávéházakban, ahol sorra megvitatták a kül- és belpolitikai eseményeket. A legszorosabb baráti társaságot, amelyet Zsigmond, Püski, Gombos, Gál István, Sebestyén László és Bodor György alkotott, Zsigmond nevezte el állítólag „*Mustármagnak*” egy bibliai példabeszéd hatására. Eszerint az ő csoportjuknak is erős és terebélyes fáva kellett volna nőnie. Előbb csak egymás lakásán beszélgettek, aztán Bodor György a Belvárosi Kávéházban létrehozta a „szerdai csoportot”, amelynek többek között Gombos és Püski is tagja volt. Nem sokkal később Zsigmond Gyula ugyanott megalakította „keddi csoportját”, amelyet Püskin kívül kevésbé ismert személyek látogattak. 1959–1960 fordulóján kísérletet tettek egy ifjúsági csoport megszervezésére, de ez kudarcot vallott. 1958 elején egy rendőrségi ügynök szerint, aki ott volt a találkozón, Zsigmond azt mondta, hogy azon gondolkodik, nem kellene-e összejövvő társaságukat Szabó Dezső Körnek nevezni. Ez lehetővé tette volna, hogy tisztán irodalmi jellegű összejövetelnek tűnjenek és eltereljék magukról a gyanút.¹⁷⁴ Kérdés, hogy ilyen akkoriban ideológiailag provokatív név nem keltette volna-e fel önmagában is a rendőrség gyanúját. Az is kérdés, hogy tényleg olyan veszélyes tevékenységet folytattak, hogy szükség volt a szigorú konspirációra?

¹⁷² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) Zsigmond Gyula és társai büntetőperének iratai, 1962/9320/1, 633 öe. I. k., 44.

¹⁷³ Zsigmond Gyula visszaemlékezése, Századvég, 1989/1-2, 176–183.

¹⁷⁴ Jelentés az Ellenállók fn. ügyben, TH, V-147275/6, 40.

Egyébként nem véletlenül ezt a nevet vetette fel, mert tudta, hogy a társaság több tagjának nemcsak eszmeileg, de személyesen is volt köze a nagy íróhoz. Ő pl. azt vallotta, hogy 17 évesen olvasta először műveit, de akkor még nem kedvelte meg írásait, később azonban annál nagyobb hatással lett rá.¹⁷⁵ Már az 1990-es évek elején írta meg visszaemlékezését a Szabó Dezső temetése körüli huzavonáról. Igaz, hogy rosszul emlékezett a Kovács Imre-féle gellérthegy-i temetési javaslat évszámára, de több érdekes adatot közölt, amelyekből kiderül, hogy politikai ügy lett az eseményből és Zsigmond is fontosnak tartotta volna, hogy rendes temetést kapjon, mert nagy írónak és nagy prófétának tartotta. Eszerint a NPP székházából 1946-ban ő is a városházára sietett, és tanúja volt a törvényhatósági ülés utáni feszült hangulatnak, amely már-már a koalíció felbomlásával fenyegetett és hallotta a kiscgazda Bognár József kompromisszumos javaslatát is.

Ezután Szabó Dezső exhumálását taglalta részletesen, mert 1949-ben őt keresték fel a fővárosi temetkezési vállalatától azzal, hogy az író földi maradványait a Rákóczi térről a Kerepesi útra fogják elszállítani és kérték, hogy gondoskodjon illendő temetésről, mert sem az Írószövetség, sem a Parasztpárt nem akart testületileg elbúcsúztatni. Zsigmond értesítette erről Püskit, ő pedig Veres Pétert hívta fel. Bognár tanácsára politikai okokból akkor csak csendes temetést javasolt. Értesítettek egy református lelkészt, aki el akarta hívni a református teológia énekkarát, de máshogy alakultak a dolgok. Az exhumálást 1949. május 17-re, a temetést pedig május 19-re tűzték ki. Zsigmond részt vett a kihantoláson, de meglepetten értesült arról, hogy másnap gyorsan el is temették az író. Állítólag felelősségre vonták az illetékes osztályvezetőt, amiért a nappali exhumáláson sok néző volt, ami „tüntetésre” adott okot.¹⁷⁶

A késői visszaemlékezésből is látható, hogy Zsigmond Gyula ismerte és kedvelte Szabó Dezsőt, mert látta, hogy ő is a magyar nemzet problémáira kereszte a megoldást és ezért segített volna abban, hogy ünnepélyes temetést kapjon. Amikor az exhumálást végző egyik munkás megkérdezte tőle, hogy hozzátartozó-e az írónak, azt válaszolta: „*Úgy mint minden magyar*”. Ez a felelet arra a Szabó Dezső-i mondásra rímel, hogy minden magyar felelős minden magyarért. Ezek után nem meglepő, hogy 1958-ban azt javasolta, asztaltársaságukat arról a magyar íróról nevezzék el, aki a magyar élet bajaira kínált gyökeres megoldásokat. Ez az ötlet két szempontból is elgondolkodtató. Egyrészt azt a véleményt sejteti, hogy a nemzeti radikalizmus még mindig aktuális volt, mert nem oldódtak meg a gazdasági, társadalmi, politikai problémák és a nemzeti sorskérdések sem. Ezekre a leghatásosabb és legradikálisabb gyógymód pedig Szabó Dezső publicisztikájában volt található. Ez a név a népi mozgalom minden tagjára vonzerőt gyakorolhatott. Ő volt a népi mozgalom előfutára, logikusnak tűnik tehát,

¹⁷⁵ Zsigmond Gyula önéletrajza, TH, V-147275/1, 132.

¹⁷⁶ Zsigmond Gyula: Szabó Dezső exhumálása, Havi Magyar Fórum, 1993/5, 28–30.

ha hozzá akartak visszanyúlni, és az ő szellemét feleleveníteni. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy az őshöz, a gyökérhez kellett visszatérniük, hogy definiálják tevékenységüket. Valaminek a kiindulópontjára való hivatkozás egy eszme megosztottságát, identitásválságát is jelentheti. Talán akkor tekint vissza egy ideológia az alapítójára, ha más eszmék fenyegetik és kétségbe vonják létjogosultságát.

1961 elején Zsigmond Gyula javasolta, hogy a Belvárosi Kávéházban találkozzanak, beszélgessenek és az összejöveteleken ott volt rendszeresen *Püski Sándor* a feleségével, egy másik baráti házaspár és még két ismerős férfi, de gyakran felkeresték őket más ismerősök. Egyszer eljött Sinka István költő a feleségével és Zsigmond akkor mondta, hogy ha lenne egy Szabó Dezső Klub, akkor oda járnának, de a kávéház is megfelelő hely.¹⁷⁷

A csoport másik legfontosabb vezetője *dr. Püski Sándor* volt, aki 1911-ben született Békésen, majd a jogi egyetem elvégzése után 1938-ban könyvesboltot nyitott, 1939-ben megalapította a Magyar Élet Kiadót és a népi írók műveit elsősorban ő jelentette meg. 1942-ben és 1943-ban Balatonszárszón értelmiségi találkozókat szervezett.¹⁷⁸ Ő már személyesen is ismerte Szabó Dezsőt, hiszen 1939 nyarán elment hozzá, mert karácsonyra szeretne volna kiadni az összegyűjtött tanulmányait, amint azt „*Vallomás a könyvkiadóm történetéről*” címmel saját kezűleg megírta a letartóztatása idején. Az író 5 évre megadta a jogot, de rögtön előleget kért, mert állandóan pénzzavarban volt. Püski adott is neki valamennyit, de két dolog akadályozta a kiadást. Az egyik az, hogy Szabó Dezső három kötetre való anyagot válogatott össze és ragaszkodott az egész anyag megjelentetéséhez. A másik problémát az okozta, hogy 1939. októberében a háború miatt bevezetett cenzúra nem engedte pl. a németellenes szövegek közlését. Dr. Bary Zoltán főügyész egy kis változtatás után engedélyezte a kiadást, de mivel csak karácsonyra jött ki a nyomdából, ez rontotta az értékesítési lehetőségeket.¹⁷⁹ A következő évben viszont már jól fogyott *Az egész látóhatár*, amely Püski egyik legsikeresebb kiadványa lett, de a kapcsolat az íróval megromlott és megszűnt, mert más írók műveit hirdette a könyv borítóján. Ezután terjedt el az a hír, hogy meghamisították *Az egész látóhatárt*. A hamisítás vádjára az a válasz, hogy a változtatás Szabó Dezső tudtával és részvételével történt.¹⁸⁰

Amikor 1945-ben Püski Sándor visszatért Budapestre, bekapcsolódott ő is a Nemzeti Parasztpárt munkájába. 1945 júniusában a könyvkiadók igazoló bizottsága el akarta tiltani Püskit munkájától a jobboldalinak minősített népi írók –

---

¹⁷⁷ Zsigmond Gyula önvallomása, TH, V-147275/1, 208.

¹⁷⁸ ÚMIL, 3./1667.

¹⁷⁹ Vallomás a könyvkiadóm történetéről, TH, V-147275/2, 300–301.

¹⁸⁰ Dr. Püski Egyrészt megcáfolta dr. Nagy Péter állítását, hogy a könyvet a Magyar Közösség megbízásából adta ki, másrészt dr. Kardos Béla állítását, miszerint ez egy meghamisított cikkgyűjtemény. Szabó Dezső még a kihúzás után is maga írta az összekötő szövegeket. (Püski Sándor: Adalékok Az egész látóhatár kiadásának történetéhez, Árgus, 1991/3, 52–53.)

Sinka, Féja, Erdélyi stb. – műveinek megjelentetése miatt. Az igazolás sikerült, de a Magyar Élet nem élte túl az 1950-es államosítást, ezért a Püski család hazaköltözött Békésre és kerámiakészítésből élt. 1956-ban két fiuk elhagyta Magyarországot és az Egyesült Államokban telepedett le.

1945-ben, amikor visszatért Budapestre, hallotta, hogy meghalt Szabó Dezső, és felkereste sírját a Rákóczi téren. Később részt vett annak az emléktáblának az avatásán, amelyet a Parasztpárt avatott fel abban a József körúti házban, ahol az író halála előtt lakott. 1949-ben amint fent is említettük, Zsigmond Gyula felhívta, hogy hívja el ismerőseit a Kerepesi úti temetésre, majd meglepődve hallotta, hogy a temetést gyorsan megrendezték, de a kijelölt időpontban ő is ott volt feleségével. Utána is 3-4 alkalommal voltak Szabó Dezső sírjánál, 1960-ban még fényképet is készített róluk, Gombos Ferencről, Tompa Kálmánról, és a Baránszky-Jób házaspárról az egyik barátjuk.¹⁸¹

1961 végén *Balogh Sándor* és munkatársa, *Berkes Lídia* látogatta meg Püski Sándorékat. Itt kapcsolódik az „Ellenállók” fedőnevű ügyszöveg egy másik rendőrségi nyomozás, amely a Szabó Dezső-kultusz ápolása miatt a „*Szellemidézők*” fedőnevet kapta, ebben volt érintve Balogh és Berkes, és ők képezték az összekötő kapcsot a Zsigmond-üggyel. Az Ellenállók dossziéiból azt lehet megtudni róluk, hogy az 1920-ban született Balogh Sándort kispolgári származásúnak és nacionalista érzelműnek minősítették. 1945 előtt már megjelent néhány kisebb írása, azután a Magyar Országos Levéltárban dolgozott, ahol 1956-ban a forradalmi bizottság tagjává választották. A forradalom után az Írószövetség könyvtárosa lett és szorgalmasan gyűjtött anyagot egy Szabó Dezsőről szóló könyvhöz. Közvetítők segítségével jutott el Zsigmondhoz 1961-ben.¹⁸² Ezután Püskit kereste fel munkatársnőjével, hogy tőle kérjen adatokat az író életéről. Megemlégtették, hogy már sok anyagot gyűjtöttek és olyan személyeket említettek, akik ebben segítettek nekik, mint pl. Kardos Ernő, aki az Egyesült Államokban létrejött Szabó Dezső Emlékbizottság vezetőjének, dr. Kardos Bélának a testvére. Püski elmesélt nekik néhány esetet Szabó Dezsőről, a kiadói szerződést és az író levelét elkérték lefotóztatni, de másról nem beszélgettek.¹⁸³ E találkozó miatt a Zsigmond-ügyben nyomozó szervek, amint később majd látni fogjuk, kivetették hálójukat Balogh Sándorra és Berkes Lídiára is.

Püski Sándor tett említést vallomásaiban Újvári Lajosról és Pallós Lászlóról is, akikkel szintén Szabó Dezső révén ismerkedett meg. *Újvári Lajos* festő volt, aki segítette 1959-ben értékesíteni a kiadó eladó könyveit, köztük Szabó Dezső műveit is.¹⁸⁴ *Pallós Lászlóról* azt lehetett megtudni, hogy 1947-ben ismer-te meg Zsigmond Gyulát, mert bejárt a Nemzeti Parasztpárt budapesti székházá-

---

¹⁸¹ A Szabó Dezső-kultuszról, uo., 345.

¹⁸² Jelentés az Ellenállók fn. Ügben TH, V-147275/6, 71.

¹⁸³ Önvallomás ismert személyekről, TH, V-147275/2, 236.

¹⁸⁴ Uo., 135.

ba, de ugyanakkor a Katolikus Diákmozgalomnak is tagja volt. Rajongott Szabó Dezső írásaiért, ezért vezette érdeklődése ahhoz a párthoz, amely eszméit képviselte.¹⁸⁵ Később 1961-ben felkereste Püskit, hogy kicseréljék fölösleges Szabó Dezső-füzeteiket, mert az egykori kiadótulajdonos össze akarta gyűjteni az egész sorozatot és kiderült, hogy hasonló politikai gondolkodásúak.¹⁸⁶

A harmadik vádlott *dr. Bodor György*, aki 1904-ben született Kézdivásárhelyen, 1920-ban költözött át kisbirtokos szüleivel, ő is jogi doktor lett, majd a Rimamurányi Vasmű és utódja az Ózdi Kohászati Művek budapesti jogtanácsosa. 1934-től a Nemzeti Radikális Párt főtitkára volt, mellette a Bartha Miklós Társaság ügyvezető elnöke, majd amikor a Parasztpártba belépett, ő lett 1945 után a Bácskából elűzött székelyek letelepítésének kormánybiztosa Bonyhádon. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt vezetőségi ülésein, 1957-ben a Magyar Írás Szövetkezet felügyelő-bizottsága tagjának választották meg, ami azt jelenti, hogy a népi írók és parasztpárti politikusok körében is elismert személyiség lehetett.¹⁸⁷

Az ő révén került az ügybe a nála fiatalabb *Nagy Endre* mérnök is. Az 1927-es budapesti születésű Nagy akkor ismerkedett meg Bodorral, amikor valamikor 1959 tavaszán meghívta magához az egyik munkatársa, Vidos Zoltán. Vidos már korábban találkozott Bodorral, aki a szomszédja volt, többször beszélgettek népi irodalomról, Németh Lászlóról, Kodolányiról és Szabó Dezsőről, akiket ő személyesen is ismert. Hatvanadik születésnapján köszöntve pl. kiemelte, hogy ő tanította meg a nemzetet, hogyan kell saját érdekeiért kiállnia és egy ponton túl már nem szabad megalkudni és meghátrálni.¹⁸⁸ Vidos a munkahelyén, a Budapesti Városépítő Tervező Irodán észrevette, hogy van pár tisztviselő, akit érdekel a népi mozgalom, ezért meghívta a hat személyt lakására. Vidosék-nál azonban az alkalmi társaság és Bodor társalgása elég vontatottan ment, bár szó volt Szabó Dezső írásairól, azok hatásáról, végül pedig már az 1956-os forradalomról és más aktuális kérdésekről is. Egy óra múlva a beszélgetés állítólag szétesett, Bodor és Nagy azonban még továbbra is Szabó Dezsőről társalgott kettesben.¹⁸⁹ Később, amikor Bodort őrizetbe vették, a vele egy cellában lévő „fogdaügynök” azt jelentette, hogy neki is kifejtette, hogy kortársai közül Szabó Dezső volt a legértékesebb ember, állandóan olvasta ő is a műveit és írásai nagy

---

¹⁸⁵ Zsigmond Gyula önvallomása TH, V-147275/1, 151. Jelentés az Ellenállók fn. ügyben V-147275/6, 79.

¹⁸⁶ Püski Sándor önvallomása TH, V-147275/2, 174.

¹⁸⁷ Vádirat-tervezet, TH, V-147275/3, 261.

¹⁸⁸ Bodor György: Szabó Dezső és a magyar közélet, Magyar Út, 1939. május 13. 7.

¹⁸⁹ Jegyzőkönyv Nagy Endre kihallgatásáról, TH, V-147275/3, 90. és Jegyzőkönyv Vidos Zoltán kihallgatásáról, uo., 193–194.

hatással voltak rá. Az író értékét azzal látta igazolni, hogy a háború után semmi-be vették és helyette pl. Karinthy-t futtatták.¹⁹⁰

Ehelyütt kell megemlíteni, hogy a csoport tagjai nem voltak mentesek bizonyos mértékű antiszemitizmustól. Volt, aki határozottabban és többször, volt, aki alig néhányszor, de tettek zsidóellenes megjegyzéseket és a zsidók politikai befolyásáról, hatalmáról összefüggéseiken is nyíltan beszélgettek, amint ezt a vallomások tanúsítják. Ezt a nézetüket nem emelték ki a nyomozótisztek, de az emlékezésekből az a kép áll össze, hogy a Rákosi-klikk bukása ellenére továbbra is azt vallották, hogy a kommunista pártot és az egész országot még mindig a zsidók vezetik, ez káros a magyar nemzetre és egyik céljuk éppen az volt, hogy ezt a jelenséget megszüntessék.¹⁹¹ Ez az antiszemitizmus is nagyon hasonlít Szabó Dezső véleményére.

Az értelmiségi csoport tevékenységéhez hozzátartozott, hogy az egymás által írt tanulmányokat elolvasták, és összefüggéseiken megvitatták. Bodor György „Az európai federáció” címmel írt egy nagyszabású dolgozatot, amely bizonyos szempontból a népi mozgalom elképzeléseinek folytatása. Köztudomású, hogy a népi írók a két világháború között sokat foglalkoztak a közép-kelet-európai nemzetek összefogásának gondolatával megakadályozandó mind a náci mind a bolsevik terjeszkedést. Emellett Bajcsy-Zsilinszky Endrének volt nagy hatása írása erről a témáról, de Gombos bizonyosan ismerte Szabó Dezső „Magyarország helye Európában: Keleteurópa”¹⁹² című idevágó publicisztikáját is. Emellett elgondolkodtatta az egykori Petőfi Párt vezérkarát az 1956-os semlegességi álm is és a nyugat-európai országok egyre fokozódó összefogása. A régmúlt és a közelmúlt eseményeinek, eszméinek hatására születhetett ez a soha sehol meg nem jelent munka, amelynek elemzése ennek a tanulmánynak nem feladata, csak annyiban vizsgáljuk meg, hogy néhány helyen rámutassunk Szabó Dezső külpolitikai nézeteinek hatására.

A cím alapján elmondható, hogy Bodor sokkal jobban ismerte a témát, mint akár kihallgatói vagy néhány vádlott-társa, mert pontosan tudta, hogy a föderációnak vannak legfőbb központi államszervei, míg a konföderáció teljesen önálló államok laza szövetsége. Ilyen szempontból az elemzés és a terv Szabó Dezső írására hasonlít, amely a történelmi áttekintés után szintén a teendőket ecseteli. Míg azonban az író történelmi visszatekintéséből sugárzik az Osztrák–Magyar Monarchia iránti gyűlölet, Bodor szélesebb látókörrrel, tárgyilagosan, módszeresen próbálja bemutatni Európa föderációs hagyományait. Részletesen taglalja az aktuális nemzetközi problémákat, amelyek akadályozhatják az európai nemzetek összefogását. Itt van azonban a lényeges eltérés az író elképzelésével szemben. Bodor az összes európai állam föderációjának esélyein gondolko-

¹⁹⁰ Fogdaügynöki jelentés Bodor Györgyről, TH, V-147275/7, 168.

¹⁹¹ Pl. Jegyzőkönyv Zsigmond Gyula kihallgatásáról, TH, V-147275/1, 72.

¹⁹² Szabó Dezső: Az egész látóhatár (a továbbiakban EL) Püski, Budapest, 1991, I. k., 149–166.

dik, nem korlátozza ezt a kontinens középső és keleti régiójára. Ezt talán az a meglátás szülhette, hogy a kommunizmus idején az értelmiség számára nyilvánvalóvá vált, Magyarország a nyugat-európai kultúrkör része. Hazánk azonban csak akkor lehetne akár egy államszövetség része, ha a szovjet csapatok valamilyen nyugati nyomás hatására kivonulnának. Volt olyan vádlott, aki ezt még háború árán is elképzelhetőnek tartotta.

Bodor felvetette annak a lehetőségét is, hogy megalakulhat egy közép-európai föderáció is, ha az európai előbb nem jön létre, mindenesetre hasznosabb lenne a régióban fekvő országok gazdasági és politikai integrációja. Szabó Dezsőhöz hasonlóan, aki egyébként meglepő módon már az 1930-as években az egységes Európa egyik sajátos előhírnöke volt, azt tartotta, hogy az egyesült kontinens védené a magyar érdekeket is. Bodor is úgy gondolta, hogy a Közös Piac lenne a föderáció mintája, amelyben közös gazdasági, de külügyi, hadügyi szervekre és szövetségi gyűlésre és közös államfőre is szüksége van. Befejezésül megállapította, hogy reális esélye van az Európai Egyesült Államoknak, ami tudva hogy ezt a tanulmányt még a kommunista diktatúra közepén írta szerzője, nemcsak nagy optimizmusról, de bizonyos fokú előrelátásról is tanúságot tesz.¹⁹³

Ebből a nagyszabású írásból azonban sokan nem a kontinentális perspektívát emelték ki vallomásaikban, hanem azt, hogy egy rendszerváltás után Közép-Európában Magyarország vezetésével jöhetne létre egy államszövetség. Ez a proletár internacionalizmus nyílt elárulása és nacionalista törekvés volt a hatalom számára, és amikor ez az írás Bodor barátján keresztül eljutott az angol kulturális attaséhoz, tőle pedig valahogy a román diplomáciához, a Zsigmond-ügy némi nemzetközi színezetet is nyert, bár a rendőrség ezt a vonalat sem akarta kiemelni. A többi vádlott sem maradt el reformprogramok kidolgozásában: Zsigmond Gyula a tervgazdálkodás hibáiról írt egy részletes elemzést, Gombos Ferenc pedig egy olyan hivatásrendi parlamentet tervezett, amelyben az alsóházba az érdekképviselői szervek küldhetnének képviselőket.¹⁹⁴

Az ötödik vádlott *Gombos Ferenc* volt, aki a háború előtt Simándy Pál néven a népi írók második vonalába tartozott. 1891-ben született Igriciben és a sárospataki teológia elvégzése után református lelkész volt. Losoncon vallás tanárként tanított, 1919-ben agitátorképző tanfolyamon vett részt, ezért letartóztatták, megfosztották diplomájától. Ekkor visszazökött Losoncra, majd visszajött és Bajcsy-Zsilinszky körének tagja lett. Újságokba írt, szerkesztette a debreceni Tiszántúlt, 1942–45 között a Magyar Élet Kiadó lektora és könyvkereskedő volt,¹⁹⁵ 1945-ben ő is belépett a Nemzeti Parasztpártba, a kultuszminisztériumban főosztályvezetőnek nevezték ki, aztán őt is nyugdíjazták 1949-ben. 1956-

¹⁹³ Bodor György: Az európai federáció, TH, V-147275/4, 28–111.

¹⁹⁴ L. SZD: A népképviselő és A választójog reformja c. tanulmányai (SZD: EL, I. k., 119–132. és 133–148.

¹⁹⁵ ÚMIL, 3./1805.

ban belépett a Petőfi Pártba, a Magyar Írás Szövetkezet alakuló közgyűlését pedig a legidősebb üzletrésztulajdonosként ő vezette le. A népi mozgalomban „A kálvinizmus útja” és „Az elsikkadt hegyi beszéd” című írásaival lett ismert, amelynek eszményei az evangéliumi hit, a szocializmus és a magyarságtudat. Ezek miatt is Ady Endre és Szabó Dezső volt rá nagy hatással.¹⁹⁶

Egy 1961. március 27-i jelentés szerint párhuzamosan folyt egy „Harmadikos” fedőnevű nyomozás is, amely a nevét a gyanúsítottak harmadik utas politikai nézeteiről kapta, ahol az első célszemély dr. Gál István volt. Gál 1912-ben született Bonyhádon, az Eötvös Kollégiumban tanult, bécsi, berlini ösztöndíjakat kapott, bölcsészdoktor lett, 1940-től 1946-ig a külügyminisztériumban dolgozott, utána azonban az angol követség könyvtárosa volt.¹⁹⁷ 1956-ban a Petőfi Párt kiváló idegennyelv-ismerete miatt őt jelölte egy ENSZ-be küldendő küldöttség tagjának. Ebben a jelentésben szerepelt először, hogy Gál és társai nacionalista, népi ideológiájú ellenséges elemek, céljuk a népi írók mozgalmának fenntartása „végső fokon a harmadikutas koncepció alapján a társadalmi rend megváltoztatása”.¹⁹⁸ Az ügyben szerepeltek az „ellenállók” is, mivel jó barátságban voltak dr. Gállal bár ritkán találkoztak vele.

Zsigmond Gyuláék ügyében is gyakran említik a nyomozók ezt a programot, ezért ezt is meg kell vizsgálnunk. A föderációs terv mellett éppen ez a másik olyan kérdés, amely Szabó Dezsővel köti össze a csoport tagjait, Tudvalevő, hogy Németh László mellett a népi mozgalmon kívül éppen ő volt ennek az elképzelésnek a legbuzgóbb népszerűsítője. Gombos Gyula azt állította, hogy egyenesen Szabó volt az, aki már az 1920-as években részletesen kifejtette publicisztikájában, hogy a magyar problémákra a magyar viszonyoknak megfelelő megoldásokat kell találni.¹⁹⁹ Gazdasági téren Zsigmond és társai is hittek még a parasztság nemzetfenntartó erejében, ezért kiálltak a földmagántulajdon és az önkéntes szövetkezetek létrehozása mellett. Nem derült ki vallomásaikból, tudták-e, hogy pont 1962-re fejeződött be a falvak kolhozosítása, a mezőgazdaság szocialista átalakítása, amely teljesen lehetetlenné tette a fenti célok elérését. A kulturális életben az „ellenállók” a teljes szólás- és vallásszabadságot akarták elérni, illetve abban is Szabó Dezsőre hasonlítottak, hogy szerintük itt is a nemzeti értékeket kell uralomra juttatni. A belpolitikai reformelképzeléseikre már utaltunk Gombos tanulmányával, a szindikalista, tehát érdekképviseleti, foglalkozási ágak szerint megszervezett, autonóm közösségek gyakorolhatnák az ún. közvetlen demokráciát és intéznék saját sorsukat. A föderáció alkotta a harmadik

¹⁹⁶ 1923-ban azt emelte ki az íróról, hogy olyan pogány próféta, aki saját világnézetét nemzeti hitvallássá ötvözi (Kassai Napló, 1923. jún. 10. 3.), 1944-ben pedig elismerte, hogy minden hibája ellenére is ő indította el a népi mozgalmat (Kis Újság, 1944. március 19. 2.)

¹⁹⁷ ÚMIL, 1./643. 1.

¹⁹⁸ Jelentés a Harmadikos fn ügyben, TH, V-147275/6, 34.

¹⁹⁹ Gombos Gyula: A harmadik út, Püski, Budapest, 1990, 8–9.

utas elképzelés negyedik összetevőjét, mint Bodornál, de talán így is látszik világosan, hogy Zsigmond Gyula, Püski Sándor és a többiek hittek abban, hogy ez az álom megvalósítható. Tudatosan készültek a megvalósítására, megbeszéltek a teendőket, figyelték, amennyire tudták a külföldi eseményeket, hallottak róla, hogy a kapitalizmus a szociális piacgazdaság irányába kezdett el változni és reménykedtek abban, hogy a kommunizmus meg fog bukni és az ő vezetésükkel megkezdődhet a Szabó Dezső-i álom megvalósítása.

1956-ban megvolt a történelmi esély, mert a Petőfi Párt a forradalom napjaiban gyorsan megtalálta a szerepét. A népi politikusok különböző újságcikkekben fejtegették a harmadik utas modell jellemzőit. Az egyéni paraszti gazdálkodást és önkéntes szövetkezést a nagyiparban a munkások önigazgatása, máshol a kisvállalkozások szabadsága, a politikában pedig a többpártrendszer és a parlamentarizmus formálta egységes politikai programmá és ez az ún. reformkommunistákkal is lehetővé tette az együttműködést. A forradalom a népi mozgalmat szellemileg nem érte készületlenül és úgy tűnt, hogy megvalósul a Nemzeti Parasztpárt harmadik utas koncepciója. A forradalom vívmányainak védelme, hagyományos eszmék megvalósulásának lehetőségét jelentette. Amit ki kell ebből emelni az az, hogy ez nem a kapitalizmus restaurációja volt, hanem egy különleges szocializmus és az, hogy egy „történelmi utópia földközbe került.”²⁰⁰

b, Vizsgálat

A II/5 ügyosztály 1962. február 16-án készítette el javaslatát az ellenséges aknamunka félbeszakítására, amelyben külön kiemelték, hogy a gyanúsítottak tevékenységet folytatnak Szabó Dezső népszerűsítésére, műveinek összeszedésére és a New Yorkban működő Szabó Dezső Emlékbizottság részére illegális úton való kijuttatásra. Fontosnak tartották megemlíteni, hogy illegális koszorúzást és megemlékezést is rendeztek az író Kerepesi úti sírjánál születésnapja évfordulóján.²⁰¹ Balogh Sándor tevékenységére utaltak ezzel, és ekkor még az ő letartóztatását is tervbe vették egy másik négyfős csoport keretén belül, mivel őt tartották a magyarországi Szabó Dezső-kultusz legfőbb megalapozójának.²⁰²

Miután a rendőrség már elegendő információt gyűjtött össze a baráti összejövetelekről 1962. február 26-án elkészült az operációs terv Zsigmond, Püski, Bodor őrizetbe vételére és további 11 budapesti személy lakásán házkutatás tartására. A dokumentum részletezte, hogy kinél mit kell keresni és számunkra ezúttal az a fontos, hogy Balogh Sándor esetében úgy tervezték, hogy először a munkahelyére mennek a nyomozók, azután a lakásában foglalják le az Egyesült

---

²⁰⁰ Csicskó Mária – Körösnai András: Egy harmadikutas szocializmus-utópia földközben, A Petőfi Párt 1956-ban, Századvég, 1989/1-2, 118–135.

²⁰¹ Javaslat az ellenséges aknamunka félbeszakítására, TH, V-147275/6, 72.

²⁰² Uo., 76.

Államokból kapott Szabó Dezsővel kapcsolatos leveleket. Az elképzelés úgy változott, hogy felcserélték a sorrendet. Lehet, hogy nem akarták, hogy ha Balogh értesül a munkahelyi kutatásról, otthon elrejtse vagy megsemmisítse a keresett írásokat. Berkes Lídiánál is a Szabó Dezsőről készült tanulmányokat, kéziratokat, külföldi leveleket, visszaemlékezéseket tartalmazó magnószalagokat és az Egyesült Államokban működő Szabó Dezső Emlékbizottsággal való kapcsolatra utaló anyagokat kereshettek. A rendőrség ügynökeitől azt is tudta, hol tárolta ezeket Balogh és Berkes. Dr. Kardos Ernőnél szintén az USA-ból a Szabó Dezső Emlékbizottság és Kardos által küldött levelekre vadásztak és más, az íróval kapcsolatos illegálisnak minősülő anyagokat akartak megszerezni²⁰³. Ők hárman tehát a Püski Sándorral való ismeretségük révén keveredtek bele ebbe az ügybe és keverték bele Szabó Dezsőt most már nemcsak közvetett, szellemi hatásában hanem közvetlen, anyagi valóságában emléktárgyain keresztül.

A következő fontos jelentés a házkutatás során lefoglalt anyagokat sorolta fel, amelyek közé tartozott Kardos Ernő Szabó Dezsővel kapcsolatos jubileumi irata, Balogh levelezése és 67 kötetből álló Szabó Dezső-sorozata, a Berkesnél talált irodalmi tanulmányok, Szabó Dezső regények, fényképek az íróról. Április 6-ára készült el az anyag elemzése, értékelése, amely elé feljegyezték, hogy Balogh kapcsolatot tart fenn a vezetői kör egyes tagjaival és szerepelt a Szellemidézők fedőnevű ügyben is.²⁰⁴

Baloghról azt állapították meg, hogy az író életéről egy monográfia elkészítésén dolgozik. Olyan személyekkel szeretett volna kapcsolatba lépni, akik valamilyen anyagot vagy forrást tudnak biztosítani ehhez. Ezért kereste fel Püskit és Bodort is, de hozzáfűzték, hogy ezt a tényt bizonyító adatokat nem tudtak beszerezni. Balogh igazi könyvtárosként odahaza is kartotékolta a feljegyzéseket, kutatási eredményeket. Itt volt olvasható, hogy a fent említett Tompa Kálmán Püski szerint szobrot készíttetett Szabó Dezsőről. A lefoglalt iratok közül érdemes kiemelni még a Kálvinista Szemle néhány évfolyamát, regiszteres füzetét és egy Berkes Lídia által gépelt kéziratot. Itt jegyezte meg a nyomozó, hogy Berkes Balogh hatására fordult szembe a rendszerrel. A fenti írások elkobzása meglehetősen érzékenyen érintette a kutatókat és magát a kutatást is.²⁰⁵

1962. március 16-án, amikor az említett házkutásokat végrehajtották, őrizetbe vették Zsigmond Gyulát, Püski Sándort, Bodor Györgyöt és megkezdtek a módszeres kihallgatásukat napokon keresztül, hogy feltárják további kapcsolataikat. Gombost korára és egészségi állapotára való tekintettel májusban csak két napig tartották őrizetben, Nagy Endrét pedig május 2-án vitték be. Püski megkérdezte „ávós” kihallgatóját, miért most tartóztatták le őket, mire azt a választ kapta, hogy most váltak veszélyessé. Aztán a kihallgató tiszt azzal folytatta,

---

²⁰³ Operációs terv, TH, V-147275/6, 11–12.

²⁰⁴ Jelentés a házkutatás során lefoglalt anyagokról, uo., 87–88.

²⁰⁵ Jelentés Balogh Sándor házkutatási anyagának értékeléséről, uo., 139–142.

hogy nem neki, hanem íróbarátainak kellene ott lenni, de hozzájuk nem nyúlhatnak. Megemlítette azt az eseményt, amikor Zsigmonddal 3 nap alatt olyan nagyszámú közönséget toboroztak, amely teljesen megtöltötte azt a termet, ahol Kodály Zoltán 61. születésnapjára rendeztek népdalestet és hozzáfűzte, hogy aki ilyen rövid idő alatt ennyi embert össze tud gyűjteni, az nagyon veszélyes.²⁰⁶

A következő napokban a letartóztatottak hozzátartozói is megtárgyalták, értékelték az eseményeket a lehallgatási, megfigyelési jelentések szerint. Az egyik fő kérdés az volt, ki lehetett a besúgó. Érdekes, hogy olyan irodalomtörténészek neveit említik, akik Szabó Dezső után kutattak abban az időben és találkoztak a kávéházi társaságok tagjaival is. Balogh anyagát teljesen lefoglalta a rendőrség és ezt más könnyen felhasználhatta volna saját céljaira, ha a Belügy-minisztériummal jó viszonyban van.²⁰⁷ Néhányan tehát azt tartották, hogy Szabó Dezső nyomán jutott el a feljelentő a társasághoz, amely azért nem állja meg a helyét, mert pl. Zsigmondot már 1948 óta figyeltették.

Közben Balogh és Berkes is megbeszélték csalódásukat, az utóbbi egyenesen a XXII. SZKP kongresszus revizionizmus- és nacionalizmusellenes határozataival hozta összefüggésbe a Szabó Dezső-kultusz üldözését. Nagyon sajnálta, hogy a nagy regisztert elvitték, mert abban benne volt, hogy mi az, amit még nem tudtak elkobozni: pl. az író nővérével készített interjú magnószalagja. Balogh elmondta, hogy segítséget kért az Írószövetségtől és Püskintől is a dokumentumok visszaszerzése céljából és mihelyst lehet, újra kezdi a gyűjtést.²⁰⁸ Berkes kicsit később Püski egyik fiával beszélt arról, hogy egy ügyvéd útján megkérdezték, miért vitte el a rendőrség a gyűjteményt, de választ nem kaptak. Kérte, hogy személyesen értesítsék Baloghot a könyvtárban az ügy kimeneteléről, mert telefonjukat lehallgatják.²⁰⁹

Pallós László aggódott, hogy letartóztatják, mert Szabó Dezsőt ábrázoló plaketteket rendelt Püskitől és sokszor érdeklődött az ügyben²¹⁰, Medzihradszky Gusztáv, egykori pénzügyminisztériumi tisztviselő és Zsigmond munkatársa. pedig emlékezett Bodor Györgyre, aki a Lövölde téri Szabó Dezső-összejöveteleken „izzó lelkű” magyar embernek bizonyult.²¹¹ Ez azt bizonyítja, hogy valóban nemcsak Balogh Sándorra, Zsigmondra és Püskire, de Bodorra is hatással voltak Szabó Dezső szenvedélyes írásai. Az említett összejövetelek időpontja, tartalma és a résztvevők száma azonban még hosszabb és komolyabb kutatást igényel, mert fontos lehet más személyek tevékenysége szempontjából is.

---

²⁰⁶ Lappangó nemzeti energiák, Bánó Attila beszélgetése Püski Sándorral, Hitel, 1995/6, 87.

²⁰⁷ Feljegyzés, TH, V-147275/6, 269. 289. 298., 301.

²⁰⁸ Uo., 277–278.

²⁰⁹ Uo., 368.

²¹⁰ Uo., 286.

²¹¹ Uo., 325.

Az 1962. június 6-án a Fővárosi Bíróságon kezdődött tárgyalás a Belügy-minisztérium javaslatára nyilvános lett, mert egy jelentés szerint a letartóztatásokról a lapokból értesülhettek az ismerősök és ezeket a „köröket” így lehet leghatásosabban meggyőzni a párt azon politikájáról, hogy csak a bűnösökkel szemben lépnek fel szigorúan²¹². A jelentés azt is javasolta, hogy a párt képviselői mellett, írókat újságírókat, irodalomtörténészeket is hívjanak meg okulásul, mint pl. Czine Mihály, Illyés Gyula, Sőtér István, Féja Géza stb. Zsigmond egyik volt munkatársa úgy tudta, hogy egy Románia elleni szervezkedés vádjával kerültek bíróság elé, valójában a BHÖ 8. pontjában szereplő „*a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésre való szövetkezés bűntettével*” vádolták őket.²¹³ Amikor bevezették a vádlottakat a pedagógiai célzattól meghívott vendégek közül Tamási Áron és Tatay Sándor meghajoltak előttük, Tersánszky Józsi Jenő pedig mindhármukkal kezet fogott.²¹⁴

Nem feladata e tanulmánynak a per elemzése, de politikatörténeti szempontból ki kell emelni néhány jellegzetességet. A vádirat igyekezett minél veszélyesebbnek feltüntetni a vádlottak tevékenységét, ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy meg akarták dönteni a szocializmust és kapitalista gazdasági és társadalmi rendet szerettek volna bevezetni és ezt egy új világháború után képelték el. E ferdítések mellett szembetűnő, hogy az államügyész mennyire kiemelte a vádlottak származását, neveltetését, múltbeli tevékenységét, vagyoni helyzetét.²¹⁵ Ez az ún. osztálybíráskodás jele volt, ami azt jelentette, hogy Zsigmondék múltbeli társadalmi helyzetét „osztályidegen” voltát is beleszámították a vádba. A per végül négy napig tartott, a vádlottak gyakorlatilag beismerték bűnösségüket, és a bíróság elég hamar ítéletet is hozott, ami koncepciók perre enged következtetni. A másodrendű Püski Sándor vádlottnál szenvedélyes kijelentéseit súlyosbító körülménynek tekintették, Gombos Ferenc büntetését súlyos betegsége miatt felfüggesztették, Nagy Endre elítélésével pedig valószínűleg a fiatalabb generáció kedvét akarták elvenni, hogy az öreg „reakciók” nyomába szegődjenek. Az ítélet indoklásából is három politikai érvet kell kiemelni. Az egyik az, hogy a harmadik utas politika hangoztatása nem más, mint „burzsoá ideológiai frázis”, amely előidézi a munkásosztály hatalmának megdöntését. A másik az, hogy ha nincs középút, akkor a vádlottak a kapitalizmust akarták restaurálni. A harmadik pedig úgy szól, hogy Bajcsy Zsilinszky Endre társaként harcoltak ugyan a fasizmus ellen, de szembeszálltak a kommunizmussal és most ez a fontos.²¹⁶

²¹² Javaslat nyilvános tárgyalás megtartásáról, TH, V-147275/6, 149.

²¹³ „A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása”

²¹⁴ Dr. Kovács Zoltán: Emlékezés Zsigmond Gyulára, Havi Magyar Fórum, 1993/4, 78.

²¹⁵ Vádirattervezet, TH V-147275/3, 253–262.

²¹⁶ Ítélet dr. Zsigmond Gyula és társai ügyében, BFL, 1962/9320/1, pótboríték, 1–18.

Jogi szempontból azt lehet mondani, hogy 1956 után a jogszabályok ugyanazok voltak mint előtte és ebben az esetben az osztályszemlélet volt törvénytelen. Az államellenes tevékenységért mindenkinek bűnhődnie kellett, aki valamilyen formában pluralista társadalmat akart. Az 1963. áprilisi közkegyelemig, amelyet Zsigmondra, Püskire és Bodorra is kiterjesztettek sem tartalmában, sem módszereiben nem változott a büntetőjogi bíraskodás.²¹⁷

Esztétörténeti szempontból érdekes, amit Féja Géza mondott a tárgyalás után. *„Mi és Püskiék ugyanannak a szellemi fának vagyunk a részei, csak ők kiszáradtak, élősdiék tenyésznek rajtuk, megfertőzik az egész fát, most levágták ezeket a gallyakat, ezt mi is megtehettük volna.”*²¹⁸ Tamási Áron kifejtette, hogy harmadik út igenis van, mert a kapitalizmus már elmozdult a szociális irányba és a kommunizmusnak is változnia kell. Mások azt mondták, hogy a párt leválasztó taktikát folytatott, vagy az egész dolog nem több egy asztaltársaság fecsegésénél.²¹⁹ Püski később keserűen jegyezte meg, hogy a baloldali népi írók 1945 után egyébként is cserbenhagyták a jobboldaliakat és sikerült a nagy írók baráti körének szétverése, amely az 1957-es terror és az 1958-as megosztó értékelés ellenére is összetartott.²²⁰ A népi mozgalom egyik elismert kutatója is úgy látta, hogy a műper a népieknek szóló figyelmeztetés volt, *„megfélémlítése azoknak, akik esetleg hajlottak arra, hogy a valóságnál tágabban fogják fel cselekvési lehetőségeik határait.”*²²¹

Van egy szociológiai szempontú értékelés is, amely szerint Zsigmond Gyula és társainak sorsa egy meddő nemzedék problémája. Azokat, akik az 1910-es, 1920-as években születtek előbb a világháború, aztán a sztálinizmus, majd az emigráció és az 1956 utáni megtorlás alaposan megtizedelte. Képességeiket 50 éven keresztül nem tudták a nemzet javára fordítani. *„Életük nagy és szép szándékokkal telve indult, hogy aztán beszoruljanak egy vállalat számviteli vagy statisztikai osztályára és onnan nézzék, hogy helyettük képzetlen káderek végzik az országos horderejű munkákat.”*²²²

A Szabó Dezső-kultusz szempontjából az úgy kapcsán a következőket érdemes kiemelni. Az elítélteket vagy középosztálybeli (Zsigmond, Bodor, Gombos) vagy paraszti (Püski) származásuk már fogékonnyá tette a nemzeti problémákra. Különböző társadalmi rétegekből jöttek, a régi Magyarország különböző területein (Erdélyben, Felvidéken) születtek, faluról vagy városból származtak, és erős református hagyományaikat a nemzeti érzelmű egyetemi ifjúsági egyesületek tovább erősítették. Ifjú jogászhallgatóként hallották Szabó Dezső nyilvános

---

²¹⁷ Kahler Frigyes: Joghatal Magyarországon 1945-1989, Zrínyi Kiadó, Budapest, 38.

²¹⁸ Feljegyzés, TH, V-147275/8, 289/4.

²¹⁹ Uo., 289/2, 289/7, 289/12.

²²⁰ Lappangó. Hitel, 1995/6, 87.

²²¹ Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom története, Püski, Budapest, 1989, 489–490.

²²² Emlékezés. Havi Magyar Fórum, 1993/4, 78.

és sokszor szenvedélyes, antifasiszta és szókimondó előadásait. Láthattuk, hogy Püski és Bodor személyesen is ismerte, Zsigmondnál és Gombosnál pedig közvetett hatást fedezhettünk fel. Nem csoda, hogy a népi mozgalomba, majd Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjába vitt az útjuk. Különösen a népi írók művei tettek olyan nagy hatást rájuk, amely mintegy 30 év múlva is meghatározta politikai gondolkodásukat. Ifjúkorukban ismerték meg Szabó Dezső politikai nézeteit, terveit és ennek szuggesztivitása, lendülete életük végéig elkísérte őket. A II. világháború idején a maguk módján kivették a részüket az antifasiszta ellenállásból, mint ahogy Szabó Dezső is vívta sajátos harcát, de ezt a kommunisták már nem értékelték, pedig Zsilinszkyt magasztalták. A németek kiűzése után lelkesen vetették bele magukat az újjáépítésbe és egy új – többek között Szabó Dezső által megálmodott – Magyarország létrehozásának munkájába, de hamarosan csalódniuk kellett. Néhány év múlva félreállították őket, így csak baráti körben tarthatták elevenen a független, demokratikus és a kapitalizmustól és kommunizmustól egyenlő távolságot tartó „harmadikutas” ország eszméjét.

Sem a háború alatti ellenállás, sem a Nemzeti Parasztpártban eltöltött évek alatt nem gondolhatták, hogy egyszer még egymás mellett állnak majd a bíróság előtt. A fenti politikai szervezetek voltak azok, amelyek célkitűzéseikben a legszilárdabban támaszkodtak Szabó Dezső programjára. Gondolkodásukat, világnézetüket ő határozta meg és ez a hatás mély volt és hosszantartó. Elmondható, hogy ezért ragaszkodtak még több mint ötven évesen is azokhoz a tervekhez, amelyeket sommásan csak „harmadik útnak” nevezünk, és sosem valósulhattak meg. A Szabó Dezső-kultusz, ha náluk lehet ilyenről beszélni ennek a sajátos politikai programnak az ébrentartását jelentette. Voltak mások, láthattuk a nyomozati anyagból, akik jobban és többet foglalkoztak az író életművével és ápolták emlékét, gyűjtötték a relikviákat, de azokat is Szabó Dezső követőinek nevezhetjük, akik szellemi hagyatékát akarták ápolni. és a XX. századi magyar bajok megoldására alkotott javaslatait akarták megvalósítani vagy legalább évtizedeken keresztül a köztudatban ébren tartani.

A politikai rendőrség az egész ügygel három célt is elért: szétzilálták az 1956-os Petőfi Párt vezérkarát, felmorzsozták az 1958-ban megosztott népi írók polgári szárnyának hátországát, és érzékeny veszteséget okoztak a külföldi demokratikus emigrációval kapcsolatot tartó, mellesleg a Szabó Dezső szellemi és tárgyi örökségét is őrző, másként gondolkodó magyar értelmiségnek. Ahogy az ügyész vádbeszédében megfogalmazta, botütést és vesszősuhintást mért a vádlottakra és legyintést intézett azok felé, akik megúszták.²²³

---

²²³ Hangulatjelentés a tárgyalásról, TH, V-147278/8. 254.

IV. Kánon (1964–1979)

1. „Az ördög ügyvédje”

Miközben az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség a népi írók értékeléséről szóló állásfoglaláson dolgozott, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének XX. Századi Magyar Irodalmi Osztályán egy fiatal irodalomtörténész 1958 elején vitára bocsátotta Szabó Dezsőről készülő könyve első fejezeteit. Ő volt Nagy Péter, aki a következő évtizedekben a hazai Szabó Dezső-kutatás legjobban képzett és megkerülhetetlen személyisége lett.

Nagy Péter 1920-ban született Budapesten és a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakos hallgatójaként az Eötvös Kollégium tagja lett. Már ez a két tény is elég volt, hogy fiatalemberként az író hatókörébe kerüljön. Érdekes visszaemlékezésben idézte fel később a harmincas éveket, melyek szerinte döntő módon meghatározták egy egész nemzedék gondolkodását. Személyes élményei alapján sorolta fel a politikai eseményeket, a hivatalos és nem hivatalos irodalom kiemelkedő alkotásait, és mivel ez a leszámolás és felkészülés korszaka volt, a fiatalok a szocializmus, a polgári demokrácia, vagy a Szabó Dezső-i faji-népi megújulás esélyeit latolgatták.¹ Arra is van bizonyíték, hogy személyesen is találkozott Szabóval, akinek keménygallérján már csak mosolyogtak. „Gólya” korában a lakásán látta két íróasztalát, hallgatta otthoni előadását, de már nem hitt a fajban és mivel már túl volt néhány falujáráson, jobban ismerte a parasztokat és csak sajnálni tudta, hogy az író nem lett inkább tudós nyelvész.²

Nagy Péter 1943–45 között a genfi egyetemen tanult és a háború után hazatérve négy évig a külügyminisztérium tisztviselője lett és sokat élt külföldön, a koalíció Szabó Dezső-vitáiról csak keveset tudott. 1950-ben az Akadémia Titkári Hivatalába került, de dolgozott az Oktatási Minisztériumban, az Írószövetségben és a Szépirodalmi Kiadónál majd egy rövid ideig ismét a Külügyminisztériumban. 1956-ban olvasók kérdésére – *Hogyan értékeljük Szabó Dezsőt?* – azt válaszolta, hogy egyelőre hivatalosan sehogy, mert részletes elemzés még nem készült róla, de magánvéleménye szerint ő volt a magyar irodalom legnagyobb pamfletírója a Horthy-korszakban és az elhallgatás helyett megérdemelné legalább egy válogatott kötet kiadását.³ Lehet, hogy tudta, hogy ekkor már a Magvető és a Szépirodalmi Kiadó is előkészítette ezt, de az biztos, hogy ő már kutatott

¹ Nagy Péter: A harmincas évek – nemzedéktávlattól, *Kritika*, 1984/7–9, 11.

² Szabó Dezső indulása, Akadémiai, Budapest, 1958, 5-6.

³ Könyvtáros, 1956. júl. 539.

és készült egy tanulmánya. 1957-től Nagy az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetébe került és hozzákezdett elmélyült kutatásaihoz. Tudni kell azt is, hogy ekkor már megírta a francia klasszicista dráma magyar fogadtatását, Móricz Zsigmond-monográfiáját és ekkor, 1953-ban olyan sokszor „beleütközött” Szabó Dezsőbe, valamint a népi mozgalom tevékenységébe, hogy felkeltette a kíváncsiságát⁴

Ilyen előzmények után jelent meg első jelentős írása az íróról, amely nagyon magán viseli a kezdeti kutatás jellemzőit. Tulajdonképpen arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi van Szabó Dezső „táskájában”, amikor megjelenik „*Az elsodort falu*”. Előbb a gyermekkort idézi fel, a dualizmus látszólagos virágkorát és a Szabó-család alkoholizmus okozta terhelttségét és ez a biológiai determinizmus már az író szemléletét idézi fel.⁵ A következő rész, amely a kolozsvári középiskoláról szól, a meddő ellenzékiesség és a református egyházpolitika „*hiú majomtáncára*”⁶ emlékeztet. Az egyetemi évek bemutatásánál a szerző dicséri az Eötvös Kollégiumot, amely sok híres tudóst adott a hazának, de bírálja is elitszemléletét. Nem fukarkodik a dicsérettel Szabó nyelvészeti sikereiről, de ennek már nem sok értelme van. Az első párizsi út leírásánál inkább csak talál-gatja, hogy mi volt a döntő befolyás, mert megmarad a külsődleges események-nél. A székesfehérvári tanítás jellemzését is úgy végzi, hogy hősét elhelyezi az adott történelmi korban, és ezzel próbálja ellensúlyozni a források hiányosságát. Itt az a feltevése, hogy Szabó Dezső tulajdonképpen a helyi „reakciós” katolikus püspök, Prohászka Ottokár ügynöke volt, de meggyőző bizonyítékkal nem talál-kozunk.⁷ Egyébként azért tartja fontosnak az író fehérvári korszakát, mert – sze-rinte – „*ez a pillanat, amelyben stílusa döntő jegyei kiformalódnak, amelyben gondolatai olyan irányt kapnak és fejeznek ki, amelyet teljesen soha meg nem tagad...*”⁸

A nagyváradi, székelyudvarhelyi, sümegi, ungvári, lőcsei, sőt az 1918/19-es eseményeket ezután már eléggé nagyvonalúan tömöríti, megemlítve, hogy az ungvári anyag hozzáférhetetlen (1958-ban vagyunk!). A tanulmány csúcspontja – a fehérvári antiszemita hecckampány – és ez a társadalmi-politikai megközelítés hosszú időre meghatározza a szerző gondolkodását.

Ezután jelent meg az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatában a „*Szabó Dezső indulása*”, amely már sokkal nagyobb publicitást kapott, és amely az előző tanulmány továbbfejlesztett, bővített, szakmailag már pontosabb változata. A bevezetésben kitér a hatására: „*e mítosz életképességét a körülötte levő rossz hangulatú hallgatás, majd a csak aktuálpolitikai szempontokat figyelembe vevő*

---

⁴ Nagy Péter szíves szóbeli közlése.

⁵ Irodalomtörténeti Közlemények, 1958. 2-3/331.

⁶ Uo. 333.

⁷ Uo. 339.

⁸ Uo. 340.

*vita furcsa módon csak megerősítheti, míg a nyílt beszéd el fogja oszlatni.*⁹ Úgy tűnik, elítéli elhallgattatását, „magasztalását” (ld. Erdei cikke) és objektív módon szeretné megvizsgálni az író pályáját.

Ismét 1919-ig mutatja be Szabó Dezsőt, de már sokkal részletesebben ismerteti a tanulmányait, elbeszéléseit, regényeit. Előbb életének fontosabb eseményeit olvashatjuk, majd azt fejtegeti a szerző, hogy az író a szocializmust a saját képére formálta, mert tagadta az osztályviszonyokat.¹⁰ Nem juthat el senki a szocializmushoz – írja Nagy –, ha a társadalmat (felépítményt) a gazdasági viszonyok (alap) nélkül akarja elemezni, és ha a küzdelem fontosabb mint a cél, az a madáchi pesszimizmus modern változata.¹¹ A negatív ítélet folytatódik: „Szabó Dezső antidemokratikus elvei és politikai praktikum-elképzelése sem más valójában mint a fasizmus elméleteinek és módszereinek körvonalazása.”¹² A legérdekesebb párhuzam mégis az, hogy „Az individualizmus csődje” című tanulmány vitájának ismertetésekor Jászi Oszkár Settembrini és a demokrácia, Szabó Dezső pedig Naphta és a totalitarizmus kifejezője lesz. A szerző büszke rá, és az íróra is, hogy ez a vita milyen korszerű, divatos eszméket ütköztetett, bár sem a demokráciának, sem a totalitarizmusnak nem voltak meg a feltételei hazánkban.¹³

A végső összefoglaló fejezetben olvashatunk még elgondolkodtató eszmétörténeti szempontokat, mert az ideológiát, a művészetet és a hatást külön említi. Nagy Péter meg van győződve, hogy az író alig ismerhette Marxot, mert semmi jelét sem mutatta gazdasági érdeklődésének, de sokkal figyelemreméltóbb a kritikus társadalomtörténeti körképe. Eszerint a dualizmusban kialakult egy kis-tisztviselői réteg, amelynek gyermekei a század elején még a szocializmushoz vonzódtak, de a háború összezavarta gondolkodásukat, mert úri nosztalgia és lázadás, népszerűtet és arisztokratizmus keveredett bennünk.¹⁴ Ez az áttekintés sokat merít *Király István* elméletéből, aki a népi mozgalom kapcsán fejtette ki ezt részletesen.¹⁵ Amikor szimbolikus halálát említi, Darvas ítéletét ismétli, amikor pedig expresszionizmussal rokonítja, Lukács György véleményéből indul ki, miszerint ez egyszerre irodalmi és politikai mozgalom.¹⁶ A tanulmány befejezése személyes hangvételű, mert hálás, hogy Szabó Dezső lépcső volt önmagára találásában és többször hangsúlyozza, hogy eszméit, ha még itt-ott látszatéletet élnek is, utóvédharcaik nem fogják feltámasztani, mert 1945-tel döntő vereséget

---

⁹ Szabó Dezső indulása, Budapest, 1958. 6.

¹⁰ Uo. 57.

¹¹ Uo. 63–64.

¹² Uo. 67.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 133–134.

¹⁵ Id. h. Kortárs, 1959/3, 448–456.

¹⁶ Szabó Dezső indulása, 139–140.

szenvedtek.¹⁷ 1958 júniusában vitatta meg az Akadémia illetékes osztálya a második fejezetet, amely Szabó Dezső tanulmányaival foglalkozik és a tudósító (maga a szerző) ismét kiemeli, hogy az író a totalitarizmus első magyar elméleti megfogalmazója. Bodnár György kevesellte a társadalomkritikát, Czine Mihály viszont a protestantizmus és a fajelmélet árnyaltabb bemutatását javasolta. József Farkas Szabó 1919-es képmutatásáról, Diószegi András a Hermann Ottó-párhuzamról beszélt és Szabolcsi Miklós arra volt kíváncsi, kortársai hogyan tekintették, és szerinte a német expresszionisták között is volt hasonló szélsőjobboldali renegát.¹⁸

Bóka László elismeri, hogy körültekintő forráselemzést alkalmazott és filozófiailag, világirodalmilag megalapozta elemzését Nagy Péter, de Szabó Dezső művészetének hatását egyetemesebbnek és teljesen lezártnak tartja.¹⁹ Fenyő István is utal a Kortárs vitájára, elismeri a prefasiszta gondolatelemeket, de nincs megelégedve teljesen a művészi elemzéssel.²⁰ Bessenyei György szerint azonban jó az eszmétörténeti elemzés²¹, dicséri módszerét, következtetéseivel lényegében egyetért.²²

Nagy Péter hamarosan jelentkezett kutatásainak további eredményével „Szabó Dezső az ellenforradalomban” címen. A bevezetőben leszögezi, hogy az író a forradalomtól és a Tanácsköztársaságtól csak jót kapott és ezt „hálálta meg” 1919–1924 között. Szatirikusan jellemzi a „nemzeti” irodalmi élet botrányos szervezését, mert szerinte az intrikák azt jelezték, hogy milyen „mucsai” volt a kurzus elejének egész társadalmi atmoszférája.²³ Két fő adatközlője volt Nagy Péternek. Az egyik Féja Géza, akire többször hivatkozik, mert pl. tőle tudja, hogy a későbbi antifasiszta Kettős Kereszt Vérszövetség nevű titkos szervezetet Szabó lakásán alapították.²⁴ A másik Bohuniczky Szeffi, aki a somogyvámosi nyaralás történetét írta meg. A korszak bemutatásához Nemes Dezső „A vérengző ellenforradalom történetéhez” és „A fasiszta rendszer kiépítése Magyarországon a Bethlen-kormányzat kezdeti időszakában” című 1953-as és 1956-os írásait használta fel. pl. amikor a politikai elit földreform-demagógiájáról ír.²⁵ Az *Iratok az ellenforradalom történetéhez I–II* (Budapest, 1953–1956) című forrásgyűjtemény bevezető tanulmányairól van szó. Az író népképviselési

---

¹⁷ Uo. 144.

¹⁸ N. P.: Nagy Péter Szabó Dezső-tanulmányának vitája, It K. 1958/4, 590–591.

¹⁹ It K 1959/3–4, 536–539.

²⁰ Magyar Tudomány, 1959/5, 264–265.

²¹ Népszabadság, 1958. dec. 3. 4.

²² Irodalomtörténet, 1961/1; 67–69.

²³ Szabó Dezső az ellenforradalomban, Budapest, Szépirodalmi, 1960, 33–34.

²⁴ Uo. 15.

²⁵ Uo. 39.

javaslatát a fasiszta korporációs rendszer „*ante festam*” lefektetésének nevezi,²⁶ és ismét feleleveníti a totalitarizmus vádját. Nagyon jó ítéletek viszont azok, hogy Szabó olyan „tragikus hős”, aki teljesen komolyan vette nemzeti jelszavait ellentétben a rendszerrel, ideológiája pedig az értelmiségnek szólt és sosem érte el az általa rajongva szeretett magyar parasztságot.²⁷

A szerző rosszallása a következő sorokban éri el csúcspontját: „*Elméleteiben és koncepcióiban igen sok olyasmi volt, amit a fasizmus, sőt a náciizmus első elméleti alapvetéseként ismerhetünk fel – s nem kétséges, hogy ha a magyar kapitalizmus erői 1919-20-ban olyan megoldást találnak, mint a német 1933-ban, az ellen neki vajmi kevés kifogása lett volna. Szívesen eljátszotta volna a magyar Hitler, vagy akár a magyar Rosenberg szerepét.*”²⁸ Ezen eléggé megdöbbentő és túlzónak tűnő vélemény után Nagy Péter még egy utolsó – bár dicsérő jellegű következtetéssel szolgál: „*ezeket a feladatokat (ti.: a társadalmi, politikai reformokat) olyan rétegekbe – elsősorban a főiskolás ifjúság jelentős tömegeibe – viszi szét, amelyekhez ekkor sem a kommunisták, sem a szociáldemokraták, sem a polgári pártok hozzá nem férkőzhettek.*”²⁹ Ez annak a szociális lelkiismeretnek az elmélete, amelyet jóval később Király István fog kidolgozni és amely a szocializmus megismeréséhez, vállalásához adta az első lökést a kispolgári származású értelmiségnek.

A recenziók érdekes módon elég későiek. *Kelemen János* reméli, hogy utolsó rajongóit is ki fogja jőzanítani, de kiemeli Szabó Dezső következetes hitét. Kevesli a korrajzot, de örül, hogy bebizonyítja a szerző, hogyan szolgálhatják forradalminak tűnő nézetek az ellenforradalmat.³⁰ Az MSZMP ideológiai folyóiratában elismerik az író szociális lelkiismeretét és kritikai érzékét, de utalnak arra is, hogy az 1956-os „ellenforradalmi” emigráció szellemi muníciónak használja az ő nézeteit is, ezért sürgősen folytatni kell ezek leleplezését.³¹ *Bessenyei György* is aktualizál: szerint a könyv megmutatja a harmadikutas ideológia csődjét, reakciós voltát, amelynek hatása napjainkig terjed.³² *Mérei Gyula* is az ideológiai szempontokra helyezi a hangsúlyt, amikor Szabó Dezsőt az agráriusokkal, dzsentrikkel rokonítja és polgári értelmiség osztálykorlátaival magyarázza gondolkodását.³³ A legkésőbbi recenzió már jóval több kiegészítést fogalmaz, elsősorban irodalomtörténeti jellegű filológiai megjegyzéseket sorol fel, de Méreivel is vitába száll, mert az író igenis többször hangzottatta nagybirtok-

---

²⁶ Uo. 69.

²⁷ Uo. 134.

²⁸ Uo. 157.

²⁹ Uo. 158.

³⁰ Kortárs, 1961/2, 310–312.

³¹ Társadalmi Szemle, 1961/3, 108–109.

³² Élet és Irodalom, 1961. máj. 5. 6.

³³ Magyar Tudomány, 1961/10; 640–642.

ellenességét.³⁴ Néhányan felvetették, hogy miért nem az Akadémiai Kiadó folytatta a sorozatot, de a tárgyalt korszakban az író legjellegzetesebb műfaja a politikai publicisztika volt, nem elsősorban az epika.

1962-ben Nagy Péter két konferencián is szerepelt, ahol a Szabó Dezsőről tartott előadást: Debrecenben *Czine Mihály* és *Vezér Erzsébet* voltak beszélgetőtársai,³⁵ a budapesti összehasonlító irodalomtudományi konferencián pedig a külföldi eszmei hatásokat hangsúlyozta.³⁶ 1963-ban, amikor Nagy Péter már a Corvina Kiadó irodalmi vezetője volt az Akadémián rendezték „*Szabó Dezső életpályája és ideológiája*” című doktori értekezésének nyilvános vitáját, és azt tudjuk, hogy az opponensek *Ortutay Gyula* néprajztudós, egykori szegedi kollégista, *Bóka László* irodalomtörténész és *Ránki György* történész véleménye alapján elfogadásra ajánlották.³⁷ Hamarosan megjelent az a tanulmány is, amelyben a szerző Szabó Dezső ideológiájának forrásait próbálja bemutatni. Miután nyugtázta, hogy a mai fiatalok nem értik műveit, azzal is szembe kell néznie, hogy eszméi idős tanítványain keresztül máig élnek.³⁸ A fasizmust előkészítő eszmékre bukkan az ideológiában, de sürgősen leszögezni, hogy a mestereket nem tekintí fasisztának, sem reakciónak, mert Rousseau-val és Comte-tal is találkozunk a sorban. George Sorel tévedéseiről Lenint idézi, de legjobban „*Az ész trónfosztása*” hatása érezhető a tanulmányban, mert 1914-ig racionalistának és idealistának, utána pedig irracionalistának és pragmatistának tartja, majd végül újra a Naphta-párhuzamot említi, pedig olyan vélemény is volt, hogy ez a hős éppen Lukács György alteregója lehetett.

1964-ben jelent meg Nagy Péter máig ható nagyszabású, részletes és terjedelmes irodalmi életrajza, amely előtt egy 1962-es előszót olvashatunk. Itt előbb ismét a mítosz elevenségére és fiatalok érdektelenségére utal, majd végre leírja, hogy a „*két háború közötti irodalmi és társadalmi mozgalmakat, gondolati áramlatokat Szabó Dezső pályájának és eszméinek, s ezek kihatásának ismerete nélkül sem helyesen látni, sem helyesen értékelni nem lehet.*”³⁹ Azt lehet még megtudni előljáróban, hogy sokszor felhasználta *Balázs Béla* „*A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*” (1958) és a „*Magyarország története*” (1964) című könyveket és sok kortársának köszönetet mond adataikért és tanácsaikért. A monográfia négy könyvre tagolódik, felöleli Szabó Dezső egész munkásságát, említett műveinek címmutatója és az említett személyek névmutatója egészíti ki. Az első rész a „*Kisvárosi Donkisott*”⁴⁰ elején bevallja a szerző,

---

³⁴ It K, 1962/4, 532-533.

³⁵ Intézeti hírek, It K, 1962/5; 691. I. és Irodalomtörténet, 1962/3-4, 461.

³⁶ It K, 1962/5; 688-689.

³⁷ Intézeti hírek, It K, 1963/4, 544.

³⁸ Nagy Péter: Szabó Dezső ideológiájának forrásai, It K, 1963/6; 701.

³⁹ Szabó Dezső, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 5.

⁴⁰ Don Quijote franciául Don Quichotte

hogy kutatását többszöri próbálkozása ellenére sem tudta Kolozsvárra kiterjeszteni.⁴¹ Életrajzában az OSZK Kézirattárában található „*Életemnek*” az Eötvös Könyvtárban olvasható gépelt másolatát használta fel,⁴² de ifjúkori olvasmányairól nem tudunk meg többet mint korábban. A tanári pálya jellemzéséhez az Országos Levéltárban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratait tanulmányozta⁴³ és a székesfehérvári botrányt is alaposan dokumentálta. Ezúttal már az egyéb állomáshelyeket is megpróbálja bemutatni és az eszmei alapokat bőségesen ellátja 1945 előtti francia eszmetörténeti forrásokkal.⁴⁴

A második könyvben a Szabó Dezső iránti konjunktúrát mutatja be: „*A hullám taraján*” cím alatt. Az expresszionizmus hatását is Lukács tanulmányai-
ból és egykorú német művekből kiindulva elemzi, de szovjet szakértőt is idéz.⁴⁵ Ebben olvashatjuk a renegát kommunista Arthur Koestler emlékeit is, akit Szabó Dezső 1918-ban Budapesten tanított.⁴⁶ „*Az elsodort falu*” részletes elemzése után az ellenforradalom korszakát is még alaposabban körüljárja és *Nemes Dezső*⁴⁷ „*Az ellenforradalom története Magyarországon*” című akkor frissnek tűnő (1962) munkáját is felhasználta, amely a nagybirtokos-nagytőkés és hivatalnokikatonatiszti rétegek kettős hatalmáról szól és Nagy Péter ez utóbbi szószerzőjének tartja Szabó Dezsőt.⁴⁸ A „*Megered az eső*” Széchenyi-könyvtárbeli vázlatait ismertette a regénytöredék folytatásán is gondolkodik⁴⁹ és a fejezetet a következőképpen fejezi be: „*hibrid, felemás, de megkövesedett és görcsösen vallott ideológiája művészi továbbfejlődését is megakadályozza s önmaga ismétlésére kényszeríti*”.⁵⁰

A harmadik könyv „*A konszolidáció mocsarában (1925–1930)*” címmel már hanyatlásáról, egyre súlyosabb válságáról szól. A Sarló-mozgalomhoz fűződő kapcsolatánál Kovács Endre tanulmányára utal,⁵¹ amely 1962-ben jelent meg. A bethleni konszolidáció idején keletkezett Szabó Dezső-írások elemzése során már elmarad az a részletes társadalmi és politikai háttér festése, amelyet az előző

---

⁴¹ Szabó Dezső, 11.

⁴² Uo. 24.

⁴³ Pl. uo. 83–84.

⁴⁴ Pl. uo. 146–147.

⁴⁵ Uo. 179.

⁴⁶ Uo. 188.

⁴⁷ Nemes Dezső (1908–1985) 1926-tól volt a KMP tagja, emigrációban élt a Szovjetunióban több évig, a háború után a Szakszervezeti Tanács majd a Szikra kiadó vezetője lett, 1956 után a Párt-történeti Intézet igazgatójaként történészként a „Horthy-fasizmus” fogalmát dolgozta ki. MÉL, 4/659

⁴⁸ Uo. 286–288.

⁴⁹ Uo. 313–314.

⁵⁰ Uo. 369.

⁵¹ Uo. 413. A Sarlós-mozgalom és a magyar irodalom in Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből, Budapest, 1962, 301–336.

részekben megszokhattunk és egyre nagyobb figyelmet fordít Nagy Péter hőse lelkiállapotára. Nagyon bátor bár nem túlságosan tudományos módszernek tűnik ez az eljárás, de a szerzőnek van érzéke az intuícióhoz, valamint ezek a részek és a fejezetek végén lévő lírai hangvételi összefoglalások megpróbálják oldani a filológiai elemzés egyhangúságát.

A „*Kihűlő vulkán*” című negyedik rész Szabó Dezső végső magányát mutatja be. Nagy Péter furcsállja, hogy Gömbös miniszterelnökként semmit nem tett egykori támogatójáért.⁵² A szerző nagyon szeretne hivatalos és meggyőző kapcsolatot bemutatni Szabó Dezső és a kormányzat között, de csak közvetett bizonyítékaik vannak. A prekoncepciót ez azonban nem módosítja. A népi mozgalmat nemzedéki problémaként jellemzi és az 1958-as állásfoglalás, valamint Révai József 1949-es elemzése alapján értékeli.⁵³ Pereiről levéltári dokumentumokkal tudósít, de kitér a Magyar Közösség és a Magyar Élet szerepére is egy „*Carlyleson*” nevű magyar emigráns 1959-es müncheni írása alapján.⁵⁴ Utolsó heteiről írva főleg Ur György visszaemlékezésére és Szabó Dezső önéletrajzának utalásaira támaszkodik, amely a „*lumpenproletariátus szintjére csúszott alsó értelmiségnek*”⁵⁵ a helyzetét mutatja be, mert saját társadalmi rétegétől az író sosem tudott elszakadni. Nagy Péter hőse fatalizmusát, erkölcsi és szellemi, fizikai összeomlását drámai nyelven, már-már szánakozva ecseteli, majd szigorú ítéletet mond: „*egész irracionálisnak torz, de logikus következménye volt a vér-valóság és a gázkamra, a hungarista gyepű és a számonkérő szék, a munkaszolgálat és az elhurcolt leventék.*”⁵⁶ Végül – szerinte – már csak a reakció próbálta 1945 után felszítani körülötte a kihűlt parazsat és híveinek el kellett tűnni vagy nevetségesen korszerűtlenek lettek. Az utolsó oldalakat az önéletrajz dicsérete és Szabó Dezső – Darvas Józsefre visszavezethető – sorsszerű, megérdemelt elmúlása feletti, könyörtelenül objektív, minden korábbi empátiát nélkülöző történelmi ítélet részletezése tölti ki.

A fontosabb recenziók között *Pamlényi Ervin* azt tartja fontosnak, hogy Szabó Dezső világnézete a lehanyaglott kismemesi-kispolgári réteg gondolkodását tükrözi.⁵⁷ Féja Géza stílusát, esszé-jellegét dicséri a könyvnek, de a végső ítéletet egyoldalúnak tartja.⁵⁸ *Horváth Zoltán*, a korszak tanúja, régi szociáldemokrata, örül, hogy feltárta a fasiszta jellemzőket, de hiányolja annak kimutatását, a rögeszméből hogyan lett aktív mérge.⁵⁹ *Komlós Aladár* is kortársa volt

---

⁵² Uo. 478.

⁵³ Uo. 494.

⁵⁴ Uo. 529.

⁵⁵ Uo. 574.

⁵⁶ Uo. 580.

⁵⁷ Népszabadság, 1964. jún. 23. 8.

⁵⁸ Élet és Irodalom, 1964. júl. 11. 7.

⁵⁹ Valóság, 1967. júl. 89–91.

Szabó Dezsőnek és ezért megértőbb: rendkívüli egyéniségnek tartja, helyteleníti szocialista korszakának negligálását és szélmalomharcát megrendítőnek nevezi.⁶⁰ Nyerges András Pamlényihoz hasonlóan kiemelkedő eszmetörténeti műnek nevezi Nagy Péter könyvét, hősét, „elsodort írónak” titulálja és főleg az ideológia bemutatását elemzi megemlítve, hogy a század eleji magyar nacionalista, antiszemita publicistákat is bemutathatta volna. Ugyanakkor elismeri, hogy csak ideológiája avult el, vannak viszont időtálló irodalmi művei.⁶¹ Hanák Péter történész hiányolja a magyar középosztály részletesebb jellem- és fejlődésrajzát, mert az író pályáíve a szegény, radikális értelmiség politikai útját követi.⁶² Kolozsvári Grandpierre Emil szerint az író tragédiája az volt, hogy képtelen volt egy kicsit is változtatni világnézetén a változó korban.⁶³ Weber Antal kiemeli a monográfia színes stílusát, tartalmi gazdagságát, a harmadikutas népi mozgalom Szabó Dezső-i gyökereinek tudatosítását és a kispolgárság világnézetének leleplezését.⁶⁴

A külföldi érdeklődők számára Nagy Péter francia nyelven is megjelentette Szabó Dezső ideológiájának forrásairól írt tanulmányát, amelynek magyarul ez a címe: *A század eleji francia irracionalisták egyik magyar követője*.⁶⁵ A Münchenben megjelenő *Nemzetőr* című emigráns lap a könyvnek azt a részletét közli, amely *Az elsodort faluról* szól, illusztrálva, milyen ma az értékelése ennek a régi kultuszregénynek. Összehasonlításképpen a külföldön élő *Gombos Gyula* készülő Szabó Dezső-könyvéből is olvashatunk egy részletet és megtudhatjuk, hogy Ausztriában újra kiadták *Az elsodort falut* és valamiféle Szabó Dezső-revizióra, lenne szükség.⁶⁶

Nagy Péter ebben az évben már arról is nyilatkozott, hogy sajtó alá rendezte az író monumentális önéletrajzát, amely talán a legjobb műve, mert tanulságos korrajz és személyes vallomás.⁶⁷ 1965-ben jelent meg „*Életeim*” címmel és két kötetben ez a nagyszabású visszaemlékezés. Ennek a könyvnek is megvan a maga sorsa, ezért érdemes feleleveníteni előzményeit, születésének körülményeit. Szabó Dezső 1934–1944 között írta és a Ludas Mátyás Füzetekben közölte folytatásokban. A Pantheon kiadó 1944 őszére nyomtatta ki kb. a felét, amely *A bölcsőtől Budapestig* címmel 1945 nyarán jelent meg. A másik fele előbb gazdátlanul hevert, majd *Hőgye Mihály* református lelkész a testvérénél rejtette el, aki néhány év múlva személyesen vitte el *Keresztury Dezsőhöz* az Eötvös Kollé-

⁶⁰ Kritika, 1964. aug. 1317–1320.

⁶¹ Új Írás, 1964. szept. 1147–1150.

⁶² Kritika, 1964. szept. 55–59.

⁶³ Kolozsvári Grandpierre Emil: Utazás a valóság körül, Budapest, Magvető, 1969. 60–80.

⁶⁴ ItK, 1965. ápr. 511–515.

⁶⁵ Acta Litteraria, 1964, 321–348.

⁶⁶ Lénárd Pál: A Szabó Dezső-revizió, *Nemzetőr*, 1964. szept. 5–7.

⁶⁷ Zs. Korrajz és vallomás, *Esti Hírlap*, 1964. szept. 17. 2.

gium igazgatójához, aki az Országos Széchenyi Könyvtár gondjaira bízta.⁶⁸ Nagy Péter a kézzel és géppel írt változatát is olvasta és az *Életeim* második kötete a korábban kiadatlan folytatás közlése.

Az önéletrajzhoz írt előszó első része az író életpályájának rövid összefoglalása, második része pedig a monográfia utolsó, a vallomást értékelő részének majdnem szó szerinti, de kicsit szelídebb kicsengésű újraközlése. A meglepetés azonban a Jegyzetek bevezetőjében van: „*A szövegen csak ott és annyiban rövidítettünk, ahol és amennyiben egyes népeket vagy vallomásokat becsmérel vagy gyaláz, vagy ahol a szerző végtelen nacionalizmusa más nemzetek önérzetét sérti.*”⁶⁹ Az is furcsa, hogy a szerkesztő arra figyelmeztet bennünket, hogy Szabó Dezső ítéletei egyáltalán nem vágnak össze a marxista meggyőződésű kortárs ítéletével és a helyreigazítást mindenki maga, végezze el.⁷⁰ A második kötetben, amikor a székesfehérvári „*megfulladt eposzról*” ír, többször is ilyesféle dőlt betűs magyarázatok szakítják meg az eredeti szöveget: „*A következő lapokon megírja, hogy eleinte a tanári karban kezdett mind kihívóbb és támadóbb antiszemita agitációt folytatni.*”⁷¹ Nagy Péter állítólag Illés Béla tanácsára hagyta ki ezeket az antiszemita részeket, de később megbánta, mert ezzel egyáltalán nem nyugtatta meg a kedélyeket.⁷² Az *Életeim* kommentárjában egyébként is megfigyelhető egy olyan inkvizíciós cenzúra, amely a magyarázatok ellenére továbbra is tiltott, édes gyümölcsé tette az író. Állítólag száznál több helyen történt változtatás az eredeti kézírathoz képest.⁷³

Az *Életeim* recenzióit már a címek alapján és értékelhetjük, mert van, aki szerint az író „*a babfőzelék helyett a homlokára tette a babérlevelet*”⁷⁴, más újságíró szerint az író és életművét kezeljük óvatosan.⁷⁵ Mesterházi Lajos azonban nem tartózkodó, gigantikus akarásról és gigantikus csődről ír⁷⁶, Várkonyi Nándor pedig az író „*magamentésének*” nevezi az önéletrajzot.⁷⁷ Erki Edit azzal kezdi az ismertetését, hogy nemzedékek tanultak tőle tévedni és az *Életeim* a leghatásosabb szöveg az esetleg még élő Szabó Dezső-mítosz eloszlátására, mert önimádata már patológikus. Eszméi elavultak, a „harmadik út” csődbe jutott: „*A történelem logikája azt bizonyítja: nincs helye a szabódezsői ideológiának még*

---

⁶⁸ Hitel, 1990. júl. 37–39.

⁶⁹ *Életeim*, Szépirodalmi, Budapest, 1965. II. 587.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. 171.

⁷² Nagy Péter szíves szóbeli közlése.

⁷³ Szabó Dezső: *Életeim*, Püski, Budapest, 1996, II. k. 914. l. Balogh Sándor utószava

⁷⁴ Papp Zoltán: Irodalmi levél, Csongrád Megyei Hírlap, 1966. febr. 6. 6.

⁷⁵ Óvatosan kezeljük, Északmagyarország, 1966. febr. 6. 7.

⁷⁶ Népszabadság, 1966. febr. 26. 7.

⁷⁷ *Életünk*, 1969. I. 57–72.

*részleteiben sem, hatásaiban sem, áttételesen sem.*⁷⁸ Bessenyei György, Nagy Péter tudóstársa irodalomtörténeti szempontból elemzi az önéletrajzot, amelyet az életmű legemberibb hangvételű, legolvashatóbb darabjának tart, mert „önmagának”, nem népének írta. Ő viszont cáfolja azt, hogy korrajz lenne, mert nagyon kevés utalást találunk benne a történelmi eseményekre.⁷⁹

Nagy Péter 1966-tól három évig az ELTE XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszékének egyetemi tanára volt, majd két évig a párizsi Sorbonne-on tanított. Amikor hazatért, 1971–1986 között a világirodalmi tanszék vezetője lett, egy időre pedig az *Irodalomtörténet* folyóirat főszerkesztőjeként sőt egy évig a Nemzeti Színház igazgatójaként dolgozott. A Szabó Dezső-monográfiával szerezte meg doktorátusát, 1973-tól pedig az Akadémia tagjává választották. Furcsa a töprengése, amikor 1972-ben René Ehni „Babilon” című könyvéről ír, amelynek gondolatvilága, hangneme nagyon emlékezteti Szabó Dezsőre. A szerző a 68-as francia diáklázadás után feltámadt nemzeti radikális tábor egyik követője, és Nagy nem érti, miért ütötte fel a fejét ez az eszme a demokrácia hazájában: „... *Úgy látszik, a civilizációs macskajaj bizonyos íróalkatokat egymástól függetlenül is elvezet a fasiszta típusú gondolkodás bizonyos alaptételeihez.*”⁸⁰ Ehhez a jóslathoz csak azt lehetne hozzátenni, hogy az ún. „létező szocializmusban” is kialakultak a nemzeti radikális eszme feltételei. Bármikor készítették interjút Nagy Péterrel – és a 70-es években már főleg az összehasonlító irodalomtudományi munkásságáról kérdezték – mindig kitértek Szabó Dezsőre is, akinél először alkalmazta az összehasonlítás szempontjait és vont be az ideológia bemutatásába a nyugat-európai eszmei rokonokat.⁸¹

1979-ben következett az író születésének századik évfordulója és az irodalmi jellegű megemlékezések főszereplője Nagy Péter volt. Ő volt az, aki 20–25 éves kutatómunka alapján jogot szerzett arra, hogy abszolút szaktekintélyként mondjon hiteles véleményt minden esetben Szabó Dezsőről. Egyrészt újra kiadták az 1964-es monográfiát, amelynek új előszavát is érdemes egy kicsit elemezni. Előbb arra hivatkozik, hogy talán az eltelt idő már lehetővé teszi a higgadt elemzést, majd az első kiadás sikerének az okait sorolja fel: „*e könyvet megjelenésekor az információ- és szenzációéhség egyaránt kíváncsian fogadta, hogy érte szerzője majdnem annyi szidalmazó levelet kapott mint gratulációt.*”⁸² Igaz, hogy 1964 előtti, de ide illik a Balogh Sándor „magánszorgalmú” Szabó Dezső-kutató által Nagy Péternek küldött fiktív levél: „*Már másodszor piszkítod be a papírt szerénytelen személyem marxista értékelésével. Közben a még mindig magyarnak nevezett Akadémián mondd el épületes hozzászólásodat. Szabó*

⁷⁸ Erki Edit: A „harmadik út” csődje, *Élet és Irodalom*, 1966. febr. 26. 4.

⁷⁹ ItK, 1967. 2. 245.

⁸⁰ Nagy Péter: Mindig lesznek Szabó Dezsők? *Népszabadság*, 1972. máj. 28. 7.

⁸¹ *Élet és Irodalom*, 1974. máj. 4. 71, és Jelenkor, 1977. dec. 1119–1124.

⁸² Nagy Péter: Szabó Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 5.

Dezső. "(!)"⁸³ A második kiadás előszavából azt is megtudjuk, hogy az egyetemisták keveset tudnak az ellenforradalmi korszakról: „... a fiatalabb nemzedékekben a tiltott gyümölcs megízlelésének első öröme túl ritka a művei iránti érdeklődés”.⁸⁴ Nagy Péter bevallja, hogy csak a legfontosabb gyökereket és hajtásokat derítette fel a Szabó Dezső-jelenségben, hogy szigorúan a tárgynál maradhasson. Formai és szakmai okok miatt nem tartotta fontosnak, hogy beledolgozza a történettudomány új eredményeit, pedig a *Magyarország története* VIII. kötete (1919–1945) 1976-ban jelent meg de szerinte „A kép s az ítélet ezek által nem változik...”⁸⁵ Nem lehet tudni, hogy csak a szerző szerteágazó, sokoldalú tudományos és oktatói munkássága akadályozta meg az anyag felfrissítését vagy pedig szemléletbeli változatlanlansága vagy talán mindkettő. Tény, hogy 15 év után változatlan szöveggel jelent meg a könyv és szerzője mind a mai napig vallja a benne leírtakat.⁸⁶

A Kossuth Rádióban 1979. jún. 11-én tartott megemlékezést⁸⁷, június 14-én pedig az ELTE-n rendezett emlékülésen ő tartotta a vitaindító előadást, amelyet majd kicsit később részletesen ismertetünk. Annyit azonban előre lehet bocsátani, hogy könyvének alaptéziseit ismételte el.⁸⁸ A *Népszabadságban* és a *Kritikában* viszont hosszabb emlékezéseket olvashatunk Szabó Dezsőről. Az első lap írását is a centenáriumi eseményeknél tárgyaljuk részletesebben, a másikkra viszont érdemes most egy kis figyelmet szentelni. A cikk első részében életpályáját és eszmevilágát tekinti át, amely „egyszerre volt mákony és gyűjtőszikra.”⁸⁹ Művészeti tevékenységéből pamfletjeit emeli ki, amelyek „a helyes tényfelismerés és a veszélyes következtetés egyvelegei”.⁹⁰ Politikai hatását 1919/20-ban és 1938/39-ben tartja jelentősnek, amikor egy ún. „magyar szocializmust” kínált hallgatóinak és bár úgy gondolja, jelenleg nincs hatása „...a Szabó Dezső-i ideológia bármikor feltámadhat, amikor az értelmiség szűkebb vagy tágabb rétegeiben az antikapitalizmus romantikus válfaja találkozik a szocializmusellenességgel.”⁹¹ „A magyar novella útja” című irodalomtörténeti áttekintésében azt állítja, hogy expresszionizmusát Balázs Béla, Kassák folytatta és indulatos groteszk látása még Karinthyre is hatott. A századelőn pedig a fiatalok

⁸³ Történeti Hivatal, 0-11803/29, „Ellenállók” 165.

⁸⁴ Szabó Dezső (1979) 6.

⁸⁵ Uo. 7.

⁸⁶ Nagy Péter szíves szóbeli közlése

⁸⁷ Rádió, Televízió Újság 1979. jún. 11. 8.

⁸⁸ Szabó Dezső emlékülés, Irodalomtörténet, 1979. 4. sz. 953–989.

⁸⁹ Nagy Péter: A százéves Szabó Dezső, Kritika, 1979. jún. 11.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

rövid heveny expresszionista fertőzést kaptak Szabó Dezsőtől, majd a naturalizmusnál kötöttek ki.⁹²

„Az elbeszélő Szabó Dezső” című Nagy Péter-tanulmány⁹³ „A kötél legendája” című elbeszélés-válogatás előszavaként jelent meg, amely nagyrészt az eddigi nézeteket ismétli, de ezúttal inkább esztétikai érvekbe burkolva. A szerző Lukács Györgynek ad igazat abban, hogy az expresszionizmus a naturalizmus későbbi folytatása, mert társadalmi és esztétikai alapjuk hasonló.⁹⁴ Ezután sorra veszi azt a huszonnyolc novellát, amely a kötetben szerepel és nem mentes a politikai felhangtól. Hatását két részre osztja: eszerint *eszei hatása erős, hosszú és inkább káros volt, irodalmi hatása pedig gyenge, de rövid és megtermékenyítő jellegű.*⁹⁵ Béládi Miklós recenziója azzal a ténnyel indul, hogy Szabó Dezsőnek nagyon egyenetlenek az írásai, zavarosak gondolatai, de formai próbálkozásai figyelemre méltóak: „a magyar avantgarde” történetét Szabó Dezső nyitotta meg a magyar irodalomban.⁹⁶ Fontosnak tartja azt is megismételni, hogy a háború alatt bátran hangoztatta, hogy Magyarország a vesztébe rohan, ha a németek mellett harcol. Jócsik Lajos, azon csehszlovákiai magyar fiatalok egyike volt, aki közelebbi kapcsolatba került az íróval. Ő látta az igazi falut és az igazi parasztokat, de a középosztály bírálatát és németellenességét Szabó Dezsőnek köszönheti és a „Feltámadás Makucskán” című elbeszélését tartja a leginkább korhűnek.⁹⁷ Budai Balogh Sándor, a fent említett kutató is inkább a novellákat veszi sorra és nem a szerkesztő munkáját, pedig személyes okai biztosan lennének. Időtálló voltukat bizonyítja és Szabó Dezső tehetségét hangsúlyozza kissé elfogultan.⁹⁸

Amikor felmerül egy erényes életet élő ember szentté avatásának lehetősége a katolikus egyház alapos vizsgálatot indít az illető személy közbenjárására történt isteni csodák ügyében, és ilyenkor neveznek ki egy főpapot vizsgálóbiztosnak, akit a nép az „ördög ügyvédjének” hív és az a feladata, hogy kételkedésével, szigorúságával elkülönítse a mesét és a valóságtól, szétválassza a legendát és a tényeket. Úgy tűnik első látásra, hogy Nagy Péter is hasonló szerepre vállalkozott: ő is magasabb helyről – az Akadémiától – kapott felhatalmazást, az pedig közvetve az MSZMP-től a népi írók munkásságának tisztázására és említi könyvének előszavában, hogy valamiféle mítoszt akar eloszlatni. A kifejezés azért is pontosabb mint a legenda, mert az íróra nem a példamutató jámborságra nevelő történetek voltak jellemzőek, hanem valamiféle „új pogányság”. Nagy Péter szorgalmasan utánajárt az életrajzi adatoknak, dokumentumoknak és az író mű-

---

⁹² Napjaink, 1979. júl., 23.

⁹³ ItK 1979/3; 548-559.

⁹⁴ A kötél legendája, Szépirodalmi, Budapest, 1979. 9.

⁹⁵ Uo. 12.

⁹⁶ Béládi Miklós: Szabó Dezső novellái, Jelenkor, 1980/7-8; 767.

⁹⁷ Jócsik Lajos: Szabó Dezső legendája, Forrás, 1980/10, 93-96.

⁹⁸ Kritika, 1981. febr. 28. 29.

veit is részletesen mikroszkóp alá vette. Mégis úgy gondoljuk, hogy ez a rostálás az ellenkező eredményt érte el. Lehet, hogy már csak egy szektaszerű csoport tisztelte prófétaként Szabó Dezsőt túl nagy jelentőséget tulajdonítva neki, de az biztos, hogy ez a könyv a leleplezésen, mítoszromboláson kívül mást is elért. Ráirányította a figyelmet, felhívta a figyelmet azokra a társadalmi bajokra, amelyek valójában 1945 után sem oldódtak meg. Túlságosan politikus volt ahhoz Szabó Dezső, hogy egy irodalomtörténeti skatulyába lehessen illeszteni. Ehhez valóban sokkal nagyobb szabású elemzésre van szükség. A szellem kiszabadult a palackból és ezután már lehetetlen volt oda visszazárni.

2. Lázadó tanítvány

Az 1960-as évek végén az 1970-es évek elején a népi írók nagy generációja ritkulni kezdett: 1969-ben meghalt Sinka István és Kodolányi János, 1970-ben Szabó Pál és Veres Péter, 1971-ben Erdei Ferenc, 1975-ben pedig Németh László követte régi harcostársait. Az utolsók között maradt *Féja Géza*, aki a XX. századdal egyidős lévén olyan fordulatos, kanyargós pályát futott be, aminőt a magyar történelem. A cseh megszállás kezdetekor érettségizett szülővárosában, Léván majd Magyarországra átszökve zavaros időben kezdte a budapesti egyetemét is. Magyar–német szakon tanult, az Eötvös Kollégium tagja lett, de tanári záróvizsgát nem tett, mert közben verseket kezdett írni a Nyugatba. 1923-ban lett a Szabó Dezső által szerkesztett *Aurora* majd *Élet és Irodalom* munkatársa, ahol tanulmányokat publikált. Állítólag Szabó Dezső fojtotta el benne a költőt és terelte a publicisztika felé. Gúnnyal és éles kritikával tette famulusává, fegyverhordozójává az önmagát kereső fiatalembert. Féja kezdetben verseket írt, de mestere ezt nem értékelte, nem közölte, ezért megbántotta. Viszont ráirányította figyelmét a társadalmi, politikai életre, és amikor a lap csődbe ment, válságba került, mert nem látott konkrét feladatokat.⁹⁹ A közös munka azonban Féja vidékre költözésével véget ért; a fiatalember előbb Esztergom-Táborban, majd Pesterzsébeten tanított, Bajcsy-Zsilinszky Endre munkatársa lett, több lapban is publikált, szervezte a Nemzeti Radikális Pártot, majd a kormánypárti Zilahy Lajoshoz közeledett, részt vett az Új Szellemi Frontban, de a Márciusi Frontban is, 1937-ben megjelent *Viharsarok* című szociográfiájáért pedig még börtönbüntetést is kapott. A háború alatt a szélsőjobboldal felé sodródott, ezért elhallgattatták és 1945–1956 között békéscsabai könyvtárosként dolgozott a magyar irodalmi életből kirekesztve. A forradalom napjaiban Budapesten segítette a Petőfi Párt munkáját, utána már a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főmunkatársaként dolgozott. 1978-ban hunyt el miután emlékezéseit összegyűjtötte, kiadta.¹⁰⁰

⁹⁹ Zimonyi Zoltán: Féja Géza Esztergom-táborban, Új Forrás, 1980/6; 11–12.

¹⁰⁰ ÚMIL, 1/568–569.

Féja Géza nagyon sokszor írt Szabó Dezsőről ifjú korában csehszlovákiai, romániai magyar lapokban, itthon jobboldalinak, baloldalinak számító újságokban is, de leginkább 1930/31-ben Zsilinszky *Előőrsében*. Most azonban az érdekel bennünket, hogy legfontosabb könyveiben mit írt róla és különösen az, hogy 1956 után ő maga és munkásságának kutatói hogy látták Szabó Dezső hatását. Az ominózus *Viharsarok* írása előtt olvasta Áchim András cikkeit és úgy látta, hogy a békési parasztvezér stilisztikailag Szabó Dezső öse: szenvedélyes és lendületes, de gúnyos és dühös is tudott lenni.¹⁰¹ Aztán felidézte, hogy a polgárosuló makói hagyományok példás népkönyvtárral rendelkeztek, mert a sok selejt mellett Adyt, Móriczot, Szabó Dezsőt is talált náluk.¹⁰² Féja a magyar irodalom történetét is megírta három kötetben, amelyek közül az utolsóban kortársait veszi sorra. Többször hivatkozik mások bemutatásakor is első mesterére. Szerinte pl. az „Új Zrínyiász” továbbfejlesztése a „Feltámadás Makucsán”¹⁰³ Utal Juhász Gyula és Szabó kapcsolatára, Kaffka „Állomások”-jában azt tartja értéknek, hogy nagyobb önmérséklettel és hihetőbben mutatta be a zsidó-magyar konfliktust mint *Az elsodort falu*,¹⁰⁴ Oláh Gábor hibájának pedig azt gondolja, hogy „szentimentális Szabó Dezső”¹⁰⁵ lett. Aztán részletesen elemzi régi mesterének munkásságát is, bátran felsorolja hibáit pl. hogy „agitátora önmagának”,¹⁰⁶ de őt is elragadja az indulat és az expresszív stílus, amikor azt írja róla: „Nem nagy tanító, nem nagy nevelő, de óriási megtermékenyítő ez a Szabó Dezső. Benne is van vergődésünkben, megtisztulásunkban, folytatódó életünkben. Sokáig viaskodott irodalmi torzók és törmelékek között, melyek közül akárhány jóval külön elfogadott 'remekműveknél'. De végül is kiáradt közülük és zsúfolt életét szétszórta termékenyítő 'trágyának'. Ez a mozdulata a legnemesebb, a legemberibb.”¹⁰⁷ Legalább három dolgon kell a fenti okfejtés kapcsán elgondolkodni. Az egyik a szerző ambivalens véleménye, amely személyes élményeken alapszik. A második az, hogy úgy vall róla, mint élete, művészete meghatározó, feledhetetlen és kitörölhetetlen részéről. Ez a kijelentés erősíti azt a gyanúkat, hogy valamiféle apakomplexus fűzte Fáját Szabóhoz. Igazságtalan és kegyetlen szülőnek érezte, aki sokszor megbántotta, megalázta, és egész életre szóló lelki sérüléseket okozott neki. A harmadik, amit nem tudunk mosoly nélkül megállni: a trágyapárhuzam nem túl ízléses. A folytatás már komolyabb. „Nemzedékek szívták magukba ezt a Magyar Dialektikát, az élhetés módszereit és törvényeit, a magyar magatartás gyakorlatának alapelveit. Történelmi jelentősége sokkal na-

¹⁰¹ Viharsarok, Budapest, Athaeneum, 1937. 4.

¹⁰² Uo. 183.

¹⁰³ Nagy vállalkozások kora, Magyar Élet, Budapest, 1943, 119.

¹⁰⁴ Uo. 214.

¹⁰⁵ Uo. 235.

¹⁰⁶ Uo. 251.

¹⁰⁷ Uo. 268.

gyobb irodalmi jelentőségénél. *Dialektikája öntözőrendszer, legfőbb megtermékenyítő a magyar ugaron. Nem is fontos, hogy legnagyobb íróink sorába való-e, mert bizonyos: a legjelentékenyebb magyarok közé tartozik.*”¹⁰⁸ A könyv további részeiben Tersánszky kapcsán azt írja, hogy a beteg társadalomhoz ő részvétellel közelített, nem olyan szávalommal mint Szabó Dezső, ^{aki} Erdélyit egy nadrágos Toldi paraszttípusával ámitotta.¹⁰⁹ Végül Németh Lászlót dicséri, mert maradan-dóbbat alkot mint a Mester, aki csak felcsigázza és útnak indítja a fiatalokat, de cserbenhagyja, elkergeti őket, Németh viszont jól is lakatja és folyamatosan egyenletes és értékes szellemi táplálékkal látja el őket.¹¹⁰ Tisztán megfigyelhető tehát tisztán Féja irodalomtörténetében, hogy kiábrándultan és néha szemrehányóan ír Szabó Dezsőről. 20 év telt el találkozásuk óta és – bár eltávolodott – nem tud szabadulni tőle. Később rámutattak, hogy irodalomszemléletét is Szabó Dezsőtől kölcsönözte, amire még visszatérünk, de Féja kábítószernak, az ifjúság ópiumának tartja, amikor arra utal, hogy ritkán adott tiszta gerjedelmeket és előbb fel kellett szívni, majd megtagadni, nehogy anarchiájának áldozataivá fekélyesedjenek.¹¹¹ Abszurd dolog az ellenfél ellen az ő fegyvereivel, az ő zászlaja alatt harcolni, de itt mégis valami hasonló dolognak lehetünk tanúi.

Ezután jött a háború utáni hallgatás, amelynek azonban nemcsak az volt az oka, hogy Féja nem gyakorolt nyilvánosan önbírálatot és nem alázkodott meg a kommunista diktatúra előtt, mint néhány kortársa vagy más népi író, hanem közrejátszott ebben a sztálinista irodalompolitika dogmatizmusa is. Így tehát életének kanyarai – mint ahogy Szabó Dezső „ellentmondásai” – nem csak személyiségéből következtek, hanem a társadalmi, politikai viszonyok is változtak és meghatározták azokat. Amikor Féja 1958-ban ismét írt egy tanulmányt, kisebb botrányt kavart, ugyanis Juhász Gyula szexuális életét teregette ki valóban nem a legtapintatosabban.¹¹² Nem tudni, hogy a szenzációhajhászás vagy csak a feltűnni vágyás készítette erre a szerzőt, mindenesetre visszatért az irodalmi életbe, mégpedig elég látványos módon. Indiszkrécioja, ami szintén nagyon emlékeztet Szabó Dezső gesztusaira, akár személyes bosszú is lehetett olyan módon, hogy lerombolja egy felkapott, magasztalt költő mítoszát. A következő években, amikor Nagy Péter irodalomtörténész anyagot gyűjtött készülő Szabó Dezső monográfiájához, ő is többször beszélt kettőjük kapcsolatáról, mesélt anekdotákat és bizonyosan felszabadult az emlékek nyomasztó súlya alól. Amikor a monográfia megjelent, Féja az *Élet és Irodalomban* írt róla recenziót, de ennek nagyobb részét is saját tapasztalatai teszik ki. Az írás elején dicséri a szerzőt, hogy milyen hatalmas forrásanyagot dolgozott fel, milyen eleven a stílusa, de legna-

---

¹⁰⁸ Uo. 269.

¹⁰⁹ Uo. 318–319.

¹¹⁰ Uo. 117.

¹¹¹ Uo. 296.

¹¹² Féja Géza: Juhász Gyula rejtélye, Kortárs, 1958. február, 250–256.

gyobb erényének azt tartja, hogy a könyvnek fősodra van, mint egy regénynek, nem esik szét esszékre, különálló darabokra. Utána részletesen elmesél egy esetet, amikor Szabó Dezső megdicsérte egy harmadosztályú újságíró harmadosztályú regényét, mert akkor éppen csak az ő lapjában publikálhatott. Eltöprenghetünk azon is, hogy nem azért említette-e ezt az esetet Féja, mert ő is hasonlóan érezte magát: egy neki nem teljesen tetsző művet kell dicsérnie, mivel sok publikálási lehetősége nincs. Leleplezi még mesterének emberi gyengeségeit és egyetért Nagy Péterrel abban, hogy novellái, tanulmányai egy része vállalható és javasolja újra kiadásukat.¹¹³

A következő évben jelent meg visszaemlékezéseinek második része a „Szabadcsapat”, amelyben részletesen leírja életének eseményeit 1919-től. Szerinte a *Makucska* ötletét egy nemzetgyűlési képviselőt felkereső és elzavart falusi küldöttség esete szolgáltatta, ami nagyon jól példázta a kor hazug és képmutató politikai légkörét.¹¹⁴ Azt is említi, hogy abba az Eötvös Kollégiumba került, ahová korábban Szabó Dezső, akinek leginkább azért hálás, mert megerősítette abban a meggyőződésében, amit a gimnáziumban kezdett felfogni, és amit az egyetem el akart takarni: az irodalomnak társadalmi feladata van.¹¹⁵ Ezután részletesen elmeséli első találkozását Szabó Dezsővel, aki egy hét alatt megírt Móricz-tanulmányt kért tőle. Társát, azt a *Padányi Gulyás Bélát*, aki a háború után emigrált és állítólag az író leszidott rossz írása miatt, tapintatosan csak *P.G.B.*-nek titulálja. Féja azonban büszke arra, hogy talán ő volt a legszorosabb kapcsolatban és megismétli régi kijelentését: „Az író elsősorban műveiben él, ám személyisége a humusz, kiből a művek fakadnak, tehát kulcs munkáihoz, főként ott ahol az életmű kiegyenlíthetetlen emberi válság hírnöke.”¹¹⁶ Mivel Féja úgy érzi, hogy Szabó Dezső jellemzésével, leleplezésével küldetést teljesít, ő is, mint Bohuniczky Szeffi, főleg az író jellemére koncentrálna. Mesél nyárspolgári vágyairól, szentimentalizmusáról, családjára iránti gyűlöletéről, és érdekességként említi meg nőies lelki alkatát: előítéletességével, állhatatlanságával, sértődékenységgel, érzelgősséggel, szenvedélyességével indokolja ezt. Ezúttal már gyermekbetegségnek tartja azt, hogy Szabó Dezső megfertőzte a hallgatóit rögeszméivel és biztos benne, hogy tartós tábor, nemzedéket nem tudott szervezni.¹¹⁷ A visszaemlékezés legfontosabb része a Szabó–Zsilinszky ellentét részleteit mutatja be. Eszerint az „*Előőrsőt*” Vass József népjóléti miniszter közvetve támogatta: Zsilinszky ugyanis Szabó Dezső segélyezése címén kapott pénzt tőle. Féja Zsilinszky becsületességét, tisztességét hangsúlyozza, Szabóval szemben, aki nyilvánosan megvádolta az előbbit, hogy ellopta segélyének egy részét. Féja dühö-

¹¹³ Élet és Irodalom, 1964. júl. 11. 7.

¹¹⁴ Féja Géza: Szabadcsapat, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1965. 16.

¹¹⁵ Uo. 32–33.

¹¹⁶ Uo. 65.

¹¹⁷ Uo. 85.

sen kelt új gazdája védelmére és végleg kiábrándult régi mesteréből.¹¹⁸ Súlyos hibájának tartja, hogy a fiatalokat irreális álmodozásra tanította, mert a tényekkel – önmaga hitványságával – nem akart és nem mert szembenézni. „*Úgy hiszem, az eltékozolt, felhígult, szétoldódott nagy lírikust kell gyászolnunk benne*”¹¹⁹ – vallja, mert észreveszi lírai alkatát és a prózához való tehetségtelenségét. Végül sorra veszi, mit kapott ő Szabó Dezsőtől. Először is a valóságot, miután elhagyta, de ő nyitott neki teret az alkotásra, tőle tanult szónokolni, új nyelvezetet, és azt hogy az írónak társadalmi hivatása van. Azt sem hallgatja el, hogy fajelméletet és parasztrómantikát is, de mindenekelőtt kritizáló bátorságot és küzdésvágyat örökölt tőle. A Szabadcsapatban később is többször említi Szabó Dezsőt, aki az összehasonlításban mindig alulmarad Zsilinszkyvel szemben. Ez utóbbi a valódi magyarokat szerette, de benne is volt messianizmus¹²⁰ és nemzeti radikalizmusának „magyar útja” is Szabótól van. Később pedig Sinka István és Erdélyi József tévedéseiben, sértettségében is Szabó hatását fedezi fel.¹²¹

Néhány év múlva Csűrös Miklós Féja irodalomszemléletét elemezte és több nyomát is kimutatta a Szabó nézeteinek. Először is az áltudományos nemzetkarakterológiai szempontok érvényesítése során az írók egyik csoportját ő is „*drámai-balladai-tragikus*” jellemtípusba sorolta, ami hibás pszichológiai megközelítést jelent. A kelet-európai parasztállamok konföderációjának álma – szerinte – gazdaságilag, társadalmilag hibás felvetés volt, Féja fajelmélete pedig Szabó társadalmi és Németh erkölcsi szempontú fajfogalma között van. Végül Petőfi nála is, mint a „*Két forradalmi költő*” című Szabó-esszéiben csak asszimilálódott magyar. Bármennyire is elítélő jellegű a dolgozat, a legfontosabb pontokon rámutat Féja irodalomtörténeti eszméinek jellemzőire.¹²²

Újabb évek elteltével a *Forrás* című kecskeméti folyóirat indított egy sorozatot a még első szociográfusokról és *Hatvani Dániel* elsőként Féja Gézával beszélgetett.

Miután úgy mutatja be, hogy munkássága „*ellentmondásos*”, nemsokára megkérdezi, milyen kapcsolatban volt Szabó Dezsővel. Újra elmeséli megismerkedésük történetét, majd azt hangsúlyozza, hogy Szabó a 20-as években tulajdonképpen egy úrtöltött be: a munkásmozgalmat elhallgattatták, a Nyugat befelé fordult, így ő képviselte egyedül és felemásan a forradalmiságot, a régi radikalizmust. Szemére veti viszont, hogy teljesen figyelmen kívül hagyta a „világpolitikai” realitásokat és ebben a megjegyzésben az önálló „magyar útert” síkraszáló 56-os forradalom finom elítélését is felfedezhetjük. A beszélgetés további részében egyébként az is kiderül, hogy Féja számot vetett a tényekkel, a kom-

¹¹⁸ Uo. 93.

¹¹⁹ Uo. 97.

¹²⁰ Uo. 214–215.

¹²¹ Uo. 303–304.

¹²² Csűrös Miklós: Féja Géza irodalomszemléletéről, ItK, 1971/1-2/202–205.

munizmus szívósságával és a forradalom után a szövetkezetesítés támogatója lett. Szabó viszont nem ismerte az igazi parasztságot, nála a paraszt csak stilizált figura volt és a közvetlen kapcsolat, amit a népi írók naponta éreztek, nem helyettesíthető romantikus népszemlélettel.¹²³

A Féja Géza és Szabó Dezső kapcsolatát elemző utalások harmadik csoportja halála után keletkezett, ami nagyobb távlatot adott egész életművének. Bata Imre Dózsa György fegyvertársát, Lőrinc barátot keresi benne és észreveszi, hogy Szabó legalkalmasabb tanítványa volt, akár a fia is lehetett volna. Őt is középosztályi származásának büntudata térítette eszméltre és ugyanolyan jó előadó volt. A rideg valóságból azonban sokkal többet megérezett, megértett, éppen ezért gyakorlatiasabb volt gondolkodása, programja. *„Féja olyan ember volt, aki kihívta a maga legendáriumát, ám sose volt rest a mások, vagy maga teremtetten legendákat lerontani.”*¹²⁴

Egy másik nekrológ szerint ő volt a népi írók „szabadcsapatának” leg-szenvedélyesebb tagja, aki már Szabó Dezső és Zsilinszky „Előörsében” kitűzte a zászlót.

Itt hangzik el először az, hogy szervező, irányító akart lenni a népi mozgalomban, de ha ezt valóban irreguláris mezei hadnak tekintette, nem sok esélye lehetett rá. Szabó viszont sikeresen lehetett szellemi iránymutatója, mint a kuruc csapatoknak a református prédikátorok voltak. Az is igaz, hogy életének két meghatározó ideálja volt, akik rányomták bélyegüket pályájára: Szabó és Zsilinszky, akiknek méltó emléket állított.¹²⁵

A harmadik nekrológ szerint Szabó Dezső alakja élete végéig mögötte „komorlott” sötét díszletként, de Zsilinszky barátsága mintegy lemosta róla a sarat, megtisztította a salaktól, bár nem az egésztől, mert magyarságeszményét, parasztképét és messianizmusát, első mestere útravalóját sokáig megőrizte.¹²⁶

Posztumusz műve, önéletrajzának harmadik része inkább csak kiegészíti a *Szabadcsapatban* leírtakat. Újra hasonlítgatni kezdi mestereit: Zsilinszky tisztelte Szabót, véd- és dacszövetséget akart kötni vele, mert belőle hiányzott az a szenvedély, de fontos dolgokban különböztek, mert míg Zsilinszky szerény és puritán volt, Szabó ízléstelen és hivalkodó, ráadásul gyűlölte potenciális fegyvertársát. Egyénként is legjobban legtehetségesebb ellenfeleit szidta, mint pl. Kosztolányit, Móriczot.

Az már sokkal érdekesebb, hogy Féja bevallja: Zsilinszky valóban elvett Vass Szabónak küldött pénzéből, hogy a lapjuk költségeit ki tudja fizetni, de ezt hamarosan megadta az írónak,¹²⁷ Féja Zsilinszky megvédésével csak kiprovokál-

¹²³ Hatvani Dániel: Közelpép a szociográfusokról, Forrás, 1976/11/65–66.

¹²⁴ Bata Imre: Féja Géza halála, Élet és Irodalom, 1978. aug. 19. 4.

¹²⁵ Pomogáts Béla: Megbékélt lázadó, Forrás, 1978/11/42–45.

¹²⁶ Csányi László: A Viharsarok árnyékában, Új Írás, 1978/12, 78–79.

¹²⁷ Lapszélre, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982. 97–99.

ta Szabó támadását, aki újra felelevenítette a politikus felelősségét Áchim meggyilkolásában. Valamivel több emberi gyarlóságot olvashatunk ekkor már Zsinszkyről is, de még mindig súlyosabbnak találja a „szellemi Matuskánál”. Féja észreveszi azt is, hogy Szabót Szekfűhöz titkos rokonszenv és irigység fűzte, ezért rágalmazta egykori kollégista társát.¹²⁸ Ami még említésre méltó az emlékek közül az az, hogy amikor Szabó nyomora miatt Romániába akart kivándorolni és Kodolányi is elhitte, hogy valóban éheznek, József Attila azonban így oktatta ki őket: „*A magyarság nem gulyáshús!*”¹²⁹

Nagyon sok kortársára, de leginkább ifjabb sorstársára gyakorolt hatást Szabó Dezső, de talán egyikőjükre sem annyira, mint Féja Géza. Az elcsatolt területekről menekült fiatalemberek, mint pl. Bodor Aladár is, fogékonyabbak voltak szenvedélyes szavaira, amelyeket csak felerősített nagy igazságokra szomjazó tudatuk. Ha valamelyikőjük túl közel merészkedett hozzá, azt hamarosan elüldözte maga mellől, de örök életére megjelölte egy olyan bélyeggel, amelyet Féja Géza esetében még 50 év múlva sem lehet letagadni: a magyar nemzetért érzett aggodalommal és tenniakarással.

3. Sarlósok

„*Duna-völgyi, kelet-európai és még általánosabb egymásrahatások e ropant kavargásában szükségképpen értékelnünk kell mindazokat a társas törekvéseket, amelyek a munkásosztállyal való szövetségi kapcsolatokat erősítették akár a parasztság és a kispolgárság, akár az értelmiség felől, s ezzel nemzetközileg is a legszélesebb néptömegek öntudatosodását segítették elő a politikai életben.*”¹³⁰ – írta Balogh Edgár író, publicista 1978-ban a Sarló ötven éves jubileuma alkalmából és a történelemszemléletben, a „haladó erők” elnevezés használatában nagyobb rugalmasságot, differenciáltságot javasolt. Ugyanakkor elismeri, hogy csak ott lehetett tömeges bázisa a forradalmi elképzeléseknek, ahol a kommunista párt felismerte és támogatta ezeket a sokszínű demokratikus törekvéseket, mert kiemelkedő életpályák, tervek, programok indultak el ezekből a bonyolult társadalmi keretből és jutottak el az antifasiszta ellenállás és a szocializmus vállalásáig. Ebből következik, hogy amely társadalmi szervezettel vagy közéleti személyiséggel nem tudott kiépíteni jó kapcsolatot a párt, annak a sorsa a háború után megbélyegzés és kirekesztés lett. Balogh Edgár szemlélete találkozott az uralkodó politikai körök szimpátiájával, az internacionalizmus követelményeivel, így a Sarló megítélése fontos közéleti téma lett. Véleményünk szerint a *Sarló-kérdés volt a népi mozgalom rehabilitációs kísérletének egyik*

---

¹²⁸ Uo. 249–250.

¹²⁹ Uo. 379.

¹³⁰ Balogh Edgár: A regősjárástól a munkásmozgalomig, Irodalmi Szemle, 1978. jún. 509.

első felvetése volt, amelynek sikerült az ösvényt kitaposnia és azt a többi civil szervezetnek is megmutatni. De be lehetett-e csempészni Szabó Dezsőt ezen az úton a szocialista ideológiába?

Prágában Trianon után is nagyszámú magyar élt és az ő gyermekeik alapították 1924-ben cserkészcsapatként a Szent György Kört, amelynek serdülő tagjai imádták Ady verseit, Móricz és Szabó Dezső prózáját és úgy tartották: „*az a bizonyos hivatalos Magyarország a keresztény nemzeti kurzusnak a jellegével, de mögötte bizonyos nacionalista uszítással zavarta a mi kibontakozásunkat, amely a dolgozók, a nép érdekét akarta szolgálni. Ezt Szabó Dezső „Segítség” című regénye útján tudtuk magunkból kiválasztani. Hogy Szabó Dezső azelőtt és még azelőtt milyen magatartást tanúsított, az kevésbé foglalkoztatott minket. Mi a különbséget az akkori hivatalos Magyarország és a magyar nép között a Segítség segítségével kaptuk meg. Ez a valóság.*”¹³¹ A szlovákiai magyar cserkészek bejárták a következő években a magyar falvakat, megismerték a paraszti kultúrát, 1928-ban pedig Gombaszögön tábort ütöttek és hivatalosan megalakult a *Csehszlovákiai Magyar Főiskolai Ifjúság Sarló Mozgalma*. Egyre jobban érdeklődtek az egész magyarság sorskérdései iránt, szociográfiai elemzéseket készítettek. A Sarló megosztotta a magyarországi közvéleményt, sokan támogatták, de még többen támadták őket. 1931-től tagjai egy része egyre inkább a kommunizmus iránt érdeklődött, ezért bolsevik ügynököknek is nevezték őket. A szervezet ezután bomlásnak indult, Borbándi Gyula szerint azért, mert Balogh és kommunista társai hamar elkötelezték magukat, és amikor a KMP a népfrontpolitikát tűzte ki célul, a Sarló már széthullott, szektás tagjai a sztálinista politika hívei lettek.¹³²

A sarlósok „*spiritus rectora*” valóban *Balogh Edgár*, a tehetséges és jó szervezőkészséggel megáldott fiatalember, aki apai ágon nagyszebeni szász ősöktől származott, de 1906-ban Temesvárott született, Pozsonyban érettségizett és Prágában néprajzot tanult. A Sarló meghatározó alakja volt, aktív publicista, ezért 1935-ben kiutasították Csehszlovákiából. Romániában telepedett le, 1944–48 között a *Világosság* szerkesztője, a Magyar Népi Szövetség alelnöke, sőt 1949-ben a kolozsvári egyetem rektora volt.

Ebben az évben letartóztatták, elhallgattatták, és csak 1956-ban rehabilitálták. Az 1960–70-es években visszakerült az egyetemre és a *Korunk* munkatársa lett.¹³³ Akár önéletrajzi visszaemlékezéseit, akár régi írásait olvassuk, nagyon sokszor felbukkan ezekben Szabó Dezső neve.

Balogh Edgár először 1965-ben foglalta össze emlékeit, tapasztalatait, és nem rejtette véka alá gondolkodásának ifjúkori formálóját. Állítólag *Az elsodort falu* hatására fogadta meg, hogy egy egész nemzedéket fog mozgósítani a ki-

¹³¹ Pomogáts Béla: Beszélgetés Balogh Edgárral, Valóság, 1976. dec. 76.

¹³² Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom, Püski, 1989. 110–115.

¹³³ ÚMIL, 1/116.

sebbségi magyar falu feltámasztásáért.¹³⁴ Úgy emlékszik, hogy a „faji triász” elnevezés 1927-ben Csehszlovákiában született és ekkor kapták Szabó Dezsőtől azt a célt, szenvedélyt „Nyárra” című írásából, amely addig hiányzott a tennivágyó fiúknak. Itt magyarázza meg azt is, mit jelentett nekik a faj, amelynek hangoztatása sokáig bélyegként kísérte a sarlósokat.

Inkább tradíciót, semmint biológiai vagy nemzeti karaktert értettek alatta.¹³⁵ Eszmeileg az „Új magyar ideológia felé” című tanulmány-sorozata lett a regőscserkészek kötelező könyvtárának alapja.¹³⁶ Az 1928-as Ady-ünnepség szervezésében Balognak oroszánrésze volt, ezért részletesen ismerteti az előzményeket. Előbb csak levélben kereste meg az író, de bármennyire is félt kegyetlen humorától és öntelt gögjétől, személyesen is fel kellett keresnie a Philadelphia kávéházban, ahol eléggé higgadt volt az eszmecsere. Ezután gyakran találkoztak, az író mutatta be Zsilinszkynek, akivel Balogh később szorosabb eszmei kapcsolatba került.¹³⁷ A Szabó Dezső-mítosz eloszlásához hozzájárult, hogy egyszer a „bálvány” megsértette a fiatalember Ady iránti rajongó érzéseit, később pedig az, hogy többször is sikertelenül hívták előadást tartani a Felvidékre. Amikor 1929-ben arra hivatkozott, hogy nincs cipője, Vass László segítségével még lábbelit is küldtek neki. Az író azonban ekkor már Romániába akart kivándorolni, ezért Érsekújvárott Balogh Edgár mentette ki és tartott helyette sikeres előadást.¹³⁸

„Duna-völgyi párbeszéd” című tanulmány-gyűjteményének előszavában Sándor László is utal arra, hogy a „Segítségben” a tette korbácsoló dinamizmus és az új nemzedék céljainak felvillantása ragadta meg.¹³⁹ Ezután következnek a sokatmondó utalások. 1929-ben írta, hogy a kisebbségi magyar ifjúság lázasan olvassa Ady, Móricz és Szabó Dezső műveit, amelyekből világos a magyar bajok oka: a szociális válság.¹⁴⁰ Máshol azt hangoztatja, hogy a fenti három magyar szellem segítségével kerültek kapcsolatba a századelő neves polgári radikálisaisával.¹⁴¹ Van, ahol szó szerint felfedezhető az író hatása a sarlósokra, akik „segítségért sikoltanak az itt meginduló romlás, elsodródás láttán.”¹⁴² Az Anschluss után igazat ad a németekkel szemben bizalmatlan Szabó Dezsőnek.¹⁴³ az első bécsi döntés előtt pedig abban is támogatja mesterét, hogy a kelet-

---

¹³⁴ Balogh Edgár: Hét próba, Szépirodalmi, Budapest, 1965. 26.

¹³⁵ Uo. 42–43.

¹³⁶ Uo. 55. l.

¹³⁷ Uo. 74–75.

¹³⁸ Uo. 144–145.

¹³⁹ Balogh Edgár: Duna-völgyi párbeszéd (DVP), Budapest, Szépirodalmi, 1974. 7.

¹⁴⁰ Az új nemzedék szava, in DVP, 22–23.

¹⁴¹ Emigránsok és új arcú magyarok, in DVP, 311–312.

¹⁴² A kelet-európai kérdés felvetése, in DVP, 324.

¹⁴³ Ezeréves magyar irodalom in DVP, 395.

európai népekkel kell szorosabb kapcsolatba lépni.¹⁴⁴ Harminc évvel később úgy emlékszik, ujjongva olvasták Gombaszögön Szabó Dezső levelét,¹⁴⁵ egy másik írásban pedig szocialistává válásának előkészítői és mesterei közé helyezi.¹⁴⁶ A Sarló ötvenéves évfordulóján három szakaszra osztja a mozgalom történetét, idézi szabódezsői gondolataikat: „*Muszáj volt (...) látni (...) az örök falut ama csodálatosan életes életében.*”¹⁴⁷ Azt is leírja, hogy 1927-től a losonci *A Mi Lapunkban* Szabó Dezső eredeti, buzdító, intő írásai is megjelentek,¹⁴⁸ és a Sarló titka az volt, hogy sosem tagadta meg maga előtt az előző fejlődési szakaszt, tehát Szabó Dezsőt sem tagadták meg soha, hanem túlhaladtak rajta.¹⁴⁹

Végül „*Szolgálatban*” című könyvében felidézi, hogyan keverte bele az író buzgó kommunista ifjúkorának egyik baklövésébe, amelynek oka a végig nem gondolt pragmatizmus volt. Nagy népfrontos igyekezetből kiállt *Szabó Dezső* mellett, aki 1939-ben azt nyilatkozta Kolozsvárott, hogy a kelet-európai népeknek a német és orosz veszéllyel szemben egymással kellene összefogni.¹⁵⁰ Balogh az írónak csak a szektás bolsevizmus (pl. Tuhacsevszkijék!) elleni véleményét magyarázta bele, mire egyik elvtársa már haladó baloldaliságát is kétségbe vonta. Balogh viszont úgy gondolta, hogy ellenfele elhamarkodottan sürgeti a Szovjetunió kelet-európai beavatkozását. Egy román társuk mindkettőjük hibájára rámutatott és ebből az lett a tanulság, hogy szükség van az ellenőrző, irányító pártra.¹⁵¹

A sarlósok közé tartozott *Kovács Endre* (1911–1985) történész, irodalomtörténész is, aki Pozsonyban gimnáziumi tanárként dolgozott évekig, 1945 után Budapesten folytatta közéleti és tudományos munkáját, az MTA munkatársa lett. Verseket, elbeszéléseket írt kezdetben, majd történettudományból is kandidált, és fő kutatási területe a magyar-szláv történelmi és irodalmi kapcsolatok lettek.¹⁵²

Kovács Endre irodalomtörténész volt az első, aki az 1960-as években először foglalta össze a sarlós mozgalom és a magyar irodalom kapcsolatát. Tanulmányában előbb a korabeli nemzetközi és cseh viszonyokat jellemzi, ezután utal arra, hogy kezdetben Szabó Dezső még jobban hatott mint Móricz, mert a fiatalok „*fajt és vért*” emlegettek, „*faji energiákról duzzadó*” magyar paraszti világról

¹⁴⁴ Erdélyi magyar önismeret, in DVP, 265.

¹⁴⁵ Ifjúság és népszolgálat, in DVP, 192.

¹⁴⁶ Vallomás és intelem, in DVP, 204.

¹⁴⁷ Id. h. 511.

¹⁴⁸ Uo. 512.

¹⁴⁹ Balogh Edgár: A falukutatás forrásvidékén, Korunk, 1978. szept. 738.

¹⁵⁰ Ruffi Péter: Szabó Dezső egyórás vallomása az új magyar gondolat mellett, Brassói Lapok, 1939. jún. 28. 4.

¹⁵¹ Szolgálatban, Magvető, Budapest, 1981. 117–121.

¹⁵² ÚMIL 2/1441–1442.

írtak.¹⁵³ Ő is 1927-től keltezi az író és a cserkészek kapcsolatát, de azt is leszögezi: „Az ő falura küldő szózatában, melyet a csehszlovákiai fiatalokhoz intézett, a nyelv, a népdal, népmese hagyományainak ápolásán kívül hasztalan keresnők a falu szociális helyzetére tett utalást.”¹⁵⁴ Lehetne vitatkozni azon, hogy Szabó Dezső tudatos módszere volt-e az indítás és hagyta, hogy a fiúk maguktól fedezék fel a társadalmi valóságot, vagy valóban ennyire tájékozatlan lett volna. Az Ady-röpirat bevezetőjéből is hiányolja a kutató a konkrét helyzet bemutatását. A gombaszögi röpiratban találja legsűrűbbnek a népies program mitikus változatát és legtöményebbnek Szabó Dezső stílusát, aki egyébként levelében fiává fogadta az őt feltétlenül követő híveit.¹⁵⁵ Kimutatja, hogyan szorult a harmadik helyre Ady és Móricz mögé az író, amint a fiatalok egyre több hasonló gondolkodót és igazi parasztot megismertek, de a nacionalizmus és a középosztály leleplezését mégis neki köszönhetik.¹⁵⁶ Egyetértően idézi Peéry Rezső¹⁵⁷ 1930-as írását is, amely már súlyos kritikával illeti az egykori bálvány regényeit. „Az elsodort falut” „szép lírának” nevezi, a „Segítség” hőséneke tragédiája pedig Szabó Dezső egyéni kudarca, akiből „hiányzik a világnézeti bázis”, mert az író végső soron „kiesett a világ fejlődéséből.”¹⁵⁸

Visszaemlékezésiben ő is a nagy „triász” inspiráló erejét emelte ki és azoknak, akik meglepődnének Szabó Dezső említésén, leszögezi: „De két különböző dolog egy író helyét megállapítani a kultúra, az irodalom folyamatoságában és a hatását vizsgálni.”¹⁵⁹ Elismeri a fajelmélet kárát, de azt is leírja, hogy ebben nem a németeket, hanem az antiszemita és nacionalista Action Française-t követte. Regényeit átideologizálta, ráértett sok nyitott kérdésre, de ezeket eltorzítva tette fel és válaszolta meg, szuggesztivitása alól pedig nehéz volt kimaradni.¹⁶⁰ Hangsúlyozza, hogy személyesen Balogh Edgárra mekkora hatással volt az író,¹⁶¹ és – mivel ő nagyon szerette az orosz írókat – bántotta, hogy az egysíkú embereket ábrázoló Szabó Dezső dekadensnek tartotta a összetett lelkű embereket bemutató Dosztojevszkijt.¹⁶²

¹⁵³ Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből, Akadémiai, Budapest, 1962. 309.

¹⁵⁴ Uo. 310.

¹⁵⁵ Uo. 312.

¹⁵⁶ Uo. 317.

¹⁵⁷ Peéry Rezső (1910–1977) is középiskolai tanár volt Csehszlovákiában, ottani magyar lapokban írt, a háború után Magyarországon belépett az SZDP-be, tovább tanított és 1956-ban az NSZK-ba emigrált. ÚMIL, 3/1599.

¹⁵⁸ Uo. 321.

¹⁵⁹ Kovács Endre: Korszakváltás, Magvető, Budapest, 1981. 73.

¹⁶⁰ Uo. 73–74.

¹⁶¹ Uo. 91. és 152.

¹⁶² Uo. 239.

Ferencz László a Sarló ideológiai formálódását és a kommunista parttal kialakított kapcsolatát mérte fel és megnyugtatónak mondja, hogy kisebbségben nem hatott a faji felsőbbrendűség tudata, a parasztromantika lényege pedig a falu iránti érdeklődés volt.¹⁶³ A fiatalok Szabó Dezső frázisaival fejezték ki magukat, de a népet, azaz a parasztságot akarták szolgálni. Idézi a sarlósok 1927. júniusi körlevelét, amelyben a faji triást vallják mestereiknek és *Az elsodort falut, a Csodálatos életet, a Segítséget és az Őlj* novelláskötetet ajánlják a fiataloknak.¹⁶⁴ Ferencz azt állítja, hogy őt nem feszélyezte Szabó Dezső parasztimádata, mert a demokráciát tartotta elsődlegesnek.

Dobossy László a Sarló művelődéspolitikai szerepét és hatását elemezte. Dobossy 1910-es, vágfarkasdi születésű, Érsekújvárott járt gimnáziumba, Párizsban, Prágában egyetemre és ő is középiskolai tanárként kapcsolódott be a Sarló munkájába. A háború idején a francia ellenállási mozgalom tagja lett, a Párizsi Magyar Intézetet is több évig vezette, de az ELTE-n is tanított.¹⁶⁵ Ő azt tartotta fontosnak, hogy nemzeti mivoltunk meghatározásának vágya sodorta őket a „nemzeti szentháromsághoz”, de eszméiktől eltávolította őket a kisebbség egyre jobb megismerése.¹⁶⁶ Hivatkozik arra a *Győry Dezsőre* (1900–1974), aki nagy hatású költője volt a Sarlónak. Rimaszombatban született, Kassán, Prágában, Beregszászon majd 1949-től Magyarországon élt. A magyar kisebbségi társadalom sorskérdéseit, ellentmondásait vetette fel és Szabó Dezsőhöz hasonlóan a közösséghez szóló művész volt elkötelezett társadalmi felelősségtudattal.¹⁶⁷ 1927-es önvallomása, amely Szabó Dezső expresszív stílusában íródott profétai hevülettel, nagy hatást gyakorolt a fiatal értelmiségiekre: „*Legyetek ti minden lelki és testi kifosztás legerősebb ellenségei. Ti legyetek a legszélesebb emberi szolidaritás, a leggazdagabb lélek legszebb humanitás, a leglehetőbb szabadság, legtöbb jog, legbátrabb becsület.*”¹⁶⁸

Jócsik Lajos (1910–1980) visszaemlékezéseiben is találkozhatunk Szabó Dezsővel. Ő Érsekújvárott született, Párizsban, Prágában járt egyetemre, a Sarló tagjaként előbb Csehszlovákiában, majd 1938-tól Budapesten publikált. Szárszón előadást tartott, 1945 után parasztpárti politikus lett, sőt még a Petőfi Pártban is vezetőségi tag volt.¹⁶⁹ Egyik írásában a sarlósok és más kárpát-medencei haladó magyar mozgalmak kapcsolatát mutatja be. Itt azt írja, hogy a magyar ifjúságnak a faj bálványát kellett elhagynia, amely elé Szabó Dezső „*mítoszt*

¹⁶³ Ez volt a Sarló, Kossuth-Madách, 1978, 38.

¹⁶⁴ Uo. 44.

¹⁶⁵ ÚMIL 1/450.

¹⁶⁶ Ez volt a Sarló, 114.

¹⁶⁷ ÚMIL 1/730.

¹⁶⁸ Nyárra, A Mi Lapunk, 1927. jan. 2.

¹⁶⁹ ÚMIL, II/908.

árasztó frazeológiájával térdepeltette.”¹⁷⁰ Még az a Csanádi József is „megtért”, aki személyesen számolt be a Philadelphia kávéházban az írónak az első magyarországi regöcskerkész-vándorlásról, a tiszazugi tapasztalatgyűjtésről. Jócsik a sarlósok társadalomkutatási tapasztalatait is összegezte egy hosszabb tanulmányában és a kezdeti, romantikus korszakban ő is fontosnak tartja az író hatását. A középosztályból származó magyar fiatalok falumentő programjukat Szabó Dezsőtől kapták, aki az egyházi birtokok szekularizációs tervével is megnyerte őket.¹⁷¹ Aztán, amikor látták, hogy nemzetidegennek nevezte a középosztályt, már csak a parasztság megtartó őseréjében bízhattak, és e köré építették fel meseterük mítoszát,¹⁷² amely néhány év múlva szertefoszlott, amikor a falusiak többször is kihasználták naivitásukat. „A kötél legendája” című novellagyűjtemény 1979-es megjelenésekor Jócsik részletesen összegezte emlékeit és véleményét az íróról, aki „a legenda légnemű halmazállapotába jutott s széteszlott az atmoszférában”.¹⁷³ Bevallja, hogy a gimnazista korában ismerkedett meg „Az elsodort faluval” de a falujárások alkalmával a reális falu társadalma egészen más volt. Antiszemitizmusa sem vert gyökeret, annál inkább fogékonyak lettek a középosztállyal és a németekkel szembeni gyűlöletére. Elmeséli, hogyan bújta ki Szabó Dezső a csehszlovákiai meghívás teljesítése alól, de a legmegragadóbb az összehasonlítása Móriczcal: „Szabó azt írta, ami neki viszkedett, Móricz csak azt, ami a népek viszkedett. Szabó expresszionista, Móricz realista. Szabó individualista, Móricz kollektív ösztönű, népben, nemzetben gondolkodó.”¹⁷⁴

Vass Lászlóról (1905–1950) a Nemzeti Parasztpárt Szabó Dezső-képe kapcsán már szóltunk. Helyezzük el végre őt is ifjúkori harcostársai közé, hisz rozsnyói születésüként a pesti egyetemen végzett, Eötvös-kollégista volt, de pozsonyi lapok és a Prágai Magyar Hírlap irodalmi szakértője és a Sarló tagja lett, 1938-tól pedig a Magyarország, a Nyugat, a Válasz munkatársaként dolgozott a népi mozgalomban. 1945 után előbb a Független Kisgazdapárt sajtófőnöke majd a Parasztpárt aktivistája volt és inkább közéleti tevékenységet végzett.¹⁷⁵ 1946 januárjában ő írt emlékező sorokat Szabó Dezső halálának első évfordulóján, amelyekben hitet tesz az író programja mellett, amelynek – szerinte – át kell mennie a gyakorlatba.¹⁷⁶ Ő tudósított arról az izzó irodalmi vitáról, ahol azt hangoztatták harcos baloldaliak, hogy a „németellenes fasiszták ne jöjjenek vissza a harmadik úton”.¹⁷⁷ 1947 januárjában arról beszélgetett Vass László a Rádióban

¹⁷⁰ Ez volt a Sarló, 170.

¹⁷¹ Csaplár Ferenc: Adalékok a sarlósok magyarországi kapcsolataihoz, Kortárs, 1971. nov. 1762.

¹⁷² Uo. 1764–1765.

¹⁷³ Jócsik Lajos: Szabó Dezső legendája, Forrás, 1980. okt. 93.

¹⁷⁴ Uo. 95.

¹⁷⁵ ÚMIL, III/2228.

¹⁷⁶ Vass László: Szabó Dezső fordulója, Esti Szabad Szó, 1946. jan. 13. 6.

¹⁷⁷ Független Magyarország, 1946. márc. 4. 4.

Haraszti Sándorral és Tolnai Gáborral, hogy „*ellenforradalmi volt-e Szabó Dezső*”. A kérdést nagyon élesnek és merevnek tartotta, de kiemelte, hogy a parasztság felemelésének és a Duna-völgyi népek összefogásának gondolatát tőle tanulták és képesek voltak a sarlósok a munkásságnak is baráti jobbot nyújtani. Hűségesek pedig csak akkor lehettek, hozzá, ha hűségesek lesznek a néphez (értsd: a parasztsághoz) is, amelyet be kell emelni a nemzetbe.¹⁷⁸ 1947 februárjában, amikor Haraszti Sándor a Fészek Klubban tartott előadást Szabó Dezsőről, ehhez Lengyel Balázs mellett Vass László is hozzászólt. Haraszti az író ellentmondásait hangsúlyozta, és a mérleg inkább negatív volt, ezért Vass vitatta néhány állítását, mert – szerinte – Szabó Dezső nem akart népellenes erőket segíteni, ők csak hivatkoztak rá, valamint fajelmélete, amely a német „faj” agresszivitását és a magyar nemzeti önvédelem fontosságát ecsetelte, védekező jellegű volt, jöllehet Vass nem tért ki a zsidóellenességre.¹⁷⁹

A sarlósokról szóló fejezetből nem hagyhatjuk ki *Turczel Lajos* (1917–) irodalomtörténészt sem, aki Budapesten szerzett jogi doktorátust bár Csehszlovákiában született. Az 1950-es évektől irodalommal foglalkozott, magyar gimnáziumban tanított és a pozsonyi egyetemen a csehszlovákiai magyar irodalom kutatója és kritikusa lett.¹⁸⁰ Ő is látja az első évek felhívásaiban, tudósításaiban Szabó Dezső erőteljes hatását, amikor a parasztság őserejéről és a középosztálynak a parasztságból való megújulásáról írtak, de fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a „*tömény paraszti-népi orientáció*” mindig mentes volt az író káros túlzásaitól. Ennek oka az volt, hogy más erős szellemi befolyás is érte őket a magyar kultúrából és a csehszlovákiai demokratikus közéletből.¹⁸¹ Későbbi írásában Turczel részletesebben kitér erre a hatásra és Szabó Dezső „*Új magyar ideológia felé*” című 1923-as tanulmányát tartja a legfőbb illúzióteremtőnek. Még narodnyik-szelleműnek tartja a kezdeti regősmozgalmat,¹⁸² de hosszan idézi az író „*Nyárra*” című levelét, amelyet a csehszlovákiai magyar fiataloknak írt: „*Menjetekek szét a magyar falvakba! Járjatek szét a magyar paraszt között! Éljetekek minden napját, beszéljetekek beszédét, figyeljetekek meg élete minden rezdülését!*”¹⁸³ Szabó Dezsőről azt állítja, hogy az eszmei letisztulást egy ideig gátolta fajelmélete, de – bár használták a faj fogalmát – a sarlósok ezen az úton már nem követték.¹⁸⁴ Szabó Dezső születésének századik évfordulóján Turczel összefoglalta a

¹⁷⁸ Szabad Szó, 1947. jan. 19. 8.

¹⁷⁹ Vita Szabó Dezső eszmei hagyatékáról, Szabadság, 1947. febr. 11. 5.

¹⁸⁰ ÚMIL, III/2146.

¹⁸¹ Turczel Lajos: A csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmak történetéből, Irodalmi Szemle, 1967. jún. 538.

¹⁸² Turczel Lajos: A sarlós mozgalom kibontakozása és az irodalommal való kapcsolata, Alföld, 1972. márc. 61.

¹⁸³ Nyárra, A Mi Lapunk, 1927. jún. 102.

¹⁸⁴ Alföld, 1972. márc. 65.

csehszlovákiai magyar irodalom és a magyar író kapcsolatát. Utal lőcsei tartózkodására, szoros kapcsolatára Balogh Edgárral és a sarlósokkal, de hamar túlhaladtott gyermekbetegségnek tartja ezt. A csehszlovákiai magyar irodalomban Győry Dezsőnél, Darkó Istvánnál és Mécs Lászlónál fedezi fel az író hatását, de cáfolja a Milo Urbánnal vont párhuzamot.¹⁸⁵ Az összegzés őszinte, de érezhető, hogy valamennyire csökkenteni szeretné a nem szalonképes író befolyását.

1978. december 7-én a Petőfi Irodalmi Múzeum az Akadémia és az MSZMP KB Párttörténeti Intézete tudományos emlékülést rendezett a Sarló-mozgalomról. A sok előadó közül K. Nagy Magda említette, hogy a fiatalok megnyerték Szabó Dezső támogatását, de eszméin túlhaladtak.¹⁸⁶ A konferencián ott volt Balogh Edgár, Dobossy László, Kovács Endre és Tasi József irodalomtörténész, aki a Bartha Miklós Társaságot és a Sarlót nem tartotta eszmei rokonoknak, mert szerinte az előbbi tagjai egyre jobban az író hívei lettek, az utóbbi tagjai pedig egyre kevésbé¹⁸⁷ követték tovább.

A Sarló vizsgálata felveti azt a kérdést, hogy milyen lehetett Szabó Dezső ideológiai hatása az utódállamok kisebbségi magyar értelmiségében illetve az is felvetődhet, hogy miért foglalkoztunk a csehszlovákiai magyarokkal, és miért nem néztünk utána a romániai és jugoszláviai magyar szellemi életben ennek a hatásnak. Egyrészt talán már nyilvánvaló lett, hogy milyen sok sarlós folytatta és fejezte be közéleti tevékenységét Magyarországon, és *ez a dolgozat elsősorban a hazai viszonyokra akar koncentrálni*, másrészt pedig ebben az esetben meglepő és letagadhatatlan, hogy Szabó Dezső indító buzdítása leginkább a politikai élet baloldalára a kommunista mozgalomba vitte a nyitott és nemzetükért tenni akaró fiatalembereket.

A Sarló azért lett „bevett felekezet”, mert több tagja eljutott az intézményes kommunista pártba, későbbi politikai magatartásuk megfelelt az elvárásoknak. Sosem tagadták le Szabó Dezső hatását, inspiráló szerepét, de mindig hozzátették, hogy a valóságos tapasztalatok hatására eltávolodtak tőle, pedig egész életre szóló felelősségérzetet kaptak tőle.

4. A Bartha Miklós Társaságtól a NÉKOSZ-ig

Az 1920-as években nemcsak a felvidéki magyar ifjúság, hanem az anyaországi is hallgatott Szabó Dezső tanításaira. Ez a társaság azonban vegyes politikai gondolkodású volt, az volt a közös jellemzőjük, hogy elégedetlenek voltak a bethleni nagybirtokos-nagypolgári konszolidációval. 1925-ben a kiábrándult fiatalok megalakították a *Bartha Miklós Társaságot*. A szervezet ideológiáját,

---

¹⁸⁵ Turczel Lajos: Kapcsolataink Szabó Dezsővel, Irodalmi Szemle, 1979. jún. 568–569.

¹⁸⁶ M. Pásztor József: Tudományos emlékülés a Sarló-mozgalom évfordulóján, Párttörténeti Közlemények, 1979/2. 232.

¹⁸⁷ Uo. 237.

nemzeti radikalizmusát az első években Szabó Dezső eszméi hatották át, amelyek mind a bal- mind a jobboldali érzelmű ifjak reformvágyát kielégítették.¹⁸⁸ „Új Magyar Föld” néven folyóiratot indítottak és a népi írók számára irodalmi esteket rendeztek. Érdekes epizód volt József Attila rövid tagsága és Bajcsy-Zsilinszky Endre támogatása majd az eszmei vitaklub évek múltán beletorkollott a népi mozgalomba.¹⁸⁹

Szabó Dezső hatását az 1970-es években egyrészt *Fábián Dánielnek*, a Társaság egyik egykori elnökének visszaemlékezéseiből, másrészt pedig *Tasi Józsefnek* József Attila „barthás” időszakát kutató tanulmányaiból bonthatjuk ki. Az a kérdés, hogy ezekben az írásokban az író tevékenységének bemutatása mennyire árnyalta akkoriban a Szabó Dezsőről kialakult képet. *Fábián Dániel* (1901–1980) a pápai gimnáziumba járt, de Csurgón kellett érettségiznie, mert vöröskatona múltja miatt elbocsátották. 1926-ban végezte el az orvosi egyetemet és budapesti kórházakban dolgozott, amikor 1927-ben a Társaság ügyvezető elnöke lett. 1930-ban együtt írták József Attilával a „*Ki a faluba!*” című falukutatásra buzdító röpiratot és Fábián mindvégig a Társaság baloldali frakciójához tartozott.¹⁹⁰

Fábián legelőször 1971-ben említette régi mesterüket, amikor a Társaság kiadványait elevenítette fel. Az első mondatokban azt hangsúlyozza, hogy minden eseményt csak az adott korban szabad megítélni, mert ami ma kispolgári (tkp. reakciós) az régen haladó lehetett.¹⁹¹ Itt írja le azt is, hogy ő vette meg a Társaság nevében Szabó Dezsőtől a „*Megered az eső*” című regénytörödéket, de a következő elnök beperelte az „*írófejedelmet*”, mert a szerződésben kikötött előszót nem írta meg. A felek megegyeztek, de Fábián igazat ad a Népszava kritikusának, hogy ha egy író torzót ad ki, akkor tekintélye és műveinek hitele csökkenni fog. A regény egyébként 1931-ben jelent meg és Fábián vesztett rajta a legtöbbet.¹⁹²

Következő alkalommal a József Attiláról szóló visszaemlékezésben találkozhattunk Szabó Dezsővel. Az 1931-es képviselőválasztás kapcsán az író két évvel korábbi lesújtó véleményét idézi a magyar „demokráciáról”¹⁹³ Később a zsenialitását boncolgatja: elismeri sajátos, egyedi stílusát, de harcias egyénisége miatt az a véleménye: „*Szabó Dezső életműve a letaszított titán bosszúja*”.¹⁹⁴ Azt

¹⁸⁸ Nagy Péter: Szabó Dezső, Akadémiai, Budapest, 1979. 440-442.

¹⁸⁹ Salamon Konrád: Magyar történelem, 1914-1990. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 90.

¹⁹⁰ ÚMIL I/543.

¹⁹¹ Fábián Dániel: Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére, Magyar Könyvszemle, 1971. ápr. 281.

¹⁹² Uo. 285–286.

¹⁹³ Fábián Dániel: József Attiláról, Budapest, 1974, 105.

¹⁹⁴ Uo. 118.

is fontosnak tartja, hogy erős, bátor kritikái miatt a haladó radikális körökben óriási szellemi tekintélyre tett szert és József Attila is szerette, de zavarta is őt. Visszatér még egyszer a zseni jellemzőire és Nagy Péterrel ellentétben úgy látja, hogy Szabó Dezső is onnan – a kisnemességből – indult el ahonnan Ady, ezért tudta egyesíteni a nemesség és parasztság értékeit, törekvéseit.¹⁹⁵

A Társaság történetéről persze nemcsak szubjektív jellegű visszaemlékezés született, hanem tudományos igényű mű is, amelynek első részét már 1979-ben kiadták. *Tasi József* is József Attila tevékenységét vizsgálja megemlítve, hogy a költő 1931-ben egyik tanulmányában önkritikusan írta az 1920-as évek fiatalságáról, amely magányosan sodródva menekült Szabó Dezső fajelméletéhez.¹⁹⁶ A szerző a következő évben a Társaság megalakulását és első éveit elemzi valóban hiánypótló módon. Az 1925-ös évkönyvből *Ajtay Miklós* írására is kitér, amely megcsipkedte a neves író, majd idézi az 1927-es „*Szabó Dezső és a magyar falu*” című *Szász Béla*-előadás utáni hozzászólókat, amelyek között ott volt a sarlós Vass László és a székelyudvarhelyi *Tompa Kálmán* orvos és *Kemény Gábor*, aki később a Korunkban így írt az író kultuszáról: „... *akinek iskolája van, azé a jövő.*”¹⁹⁷ Az író Kassákra gyakorolt hatása mellett hosszan idézi Kodolányit, aki akkoriban leplezte le mestere „*műparasztjait*”.¹⁹⁸ Részletesen dokumentálja, hogy *Szörényi Sándor* és *Kardos Béla* szerette volna a Társaságot Szabó Dezső eszméinek egyszerű szócsövévé vagy társadalmi egyesületévé szervezni¹⁹⁹ és 1928–30 között az író közeli ismerősei voltak a legaktívabbak. Később azt is megtudjuk, hogy a Budapesten kutató Balogh Edgárt *Vass László* vezette be a Társaságba és a Sarló egyik vezére ekkor ismerkedik meg bálványával, prófétájával személyesen is.²⁰⁰

A „*faji triász*” kultuszából is kaphatunk egy kis ízelítőt egykori barthások visszaemlékezéseiből és ezekben is tetten érhető és letagadhatatlan Szabó Dezső hatása.

A Társaság egyik nagy jelentőségű akciója az 1928-as Ady-ünnepség megszervezése volt. A kezdeményezők között volt Balogh Edgár és Vass László is, de Szabó Dezsőnek nem tetszett a szereplők névsora, ezért elhatározta magát a szervezőktől.²⁰¹ Balogh Győry Dezsőnek megírta, mennyire rajong verseiért mesterük, aki azonban féltékeny volt a költő sikerére, de Balognak sikerült „megbékítenie”. Az író így válaszolt: „*Aki velem akar jönni, annak csak én lehe-*

---

¹⁹⁵ Uo. 135.

¹⁹⁶ Tasi József: József Attila a Bartha Miklós Társaságban másodszor, ItK, 1979. 5–6. 556.

¹⁹⁷ Tasi József: A Bartha Miklós Társaság megalakulása és első éve, *Literatúra*, 1980/2, 319.

¹⁹⁸ Uo. 319.

¹⁹⁹ Uo. 322.

²⁰⁰ Uo. 328.

²⁰¹ *Előrs*, 1928. ápr. 1. 11.

tek gondolkodó feje és mozdító akarata”.²⁰² Szabó Dezső végül május 19-én és 20-án is tartott előadást és az első nap esketett fel 12 lelkes fiataalt – akárcsak Krisztus 12 apostolt – az „új magyar demokrácia” megvalósítására, amint *Gergely Pál*²⁰³ forrásközléséből kiderül.²⁰⁴ A Társaság első nagyszabású rendezvénye Móricz Zsigmond 25. írói jubileumának megünneplése volt 1927-ben. Az ünneplés gondolata Szabó Dezsőtől származott, aki elvállalta a szervezőbizottság irányítását is, amelynek elnöke Fábián Dániel nagy csalódására és Szabó javaslatára egy középszerű személy lett. Fábián visszaemlékezésében elismeri az író őszinte, de színpadias köszöntésének értékét, de azt sem felejtí el megjegyezni, hogy a rendezvény után Szabó Dezső úgy érezte, anyagilag becsapták, ezért a szervező bizottság elnökére támadt.²⁰⁵ *B. Bernát István* a Társaság 1930-as hivatalos állásfoglalását közölte, amelyben a fiatalok megvédték a bírált Móriczt, és nyíltan vállalták nézeteit. Az iratban többször említik, hogy a Móricz által becsült sarlósok a triász tanításain nevelkedtek, és ők tudják, hogy „*saját vérünkkel szemben szociálisabbaknak emberségesebbeknek és igazságosabbaknak kell lennünk*”.²⁰⁶ Fábián Dániel visszaemlékezéseiben is feltűnik tehát a sértettség érzése, de elismeri az író rendkívüli tehetségét és főként elszánt társadalmi hivatástudatát, ami rá is hatott.

A népi mozgalomnak nagyon sok kiemelkedő eseménye, szereplője, kiadványa és rendezvénye volt, de ezek közül most csak azokat tudjuk kiemelni, amelyekre már az 1960-as 1970-es években ráterelődött a figyelem. Ilyen az 1937-ben megalakult *Márciusi Front*, az Egyetemi Kör és a népi írók szellemi szövetsége, amely fölött szintén ott kísértett Szabó Dezső szelleme. Az írónak jó volt a szimata, mert nem sokkal a Komintern VII. kongresszusa után már rámutatott a kommunista népfrempolitika veszélyeire, de a szociográfiát, a falukutatást is „*bolsevik trükknek*”²⁰⁷ minősítette leleplezve ezzel tulajdonképpen a népi mozgalom balszárnyát, pedig ő indította el őket, csak túl messzire merészkedtek mellőle.²⁰⁸

Bata Imre írta meg részletesen először a Márciusi Front történetét egy nagyobb tanulmányban, bár utal arra, hogy a legfontosabb dokumentumokat már *K. Nagy Magda* kiadta. Bata a *Válasz*, a *Híd* és a *Tovább* című folyóiratokat elemezve boncolja az eseményeket. Számunkra a *Híd* 1937. decemberi száma

²⁰² Az ifjúsághoz, Előőrs, 1928. máj. 20. 9.

²⁰³ Gergely Pál (1902–1982) a Híd munkatársa volt korábban, majd az MTA kutatója és közben a Bartha Miklós Társaság tagja ÜMIL, 1/676–677.

²⁰⁴ Tasi József: Ifjú szívekben élek, Irodalomtörténet, 1980/4; 1045.

²⁰⁵ Uo. 1047–1050.

²⁰⁶ B. Bernát István: A Bartha Miklós Társaság kiállása Móricz Zsigmond mellett, Irodalomtörténet, 1981, 4. 1039–1046.

²⁰⁷ Fegyver, 1935. nov. 3. 7.

²⁰⁸ Nagy Péter: Szabó Dezső, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 522.

érdekes, amelyben megjelent Szabó Dezső „*A megújhodás felé*” című írása, amelyért Bata meglepetésére bíróság elé állították, de a szerző ebből semmiféle következtetést nem von le az íróra nézve. Lábjegyzetben van az is, hogy 52 kolozsvári református teológushallgató is levélben biztosította támogatásáról.²⁰⁹ Ez az epizód beleilleszkedik a Front utáni hatósági hajszába, és ez már önmagában is az író és a mozgalom kapcsolatát jelzi. Az viszont már zavart okoz, hogy később azt olvashatjuk, hogy már 1937 novemberi számában írt *Kárász József* Szabó Dezső peréről és itt jelent meg a kolozsvári levél is.²¹⁰ A nem eléggé körültekintő megjegyzéseket úgy tudjuk, a helyükre illeszteni, ha máshol is kutatunk. Nagy Péter munkája nyomán valószínűbb, hogy az 1937 áprilisában megjelent „*A szélsőségek rendszere*” című tanulmánya miatt került osztály és felekezet elleni izgatás vádjával októberben bíróság elé, novemberben a *Híd*-ban jelent meg Kárász tudósítása és a teológusok levele, decemberben pedig ugyanitt „*A megújhodás felé*”.²¹¹ A Márciusi Frontról *Salamon Konrád*²¹² adott ki 1980-ban összefoglaló művet, amelynek egy részét már 1977-ben közölte. Azt vizsgálta, hogy az Egyetemi Körbe hogyan léptek be egyenként kommunista fiatalok, akiket megérintett Szabó Dezső hatása, Németh Lászlót nagyra tartották és egyetértettek a népi írók törekvéseivel.²¹³ Még ez a tanulmány is azt a feltételezést támasztja alá, amely a korszak történetírását uralta: a Márciusi Front a kommunista vezetésű népfront egyik kísérlete volt. Gombos Gyula később ezt könnyen cáfolta, hogy ez csak utólagos belemagyarázás, mert 1937-re az illegális KMP széttzilálódott, marginalizálódott, emigráns vezetését Sztálin terrorja likvidálta.²¹⁴ Gombos az 1966-ban Münchenben megjelent Szabó Dezső-könyvében is kitér arra, hogy csak a Márciusi Front programja állítható Szabó Dezső programja mellé, amely még többet is követelt, ráadásul szerzője már több mint 10 éve kiérlelte és folyamatosan hirdette. Az író és a Front kapcsolatát Nagy Péter közvetve elismerte, de nem tulajdonított neki akkora jelentőséget, mint az emigráns szerző, aki így írt: „*Történetileg nézve tehát a Márciusi Front programját Szabó Dezső-i program leszármazottjának kell tekintenünk, mindenestre olyan szerves fejleménynek, melynek előzményei közt Szabó Dezső egész működése lényeges szerepet játszik. Talán a leglényegesebbet.*”²¹⁵

²⁰⁹ Bata Imre: A Márciusi Front emlékezete, Irodalomtörténet 1974/4, 960.

²¹⁰ Uo. 970.

²¹¹ Nagy Péter 522-524.

²¹² Salamon Konrád (1941-) az ELTE-n végzett, dolgozott a Dunaújvárosi Múzeumban, majd 1971-től az ELTE oktatója, 1987-ben pedig az MDF alapító tagja volt. Ki Kicsoda, 2000, 2/1391.

²¹³ Salamon Konrád: A Márciusi Front előzményeihez, Valóság, 1977. dec. 66.

²¹⁴ Gombos Gyula: A harmadik út, Püski, Budapest, 1990, 132.

²¹⁵ Gombos Gyula: Szabó Dezső, Püski, Budapest, 1989. 348–349.

A Bartha Miklós Társaságtól a Márciusi Fronton keresztül a népi kollégiumokig terjed a népi mozgalom íve és az 1970-es években a NÉKOSZ-ra terelődött a figyelem. 1970-ben kezdte meg munkáját a dokumentumgyűjtemény szerkesztő bizottsága. Közben egyre több visszaemlékezés jelent meg, baráti találkozót rendeztek pl. 1972. július 29–30-án. Szentendrén a Szabó Dezső Népi Kollégium tagjai „*Múltunkban jövőnket őrizzük*” jelszóval.²¹⁶ Mennyire volt jelen az író ideológiája az egész mozgalomban, ha a régi kollégisták még később is ennyire összetartottak? A kollégiumi ifjúság rehabilitációjának harcosa, *Kardos László*²¹⁷ mindkét kötet bevezetőjében megemlítette, hogy Szabó Dezsőtől származott az „osztályhű” népi értelmiség megteremtésének aktualitása.²¹⁸ Később idézik az író kiválasztásáról írt mondatait, amelyben tehetséges, szegény tanulók számára alapított állami kollégiumokat javasolt.²¹⁹ Az 1939-ben létrejött Bolyai Kollégium után 1942-ben alakult meg a Györffy István Kollégium, amelynek tagjai 1946-ban az MKP és az NPP támogatásával az egész országban elkezdtek hasonló intézményeket szervezni, amelyekben 1949-ig 15 000 diák tanult. A kollégistáknak önkormányzatuk volt és gyakran aktívan részt vettek a belpolitikai megmozdulásokban is, a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége „biztosította” az egységes, szocialista ideológiájú pedagógiai irányítást. Az MDP 1948. szeptemberében elítélte a NÉKOSZ önállóságát, plebejusságát és 1949. júliusában a szervezet feloszlott. 1956 után a kormány elismerte a régi tagok pozitív szerepét a szocializmus építésében, de a kollégiumi rendszert nem állították vissza.

Már a Bolyai-kollégisták között is megtaláljuk Szabó Dezső hatásának nyomát, mert pl. 1941-ben *Pál József* kollégista elküldte a „*Feltámadás Makucskán*” című könyvet *Helmeczi László* barátjának.²²⁰ A következő évben *Tőkés Ottó*, aki már 1941-től illegális kommunista volt és Rajkkal együtt tartóztatták le²²¹, a naposkönyvbe írta, hogy ébernek kell lenni és hősieen állni kell az üldözést, mert küldetésük van mint az írónak.²²² Darvas József is vallotta, hogy különösen a Bolyai és Györffy kialakulásában, szellemi munícióval ellátásában volt nagy szerepe Szabó Dezsőnek. 1942. októberében pl. előadást is tartott a

²¹⁶ Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fűjják. Népi kollégiumok 1939-1949, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 459.

²¹⁷ Kardos László (1918-1980) a budapesti egyetemen etnográfusként végzett, részt vett a Bolyai és Györffy Kollégium alapításában, 1945 után földosztó biztos, a NÉKOSZ főtitkára majd a Néprajzi Múzeum munkatársa lett, MÉL, 4/447.

²¹⁸ A fényes szelek nemzedéke, Népi kollégiumok 1939-1949, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 45.

²¹⁹ Szabó Dezső: Az egész látóhatár, Budapest, 1939. III. 36–37.

²²⁰ A fényes szelek... I/80.

²²¹ Sej, a mi... 507.

²²² A fényes... 136.

fiataloknak Szárszón, akik Szabó állításait már „megszűrték.”²²³ Kardos László, a Györffy igazgatója már azt is látta, hogy kezdetben egy romantikus és tipikus polgári parasztképet kaptak tőle.²²⁴ Hegedűs András,²²⁵ aki szintén kommunista lett, a Marczibányi téren és a húsipari szakszervezetben hallgatta előadásait.²²⁶

1944-ben elismerték „*A magyar diákság kiáltványában*”, hogy a 20-as évek elején nem kis sikerrel Móricz-Ady-Szabó írásai sugározták a radikalizmust a fiataloknak.²²⁷

A háború befejezése után Kardos többször is hitet tett Szabó Dezső mellett, aki elsőként inspirálta a fiatalokat, hiszen – szerinte – „*Az elsodort falu*” szinte minden györffys olvasta.²²⁸ Amikor 1946-ban a Györffyben a köztársaságot ünnepelték, az író egy 1918. novemberi Nyugatban megjelent írását olvasták fel,²²⁹ és az Igaz Szó tudósítóját is meglepte 1946 szeptemberében, hogy a györffys a munkás- és parasztdiákok közül mennyien ismerik a műveit.²³⁰

Külön története van a *Szabó Dezső Népi Kollégiumnak*, amelynek első igazgatója Rétei Lajos volt. A kecskeméti fiatalember előbb a *Szabó Dezső Kör*, majd a kollégium alapító tagja és első igazgatója volt.²³¹ Naplórészletei szerint nehezen tudtak épületet szerezni, de Veres Péter és a Népi Ifjúsági Szövetség segítségével beköltözhetek az Eszterházy utca 24-be. A Pártfogó Bizottság elnöke Veres Péter, alelnöke Szabó Pál lett,²³² de Jócsik Lajos²³³ Nánási László²³⁴ is támogatta őket. Sok érdekességet olvashatunk a szervezési munkák nehézségeiről, a következő igazgató, a debreceni, későbbi filmtörténész, *Molnár István* pl. azt is elárulja, hogy az ottani kollégisták „*lomhábbak, képességeik sekélyesebbek*”²³⁵ voltak. A kollégium harmadik igazgatója a kispesti származású *Liptai Ervin* a későbbi hadtörténész volt.²³⁶ Az intézet 1948-as fennállásáig több épü-

---

²²³ Megforgatott világforgatók, Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1994, 19. l. (A borítón a Szabó Dezső Népi Kollégium tábla alatt vonuló fiatal férfiak láthatók.)

²²⁴ Uo. 249.

²²⁵ Hegedűs András (1922-) a műszaki egyetemen végzett, 1945 után az ideiglenes nemzetgyűlés, a MADISZ és az MDP KV tagja volt, és mezőgazdaság szakértője, 1955–56 között pedig miniszterelnökké választották. Ki kicsoda 1992, 366.

²²⁶ Uo. 264.

²²⁷ Uo. 338.

²²⁸ Uo. 431.

²²⁹ Uo. 448.

²³⁰ Uo. 499.

²³¹ Sej, a mi... 504.

²³² A fényes... 631–632.

²³³ Sej, a mi... 499.

²³⁴ Uo. 503.

²³⁵ A fényes... 636.

²³⁶ Sej, a mi... 501.

letben is működött és egykori tagjai közül még *Mohácsi László*²³⁷ titkár és az esztergomi *Pétersz László*²³⁸ egykori kollégista nevét ismerjük. A dokumentumgyűjteményekből később is megtaláljuk Szabó Dezső hatását, mert pl. még 1948-ban is azt tervezi az Apáczai egyik lánytanulója, hogy sürgősen megismeri az író műveit is.²³⁹ Érdekesebb azonban három híresebb személy véleménye. *Losonczy Géza*²⁴⁰ 1947-ben elismerte, hogy az Eötvös Kollégium is kiváló tudósokat, művészeket nevelt mint pl. Szabó Dezső.²⁴¹ *Tánczos Gábor*²⁴² (1928–1979) 1947-es felvételi kérdőívén a „*Mely könyvek nyújtottak neked eddig a legtöbbet?*” kérdésnél „*Az elsodort falu*” és a „*Segítség*” áll elől, a „*Mely írók formálták lényegesen a gondolkodásodat?*” válaszában pedig *Szabó Dezső* jóval megelőzi Marxot.²⁴³ A harmadik személy *Nagy László*, a későbbi híres költő, aki 1946–49 között tagja volt a Dózsa, Derkovits és József Attila kollégiumoknak és első versei a NÉKOSZ folyóiratában, a *Valóságban* jelentek meg.²⁴⁴ A Dózsa „szociográfiájában”²⁴⁵ írta, hogy a NPP budapesti szervezetének támogatásával indult és Szabó Dezső által elindított fiatalokból álló „*Falu-Budapest Munkaközösség*” volt a gyökere.²⁴⁶ A költő találkozott olyan parasztfiúval is a kollégiumban, aki Szabó Dezső hatására hamisan és félelemből túlidealizálta saját osztályát, nem jutott túl az író romantikus nézetén és Bőjthe Jánost játszott.²⁴⁷ Az egyik gyűjtemény végén található életrajzi összefoglalók között szerepel Szabó Dezső rövid jellemzése is, amely utal ideológiai sokszínűségére, de arra is, hogy német-, nagytőke-, nagybirtok-ellenessége nagy hatással voltak a népi kollégisták első nemzedékére.²⁴⁸

Huszár Tibor recenziója²⁴⁹ a korábbi kötetről problémásnak tartja a jobboldali Bolyai és a baloldali Györfly folytonosságát, de dicséri azokat a kollégistákat, akik eljutottak a kommunista mozgalomhoz. A szerző másik véleménye a felosztatással kapcsolatos: elismeri a külpolitikai körülményeket, de hibának

²³⁷ Uo. 264.

²³⁸ Uo. 504.

²³⁹ A fényes... 856.

²⁴⁰ 1940–44 között a györflysekkkel volt kapcsolatban, 1945–46 között pedig a Petőfi Kollégium Pártfogó Testületében és publicisztikájában támogatta a fiatalokat. Sej, a mi... 501.

²⁴¹ Uo. 878.

²⁴² MADISZ vezető volt, részt vett a bajai, a Györfly és a Petőfi Népi Kollégium munkájában, később a Petőfi Kör titkára lett, Nagy Imrével együtt ítéltek el, később pedig oktatás- és művelődésszociológusként dolgozott. MÉL (1978–1991) 888.

²⁴³ A fényes... 945.

²⁴⁴ Sej a mi... 503.

²⁴⁵ A fényes... 1201.

²⁴⁶ Sej a mi... 489.

²⁴⁷ A fényes... 1203.

²⁴⁸ Sej, a mi... 505.

²⁴⁹ Huszár Tibor: Sej a mi lobogónkat fényes szelek fűjják, Valóság, 1978/I.

tartja a „saját csapatokra leadott sortüzet”. A friss paraszti származású kommunisták világnézetét azonban ellentmondásosnak nevezi, mert helyet kapott benne pl. Szabó Dezső is.²⁵⁰ A NÉKOSZ drámája a rendszer drámája, felszámolása a rendszer öncsonkítása – írja Huszár és arra buzdít, hogy jobban fel kellene tártani a NÉKOSZ-on belüli vitákat pl. azt is, hogy másként értékelték Szabó Dezső programját és életművét.²⁵¹ A recenzió szemléletében már észlelhető a Rákosi-féle vezetés bűnének elítélése, de amikor az öntevékenységen alapuló pedagógiai program és gyakorlat aktualitásának felelevenítését javasolja, elfeledkezik az eredményességhez feltétlenül szükséges szervezeti autonómia kérdésének taglalásáról. Szabó Dezső eszméinek hatását legfeljebb kicsinyíteni, de letagadni nem lehetett.

5. Centenárium

1979. június 10-én volt 100 éve Szabó Dezső születésének és ekkorra eltelt már annyi idő halála óta, hogy kortársai kihaljanak, ifjú hallgatói pedig már 60 év felé jártak, ezért lehetőség nyílt egy kis félhivatalos ünnepség megtartására is. Az emlékezés meghatározó alakja ezúttal is Nagy Péter irodalomtörténész volt, de ki kell emelni az állami szervek koszorúzását, más írástudók méltó sorait, az ELTE emlékülését, a református egyház megemlékezését és Budai Balogh Sándor magánkutatásait is. A kérdés az: *változott-e a hivatalos vélemény valamit valamint kik és hogyan próbáltak ezen árnyalni?*

Már a koszorúzás bejelentése is elgondolkodtató: a Hazafias Népfront két nappal korábban egy rövid hírben előre jelezte, hogy pontosan mikor és hol lesz a koszorúzás, amelyet a Magyar Írók Szövetsége rendez.²⁵² Ez az apró jel már a kultúrpolitika enyhülésére utal. A június 9-i koszorúzásról másnap a Magyar Nemzet mellett már a kormány lapja is hírt ad és még ki is egészíti a rövid tudósítást. Az előző lap megírta, hogy a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztályának vezetője, *Bíró Zoltán*²⁵³ mellett *Zimonyi Zoltán*²⁵⁴ is ott volt. Az Írószövetség nevében *Cseres Tibor*²⁵⁵ író és *Csoóri Sándor*²⁵⁶ költő koszorúzott, de

---

²⁵⁰ Uo. 105.

²⁵¹ Uo. 107.

²⁵² Szabó Dezső, Magyar Nemzet, 1979. jún. 7. 4.

²⁵³ Bíró Zoltán (1941–) előbb tanár volt majd 1971-től a Művelődési, 1974-től a Kulturális Minisztériumban dolgozott és az MDF alapító tagja volt. Figyelemre méltó „Saját út” című műve. ÚMIL, 1/236.

²⁵⁴ Zimonyi Zoltán (1943–) Debrecenben végzett, majd Miskolcon tanított, 1978-tól a Kulturális Minisztériumban dolgozott ÚMIL, 3/2314.

²⁵⁵ Cseres Tibor (1915–93) Kolozsvárott végzett egyetemet majd szabadfoglalkozású újságíró, pl. az Élet és Irodalom munkatársa lett. ÚMIL, 1/363.

virágokat helyeztek el a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének és a Petőfi Irodalmi Múzeumnak a képviselői is.²⁵⁷ Nem tudni, hogy volt-e szóbeli megemlékezés, de az ismert nevek alapján leszögezhetjük, hogy az MSZMP-n belüli és kívüli népi-nemzeti ellenzéki csoport prominens tagjai tűntek fel, ami azt jelenti, hogy ők vették át a népi mozgalom stafétabotját, ugyanakkor elérték, hogy legyen legális formája is a főhajtásnak.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy 9-én a Szakszervezetek Országos Tanácsának lapja is felidézte egy hosszabb értékelő tanulmányban az író alakját.

Az a *Bessenyei György* írt róla, aki 1958-tól kezdve figyelemmel kísérte az irodalomtörténeti kutatásokat, Nagy Péter munkáját, mindig szilárd marxista meggyőződéssel mondott véleményt Szabó Dezsőről és biográfusáról is. Az, hogy ebben a lapban ír, azt jelenti, hogy a Magyar Nemzettel szemben a Népszava még igen komoly szocialista ideológiát képvisel. Bessenyei a bevezetőben kiemeli ún. „ellentmondásait”, pl. hősiességét és téveszméit, de ambivalens hatását, rajongóinak és gyűlölőinek kettősségét is. Közömbösen folytatja írását konstatálva, hogy nincs szobra, nem tananyag és nem akar senki „perújrafelvételt.” Nem véletlenül idézi sorait *A Tett* első számából, mert valószínűleg a cikk írója is ezt tartja helyesnek, és nem a vátesz-szerepet: „*A művész, az író megint munkás lesz a munkások, harcos a harcosok között.*”²⁵⁸

Ezután elismétli a régi vádakokat *Az elsodort falu* ellen, de túlzásba esik, amikor azt állítja, hogy egyetlen jó írása a „*Feltámadás Makucskán*,” még ha ezután el is ismeri, hogy fajvédelme védekező jellegű volt: a németek ellen és a parasztság érdekében használta, de ellenfelei malmára hajtotta a vizet. Végül kiemeli, hogy tanítványai jó vagy rossz értelemben, tehát a kommunizmusig vagy a fasizmusig, de végigmentek az általa kijelölt úton, ellentétben az íróval, aki így búcsúzott az élettől: „*Én úgyis csak a félútig mentem...*”²⁵⁹

Rónay László,²⁶⁰ Rónay György fia, már nem elsősorban ideológiai szempontból próbálja értékelni Szabót, de ehhez eléggé kevés hely áll a rendelkezésére egy szórakoztató jellegű képes hetilapban. Rónay korábban a *Nyugatról*²⁶¹ és Kosztolányi²⁶² értékelésekor kitért az íróra. Emlékeztet, hogy az évforduló a megmérettetés ideje és arra is, hogy 1919/20-ban Adyhoz hasonló csillag lehetett

²⁵⁶ Csoóri Sándor (1930–) 1956 előtt az Irodalmi Újságnál dolgozott, utána tisztviselő, szabadfoglalkozású író, dramaturg lett később pedig ő is az MDF alapító tagja volt. *ÚMIL*, 1/380–381.

²⁵⁷ *Magyar Nemzet*, 1979. jún. 10. 9. l. és *Magyar Hírlap*, 1979. jún. 10. 13.

²⁵⁸ Bessenyei György: *A százéves Szabó Dezső*, Népszava, 1979. jún. 9.

²⁵⁹ Ur György: *Szabó Dezső utolsó napjai*, Budapest, 1947. 26.

²⁶⁰ Rónay László (1937–) középiskolai tanári oklevelet kapott és a Petőfi Irodalmi Múzeum, az MTA munkatársa, az ELTE tanára, illetve az Új Ember és a Vigilia publicistája. *ÚMIL*, 3/1739.

²⁶¹ Rónay László: *A Nyugat és a világirodalom*, Nagyvilág, 1970/10, 1547–1548.

²⁶² Rónay László: *Kosztolányi Dezső*, Budapest, 1977 című kötetében több helyen is

volna. A szerző írásán átérezhető, hogy ízig-vérig romantikusnak tartja ennek a jelzőnek minden pozitívumával és negatívumával együtt. Felrója neki, hogy rousseau-i ábrándokat kergetett és közben tervei nagyon hasonlítottak Bethlenére, bár ez utóbbi megállapítás számunkra is meglepő ismerve Szabó Dezső féktelen gyűlöletét a „kurzussal” szemben. Fontosnak tartja, hogy tragikus magánya ellenére mindvégig bátran küzdött igazáért és képes volt önmagával is kegyetlenül szembenézni: „Születésének 100. évfordulója jó alkalmat kínál, hogy szembesüljünk velük az értékelés és a kritika válogató józan gesztusával”²⁶³ Ez utóbbi szerint Rónay is szerette volna, ha az évfordulóra ne Szabó Dezsőről, hanem Szabó Dezsőtől olvassanak az érdeklődők még ha cenzúrázott formában is.

Keresztury Dezső, akitől már dolgozatunk elején is idéztünk, sosem tagadta meg, hogy rá is hatott Eötvös kollégista társa és ha kortársairól²⁶⁴ vagy az áldozattá vált írókról²⁶⁵ írt, nem feledkezett el arról, hogy milyen fontos szerepe volt a nemzeti irodalomban. Emlékező cikkében Ady utódjának tekinti és legmaradandóbbnak ő tanulmányait tartja, ami Keresztury társadalmi érdeklődésére is vall. Nagyon találóan jegyzi meg, hogy Szabó Dezső tulajdonképpen minden politikai rendszert elviselhetetlennek tartott, mihelyst megvalósult, hisz gondolkunk csak 1918–23 közötti nézeteire. A cikk írója inkább pozitívnak látja 100 éve született harcostársát: „A magyar fasizmus ellenében összeverődő csoportoknak, rétegeknek feltörekvő forradalmi erőit fejlesztette ki és erősítette meg az ő nemes publicisztikája s ezért lehetett sok tekintetben minden ellentmondásossága dacára is egyik szellemi erjesztője a forradalomban megújulni készülő Magyarországnak”.²⁶⁶

A negyedik emlékezés, amit Száraz György²⁶⁷ írt, beleilleg a sorba, bár sokkal pragmatikusabban közelíti meg a kérdést. Szerinte egy mai huszonéves számára Szabó Dezső mulatságos és idejétmúlt, de pl. 1940-ben nem lehetett megkerülni: „Hatalmas, mozdíthatatlan kő, torlasz volt az áramlás kellős közepén terelve, taszítva a belé ütközőket jobbra vagy balra. Hatásától talán csak azok menekülhettek, akik igyekeztek a langyos partközeli vizeken navigálni.”²⁶⁸

Jóval nagyobb teret kell szentelnünk annak a Szabó Dezső Emlékülésnek, amelyet 1979. június 14-én az Akadémia, az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság rendezett az egyetemen. A konferencia elnöke Szabolcsi Miklós volt, az emlékező előadást Nagy Péter tartotta, hozzá-

²⁶³ Rónay László: Száz éve született Szabó Dezső, Új Tükör, 1979. jún. 10. 11.

²⁶⁴ Örökség, Budapest, Magvető 1970 363–367.

²⁶⁵ „S két szó között a hallgatás...” Budapest, Magvető, 1970. II. 412–425.

²⁶⁶ Keresztury Dezső: Egy zilált korszak erjesztője, Magyar Nemzet, 1979. jún. 10. 9.

²⁶⁷ Száraz György (1930–1987) a középiskola után tisztviselő lett, katonai szolgálata után börtönbe került, 1954-től a közművelődésben dolgozott. Budapesten művelődési házat vezetett és 1964-től írt lapokba, 1977-től az ÉS publicisztikai szerkesztője volt.

²⁶⁸ Szász György: Kő a sodrásban, Élet és Irodalom 1979. jún. 16. 5.

szólásra pedig *Király Istvánt*²⁶⁹ és *Béládi Miklóst* kérték fel. Mind a négyen meghatározó alakjai voltak a korabeli irodalmi életnek és az irodalompolitikának is, ezért érdemes megnézni, hogy változott-e valamit a véleményük 1964 óta. Nagy Péter előadásának első fele azt hangsúlyozza, hogy Szabó Dezső ideológiája már az I. világháború előtt teljes volt és ennek később mindig más pontját helyezte előtérbe. Az is ismétlésnek tűnik, hogy a társadalom németellenességének erősödésével egyre népszerűbb lesz a középosztály körében. Hatása kapcsán újra kiemeli: „*Szabó Dezsőnek fontos szerepe volt abban, hogy a két világháború között ez a réteg álradikális jelszavak bővületében elfordult a társadalmi és politikai haladás táborától.*”²⁷⁰ Az viszont elgondolkodtató itt is, hogy szerinte akkor lehet ismét népszerű ez az ideológia, ha a romantikus antikapitalizmus szocializmusellenességgel találkozók.

Igaz, hogy *Király István* átdolgozva és kiegészítve adta le a folyóiratnak hozzászólását, de így is kétszer olyan hosszú mint az előtte elhangzott bevezető. Már az elején leszögezi, hogy a hatás vizsgálata döntő fontosságú és ebben ő a szociális felelősségtudat felébresztését hangsúlyozza: „... az 1945 után kibontakozó társadalmi megújulás számára jelentett elsősorban lehetséges bázist a magyar értelmiségnek az a része, amelynek kiformalódásában, szellemi fejlődésében, valamilyen formában jelen volt Szabó Dezső.”²⁷¹ Ezután felteszi a kérdést, hogy ideológiájában mi lehet előremutató. Előbb a jobboldali radikalizmus címkeje helyett a „konzervatív forradalmiságot” és szocializmust is egyesítő szélesebb megítélést javasol felhívva a figyelmet az expresszionizmus fontosságára, mert ebből a művészeti stíusból több politikai irányba vezettek az utak. A második kifogása arra vonatkozik, hogy az író antiindividualizmusa egyáltalán nem totalitarizmust sejtet, hanem sokkal inkább az imperializmustól való félelmet és ezzel szemben erős szociális jelleget ad kritikájának. Ezután *Király* az általa elnevezett „romantikus antiimperializmus” alapján tekinti át *Az elsodort falut*, amelynek nacionalizmusát „a világpolgári dezilluzionizmussal” magyarázza, sőt szerinte a nemzeti érzésnek is egy új kifejezési formája figyelhető meg, amit ő *antiimperialista patriotizmusnak* nevez. Végül azt is vitatja, hogy Szabó Dezső kérdéseit és válaszait elválasztják egymástól, mert szerinte, ha valaki sokszor tesz fel jó kérdéseket, lassan a helyes válaszokat is kiküzdí magának, csak az írónak erre már nem maradt ideje. Elismeri a kétféle hatást, de befejezése ismét egy generáció realisabb értékelésére figyelmeztet: „... mint ahogy az életmű nem kerülheti meg a szigorú kritikát, nem kerülheti meg azt a rajta felnőtt értelmiség sem. Joggal utasíthat vissza mindenfajta, igaztalan, vádló kritikát. De nem men-

²⁶⁹ *Király István* (1921–89) a pataki református gimnáziumban végzett, Eötvös kollégista volt, a háború idején Németországban tanult. 1945 után lett egyetemi tanár, publicista, majd a kádári irodalompolitika meghatározója. *ÚMIL*, 2/1036.

²⁷⁰ Szabó Dezső: Emlékezés, *Irodalomtörténet*, 1979/4; 959.

²⁷¹ Uo. 962.

*tesítheti az önvizsgálat alól ezzel önmagát. Megszüntette őrizve biztosíthatja csupán a saját igazi folytonosságát”.*²⁷²

Nagyon érdekes Nagy Péter és Király István kapcsolata, versengése, amely a Szabó Dezső kérdésben itt mutatkozott meg először részletesen és nyíltan. Egy generációhoz tartoznak, mindketten Eötvös-kollégisták voltak, irodalomtörténészek lettek, de más-más impulzusokat is kaptak. Szabó Dezsőt Király pl. pozitívabban ítélte meg, és érezni lehet fenti mondatán, hogy személyesen neki is van mivel számot vetni és a harmonikus világnézet érdekében igyekszik ragaszkodni is ifjúkori eszményéhez. Király után szólalt fel a konferencián *Béládi Miklós*, akinek a hozzászólásából a lényegyet kell csak idézni: „... *Nem lehet a harmadik oldalt mindenestől áttolni a reakció táborába és azt mondani, hogy ez az oldal a jobboldaltól csupán jelszavakban különbözik*”. A harmadik oldal – úgy ahogyan azt Szabó Dezső magyarságvédelme és Németh László minőség-szocializmusa értelmezte – reális történelmi alternatívát képviselt a progresszió elemeivel, amelyben alkotóelemként benne volt a védekező nacionalizmus számos motívuma is.²⁷³ *Győrffy Sándor* nagyon érdekes ifjúkori élményekkel egészíti ki a mondottakat, mert ő, mint a MADISZ egyik titkára 1945-ben olyan kérdőíveket olvasott, amelyen a fiatal kommunisták Szabó Dezsőt is eszmei hatásként nevezték meg, Rajk László pedig szerinte azért adott engedélyt a Szabó Dezső Népi Kollégium megalapítására, mert ő is kedvelte írásait.²⁷⁴ Győrffy tapasztalt érdeklődést mai fiataloknál is és javasolja, hogy kutassák a Tanácsköztársaságot támogató írásait is. *Gróh Gáspár* fiatal kutató szerint az ellentmondásosságból és a középosztálybeli gondolkodásból kell kiindulni az értékelésnél.²⁷⁵ *Fitos Vilmos* azt hangsúlyozza, hogy milyen bátran fellépett Szabó Dezső a náciizmus ellen és hogy a Bartha Miklós Társaságból, a szegedi fiatalok és a Sarló közül sokan jutottak el a marxizmusig.²⁷⁶ *Tolnai Gábor* Szegedről indult és még Radnótinál is felfedezte a hatást, Harsányi Kálmánt elődjének, Salvador Madariagát eszmei rokonának tartja és úgy emlékszik, hogy amikor 1946-ban az *Ének a révben* utószavát írta, már elavult volt neki *Az elsodort falu*.²⁷⁷

Miután meghallgatta a hozzászólásokat, Nagy Péter elsősorban Király István nézeteire reflektál, de a többiek véleményét is cáfolni próbálja. Megemlíti, hogy az a „szekta” amely itthon és külföldön őt bálványozta, eltűnt és kár lenne

²⁷² Uo. 974. I. Király István 1986-ban az Alföldben egy három részes tanulmányban megpróbálkozott egy másfajta Szabó Dezső-kép megalkotásával. A következő évben többen hozzászóltak ehhez (pl. Pomogáts Béla, Nemeskürty István) de Nagy Péter levélben üzent, hogy nem akarja megváltoztatni eddigi véleményét. (Alföld. 1986. szept. – 1987. aug.)

²⁷³ Uo. 978.

²⁷⁴ Uo. 979.

²⁷⁵ Uo. 980.

²⁷⁶ Uo. 981.

²⁷⁷ Uo. 982.

őket feléleszteni vagy mitizálni. Gróhnál nem tetszett neki a „középosztály”, fogalom, mert marxista szempontból ilyen nem létezik, Tolnainak pedig azt válaszolja, hogy a spanyol hatásnak semmi nyoma nincs. Az olvashatóság kérdését szubjektív dolognak tartja, majd utal az 1946-os temetési vitára, amely a zsenye magyar demokráciát veszélybe sodorta, de a kommunista párt „bölcse módon” elsimította a viszályt. A „harmadikutasság” kérdéséhez azt fűzi hozzá, hogy jobban akadályozta a népfront kialakulását mint a sztálini dogmatizmus, a „baloldali ezoterizmus”. Király Istvánt először arról próbálja meggyőzni, hogy a Magyar Közösség milyen veszélyes volt 1945 után és nem a Szabó Dezső hatása alatt álló értelmiség volt a megújulás bázisa. Ezután ironikus megjegyzéseket tesz Király kifogásaira, amelyekkel lehetetlen leplezni a személyes ellentétet. Nagy kiáll amellett, hogy Szabó nem az imperializmust, hanem a kézzel fogható kapitalizmust ítéli el, *Az elsodort falu* esetében pedig nem formán hanem a tartalom van a hangsúly és igenis fontos nála a faj. Sajnálja, hogy kihagyta az „Életeim”-ből a durva zsidóellenes fejtegetéseket, mert jobban látszanak, hogy Szabó Dezső végig fajban gondolkodott.²⁷⁸ Szabolcsi zárszavában az író tipikus humán értelmiségi gondolkodására hívja fel a figyelmet és az egész probléma tisztább vizsgálatát a Horthy-korszak társadalom- és politikatörténetének akkori-ban kezdődött árnyaltabb elemzésétől várja.²⁷⁹

Már Nagy Péter is utalt arra, hogy több fórumon is megemlékezett Szabó Dezsőről ezekben a hetekben és mivel úgy tűnik, hogy véleménye határozott és perdöntő, érdemes megnézni a máshol megjelent írását is, ahol arra a kérdésre szeretne válaszolni, hogy mit jelent Szabó Dezső a mai irodalmi életben. Itt is előbb ismerteti életpályáját, amelyben ugyanazokat az összetevőket hangsúlyozza, mint előadásában beleértve a korai totalitarizmus-elmélet bevezetését. Ezután *Az elsodort falu* elemzését adja, majd aláhúzza, hogy ez volt az ellenforradalom irodalmi forrása, amit szenvedélyes szónoklataival táplált folyóvá. A következő részben egyrészt dicséri kitűnő pamfletjeit, bár nem tudni miért, ha szerinte rész-igazságokat tartalmaznak és igazságtalan támadások, másrészt az ő tanítása volt a legjellemzőbb példája a németellenes jobboldaliságnak. Társadalmi hatását károsnak bélyegzi, mert akadályozta az egységfront létrehozását, hatása ugyan máig sugárzik – ismeri el a szerző – mert vannak még olyan kispolgári-értelmiségi rétegek, amelyek fogékonyak a régi eszmékre. „*A szocialista társadalom egészséges fejlődésének kell biztosítania, hogy ez a találkozás a magyar történelemben többé elő nem fordulhasson*”²⁸⁰ – fejezi be.

A református egyház is kivette a részét a maga módján az emlékezésből bár némi késéssel. 1979 augusztusában előbb a *Confessio* című református folyóirat adott ki különszámot az íróról, majd augusztus 30-án Debrecenben nyi-

²⁷⁸ Uo. 987.

²⁷⁹ Uo. 989.

²⁸⁰ Nagy Péter: Szabó Dezsőről évfordulón, Népszabadság, 1979. jún. 10. 11.

tottak meg kiállítást. A lapban láthatunk két fotót Szabó Dezsőről,²⁸¹ melyek közül az egyik Boda Gábor 1948-ban ellopott szobrát ábrázolja.²⁸² Egy másik összeállítás a leendő kiállítás néhány dokumentumát mutatja be. Az első a legendás irodalmi végrendelet, amelyhez hozzáfűzik, hogy a Pesti Központi Kerületi Bíróság 1959-es ítélete nyomán szellemi javainak örököse a Debreceni Református Kollégium lett.²⁸³ A második részlet egy 1944-es interjú, amelyben végakarátát erősíti meg,²⁸⁴ a harmadik két kiadatlan levél, amelyeket Debrecenbe küldött. Az egyikben lelkésznek jelentkezik Csikesz Sándor református teológiai tanárnál 1927-ben, a másikat 1939-ben Varga Zsigmondnak, a református kollégium könyvtárigazgatójának írta, hogy megköszönje a könyvét.²⁸⁵ A dokumentumok harmadik csoportjába a Bertók Lajos debreceni könyvkereskedőtől származó a „*Ludas Matyi*” (sic) terjesztésével kapcsolatos 1937-es és 1939-es értesítések tartoznak.²⁸⁶ A negyedik kiállításra kerülő írás Szabó Dezsőnek a Gömbös Gyuláról 1936-ban írott bírálatának részlete.²⁸⁷ Van még két személyes jellegű írás is a lapban, melyek közül az egyiket az érdekes pályát befutó irodalomtörténész, *Kristó Nagy István* irodalomtörténész írta, aki már Hódmezővásárhelyen felfigyelt Szabó Dezsőre, aztán a szegedi egyetemistákat dicsérte,²⁸⁸ de a Magyar Életbe is írt.²⁸⁹ Kristó előbb az 1939-es születésnapj ünnepség hangulatát idézi fel, majd nagy felfuvalkodott varangyhoz hasonlítja az író: „*oly rút, hogy már-már szép, a maga nemében szinte óriás, lehet, hogy kártékony, ha nem vigyázol, éppenséggel beszennyez, mégis ritka példány s mindenképpen Isten teremtménye...*”²⁹⁰ A másik emlékező *Kiss Tamás* debreceni költő. Kiss nagyon hiányolt műveiből egy válogatást, hogy magát az életművet ítélhessük meg, de főként a református valláshoz és egyházhoz fűződő szoros kapcsolatát ecseteli és örök ellenzékiességét ebből a protestáló lelkialkatból eredezteti.²⁹¹

A kiállítás az „*Ady Endre–Móricz Zsigmond–Szabó Dezső*” címet viselte, a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában volt megtekinthető, *Bottyán János* református lelkész, a *Confessio* főszerkesztője nyitotta meg augusztus 30-án az Oratóriumban.²⁹² *Kelemen Sándor* novemberben visszatér a „*triász*” történelmi

²⁸¹ *Confessio*, 1979/4 64.

²⁸² Uo. 103.

²⁸³ Uo. 106.

²⁸⁴ Uo. 106–107.

²⁸⁵ Uo. 107–108.

²⁸⁶ Uo. 109–110.

²⁸⁷ Uo. 111.

²⁸⁸ Kristó Nagy István: Új szellem Szegeden, Szegedi Híd, 1941. máj. 4.

²⁸⁹ Új napkelte – népi irodalom, Magyar Élet, 1943. júl. 18–21. 19–20.

²⁹⁰ Kristó Nagy István: Szemtől szembe Szabó Dezsővel, *Confessio*, 1979/4, 68.

²⁹¹ *Confessio*, 1979/3; 70–74.

²⁹² Kiállítás a debreceni Kollégiumban, Reformátusok Lapja, 1979. aug. 26. 6.

szerepére, hangsúlyozza haladó voltukat és azt, hogy a magyar valóság megismerésének igénye és feladata és a nép szolgálata ma is aktuális parancs.²⁹³

Szabó Dezső-centenáriumához tartozik a korábban már a rendőrségi megfigyelések során többször említett *Budai Balogh Sándor* könyvtáros publikációinak megjelenése az „első nyilvánosságban”. Érdemes megfigyelni, hogy hol és milyen témájú írásai jelenhetnek meg annak a kutatónak, aki egész életét Szabó Dezső életműve ápolásának szentelte, a hatóság 20 éve szemmel tartotta és egyszer újra kellett kezdenie munkáját, mert az összegyűjtött anyagot a rendőrség elkobozta. 1971-ben Darnay Idával, az író állítólagos sümegi szerelmével készített beszélgetést, amely során képeket, leveleket is bemutatott,²⁹⁴ de ennek még nem sok közéleti jelentősége volt. 1979-ben is a „pálya széléről” küldte be írásait a különböző lapoknak. Előbb egy olyan fényképet küldött az Új Tükörnek, amelyen az író Stromfeld Auréllal látható. A Tanácsköztársaság évfordulója előtt megtudjuk, hogy Kottner Győző, Szabó Dezső titkárának hagyatékából került elő, 1923-ban készült, amikor az író baloldalisággal vádolták. Budai Veres Pétert idézi a felől, hogy majd a történelem dönti el Szabó Dezső értékét.²⁹⁵ Ugyancsak ebben a lapban jelent meg egy másik Kottner-hagyatékból származó fotó és levélrészlet mely szerint az író 49 évesen Párizsban szerelmes lett.²⁹⁶ Témájukban is komolyabbak, bár még mindig elég rövidek azok az olvasói levelek, amelyeket pedig a Magyar Nemzet „Tisztelt Szerkesztőség!” rovatában olvashatunk Budaitól. Ez a napilap volt az, amely ekkortájt – népfrontos jellegéből következően – helyet adhatott ilyen hozzászólásoknak. Először az 1927-es Móricz-ünnepséget idézi fel a Pesti Napló cikke alapján, amely kiemelte, hogy Szabó Dezső szilaj kitöréseit nem lehet visszaadni. Budai hozzáfűzi, hogy az író ekkor javasolta, hogy Móriczot kellett volna jelölni a Nobel-díjra.²⁹⁷ Második az 1939-es Szabó Dezső-jubileum hangulatát idézi fel a kommunistává lett Katona Jenő cikke alapján, amikor is „belső ellenállásnak” nevezi ezt a társadalmi rendezvényt.²⁹⁸ Király István az ELTE-n hivatkozott erre a cikkre, amikor irodalomszociológiai kutatást javasolt a Szabó Dezső-hatás felmérésére. Végül az 1945-ös könyvnap jelentőségét hangsúlyozza harmadik levelében, mert ekkor több mint 50 új könyv jelent meg, köztük „*A bölcsőtől Budapestig*”²⁹⁹ is. Harmadik marginális terület, ahol Budai publikálhatott, a református sajtó volt, amelynek Szabó Dezső-konjunktúráját használta fel az író kálvinizmusának

---

²⁹³ Kelemen Sándor: Számadással tartozunk... Reformátusok lapja, 1979. nov. 18. 4.

²⁹⁴ Budai Balogh Sándor: Félte őrzött képek, levelek, Nők Lapja, 1971. jún. 5. 8.

²⁹⁵ Uő: Stromfeld Aurél – Szabó Dezsővel, Új Tükör, 1979. febr. 11. 45.

²⁹⁶ Uő: Szabó Dezső utolsó szerelme, Új Tükör, 1979. júl. 22. 45.

²⁹⁷ Uő: Móricz-jubileum 1927-ben, Magyar Nemzet, 1979. márc. 20. 10.

²⁹⁸ Uő: Szabó Dezső-jubileum 1939-ben, Magyar Nemzet, 1979. jún. 15. 9.

²⁹⁹ Uő: Az első szabad könyvnap 1945-ben, Magyar Nemzet, 1979. jún. 27. 9.

felvázolására.³⁰⁰ A következő években is hasonló jellegű folyóiratok nyíltak meg Budai előtt, de már publikálhatott.

A centenáriumi megemlékezéseket összefoglalva elmondhatjuk, hogy megtörni látszott a több évtizedes átok, amely Szabó Dezsőt sújtotta, mert bár a hivatalos álláspont kiemelt helyet kapott, a társadalom különböző szintjein mások véleményei is elhangozhattak. Ezek még nem voltak más vélemények, de megpróbálták az író munkásságának nem eléggé méltányolt részeit bemutatni, egyéniségének más összetevőire is felhívni a figyelmet, vagyis kísérletet tettek a korábban kialakított, megrajzolt sötét színű írói portréhoz néhány színt hozzátenni.

---

³⁰⁰ Uő: Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus, Református Egyház, 1979. dec., 262–272.

V. Összegzés

A dolgozat elkészítésekor arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az 1945 utáni irodalompolitika milyen eszközökkel befolyásolta a Szabó Dezsőről kialakított képet. Arra is szerettünk volna választ kapni, hogy a háborút követő évtizedekben a politikai körülmények hogyan alakították az író híveinek, követőinek vagy csak művei ismerőinek véleményét.

Először azt kellett belátnunk, hogy az ún. koalíciós időszakban milyen feltűnő volt a Budapest – vidék megosztottság Szabó Dezső megítélésének kérdésében is. Már a nekrológoknál megfigyelhettük, hogy a vidéki lapok, az alföldi régió lapjai méltányosabban bántak a halott emlékével mint pl. néhány fővárosi gondolkodó. Ez viszont nem jelenti azt, hogy Rónay György vagy Keresztury Dezső igazságtalanabb lett volna ebben a kérdésben, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy minőségi különbség volt az írástudók műveltsége között is. Az emlékünnepekről is hasonló ítéletet lehet alkotni, mert míg a hódmezővásárhelyi és debreceni rendezvények belesimultak a vidék irodalmi életének feltámadásába, a budapesti megemlékezések 1945 áprilisában és 1946 januárjában már nem csak az irodalmi életet, hanem a népi urbánus vitaként elhíresült ideológiai ellentéteket is újjáélesztették. Ez utóbbi események szolgáltak kiindulópontul ahhoz a – néha személyeskedésbe torkolló – vitához, amelyeknek tétje az volt, hogy hol legyen Szabó Dezső helye az új politikai körülmények között. Mivel az ilyen eszmei nézeteknek a sajtóban van leginkább nyilvánossága és az ideológiai harc ezen a téren folyik a leghevesebben, megvizsgáltuk, hogy az egyes politikai pártok lapjai milyen véleményt, képet alkottak az elhunyt íróról. Leginkább kiálltak Szabó Dezső mellett az FKgP és a NPP lapjai, mivel ezek újságírói gárdája az író „köpenyéből kibújt” népi mozgalomból verbuválódott. Kiemelkedő jelentőségű volt a Független Ifjúság 1946. júniusi Szabó Dezső-emlékszáma, de egyéb esetekben a párt aktivistái inkább csak a Parasztpárt akcióit támogatták. A Nemzeti Parasztpárt alaposan kivette részét a Szabó Dezső-kultusz ápolásából: ők rendezték az említett két emlékünnepeket, évente megemlékeztek haláláról, a párt főtitkára, Kovács Imre kezdett harcot a gellérthegyi sírért és az 1946. november elsején a Rákóczi téren tartott nagyszabású koszorúzásról is eléggé nagy terjedelemben tudósítottak. A Parasztpárt képviselőinek vizsgálata azért volt fontos, mert évekkel később éppen ők voltak azok, akik Szabó Dezső eszmei örökségét megőrizték és belevitték a kommunista ideológiába is.

Ezzel szemben a polgári- és munkáspártok szembeszálltak a kultusszal és leghevesebben a Magyar Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt aktivistái bizonygatták, hogy mennyire káros volt az író ideológiája a magyar társadalom

gondolkodásában, milyen nagy a felelőssége az ellenforradalmi rendszer eszmei megalapozásában egészen a nyílt fasizmus magvainak elvetéséig. Ezt az ádáz Szabó Dezső-elleniséget különösen érdekessé teszi, hogy míg a háború előtt a nagy- és középpolgárság heroldjai, az urbánusok csak egyedül vitatkoztak a népiekkel, ezúttal felsorakoztak melléjük a szervezett munkásság propagandistái is. Ennek a társadalmilag különös ideológiai egységfrontnak az egyik oka értelmiségi holdudvaruk zsidó származásában rejlik, amelyet mélyen sértettek Szabó Dezső antiszemita kijelentései, másik oka pedig a liberalizmus és a szocializmus alapján nacionalizmusának elutasítása. A Magyar Kommunista Párt vezető ideológusai, Révai József, Lukács György és Haraszti Sándor kevésbé ragadtatták el magukat ebben a kérdésben, mert nem voltak annyira személyesen érintettek mint a fenti pártok. A támogatás és elutasítás között egy dialektikusabb véleményt alakítottak ki, ezt azonban mégsem lehetett hallani éveken keresztül, mert csak taktikai célja volt.

Ezután megvizsgáltuk, milyen szerepe lehetett Szabó Dezső hatásának az ún. köztársaság-ellenes „összeesküvésben”, amelynek résztvevőinél közvetlen és közvetett befolyást is találtunk. A koncepció per átvitt értelemben ítéletet mondott a népi mozgalom középosztálybeli bázisa és annak elvei fölött is. Szabó Dezső két temetése során is láthattuk a politikai csatározásokat, amelyek a gellérthegyi sír körüli vitában csúcsosodtak ki. Ez nem csak a pártok közötti ideológiai eltérésekre, hanem az új magyar politikai rendszer gyenge társadalmi alapozására is fényt vetett. Ezek után a hagyatékért folytatott vita már csak árnyalta az író személye körül kialakult zűrzavart és szerzői jogok öröklésének rendezetlensége még az irodalomtörténészek számára is megnehezítette a műveikhez való hozzáférést és a tárgyilagos ítéletalkotást.

A harmadik fejezetben a Szabó Dezső rehabilitálásáért és eszmei örökségéért folytatott küzdelem előzményeit, eseményeit és következményeit dolgoztuk fel. Ez a törekvés szerencsétlen módon, de egyáltalán nem véletlenül összekapcsolódott az 1956-os forradalmat kísérő irodalmi „olvadással”, így mind a *„Feltámadás Makucskán”* című kötet, mind pedig Erdei Sándor Kortárs-beli tanulmánya nyitánya lett a forradalomban aktív szerepet vállaló népi írókról alkotott határozott pártállásfoglalásnak. A Szabó Dezső-vitához lazán kapcsolódott az íróról írt visszaemlékezések miatt a Bohuniczky Szeftit ért bírálat, amely arra utalt, hogy a népi írók elleni támadások során az MSZMP ügyesen használta fel a pártba beilleszkedett, egykori urbánus értelmiségiek ellenérzéseit. A népi írókról megjelentett ideológiai ítélet elemzése során Szabó Dezső munkássága már negatív minősítést kapott, mert nyilvánvalóvá vált, hogy tőle származnak azok a „harmadikutas” politikai, gazdasági és társadalmi elképzelések, amelyeket a forradalomban újjászülető népi mozgalom vezetői meg akartak valósítani. Rendőrségi dokumentumokból sikerült rekonstruálni azoknak az illegális csoportoknak a tevékenységét és nézeteit, amelyek szemben álltak a hivatalos ideológiával. Ezek Szabó Dezső eszméinek hatása alatt álltak, tevékenyen ápolták

emlékét, és gondolkodásának nem a szociális, hanem inkább a nemzeti összetevőit emelték ki és tartották elevenen.

Mivel az 1958-as pártállásfoglalás politikai csoportként leszámolt a népi írókkal, értékelésük és Szabó Dezső értékelése is esztétikai köntösben jelent meg. Ilyen előzmények után tekintettük át a legavatottabb Szabó Dezső-kutató, Nagy Péter írásait, amelyek elég korán elitelően nyilatkoztak az íróról és – bár halkan elismerte a szerző, hogy pozitív hatása is volt – megszilárdították a káros hatásáról vallott hivatalos véleményt. Szabó Dezsőnek sok követője volt az irodalmi életben is, de talán senki sem ismerte annyira közelről, mint Féja Géza, aki 1978-ban hunyt el és ennek kapcsán bemutattuk, hogyan alakult az ő képe mesteréről és ez már rávilágított a népi mozgalom azon tagjainak sorsára, akik jól tudtak alkalmazkodni a kommunizmushoz. Az ideológiai hasonlóság problémája vezetett el bennünket a sarlósok Szabó Dezső-képének vizsgálatához, ez pedig a népi mozgalom átértékelésének kísérleteire utalt. Ezek a részek azt próbálták bizonyítani, hogy Szabó Dezső követői: a sarlósok, a Bartha Miklós Társaság tagjai, a Márciusi Front fiataljai és a NÉKOSZ aktivistái éppen az írótól kapott társadalomkritika és szociális érzékenység hatására jutottak el a kommunizmusig és követve az író céljait próbálták megvalósítani a szűkre szabott korlátok között is. Sokkal jelentősebb volt tehát a baloldali hatása mint korábban gondolták és ezt már az 1970-es években megjelent visszaemlékezések is hangsúlyozták. Születésének századik évfordulójára emlékezve újabb küzdelmet tapasztaltunk, amely Szabó Dezső revíziójaként folyt. Bár a hivatalos, elmarasztaló vélemény nem változott, az ELTE emlékülésén, a sajtóban már bizonyos fokig ellentétes vélemények is megjelenhettek. Ennek a publicista szemléletnek a halvány jelei, valamint az író sírjánál a kulturális minisztérium, az Írószövetség, az Akadémia és a Petőfi Irodalmi Múzeum nevében elhelyezett koszorúk, a református egyház bekapcsolódása a hagyományápolásba és a korábban üldözött Budai Balogh Sándor, alternatív Szabó Dezső-kutató publikációi egyre komolyabban vetették fel az íróról kialakult kanonizált vélemény felülvizsgálatát.

A dolgozatban szó volt arról, hogy milyen körülmények között jelenhettek meg Szabó Dezső írásai és egyet értettünk azokkal, akik szerint az elfogult interpretációk befolyásolták leginkább a közvéleményt. Az 1945-ös önéletrajz és az 1947-es regénytörzsek kevés volt az író jobb megismeréséhez, az 1947-es „*Makucska*”, az 1965-ös bővített, de csonkított önéletrajz pedig nem szolgáltatott objektív alapot a tárgyilagos ítélethez. Még az 1979-es elbeszélés-válogatás nyújtotta a legtöbbet Szabó Dezső irodalmi értékeiről, de történelmileg fontosabb publicisztikája még ekkor is tabu volt. A gondosan kiválogatott irodalmi anyag mindig alapos, részletes marxista kritikában részesült előszók, utószók, jegyzetek és recenziók formájában is. A politikai szemléletű bírálatoknál mindig elfogultságra bukkantunk és csak néhány irodalmár engedhetett meg magának szubjektív véleményt. Az egyoldalú irodalomszemlélet tehát eltorzította a Szabó

Dezső-képet is, és munkásságának mellőzése a „tiltott gyümölcs” megízlelésének izgalmával és esetleg csalódásával lepte meg a kíváncsi érdeklődőket.

Elemzésünk során nagy számban támaszkodtunk az író ismerő személyiségek visszaemlékezéseire és sajtóban közölt véleményükre. Nem mulaszthattuk el, hogy ne utaljunk az ítélezők 1945 előtti megnyilatkozásaira kiemelve legalább a legfontosabb megállapításokat, ez azonban könnyen eltéríthetett volna bennünket a kijelölt útról.

Itt és most csak arra volt idő és lehetőség, hogy az utóbbi 60 év Szabó Dezső-irodalmából válogassunk, néhány fontosabb kérdést a szem előtt tartva. Egy-egy népi író pl. Veres Péter vagy Németh László Szabó Dezső-képének felvázolására szétfeszítetett volna az időbeli és tartalmi kereteket is, mert egyrészt a legfontosabb nézeteiket nem éppen a tárgyalt korszakban írták meg, másrészt nagyon kínosan kellett vigyáznunk az irodalomtörténeti szempontok korlátozására, mert történelmi jellegű feldolgozást szerettünk volna elvégezni. A sajtóbeli publikációk és szubjektív emlékezések mellett sikerült a Történet Hivatalban olyan rendőrségi iratokhoz hozzájutni, amelyek azt bizonyították, hogy nem kizárólagosan irodalmi probléma volt az író értékelése, hanem politikai kérdés is, még ha periférikus is, és nemcsak egy uralkodó nézet létezett, hanem voltak más, pozitívabb bár itt is marginálisnak tekinthető vélemények. A feladat szerteágazó volta és a forrásokhoz való hozzájutás nehézségei behatárolták munkánkat, mert pl. az irodalmi tankönyvek elemzése vagy a filmtörténeti vonatkozások kutatása újabb és újabb speciális módszerek és problémák bevezetésével járhatott volna együtt.

Politikatörténeti szempontból Szabó Dezső értékelése mindig az adott hatalmi viszonyok függvénye volt: amíg a háború után lehetőség volt őszinte eszmecserére, meglehetősen éles vita bontakozott ki vele kapcsolatban. A magyar sztálinizmus idején feledésre ítélték, majd az első reformkorszakban néhányan megidézték szellemét.

A forradalom utáni megtorlás kihatott erre a kérdésre, majd a kádári konszolidáció hosszú időre bebetonozta a róla alkotott képet, amelyet csak az 1970-es évek végén próbáltak megkérdőjelezni. Társadalomtörténeti szempontból Szabó Dezső addig volt napirenden, amíg a régi középosztály maradéka ragaszkodott ideáljaihoz és ez a réteg valamennyire kimutatható volt. Az is hozzájárult a Szabó Dezső – kérdés háttérbe szorulásához, hogy a kommunizmus felszámolta azt a parasztságot, amely bármiféle szabódezsői ideológia bázisa, hivatkozási alapja lehetett volna. Amikor azonban megjelentek egy újabb válság jelei, az 1970-es években a felvetett társadalmi kérdések történeti mezben ismét újjászülettek. Eszmetörténeti szempontból a Szabó Dezső-recepció mindig is népi eszme elválaszthatatlan része volt. 1945–1948 között az író nézeteinek egyes elemei megvalósultak, ahogy a Nemzeti Parasztpárt is kormánypárt lett. A népi mozgalom későbbi sorsa azt példázza, hogy mivel vezérgondolata az antikapitalizmus volt és nem tudott „ideológiát” felmutatni és magas szinten megszerveződni, a

jobban szervezett és gyakorlatiasabb kommunista ideológiához és párthoz csatlakozott. A beolvadást elősegítette az, hogy a népiek szerint is az államnak kell lennie az igazságosság és a fejlődés eszközének.¹ Amikor azonban a dogmatikus idegen nézetek kerekedtek felül ezek visszaszorultak és csak az 1956-os forradalom idején nyújthattak „reális utópiát”. Újabb rövid visszahúzódnak után a népi gondolat újból hozzájárult a kommunizmusnak a nemzeti sajátosságokhoz való alkalmazkodásához, az pedig hogy Szabó Dezső ideológiája és a népiesség hogyan segítette egy még realisabb ellenzéki alternatíva kidolgozását a 80-as években, egy másik dolgozat témája lehet.

Szabó Dezső és a politika – Gombos Gyula szerint is – elválaszthatatlan egymástól. Nemcsak azért mert ő maga is sokat foglalkozott politikai kérdésekkel, hanem a politikának, a közvéleménynek vagy a hatalomnak is állást kellett foglalnia provokatív nézeteiről. Az író esetében az a helyzet állt elő, hogy aki nem külföldön élt az 1940-es évek elején mint pl. Révai József vagy Nagy Péter, nem szólhatott lelkiismeret furdalás nélkül a mesterről, akinek antifasiszta, németellenes szónoklatai közismertek és ellenzéki körökben elismertek voltak. Később pedig hallgatói, tanítványai annak a kommunista pártnak lettek a tagjai, amelynek ideológiája ellentétben állt ifjúkori eszményeikkel. Ezért van az, hogy kötelezően elismélik többen is a marxista kritika vádjait, de ha már valamilyen értéket felfedeznek Szabó Dezsőben maguk a szerzők lesznek gyanúsak. Miközben a legtöbben ellentmondásos írónak nevezték, a kritikusok is ellentmondásos véleményt formáltak róla, csak a legelfogultabbak értékelése egyértelmű: ők vagy teljesen elítélik vagy dicsérik munkásságát. Pontosan beigazolódott az író jövődölése: *„Aki egyetlen tételelem tagadja: az ellők egészen, aki egyetlen tanításom nem akarja: az harcol egész rendszerem ellen.”*² Végletekben gondolkodott egy végletes korszakban, amelyet a háború után egy újabb végletes, bipoláris oppozíciókban gondolkodó világ váltott fel, de míg a politika csak a fasiszmus-kommunizmus, majd a kommunizmus-kapitalizmus szembeállítását ismerte, Szabó Dezső csak a nemzeti és nemzetellenes jelzőket tartotta lényegesnek. Megfigyelhetjük, hogy addig szélsőségesek a róla alkotott vélemények is, amíg a kül- és belpolitikai életben is élesek a konfliktusok. Végeredményben az író megítélése is – mint minden konfliktus –, így lett a két nagyhatalom kapcsolatának függvénye. És mivel az általa felvetett nemzeti sorskérdések mind a mai napig nem oldódtak meg az egész társadalom számára megnyugtató módon, a Szabó Dezső-kérdés még a XXI. században is lezáratlan.

---

¹ Politikatudományi enciklopédia, szerk. Vernon Bogdanor, Osiris, Bp., 2001, 557. l.

² Előőrs, 1928. máj. 20. 9.

The Reception of Dezső Szabó (1945–1979)

The Résumé

Dezső Szabó (1879–1945), a Hungarian writer, publicist and pamphletist was an important person in the public opinion between 1919 and 1944. He had a special and global ideology therefore he had many followers and many enemies. He was a ‘prophet’ of the ideology of The Third Way or The Hungarian Way, a special economic, social and political system which could take the national fundamentals better into consideration than the Communism or the Capitalism. His followers founded the Hungarian populist movement, they discovered the misery of the peasantry and they proposed radical reforms.

The author of this PhD thesis wants to show the reception of Dezső Szabó between 1945 and 1979. The social importance of the literature is the fundament of this thesis. Szabó wanted to change his social circumstances and his ideas had a long and secret influence. This study is about the changing of historical circumstances of the reception and influence of his dreams.

We can find the ideological battle that was fought for the place of the writer in the Coalitional Period (1945–1949) in the first chapter. The obituaries and the commemoration services said that he was a great teacher of the nation and the democracy but the political parties were divided because of him. The parties of the peasantry respected him as their own defender because Szabó wrote that the middle class had to refresh itself among the poor people. The bourgeois’ and the workers’ parties disliked him and said that he was ‘the first Hungarian fascist’ because he hated the Jews, the social democrats and the communists. The debate was going on in the newspapers with radical voices until 1947. In this year the communist-ruled police discovered a secret nationalist company of the ancient middle class that had got their ideas and aims from Szabó and this affair branded the writer for a long time. That is why he had not been buried on the top of the Gellérthegey in Budapest as he wished and the confusion about the rights of publishing of his books contributed to the forgetting.

The writers and the journalists wrote about him very little and negatively under the Stalinist period but many communist politicians listened to him, read his books and liked him. Some people decided to publish a collection during the reform period of the Communism but the repression after the revolution of 1956 caught them. When the Marxist ideologists disapproved the ideas of populist writers who helped the revolution Szabó became their ‘false prophet’ and his enemies renewed their old charges in 1958. But there were some illegal intellec-

tual groups who followed the dreams of the writer as 'disciples' e.g. The Third Way but they were put in prison in 1962.

Péter Nagy, a literary historian started to show his life and works with Marxist criticism and his conclusions became an official opinion from 1964. Nagy wrote: Szabó was one of the founders of the Christian and Nationalist ideology, a patriarch of the Hungarian nationalist radicalism. His influence was harmful to the society, his Third Way idea was enervating the antifascist popular front and it misled the young people. But this thesis shows that many writers and journalists went from Szabó's side to the communists' side because some of his dreams had come true e.g. the distribution of land, the representation of the people in the parliament. Géza Féja writer was Szabó's rebel follower who had got social interest and Messianism from him and in the 1960's he was a supporter of the Communism of János Kádár. In the 1970's some studies were published about the progressive youth movement before 1945 and we can find Szabó's followers among the members demanding the democracy of Miklós Bartha's Society, the Front of March, and the alliance of people's colleges. There was a Sick Movement of the Hungarian Youth in Czechoslovakia that had its roots from Szabó e.g. discovery of peasantry, the collaboration of the East European nations and its members joined the communist parties. In 1979 it was the centenary of the writer's birth and there were some official commemorations from a ministry, a university a museum and the academy but the exhibition of the Calvinist Church in Debrecen and some articles of a pro-Szabó researcher is more important because showed the decline of the Marxist ideology.

Politically the reception of Dezső Szabó was depending on the political power and the power of the official ideology. Socially the reception was important until the liquidation of the middle class and the peasantry. Ideologically it was the part of the idea of populism and it gave an alternative to the nation by the crises of Communism.

Bibliográfia

Felhasznált folyóiratok jegyzéke

100 %	Haladás
A Mi Lapunk	Havi Magyar Fórum
A Reggel	Hitel
Acta Litteraria	Honismeret
Alföld	Hungarológiai Értesítő
Árgus	Igazság
Auróra	Irodalmi Szemle
Bácsmegyei Napló	Irodalmi Újság
Brassói Lapok	Irodalomtörténet
Budapest	Irodalomtörténeti Közlemények
Confessio	Jelenkor
Csillag	Kapu
Csongrád Megyei Hírlap	Kassai Napló
Debreceni Hétfői Szabad Szó	Katolikus Szemle
Debreczen	Képes Figyelő
Délmagyarország	Kis Újság
Demokrácia	Kortárs
Élet és Irodalom	Korunk
Élet és Jövő	Könyvtáros
Életünk	Kritika
Előőrs	Literatúra
Embernevelés	Ludas Mátyás Füzetek
Esti Szabad Szó	Magyar Élet
Észak-Magyarország	Magyar Hírlap
Fegyver	Magyar Könyvszemle
Film Színház Irodalom	Magyar Nemzet
Film Színház Muzsika	Magyar Parasztélet
Forrás	Magyar Tudomány
Fórum	Magyar Út
Fővárosi Közlöny	Magyar Ünnepe
Független Ifjúság	Magyarok
Független Magyarország	Magyarország
Független Nép	Mai Nap
Gyilkos	Nagyvilág
Hajlék	Nemzetőr

Néplap
Népszabadság
Népszava
Nyugat
Párttörténeti Közlemények
Pécsi Szabad Szó
Protestáns Szemle
Rádió Televízió Újság
Reformátusok Lapja
Reggeli Újság
Sorsunk
Szabad Élet
Szabad Nép
Szabad Szó
Szabadság
Századok
Századvég
Szeged
Szegedi Híd
Szivárvány

Szombat
Társadalmi Szemle
Testvériség
Tiszántúli Néplap
Tiszántúli Népszava
Tudományegyetem
Új Ember
Új Forrás
Új Írás
Új Látóhatár
Új Magyar Asszony
Új Március
Új Szó
Új Tükör
Válasz
Valóság
Vásárhely Népe
Vigília
Világ

Felhasznált irodalom

- „S két szó között a hallgatás...”, Magvető, Budapest, 1970
- „Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fűjják.” Népi kollégiumok 1939–1949, Akadémiai, Budapest, 1977
- A fényes szelek nemzedéke, Népi kollégiumok 1939–1949, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978
- A magyar legújabb kor lexikona, Budapest, 1930
- A Magyar Újságírók Szövetségének aranytollasai (1978–83), MÚOSZ, Budapest, 1984
- Antal Gábor: Üdvösség mára és holnapra, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1986
- Arany Bálint: Koronatanú, Püski, Budapest, 1990
- Balogh Edgár: Duna-völgyi párbeszéd, Szépirodalmi, Budapest, 1974
- Balogh Edgár: Hét próba, Szépirodalmi, Budapest, 1965
- Balogh Edgár: Szolgálatban, Magvető, Budapest, 1981
- Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947, Kossuth, Budapest, 1975
- Béládi Miklós, Rónai László (szerk.): A magyar irodalom története 1945–1975, I–IV. Akadémiai, Budapest, 1978
- Benedek Marcell (főszerk.): Magyar irodalmi lexikon I–III, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963
- Beszélő összkiadás 1981–1989, I–II. k., AB-Beszélő Kiadó, Budapest, 1992
- Bibó István (1911–1979) Életút dokumentumokban, 1956-os Intézet Osiris-Századvég, Budapest, 1998
- Bibó István: Válogatott tanulmányok I–IV, Budapest, 1986–1990
- Bíró Zoltán: Sajtó út, Eötvös, Budapest, 1989
- Bohuniczky Szeffi: Otthonok és vendégek, Szépirodalmi, Budapest, 1989
- Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom, Püski, Budapest, 1989
- Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek (1938–1945) Európa, Budapest, 1997
- Borbándi Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia, Budapest, 1992
- Bőhm Antal: A XX. századi magyar társadalom, Korona, Budapest, 1999
- Budai Balogh Sándor – Hartványi István: Szabó Dezső bibliográfia, Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1996
- Csicsery-Rónai István – Cserenyey Géza: Konceptiók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947, 1956-os Intézet, Budapest, 1988
- Darvas József: Város az ingoványon, Szikra, Budapest, 1945
- Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje”, A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza, Gondolat, Bp., 1989
- Dénes Béla: Ávós világ Magyarországon, Kossuth, Budapest, 1994

- Dezsényi Béla – Falvy Zoltán – Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945–54 Művelt Nép, Budapest, 1956
- Fábián Dániel: József Attiláról, Budapest, 1974
- Féja Géza: Lapszélre, Szépirodalmi, Budapest, 1982
- Féja Géza: Nagy vállalkozások kora, Magyar Élet, Budapest, 1943
- Féja Géza: Szabadsapat, Szépirodalmi, Budapest, 1965
- Féja Géza: Viharsarok, Athaeneum, Budapest, 1937
- Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949, Napvilág, Budapest, 2000
- Fricz Tamás: A népi-urbánus vita tegnap és ma, Politikatörténeti Füzetek VII. Napvilág, Budapest, 1997
- Gombos Gyula: A harmadik út, Püski, Budapest, 1990
- Gombos Gyula: Szabó Dezső, Püski, Budapest, 1989
- Hódmezővásárhely jeles tudósai, Vásárhelyi Téka 13. Hódmezővásárhely–Budapest, 2000
- Horváth Zoltán: Magyar századforduló (1896–1914), Gondolat, Budapest, 1961
- Izsák Lajos: A koalíció évei Magyarországon 1945–1949, Budapest, 1993
- Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989, Zrínyi Kiadó, Budapest
- Karácsony Sándor: A könyvek lelke, Budapest, 1941
- Kemény István (szerk.): Mégis huncut a német, Athenaeum, Budapest, 1945
- Keresztury Dezső (szerk.): „S két szó között hallgatás...” I–II. Budapest, 1970
- Keresztury Dezső: Örökség, Magvető, Budapest, 1970
- Ki kicsoda 2000 I–II. Greger-Biograf, Budapest, 1999
- Ki kicsoda? Kossuth, Budapest, 1981
- Kis András: A Magyar Közosségtól a Földalatti Fővezérségig. Zrínyi, Budapest, 1969
- Kiss Sándor: A magyar demokráciáért, New Brunswick, 1983
- Kolozsváry Grandpierre Endre: Utazás a valóság körül, Magvető, Budapest, 1969
- Komlós Aladár: Kritikus számadás, Szépirodalmi, Budapest, 1977
- Komlós Aladár: Problémák a Nyugat körül, Budapest, Magvető, 1978
- Komlós Aladár: Tegnap és ma, Budapest, 1956
- Kornis Pál: Tanúnak jelentkezem, Zrínyi, Budapest, 1988
- Kovács Endre: Korszakváltás, Magvető, Budapest, 1981
- Kovács I. Gábor: Magyarország társadalomtörténete 1945–1989, I–II., Új-Man-dátum, Budapest 1998
- Köpeczi Béla: Eszme, történelem, irodalom, Akadémiai, Budapest, 1972
- Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története 1945-1991, Budapest, 1993
- Kulcsár Szabó Ernő: A zavarba ejtő elbeszélés, Kozmosz Könyvek, Bp., 1984
- Kulcsár Szabó Ernő: Irodalom és hermeneutika, Akadémiai Kiadó, Bp., 2000
- Kulcsár Szabó Ernő: Műalkotás – szöveg – hatás, Magvető, Bp., 1987
- Lukács György: Esztétikai írások, Kossuth, Budapest, 1982
- Lukács György: Irodalom és demokrácia, Szikra, Budapest, 1947

- Lukács György: Magyar irodalom-magyar kultúra, Gondolat, Budapest, 1970
- Magyar nagylexikon 1–17. k., Akadémiai – Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1993–2001
- Magyar századforduló (1896–1914), Budapest, Gondolat, 1961.
- Magyar századok 10. A huszadik század története, Pannonica, Budapest, 1999
- Megforgatott világforgatók, Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1994
- Molnár János: A Szociáldemokrata Párt művelődéspolitikája (1944–1948), Kossuth, Bp., 1987
- Művészeti lexikon I–IV. Akadémiai, Budapest, 1965
- Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban, Szépirodalmi, Budapest, 1960
- Nagy Péter: Szabó Dezső indulása, Akadémiai, Budapest, 1958
- Nagy Péter: Szabó Dezső, Akadémiai, Budapest, 1964, 1979
- Nemeskürty István: Tűnődések történelemről, irodalomról, Magvető, Budapest, 1985
- Németh László: Homályból homályba, Magvető, Budapest, 1977
- Péter László (főszerk.): Új magyar irodalmi lexikon I–III, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995
- Pomogáts Béla: Irodalmunk szabadságharca, Egy esztendő irodalmi élete 1956, Gondolat, Budapest, 1989
- Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos (szerk.): Magyarország története 1918–1990, Korona, Budapest, é.n.
- Praznovszky Mihály: „A szellemdiadal ünnepei” A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén, Mikszáth, Bp, 1998
- Révai József: Ady, Szikra, Budapest, 1949
- Révai József: Ifjúkori írások (1917–1918) Akadémiai, Budapest, 1981
- Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság, Szikra, Budapest, 1948
- Révész Sándor: Aczél és korunk, Sik Kiadó, Budapest, 1997
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris, Budapest, 1999
- Rónay László: Kosztolányi Dezső, Budapest, 1977
- Rónay László: Szabálytalan arcképek, Szépirodalmi, Budapest, 1982
- Salamon Konrád: A harmadik út kísérlete, Budapest, 1989
- Salamon Konrád: A harmadik út küzdelme, Népi mozgalom 1947–1987, Korona, Budapest, 2002
- Salamon Konrád: A Márciusi Front, Budapest, 1980
- Salamon Konrád: Magyar történelem, 1914–1990. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998
- Sipos Levente, Tóth Pál Péter (szerk.): A népi mozgalom és a magyar társadalom, Tudományos tanácskozás a százszövi találkozó 50. évfordulója alkalmából, Napvilág, Budapest, 1997
- Standeisky Éva: A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948, Kossuth, Budapest, 1987

Standeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956–63, 1956-os Intézet, Budapest, 1996
 Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök, Occidental Press, Budapest, 1995
 Szabó Dezső: Az egész látóhatár I–II. Püski, Budapest, 1991
 Szabó Dezső: Az elsodort falu, Debrecen, 1989
 Szabó Dezső: Egyenes úton, Táltos, Budapest, 1920
 Szabó Dezső: Életeim I–II. Püski, Budapest, 1996
 Szabó Dezső: Életeim I–II. Szépirodalmi, Budapest, 1965
 Szabó Dezső: Feltámadás Makucskán, Magvető, Budapest, 1957
 Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986, Budapest, 1989
 Szabolcsi Miklós: Világirodalom a XX. században, Főbb áramlatok, Gondolat, Budapest, 1987
 Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”, Genius Gold, Budapest, 1997
 Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből, Akadémiai, Budapest, 1962
 Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948, Kossuth, Budapest, 1972
 Tverdota György: A komor föltámadás titka, A József Attila kultusz születése, Pannonica, Budapest, 1998
 Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, Budapest, 1947
 Válasz Évkönyv, 1989/1. Püski, 1990
 Varga Lajos (főszerk): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, Napvilág, 1999, 149–162. l.
 Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom, Pécs, 1929
 Várkonyi Nándor: Az újabb magyar irodalom, 1880–1940, Szukits, Budapest, 1942
 Vass Henrik (szerk.): Történelem és közgondolkodás, Tudományos tanácskozás: Eger, 1982. jún. 16–18. Kossuth, Budapest, 1982
 Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947, Akadémiai Kiadó, Bp, 1976
 Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947, Budapest, 1976
 Világirodalmi lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977
 Vita a népi írókról, Budapest, 1958
 Zolnay László: Hírünk és hamvunk, Magvető, Budapest, 1986

